

**THE BOOK WAS
DRENCHED**

**TEXT FLY WITHIN
THE BOOK ONLY**

**TEXT PROBLEM
WITHIN THE
BOOK ONLY**

सत्कार्योत्तेजक सभा-धुळें

श्री ज्ञानेश्वरीदर्शन

लेखक

शिवाजी नरहर भाव

सत्याग्रहाश्रम वर्धा

किंमत ० रुपये

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_196181

UNIVERSAL
LIBRARY

(श्री रामदास आणि रामदासी मासिकांत प्रसिद्ध झालेला)

सत्कार्योत्तेजक धुळें

श्री

महाराष्ट्रधर्म ग्रंथपाला

ग्रंथ सहावा

श्री ज्ञानेश्वरीदर्शन

तेषा वाग्मिलास विस्तारू । गीतार्थेंसी विश्व मरूं
आनंदाचें आचारूं । मांडूं जगा ॥ (१३११६०)
फितो विवेकाची वाणी । हो काना मना जिणी
देखो अवडे तो खाणी । ब्रह्मविद्येची ॥ (१३११६१)
दिसो पवतर डोळा । पाहो सुखाचा सोडळा
रिचो महाबोध सुकाळा - । मज्जी विश्व ॥ (१३११६२)

लेखक शिवाजी नरहर भावे- सयाप्रहाभ्रम वर्षी

फेब्रुवारी १९५३

किंमत-२० रु.

प्रकाशक — शंकर श्रीकृष्ण देव, - सत्कार्योत्तेजक सभा, धुळे

मुद्रक — निलकंठ भास्कर भट, आत्माराम छापखाना, धुळे

सर्व हक्क लेखकानें राखून ठेवले आहेत.

अनुक्रमणिका

प्रस्तावना

अध्याय	१	१
"	२	१६
"	३	३६
"	४	५१
"	५	६५
"	६	७५
"	७	१०५
"	८	११८
"	९	१३१
"	१०	१५४
"	११	१७१
"	१२	२०८
"	१३	२२०
"	१४	२८५
"	१५	३११
"	१६	३४२
"	१७	३७५
"	१८	४०१

श्री ज्ञानेश्वरी शब्दार्थ कोश

रचयिता

शिवाजी नरहर भावे

मूल्य २५ रुपये

प्रकाशक मंत्री, ग्रामसेवा मंडळ,

गोपुरी, वर्धा

प्रस्तावना

१ श्रीज्ञानेश्वरमहाराज आणि ज्ञानेश्वरी या दोन शब्दांचा उच्चार केल्याबरोबर, प्रत्येक महाराष्ट्रीय्याच्या अंतःकरणांत, एका अपूर्व, एका दिव्य आणि पावन भावनेचा उदय होत असतो. ही भावना केवळ क्षणिक स्वरूपाची नसून शतकानुशतके महाराष्ट्राच्या अंतःकरणावर खोल ठसलेली आहे आणि उत्तरोत्तर ती वाढत आहे. नाथ तुकोबा-चारद्वया संतसत्पुरुषांना हि या भावनेने आपण धन्य झालो असे वाटते तेथे इतर सामान्य लोकांची काय कथा ! महाराष्ट्रातले लाखो लोक ज्ञानेश्वरांच्या अप्रत्यक्ष संगतीने आणि ज्ञानेश्वरीच्या केवळ अल्प श्रवणाने पावन होत आलेले आहेत. हजारो लोकांना ज्ञानेश्वरांच्या नांवाने आणि ज्ञानेश्वरीच्या ओव्यांनी शांति मिळत आलेली आहे. ही जी विलक्षण जादू आहे, तिचे रहस्य शब्दातीत अशा अनंत साधन-प्रक्रियेत दडलेले आहे.

२ हजारो जन्मांची साधना ज्ञानेश्वरीच्या पाठीमागे उभी आहे. भगवान् बुद्धांच्या जातककथा व्हाइन त्यांच्या साधनेच्या पूर्वेतिहासाचे एक मोठे मयूर दाव्य वनविण्यात आले आहे. ज्ञानेश्वरांच्या साधनेचे ज्ञानेश्वरी हे असेच एक अद्भुत काव्य वनले आहे. स्वतः महाराज म्हणतात —

माझिया सत्यवादाचे तप । वाचा केले बहुत कल्प
तया फळाचे हे महाद्वीप । पातली प्रभु ॥ १६०३२ ॥
पुण्ये पोशिली असाधारणे । तिये तुझे गुण वानणे
देऊनि मज उत्तीर्णे । जालीं आजि ॥ १६०३३ ॥

सत्यवादीचे तप आणि अलौकिक पुण्ये महाराजांनी अनेक कल्पे केल्याची त्यांची भावना येथे व्यक्त झाली आहे, पूर्वजन्म पुनर्जन्म जरी कोणी न मानला तरी ज्ञानेश्वरीच्या पाठीमागे हजारो जन्मांनी च सिद्ध होऊ शकेल अशी असागन्य सिद्धि आहे, एवढे निःशंकपणे कबूल करावे लागेल.

३ ज्ञानेश्वरी ही दिव्य भव्य आणि पावन अशा अनंत ज्ञान-
गुणांच्या साधनेची सिद्धि असल्यामुळे

अन्या जगद्धितमयी मनसः प्रवृत्तिः

अन्यैव कापि रचना वचनावलीनाम्

ही जगन्नाथरायांची उक्ति तिच्या ठिकाणी मूर्तिमंत झालेली आढळून येते.

तीर्थोदकं च बहिश्च नान्यतः शुद्धिमर्हति' अशी ज्ञानेश्वर आणि त्यांच्या सर्व च भावंडांची स्थिति असून, ज्ञानेश्वर महाराज समाजापुढे शुद्धिप्रकरणनिमित्ताने गेले ते समाजाच्या शुद्धीच्या आणि समाजाच्या कल्याणाच्या इच्छेने समाजाशी या निमित्ताने संबंध यावा एवढ्या च कारणाने गेले, यांत तिळमात्र शंका नाही.

४ ज्ञानेश्वरांच्या आईवाडिलांनी निःशंकपणे प्रयागतीर्थात अळसमाधि घेतली. ती सुद्धा आपल्या अशुद्ध मुलांना परमशुद्ध समाजाने आपणांत मिळवून घ्यावे. या हेतूने नव्हे, तर आपल्या मुलांचे ज्ञानधन समाजाशी संपर्क येऊन समाजाला मिळावे, या च हेतूने. आपण देहांतप्रायश्चित्त घेतल्याने आपल्या मुलांचा समाजाशी ज्ञानसंबंध जोडला जाईल, ही त्यांची कल्पना होती. पण ती खोटी ठरली.

५ शेवटी पैठणला ज्ञानेश्वरांसह निवृत्तिनाथादि चारी भावंडे गेली. आणि मोठमोठ्या अहंमन्य पंडितांचे वेदपठन हे सरासरी रेड्याच्या ओरडण्याच्या किमतीचे च आहे, हे तेथे त्यांच्या संगतीने लोकांच्या चांगले लक्षांत आले. रेडा बोलबोला तो प्रकार हाच.

He came, He saw and He Conquered ही गोष्ट तेथे प्रत्ययाला आली. निवृत्तिज्ञानेश्वरादींच्या नुसत्या दृष्टिपाताने समाजहृदय जिकळे गेले. त्यांची सत्यनिष्ठा, त्यांची विनम्रता त्यांची शाळीनता, त्यांचे मार्दव, त्यांचे माधुर्य, त्यांची कळकळ, दैवी संप-

त्तीचा आणि ज्ञानगुणांचा त्यांच्या ठिकाणी मुरलेला परिपाक — हे सर्व पाहून लोकांची भावना एकदम पाळटली. ज्यांच्या सावळाळी हि लोक अशुभ मानात, ते च ज्ञानेश्वर, लोकांची माउली बनले !
पश्चात्तापाने लोकेहृदय जळू लागले !

ज्ञानेशो भगवान् विष्णुः निवृत्तिर्भगवान् हरः

सोपानो भगवान् ब्रह्मा मुक्तारव्या ब्रह्मणः कला ॥

लोकांची अशी पश्चात्तापदग्ध भावना बनून गेली !

६ परंतु ज्ञानेश्वरांनी सर्वद ज्ञानेश्वरीत लोकांच्या गैरवर्तनाचा यत्किंचित् उल्लेख केला नाही नाही म्हणण्याला भक्तांच्या लक्षणांत अस्पष्टपणे किंचित् उल्लेख आल्यासारखा भासतो.

तेषि उन्मत्ते जगे । जयासि खंती न लगे

आणि जयाचेनि आगे । न शिणे लोक ॥ १२०१६६ ॥

पण तो आभास च ! — इतकी ज्ञानमय आणि अक्षितवृत्ति निवृत्ति ज्ञानदेवादिकांची होती, यांत अद्वैततत्त्वज्ञानाची परमसिद्धि दिसून येते. संकराचार्यांचे अद्वैततत्त्वज्ञानाचे बीज ज्ञानेश्वरस्वरूपाने पूर्ण फळाळा आले !

७ त्या फळाचा रस शके १२१२ मध्ये ज्ञानेश्वरीच्या रूपाने महाराष्ट्राला चाखण्याला मिळाला. नेवालाला सद्गुरु आणि संतब्रजनांच्या मेळाव्यांत ज्ञानेश्वरांनी ज्ञानेश्वरी सांगितली. त्यांचा जन्म ११९७ मध्ये पैठणजवळ आपेगावी झाला. केवळ १६ व्या वर्षी ज्ञानेश्वरांनी महाराष्ट्राची संस्कृति मजबूत करणारा हा दिव्य आद्य धर्मग्रंथ रचला ! नंतर तीर्थयात्रादि निमित्ताने पर्यटन करून शके १११८ मध्ये त्यांनी समाधी घेतली. २१ वर्षांत सर्व कार्य संपविले !

८ पू. विनोबांनी ज्ञानेश्वर आणि ज्ञानेश्वरीसंबंधाने वेळोवेळी परम आदराचे उद्गार काढलेले आहेत. गांता-प्रवचनांच्या तेराव्या अध्यायाच्या शेवटी ते म्हणतात - “ सद्गुणांचा

विकास समाजांत व्हावा, सत्यस्वरूप परमात्म्याचा महिमा समाजांत वाढावा, याची ज्ञानदेवांस तळमळ होती. ज्ञानदेवांनी या गुणांचे वर्णन करताना आपला सारा अनुभव ओव्यांत ओतला आहे. मराठी भाषा बोलणाऱ्यांवर त्यांचे हे अनंत उपकार आहेत. ज्ञानदेवांच्या रोमरोमामध्ये हे गुण भिनळे होते. रेड्यावर मारलेल्या चाबकाचे बळ ज्ञानदेवांच्या पाठीवर उठले. भूतमात्राबद्दल असा त्यांना कळवळा होता. अशा कारुण्याने भरलेल्या हृदयांतून ज्ञानदेवांनी ज्ञानेश्वरी प्रकट केली. त्यांनी लिहिलेले ते गुणवर्णन वाचावे, त्याचे मनन करावे, अंतरी ठसवावे. ज्ञानदेवांची गोड भाषा मला चाखावयास मिळावी याची मला धन्यता वाटते. ज्ञानदेवांची गोड भाषा माझ्या तोंडांत बसावी म्हणून मला जन्म प्राप्त झाला तरी धन्यता वाटेक ”

पू. विनोबांच्या अशा अनेक उद्गारांनी त्यांच्या सहज सहवासांत राहिलेल्या साधकांना ज्ञानेश्वरीचा अभ्यास करण्याची बुद्धि होणे अगदी स्वाभाविक आहे.

९ त्या वैयक्तिक अभ्यासाचा उपयोग अन्य जनांना हि होईल या उद्देशाने ता. ३-५-१९४३ रोजी गिरणातीरावर भडगांव येथे माझे एक दिवंगत विद्यार्थी बाबूळाल हजारीनळ यांच्या जीनमधल्या एकांत जागेत, साडे तीन महिने राहून, गणेशचतुर्थीला प्रस्तुत ज्ञानेश्वरी दर्शन ग्रंथाची रचना पूर्ण केली. आणि १९५३ मध्ये आता दहा वर्षांनी ग्रंथ प्रकाशित होत आहे.

१० या ग्रंथाच्या सहाय्याने ज्ञानेश्वरीचे सम्यक् दर्शन होण्याला मदत मिळेल, म्हणून च याला “ ज्ञानेश्वरीदर्शन ” म्हटले आहे. एखाद्या भव्य इमारतीत जाऊन, तिच्या विविध दाटणांत प्रवेश करून, तेथली विविध शोभा पाहून हि मनुष्याला त्या इमारतीची योग्य प्रमाणशुद्ध कल्पना येत नाही. भव्यतेतळा, वैविष्यातळा, काव्यकलाकृतीतळा, प्रतिभाशाली ग्रंथातळा मूळभूत पाया

काय हें जर न पाहिलें तर त्या त्या कृतीचा आस्वाद घेऊन हि विनवूक
असें त्या कृतीचें दर्शन होत नाहीं. ते दर्शन व्हावें म्हणून एक प्रकारें
हा ज्ञानेश्वरीचा नकाशा च तयार केला आहे. त्यामुळे ज्ञानेश्वरीचें
दर्शन सुळभ भावे अशी करपना आहे. ज्ञानेश्वरीकोश पाहून, निर-
निराळ्या थोर लेखकांनीं दिलेला तिचा अर्थ वाचून, ज्ञानेश्वरीचा
मूळ मुद्दा थोडक्यात लक्षांत घेत नाहीं.
मनुष्य प्रवाहाबरोबर पुढें च वाहत जातो. या ग्रंथाच्या साद्यानें
ज्ञानेश्वरीचा आस्वाद घेत घेत त्या त्या श्लोकांतला भाग, ज्ञानेश्वरीत
कसा कोठें आला आहे हें एकदम लक्षांत येईल, मूळ गीतेंत नसलेलें
विवेचन कोठे कसें आले आहे तें एकदम प्रथमदर्शनीं कळेल, दुष्प्रता-
दिकांतला हेतु व स्वरूप स्पष्ट होईल, सोडून दिलेलीं गीतेचीं पदे व
श्लोक हि नजरेंत भरतील, अभ्यासाच्या आणि श्लोकाश्लोकांच्या प्रास्ता-
विक विभागाची छाननी होईल आणि ज्याप्रमाणें कुलूप खोदतां च
इमारतीत प्रवेश होतो, त्याप्रमाणें अत्यंत सुळभतेनें सामान्य जनांस हि
ज्ञानेश्वरीत प्रवेश करतां येऊन ज्ञानेश्वरीचें दर्शन घेतां येईल.

११ हें दर्शन घेतां यावें म्हणून मुद्दाम मोकळेपणानें तो तो मुद्दा
कंसांत अलग मांडून पुढें ओव्याचे आंकडे दिले आहेत. ते मिळ्यांच्या
मोठ्या सार्थ ज्ञानेश्वरीवरून दिले आहेत, तथापि मागे पुढें क्रोणमा हि
ज्ञानेश्वरीला ते उपयुक्त ठरतील. मुद्दामध्यें विशेष किंवा मिश्रता
दर्शविण्यासाठीं $x + = 0$ * अशीं अनेक चिन्हे वापरली आहेत.
पृथक्करण एकदम डोळ्यांत मरावें म्हणून मोकळी जागा सोडली आहे.
अभ्यासकाला जर विशेष कांही सुचलें तर या जागेचा उपयोग
करतां येईल.

१२ व्याख्याय या ग्रंथावरून अभ्यासकाला अनेक तपेहची उपयोगी
परिशिष्टें तयार करण्याला मदत मिळेल. उदा०

१ ज्ञानेश्वरीत गीतेंतील श्लोक पदे इ.ची उलटपाळ—

૧

૫ + ઓ. ૬ તીલ ઉત્તમૌજા + ૫ મધીલ શૈવ્ય

૧

૬ મુલ્યતીલ સમિતિજય વિલેષણ કૃપાચાર્યાંચે અસુન સૌમદત્તીલા લાવલે.

૧

૫ કુંતિભોજ + ઓ. ૬ યુધામન્યુ + ૫ મધીલ પુરુજિત્

૧

૧

૧૭ વ્યા વ્યા આધી ૧૮ વા ઓક

૨૭ શ્વશુરાન્સુહૃદશ્ચૈવ

+ પૌત્ર ઓ. ૨૬ મધીલ બંધૂનવસિથતાન્ તાન્સમીક્ષ્ય

૧

સ કૌતેયઃ

૨૯ પૂર્વા ૩૦ વ્યા ઓકાર્તાલ ઉત્તરાર્ધ

૧

૪૧ ઉત્તરાર્ધ + ઓ. ૪૩ મધીલ 'ઉત્સાહંતે જાતિધર્માઃ

૨

૩૬ વેષાં ચ ત્વં બહુમતો ઓ. ૩૫ મધૂન

૩

૩૭ નૈવં પ્લપ્ત્વાપ્યાસિ ઓ. ૩૮ મધૂન

૬

૬

૩૯ (૩૭, ૩૮ વ્યા અગોદર)

ઓ. ૩૭ અયતિ

અદ્યયોપેતો નંતર ઓ. ૩૮ ઉત્તરાર્ધ નંતર ઓ. ૩૮

પૂર્વાર્ધ નંતર ઓ. ૩૭ ઉત્તરાર્ધ

૬

ઓ. ૪૨ વ્યા ઉત્તરાર્ધપૂર્વા ઓ. ૪૩ ઘાલુન મ્મા

ઓ. ૪૨ ઉત્તરાર્ધ

७

८ पूर्वार्ध, नंतर ९ पुण्यो गंधः पृथिव्याच्च, नंतर ८

प्रणवः सर्ववेदेषु शब्दः खै पौरुषं नृषु, नंतर

९ तेजश्चास्मि विभावसौ जीवनं सर्वभूतेषु

७

१० व्या श्लोकपूर्वार्धानंतर

श्लो. ८ मधीळ तपश्चास्मि विभावसौ

८

१०

२२ नंतर २१

४० नंतर ३९

११

४ पश्य मे पार्थ रूपाणि ५ श्लोकांतीळ

१३

२२ मधीळ ' भोक्ता ' पद २१ मध्ये

१४

१४

११ व्या नंतर १४ वा श्लोक

१२ श्लोक पूर्ण नंतर १५ चा पूर्वार्ध

१४

१३ श्लोक पूर्ण नंतर १५ व्या चा उत्तरार्ध

१५

१ मधीळ छंदासि यस्य पर्णानि २ मध्ये

२ ज्ञानेश्वरीत सोडळेची गीतेतीळ

श्लोक पदे ३० —

१

१

२३ धार्तराष्ट्र खेरीज सर्व श्लोक

३५ ' किंनु महीकृते '

१

१

३६ एतान् भाततायिनः

३८ उत्तरार्ध

१	१	
३९ ' दोषं ' खेरीज सर्व उत्तरार्ध	४० सनातन पद	
२	२	२
२ कर्मल पद	५ अर्थकामान् पद	१३ जरा पद
२	२	
१४' आगमापायिनो	१५ धीर पद	
२		२
१८ श्लोकांतील मधले दोन चरण	२० श्लोकाचे	
	२	
प्रथम तीन चरण	२१ सर्व श्लोक	
२	२	२
२४ पूर्वार्ध	२५ उच्यते पद	२९ आश्चर्यवत् पद
	२	२
सर्वत्र	२९ वेदन चैव कश्चित्	३२
	२	
स्वर्गद्वारमापावृतम्	४५ नित्यसत्त्वस्थः निर्योगक्षेमः	
२	२	२
५४ किं व्रजेत्	६१ उत्तरार्ध	६४ प्रसादमधिगच्छति
२	३	
७१ निर्मम पद	८ कर्मण्यायोह्यकर्मणः	
३	३	३
८ उत्तरार्ध	९ उत्तरार्ध	१८ सर्व श्लोक
३	३	३
२४ उत्तरार्ध	२९ उत्तरार्ध	३३ सर्व बहुधा

૩	૩	૩
૪૦ સર્વ શ્લોક	૪૧ ઉત્તરાર્ધ	૪૨ “ ગનબુદ્ધિ ”
		૩
૪	૪	૪૩ સર્વ શ્લોક
૪૪ સર્વ શ્લોક		૪
૫		૪૪ સર્વ શ્લોક
૫૧ અવ્યય પદ		૨૫ એવં પરંપરાપ્રાપ્તં
૪		૪
૬ ભૂતાનાં ईશ્વરોડપિસન્		૧૫ ઉત્તરાર્ધ
૪		૪
૧૬ યજ્ઞાત્વા મોક્ષસેડશુભાત		૨૦ નિરાશ્રયઃ + ઓ. ઉત્તરાર્ધ
૪		૪
૨૧ યતચિત્ત ત્મા		૨૨ સમઃ સિદ્ધાવસિદ્ધૌ ચ
૪		૪
૩૫ આત્માનિ પદ	૩૬ પુત્રદર્ષાત	૩૭ ઉત્તરાર્ધ
૪	૪	૫
૩૮ ઉત્તરાર્ધ	૪૧ સર્વ શ્લોક	૭ પૂર્વાર્ધાંતીક તીર્થી પદે
૫	૫	૫
૧૧ આત્મશુદ્ધયે	૧૩ વર્ણી	૧૪ ઉત્તરાર્ધ
૫	૫	
૧૫ ઉત્તરાર્ધ	૧૭ ગચ્છંત્યપુનરાવૃત્તિ	
૫		૫
૧૮ વિદ્યાવિનયસંપન્ન		૨૦ અસંમૂઢ
૫		
૨૩ કામક્રોધોદ્ભવં વેગં પર્યંત સર્વ શ્લોક		

५	५	५
२५ बहुतेक पदें	२६ उत्तरार्ध	८ तृप्तात्मा
६	६	
९ मध्यस्थ	१० निराशीर्यतचित्तात्मा	
६		
१४ प्रशांतात्माचा कांहींसा आधार बाकी सर्व श्लोक		
६	६	
१५ पूर्वार्ध	१८ निःस्पृहः सर्वकामेभ्यः	
६	६	
१० तुष्यति	२१ बुद्धिप्राप्त, चळति तत्त्वतः	
६	६	
२७ सर्व श्लोक (बहुतेक)	३७ योगाच्चलितमानसः	
६	६	
४३ उत्तरार्ध	४४ उत्तरार्ध	
६		
४७ श्रद्धावान्मजते मद्गतेतरात्मा या खेरीज सर्व श्लोक		
७	७	
१ मय्यासक्त, मदाश्रय पदें	११ कामरागाविवर्जितं	
७	७	
१३ अव्यय पद	१८ उदाराः सर्व एवैते	
७	८	८
२५ अजमव्ययम्	९ कवि पद	२२ उत्तरार्ध
१०	१०	१०
११ ज्ञानदीपेन भास्वता	१९ दिव्याः	५ चतुर्थ चरण

११	११		
१५ कमलासनस्थं	१८ शाश्वतधर्मगोप्तामधीठ " शाश्वत "		
११	११		
२७ दंष्ट्राकरालानि भयानकरालानि	२८ अभिविष्वदन्ति		
१४	१४		
६ निर्मलत्वात् प्रकाशकमनामयम्	५ देहिनं अव्ययं		
१५	१७		
२ प्रपद्ये	६ तान्निव्यासुरनिश्चयान् खेरीज		
	१७	१८	
सर्व श्लोक	१४ प्राज्ञ	७८ धनुर्धर	
३ ज्ञानेश्वरीत भावार्थानि निरूपितेके			
श्लोक पदं इत्यादि —			
१	२	२	२
४३	५, १२	१९ उत्तरार्ध	२६ पूर्वार्ध
२	२	२	२
३३ उत्तरार्ध	३४ उत्तरार्ध	३९ ज्ञानिनो नित्यवैरिणा	४२, ४३, ४४
२		२	
६५ उत्तरार्ध		६७	
२	३	३	
६८, ६९, ७१	५	६ उत्तरार्ध	
३	३	३	३
९ पूर्वार्ध	२१	२२ पूर्वार्ध	२८
४	४	४	
७	१३ उत्तरार्ध	२८ यतयः संशितव्रताः	

૫	૫	૫
૧૪ પૂર્વાર્ધ	૧૫ પૂર્વાર્ધ	૧૬ પૂર્વાર્ધ
૫	૬	૬
૧૭ પૂર્વાર્ધ	૨	૩ ઉત્તરાર્ધ
૬	૬	૬
૫	૬ પૂર્વાર્ધ	૧૮ પૂર્વાર્ધ
૬	૬	૬
૧૮ યુક્ત ક્યુચ્યતે	૧૯, ૨૦, ૨૨, ૨૩	
૬	૬	૬
૨૧ ઉત્તરાર્ધ	૨૦, ૨૨, ૨૪	૨૮ ઉત્તરાર્ધ
૬	૬	
૪૦	૪૫ પૂર્વાર્ધ + અનેકજન્મસંસિદ્ધ	
૬	૭	૧૦
૪૫ યોગી સંશુદ્ધ	૧૭ ઉત્તરાર્ધ	૧૦ પૂર્વાર્ધ
૧૩	૧૪	૧૬
૧૬ પૂર્વાર્ધ	૩	૧૧
૧૭		૧૫ ક્યુજ્ઞાનવિમોહિતાઃ
૨૭		૧૮
	૬૪ ઉત્તરાર્ધ	

૧૩ જ્ઞાનેશ્વરીદર્શનાચ્યા દ્વારે અર્થો અનેક ઉપયુક્ત બોધમય પરિશિષ્ટે નિધું શકતીજી. તો સર્વ અભ્યાસકાંવર સોપવૂન યેથે હી અરૂપ પ્રસ્તાવના સમાપ્ત કરતો.

કિંબહુના સર્વમુખી । પૂર્ણ હોજનિ તીન્દી ટોકી ।

મજિજો આદિપુરુષી । અલંકિત ॥

મહાદેવમંદિર, ઘુલે ૧૬-૧-૫૩

શિવાજી નરહર ભાવે

श्री महाराष्ट्रधर्म ग्रंथमाला

ग्रंथ सहावा

श्रीज्ञानेश्वरीदर्शन

(ले:- शिवाजी नरहर भावे, गां वीतत्त्वज्ञानमंदिर-धुळे)

[विषयानुक्रमणी - हेत्वानिष्करण - सोडलेला भाग - मुळांत नसलेले विवेचन - विशेष अर्थ इ. इ.]

अध्याय १

(१)	ॐकाराचा जयजयकार	१	
(२)	ॐकारावर गणपतीचें विस्तृत रूपक	२-१२	
१	वेद — मूर्ति	}	३
२	अक्षर — शरीर		
३	स्मृति — अवयव	}	४
४	रेखा — अवयवभाव		
५	अर्थशोभा — लावण्य	}	५
६	अठरा पुराणें — मणिभूषणें		
७	प्रमेय — रत्न	}	६
८	पदपद्धति — रत्नजडाव		
९	पद्यबंध — रंगीत वस्त्र	}	७
१०	साहित्य — तकाकी		
११	काव्यनाटक — घागऱ्या	}	८
१२	उचित पदें — क्षुद्रघंटिकारत्ने		
१३	व्यासादिमति — मेखळा	}	९
१४	षड्दर्शने — हात		
			१०

१५ तर्क — पशु	
१६ नीतिभेद — अंकुरा	११
१७ वेदांत — मोदक	
१८ बौद्धमतसंकेत — दांत	१२
१९ सत्कारवाद — वरदहस्त	}
२० धर्मप्रतिष्ठा — अभयहस्त	
२१ विवेक — सोड	१४
२२ संवाद — दांत	}
२३ उन्मेष — डोळे	
२४ मीमांसा — कान	१६
२५ द्वैताद्वैत — गंडस्थळे	१७
२६ दशोपनिषदे — फुले	१८
२७ अकार — दोन पाय	
२८ उकार — पोटा	}
२९ मकार — मस्तक	

(३) ॐ काराला नमन

२०

— हें गणपतीचें रूपक थोडें बोजड च झालें आहे, गणपतीचा आकार हि बोजड असतो, त्याप्रमाणें रूपक आहे. ज्ञानेश्वरांचा व्यासंग यावरून सहज अनुमानता येतो. सर्व वेदवेदांत, पुराणें, काव्यें, शास्त्रें इ. शब्दमात्र ॐकारांत अंतर्भूत आहे, हा या सर्व रूपकाचा थोडक्यांत मथितार्थ आहे. ॐकारांतून च गणपतीची मूर्ति निघाली, याचें सूचन १९ व्या ओर्वीत आहे. वेदांताला मोदक म्हणण्यांत ज्ञानेश्वरांची वेदांताची आवड दिसून येते. द्वैताद्वैत-गंडस्थळें एकचटळीं आहेत, या वर्णनांत द्वैताद्वैतवादविमुखता व समदृष्टि स्पष्ट होते. षड्दर्शनांच्या विरोधाचें सूचन हि केलें आहे. बौद्धमतखंडन मान्य करून पुन्हां त्याला तत्त्वज्ञानांत स्थान दि आहे. हें सूचित केलें आहे. धर्म-प्रतिष्ठा हा

वरदहस्त दाखवून बाळमयाचें कार्य दर्शविलें. तर्क व नीति ही दोन मुख्य शस्त्रे सांगून गणांचें म्हणजे समाजाचें गणपतीकरवी शासन सूचित केलें आहे. गणपतीचे डोळे लहान. कारण सूक्ष्मदर्शिता दर्शित व्हावी. ज्ञानेश्वरांची दशोपनिषदांची आवड शेंवटीं व्यक्त झाली आहे. उपनिषदांना फुलांची उगमा दिवी आहे. ज्ञानेश्वरांच्या क्लेखनांतला साहित्यसरणीकडे असलेला कड येथें दिसून येतो. ४ ते ८ पांच ओंग्या जवळजवळ साहित्यसरणीला दिलेल्या आहेत. या वर्णनांत गणपतीचें एक वैशिष्ट्य जें पोट त्याचें वर्णन नाहीं, पायांचें हि वर्णन नाहीं. तसेंच मस्तकाचें हि यथास्थित वर्णन नाहीं. तीन्ही वर्णनें शेंवटीं ॐकाराच्या तीन मात्रांतून चित्रयुक्त दर्शवून गणपतीची मूर्ति सिद्ध केली.

(४) शारदेला नमन

२१

(५) गुरुंना नमन

२२-२७

१ गुरुंविषयीं स्थानुभव —

गुरुंमुळें संसारतरण

२२

गुरुंमुळें पूर्ण कामत्व

इष्टांत अंजन, चिंतामणि

गुरुंविषयीं सिद्धांत

} २३, २४

२५

तदनुसार दृष्टांत —

मूळसिंचन — शाखापल्लवसंतोष

समुद्र — सर्वतीर्थस्नान

अमृत — सर्वरसप्राप्ति

| २६

गुरुंना नमन

२७

(६) गीतेची मूळपीठिका महाभारतकथा

२८-४९

१ गौरवानें ग्रंथस्वरूपकथन —

कला, विवेक, सुख, प्रमेय, रस, परमगति,

विद्या, सज्जनांचा जिवाळा, शास्त्रे, धर्म,

कथा, काव्य, बोध, चातुर्य, भक्ति, माधुर्य,

सौंदर्य, पुण्य इ. चा साठा म्ह. महाभारत २८-३८

२ प्रत्यक्ष ग्रंथस्वरूपकथन —

विश्वदर्शन ३९

जीवनार्थदर्शन ४०-४४

इतिहासदर्शन ४५

पुराण म्ह. कथादर्शन ४६

व्यासगौरव ४७

* व्यासोच्छिष्टं जगत्

कथाश्रवणपरंपरा ४८

उपसंहार ४९

(७) गीता

५०-५५

(१) | भारत व वेदाचा सारभूत ग्रंथ ५०-५१

परिशुद्ध ग्रंथ ५२

२ गीतेचे अधिकारी —

विरक्त, संत, सिद्ध ५३

भक्त ५४

३ ग्रंथाचे स्थान ५४

४ नाम ५५

५ थोरांचा आधार ५५

(८) गीतासेवनरीती

५६-६१

१ चकोरवत् इळुवारपणें ५६-५७

२ शाब्दिकता सोडून सिद्धांताकडे

लक्ष देऊन ५८

३ इंद्रियें दूर करून म्ह. चित्त

एकाग्र करून ५८

४ भ्रमरवत् गंभीरपणें ५९-६१

५ कुमुदिनीवत् स्थिरपणे	६०-६१
(९) श्रोत्यांना अवधान विनंति	६२-६५
× श्रोत्यांना मायबाप उपमा	
(१०) गीतार्थ करण्याची धृष्टता	६६-६९
ष्टांत-खद्योत-सूर्य	६७
टिट्ठी-समुद्र	६८
घेतलेले काम आवाक्याबाहेरचे	६९
(११) गीतार्थाचे स्वरूप व थोरवी	७०-७४
१ नित्यनूतन-स्वरूप	७१-७२
२ वेद - निद्रित-घोरणे	} थोरवी ७३
गीता-जागृतउपदेश	
(१२) गीतार्थ करण्याला आधार गुरु	७५-७९
१ गुरूचा आधार	७५
२ स्वतःचा कमीपणा व गुरुकृपा	७६
कृपादृष्टांत-ढोह-कनक	
मृत-अमृत	
मूक-सरस्वती	
(१३) संतश्रोत्यांना पुन्हां विनंति	८०-८२
१ न्यूनपूर्तीसाठी	८०
२ अवधानार्थ	८१
३ संतांपुढे बोकविण्यासाठी	८२
(१४) गुरुंची आज्ञा व स्वसंतोष	८३-८४
श्लो. १ — (१) धृतराष्ट्र उवाच	८५
× पुत्रस्नेहे मोहित	
(२) श्लो. पूर्वार्ध + मामकाः पांडवाः	८६
(३) किं अकुर्वत	८७

श्लो. २-३ — (१) संजय उवाच	८८
(२) श्लोकपूर्वार्ध	८८-९१
१ कालकूटवत् उसळलेलें सैन्य	८८-८९
२ वढवानल दृष्टांत	९०
३ मुळांत " व्यूढ " एवढे च आहे	
बाकींचें सर्व भयानक वर्णन स्वतंत्र.	
४ सैन्य पाहून दुर्योधनाची बेफिकीरवृत्ति	
(पुढील चरण प्रस्तावना) दृष्टांत	
सिंह- गज	९२
(३) श्लोक उत्तरार्ध + श्लोक ३ पूर्ण	९३-९५

श्लो. ४ — (१) सर्व श्लोक	९६-९८
x भीमार्जुनसमाः — बळें प्रौढी पौरुषें सम	

श्लो. ५-६ — (१) श्लोकपूर्वार्ध + श्लो. ६ उत्तमौजा	} ९९
+ श्लो. ५ शैब्य	
(२) श्लो. ५ कुंतिभोज + श्लो. ६	} १००
युधामन्यु + श्लो. ५ पुरुजित्	
(३) श्लो. ६ उत्तरार्धातील सौभद्र	१०१
+ सौभद्र=अपर नवार्जुन	
(४) श्लो. ६ सौभद्रखेरजि उत्तरार्ध	१०२

श्लो. ७-८ — (१) श्लो. ७	१०३-१०४
(२) भवान्	१०४
(३) भीष्मश्च कर्णश्च	१०५
x भीष्माचीं दोन कर्णांचें	
एक विशेषण स्वतंत्र	

(४) कृपश्च समितिजयः १०६

× एकेकाभ्या मनोद्वापारानेच
विश्वसंहार

(५) अश्वत्थामा विकर्णश्च १०७

× अश्वत्थामा अमर म्हुणून दिळें
विशेषण समुचित

(६) सौमदस्तिथैव च १०८

× मुळांतील कृपाचार्यांचे विशेषण
सौमदत्तीला लावले

श्लो. ९ — (१) नाना शस्त्रप्रहरणाः १०९

× मुळांतील शस्त्रांबरोबर च मंत्र व अस्त्रे हि दाखविली

(२) सर्वे युद्धविशारदाः

शूराः मदर्थे त्यक्तजीविताः] ११०-११२

× मदर्थे- दृष्टांत- पतिव्रता १११

त्यक्तजीविताः ११२

(३) (सर्वे युद्धविशारदाः) ११३

अन्ये च बहवः] ११४

श्लो. १० — (१) भीष्माभिराक्षितम् ११५-११६

× सैनापत्याचें कारण-

क्षत्रियश्रेष्ठता, युद्धनिपुणता

(२) तदस्माकं बलं अपर्याप्तं ११६

(३) श्लोकपूर्वार्ध सगळा एकदम ११७-११८

× भीष्म आणि सैन्य दोहोच्या योगाबद्दल दृष्टांत -

१ समुद्र - वडवानळ

२ प्रलयवहि - महावात

(४) श्लोकउत्तरार्ध ११९-१२०

- श्लो. ११ — (१) श्लोकपूर्वार्ध १२१-१२३
 (२) भवंतः सर्व एव हि भीष्ममेवाभिरक्षंतु
 १२३-१२४

× भीष्मास 'मी' असे च पहा.

- श्लो. १२ — (१) तस्य संजनयन् हर्ष १२५
 × दुर्योधनाच्या बोळण्याने स्वतः भीष्म
 संतुष्ट झाले हा विशेष अर्थ.
 (२) (कुरुवृद्धः पितामहः) ऐवजी
 सेनापति सिंहनादं १२५-१२६
 (३) शंखं दध्मौ प्रतापवान् १२७
 (४) दोन्ही आवाजांचे वर्णन १२८-१३०
 × मुळांत हें वर्णन नाही. आवाजांची
 प्रचंडता दर्शविणारे वर्णन + पुढील
 बाधघोषाची प्रस्तावना ओवीचे दोन चरण

- श्लो. १३ — (१) स शब्दस्तुमुळोऽभवत् १३१-१३२
 × तुमुळशब्दपरिणामकथन
 (२) श्लो. पूर्वार्ध + सहसैवाम्यहन्यत १३३-१३४
 × बाधनादांबरोबर वीरांचे रणघोष
 (३) बाधघोषपरिणाम १३४-१३६

- श्लो. १४, १५, १६ — (१) ततः १३७
 (२) श्वेतैःहयैःमहति स्यंदने स्थितौ १३८-१४०
 * बिजयाचे निजसार-श्लेष
 गरुडबंधूंची उपमा दोन्ही दृष्टींनी
 १ वेग २ भगवंतांचे वाहन
 (३) मुळांत नसलेले ध्वजवर्णन १४१
 (४) माधवः पांडवश्चैव १४२-१४३

× सारथ्यद्वारा भगवन्तांचे अर्जुनप्रेमवर्णन
भक्तसंरक्षणदर्शन

(५) पांचजन्यं हृषीकेशः १४३-१४६

(६) देवदत्तं धनंजयः १४६

(७) दोम्ही शंखध्वनीचा परिणाम १४७

(८) पौंड्रध्वौ महाशंखं भीमकर्मावृकोदरः

१४८-१४९

× भीमकर्मा वृकोदरः विशेषणं गाळलीं.

(९) अनंतविजयं राजा कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः १४९

× कुंतीपुत्र विशेषण गाळलें

(१०) नकुलः सहदेवश्च सुघोषमणिपुष्पकौ १५०

× शंखध्वनिपरिणाम

श्लो. १७, १८, १९- (१) १८ वा श्लोक प्रथम घेतला १५१-१५२

(२) १७ वा श्लोक १५२-१५३

(३) स घोषः नभश्च पृथिवी चैव
तमुल्लो व्यनुनादयन् } १५४-१६०

× घोषाचा भीषण परिणाम

प्रलयचिह्नदर्शन

(४) धार्तराष्ट्राणां हृदयानि व्यदारयत् १६१-१६२

+ हृदयविदारणाला सिंहापमा

(५) पुढील श्लोकप्रस्ताव १६३

श्लो. २०- (१) अथ व्यवास्थितान् धार्तराष्ट्रान् १६४-१६५

(२) प्रवृत्ते शस्त्रसंपाते १६६

× शस्त्रांचा प्रत्यक्ष वर्षाव च

वर्णन केला !

(३) दृष्ट्वा कपिध्वजः १६७

+ अर्जुनसंतोष पुढील श्लोक प्रस्तावार्थ
व शूरत्वनिदर्शनार्थ

(४) सर्व श्लोक १६८

+ येथे फक्त मुळाप्रमाणे कौरव
सज्ज दाखविले

श्लो. २१ — (१) सर्व श्लोक १६९

श्लो. २२ — (१) श्लोकपूर्वार्ध १७०

(२) श्लोकउत्तरार्ध १७१

x श्लो. पूर्वार्ध श्लो. उत्तरार्धाचे कारण

श्लो. २३ — (१) मूळ श्लोकाला सोडून केवळ कौरवांना
उद्देशून ओव्या लिहिल्या आहेत. १७२-१७३

श्लो. २४ — (१) सर्व श्लोक १७४

श्लो. २५ — (१) श्लोकाचा पहिला चरण १७५-१७६

(२) श्रीकृष्ण अर्जुनाला उद्देशून म्हणाले असं न
घेतां अर्जुन श्रीकृष्णास उद्देशून म्हणाला
असं घेतले. उवाच पार्थ

पश्यैतान्समवेतान्कुरुनिति १७६-१७७

(३) अर्जुनाच्या मनाचा श्रीकृष्ण अंदाज

काढतात १७७-१७९

श्लो. २६, २७ — (१) श्लोकपूर्वार्ध + आचार्यान्मातुलान्

भ्रातृन् १८०

(२) पुत्रान्पौत्रान्सर्वस्तथा १८१

x शाळक मुद्रांत नाही.

(३) श्वशुरान्सुहृदश्चैव (पौत्र श्लोक.

२६ मधील) सर्वान्ब्रधूनवस्थितान् } १८२

तान्समीक्ष्य स कौतेयः

(४) एकूण उभयदळों सर्व संबंधी च !

× मुळाचा अधिक विस्तार. १८३-१८४

श्लो. २८, २९, ३० (१) — कृपया पर्याविष्टो १८५-१९१

१ संबंधी पाहून मनाचा घोटाळा १८५

२ कृपागम शौर्यनिर्गम १८५

३ वीरवृत्तिनिर्गमदृष्टांत १८६

४ अर्जुनाच्या वीरवृत्तिरहित कृपायुक्त

स्थितील दृष्टांत — १८७-१८९

कामुक — स्त्री

विरक्त - ऋद्धि

५ अर्जुनाच्या कृपायुक्त स्थितीला

दृष्टांत — सोमकांत १९१

६ अर्जुनाच्या एकदम बदललेल्या

स्थितीला दृष्टांत १९०

मंत्रज्ञ — भूत

(२) श्लोकपूर्वार्ध पूर्ण १९२

(३) श्लोकउत्तरार्ध १९३-१९४

× पुढील श्लोकप्रस्ताव

श्लो. २९, ३०, (१) गात्रादींच्या विकलतेचें कारण } १९५

(३० श्लोकांतील उत्तरार्ध)

(२) सीदंति मम गात्राणि मुखं च परिशुष्यति } १९६

(३) श्लोकउत्तरार्ध १९७

(४) त्वक्चैव परिदह्यते १९७

(५) श्लो. ३० गांडीवं संसते हस्तात्

१९७-१९८

(६) स्नेहपाशाची कठिणता } १९९-२००
(अर्जुनास्थितिपर उद्गार }

x कठिणता परिवर्तनदृष्ट्या २००

अर्जुनचरित्रांतून दृष्टांत

कठिणता उत्तीर्ण होण्याच्या

दृष्टीने. अमरदृष्टांत २०१-२०२

मोहकारण माया २०३

(७) श्लो. २८ सर्व (भावार्थाने) २०४-२०५

(८) श्लो. २९ (अस्पष्ट भाव) २०६

(९) श्लो. ३० (, ,) २०७

श्लो. ३१- (१) हत्वा स्वजनमाहवे २०७

(२) न च श्रेयोऽनुपश्यामि २०८

(३) श्लो. पूर्वार्ध २०९

श्लो. ३२- (१) न कांक्षे विजयं कृष्ण न च राज्यं २१०

(२) किं नो राज्येन किं भोगैः २११

(३) सुखानि च किं जीवितेन वा २१२

श्लो. ३३- (१) येषामर्थे कांक्षितं नो राज्यं भोगाः २१३-२१८

(२) श्लोक उत्तरार्ध २१९-२२१

x धनाबरोबर स्त्रियापुत्र गृहीत

श्लो. ३४- (१) आचार्याः २२२

(२) श्याळाः श्वशुराः मातुळाः }
संबंधिनः पुत्राः पौत्राः } २२३-२२४

श्लो. ३५- (१) श्लोकपूर्वार्ध २२५

(२) अपि त्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः २२६

(३) ,किं नु महीकृते' हें गाळणें आहे.

परंतु मग आझी येथें कसे राहूं

असा भाव. भूमीवर आक्षी कोणाला

पसंत पडूं ?

—

२२७

श्लो. ३६ — (१) निहत्य धार्तराष्ट्रान् पापमेवाश्रयेत् । २२८
का प्रीतिः स्याज्जनार्दन २२९

× एतान् आततायिनः पदे गाळडीं.

का" प्रीतिः स्यात्" चा अर्थ — मग

भगवत्प्रेम कोठून राहील असा केला.

(२) पुण्य नष्ट झाल्याने भगवान् दूर } २३०
होईल. दृष्टांत कोकिल, चकोर } २३२

श्लो. ३७ — (१) श्लोकपूर्वार्ध २३३

× संप्रामी शस्त्र न धरी —

शेवटच्या शस्त्रत्यागाची सूचना

तस्मात् — ओवी उत्तरार्ध दोन चरण.

(२) श्लोकउत्तरार्ध २३४—२३५

× श्लोकपूर्वार्ध पुन्हां भावार्थाने २३५

× अर्जुनाची मुख्य चिंता पुण्य नष्ट

होऊन भगवान् दुरावू नये ही आहे.

श्लो. ३८ — (१) हा श्लोक सोडल्यासरखा च आहे

(२) यद्यप्येते न पश्यन्ति लोभोपहतचेतसः २३६
अर्धी ओवी.

× दुर्योधनादि लोभी होते त्यापेक्षां अभिमानी

च मुख्यतः होते. म्हणून त्याप्रमाणे व्याख्यान

श्लो. ३९ — (१) श्लोकपूर्वार्ध + दोष (उत्तरार्धातले
केवळ एक पद) २३६—२४०

दोष टाळण्याला दृष्टि —

१ कालकूट सेवन

२३७

२ सिंहादा टाळणें	२३८
३ अंधकूपाश्रय	२३९
४ अग्नि टाळणें	२४०
५ पुढील श्लोकप्रस्तावना	२४२

श्लो. ४० -- (१) कुलक्षये प्रणश्यंति (कुलानि) २४३-२४४

× सनातन पद गाळलें

+ काष्ठाग्निदृष्टांत

(२) कुलक्षये प्रणश्यंति कुलधर्माः

पूर्वार्ध ओवी २४५

(३) श्लोकउत्तरार्ध. ओवी उत्तरार्ध २४५

श्लो. ४१ -- (१) अधर्म २४६

× दृष्टांत दीपत्याग अंधारांत चाचपडणें २४७

(२) अभिभव २४८

(३) प्रदुष्यंति कुलस्त्रियः २४९

× यमनियमनष्टता - खैराचार - व्यभिचार
- दोषत्रयी.

(४) श्लोकउत्तरार्ध २५०-२५१

+ उत्साद्यंते जातिधर्माः श्लोक ४३ मधील
पद घेतलें.

+ जातिधर्मनष्टतेने पुन्हां कुळांत

अधर्मप्रसार, दृष्टांत बळी- कावळे २५१

श्लो. ४२ -- (१) श्लोकपूर्वार्ध २५२

(२) पतंति पितरः द्वि एषां } २५३-२५६
लुप्तपिंडोदक्रियाः }

+ नित्यनैमित्तिकक्रिया नष्ट होणें हें

पिंडोदकक्रियानष्टतेचें मूळ

सर्वकुलदोषव्याप्त दृष्टांत सर्पदंश

श्लो. ४३ —	(१) भावार्थाने श्लोकव्याख्यान	२५७-२५९
	+ एक कुल पतित ज्ञा लें कीं	
	तत्संगतीने जाति हि क्रमाक्रमाने	
	पतित होते. उत्साद्यते जातिधर्माः	
	याचें कारण	२५७-२५९
	अग्निदृष्टांत	२५८
श्लो. ४४ —	(१) श्लोकपूर्वार्ध + नरकेवासःभवति	२६०
	(२) नियतं वासः	२६१
	(३) इति अनुशुश्रुम	२६२
श्लो. ४५ —	(१) श्लोकपूर्वार्ध भावार्थाने	२६२
	X महत्पाप = कठोर कर्म	
	(२) यद्राज्यसुखलोभेन	२६३
	(३) हंतुं स्वजनमुद्याताः	२६४
	X स्वजन = वडील	
श्लो. ४६ —	(१) संपूर्ण श्लोक	२६५-२६६
श्लो. ४७ —	(१) संजय उवाच — एवमुत्त्वार्जुनः संक्षेपे	२६७
	(२) रथोपस्थ उगविशत्	२६७-२७१
	X रथोपस्थ = रथाखाली	
	+ रथाखालील अर्जुनाची स्थिति—	
	१ पदच्युत राजपुत्र	
	२ राहुग्रस्त सूर्य	
	३ सिद्धिजित तापस	
	(३) श्लोक उत्तरार्ध	२७२
	पुढील अध्यायाचें सूचन	२७३-२७४

अध्याय २

- श्लो. १-- (१) संजय उवाच १
 (२) अश्रुपूर्णाकुलेक्षणम् १
 (३) कृपस्याविष्टम् २-४

१ कृपाकारण स्नेह स्नेहकारण स्वकुलदर्शन

२ द्रवीभूत अर्जुनस्थितीला दृष्टांत पाण्याने
 मांठ वाऱ्याने ढग

३ अर्जुनाची कृपाविष्ट आणि

खिन्न स्थिती दृष्टांत-राजहंस

- (४) विषीदंत ४
 (५) भावार्थाने सर्व श्लोक ५

- श्लो. २-- (१) श्लोकपूर्वार्ध थोडक्यांत ६-७

✕ कश्मल पद सोढले

- (२) कुतस्त्वा कश्मलमिदं ८-१६

अर्जुनाचे पूर्वस्थितिचित्र—

१ अनुचिताकडे लक्ष न देणारा

२ धीर

कुतस्त्वाः— ३ यशस्वी

४ शूर

५ देवदानव त्रिकणारा

६ पुरुषार्थी

अर्जुनाचे प्रस्तुतस्थितिचित्रः—

१ अधोमुख रडणारा

२ कारुण्यदीन

अर्जुनाच्या प्रस्तुत स्थितीला पूर्वस्थिति तुळनेने दृष्टांतः—

सूर्य — अंधकारप्रस्त

वायु — मेघभीतिप्रस्त

अमृत — मरणयुक्त

कश्मलमिदं:—

अग्नि — इंधनप्रस्त

पाणी — लवणलीन

काळकूट — संसर्गमृत

नाग — दर्दुरप्रस्त

सिंह — कोल्हा

(३) विषमे समुपास्थितं

१७-१८

× पदशः व्याख्यान नाही ह्मणून

हा उपदेश. पुढील श्लोकांत याचे सूचन.

१ मूर्खत्वयाग

२ धनुर्बाणग्रहण

(४) अनार्यजुष्टं

१९

× अनार्यजुष्ट म्ह. अनार्याळा

योग्य असे नव्हे; तर

जाणत्याला अयोग्य

(५) अस्वर्ग्यं अकीर्तिकर्म

२०

श्लो. ३ - (१) श्लो. २ व ३ मिळून सरमिसळीने व्याख्यान.

अस्पष्ट पदे

(२) क्लैव्यं मा स्म गमः पार्थ

२१

× क्लैव्य = शोकावस्था

(३) नैतत्त्वय्युपपद्यते

२२-२७

× “ तुज न हें उचित ” प्रत्यक्षपद २२

१ मागील श्लोक अकीर्तिकरं ची छाया २२

२ मागील श्लोक कुतस्त्वा ची

छाया

२३-२६

३ मागील श्लोक अस्वर्ग्य

अकीर्तिकरम् स्पष्ट दोन पदे २७

(४) क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं २८

(५) त्यक्तवोत्तिष्ठ परंतप (मागील
श्लोकावरील ओवी १८)

(६) अर्जुन उवाच पुढील श्लोकप्रस्ताव २९.

श्लो. ४- (१) संख्ये ३०

× युध्द नव्हे प्रमाद

(२) पूजाहौं भीष्म द्रोणौ ३१-३४

(३) कथं प्रतियोत्स्यामि ३५-३८

१ स्वप्नांत हि वैर अशक्य ३५

२ द्रोणाचा उपकार ३७

३ हें कृत्य भस्मासुरवत् ३८

श्लो. ५- (१) गुरुनहत्वा हि महानुभावान् ३९-४४

द्रोणाच्या मोठेपणाचें वर्णन—

१ समुद्राहून अधिकता ३९

२ आकाशाहून व्यापक हृदय ४०

३ वज्रअमृताहून स्थिर शांति ४१

४ आईप्रमाणे प्रेमळ ४२

५ करुणा, विद्या, गुण, ममता ४३

६ महान् असून आमच्यावर कृपा ४४

× गुरुमध्ये भीष्म घेतले नाहीत. ४५

अर्जुन हा द्रोणाचा प्रियशिष्य होता.

स्वगुरुबद्दल अर्जुनाचे उद्गार

गुरुनिष्ठादर्शनास्तव.

(२) श्रेयो भोक्तुं भैक्ष्यमपीह लोके ४५-४७

(३) अर्थकामान् पद गाळलें.

(४) मुंजीय भोगान् रुधिरप्रदिग्धान ४८-४९

(५) अर्जुनाची भगवंतांकडे पाहून
भीति (पुढील श्लोकप्रस्ताव) ५०-५१

श्लो. ६ — (१) न चैतद्विद्मः कतरन्नो गरीयो ५२

× स्वतःचें म्हणणें श्रेयस्कर कीं

भगवंतांचें म्हणणें श्रेयस्कर अशी तुलना म्हणजे :-

(२) यानेव हत्वा न जिजीविषामः ५३

(३) यद्वा जयेम यदि-चा नो जयेयुः ५४

(न चैतद्विद्मः कतरन्नो गरीयो)

× यांचा जय व्हावा कीं आमचा,

याबद्दल यांना वधावे कीं युद्ध

सोडून जावें असा 'यद्वा जयेम' चा

अर्थ केला.

श्लो. ७ — (१) श्लोकपूर्वार्ध दोन चरण ५५-५७

१ कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः ५५

× कार्पण्य = मोहव्याकुळता

२ धर्मसंमूढचेताः—दृष्टान्त तिमिर ५६

(२) श्लोकउत्तरार्ध दोन चरण ५८-६३

१ यच्छ्रेयस्यान्निश्चितं ब्रूहि ५८

ओवी पूर्वार्ध

२ श्लोक उत्तरार्ध ५८-६२

प्रपन्नत्व म्हणजे सर्व भाव

एके ठिकाणीं मानणें "त्वमेव

माता च " सारखे उद्गार

३ यच्छ्रेयस्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे पुन्हां ६३

श्लो. ८ — (१) श्लोकपूर्वार्ध दोन चरण ६४

× तुझ्या वाक्यावांचून हें मुळांत नाहीं.

(२) श्लोकउत्तरार्ध दोन चरण	६५-६८
श्लोकउत्तरार्ध दोन चरण	६५

त्याळा दृष्टांत :—

१ भाजलेल्या बीजांची पेरणी	६६
२ आयुष्यनष्टता-औषध	
× ईश्वरकारण्याशिवाय शोकनाश नाही	६८
(३) अर्जुनाच्या मोहप्रस्त अवस्थेचे	

वर्णन ६९-७६

सर्पदंश व त्याच्या लहरीचा दृष्टांत विस्तृत —

१ क्षणभर ईश्वरशरणतेच्या गोष्टी.	
अम नाश. पुन्हां पूर्वास्थिति	६९
२ हो ऊर्मि नसून मोहरूपी काळसर्पदंश	७०
३ विषाच्या लहरी	७१
४ भगवंतरूप गारुड्याचे धाऊन येणे	७२
५ भगवान् अर्जुनाजवळ रक्षणार्थ	७३
६ मोहसर्पदंश म्हणण्याचे कारण	७४

अर्जुनस्थितीचा दृष्टांत :—

१ घनपटलाच्छादित मानु	७५
२ प्रीष्मकाली वणवा लागलेला पर्वत	७६

(४) भगवंतांच्या कृपाभेदाच्या वर्षावाचा

प्रस्ताव	७८-८०
----------	-------

श्लो. ९ (१) संजय उवाच + श्लो. पृथार्थ ८१

(२) न योत्स्य इति गोविंद ८२

× आतां नाळवावे — (स्वतंत्र
खेदोद्गारदर्शनार्थ)

(३) तूष्णीं बभूव ह ८३

श्लो. १० — (१) भगवान् अर्जुनस्थितीवर

उपायचितन करतात

८४-८६

× दृष्टांत १ पंचाक्षरी २ वैद्य

(२) सेनयोरुभयोर्मध्ये

८७

(३) तमुवाच हृषीकेशः प्रहसन्निव

भारत

८८-९०

× प्रहसन्निव = सरोष

रोषदृष्टांत १ आईचा क्रोध

१ औषधाचे कढवटपण

श्लो. ११ — (१) श्रीभगवानुवाच

९१

(२) प्रज्ञावादांश्च भाषसे

९२-९३

१ ज्ञान अज्ञान एके ठिकाणीं

संभवत नाही. ९२ — म्हणून हें

वेड-दृष्टांत जाल्यंत

९३

(३) अर्जुनाची अहंता

९४-९९

(४) अशोभ्यानन्व शोचस्त्वं

१००

(५) पुन्हां प्रज्ञावादांश्च भाषसे

१०१

(६) श्लोकउत्तरार्ध

१०२

× पंडित=विवेकी

पंडित=निःशोक; कारण होणें जाणें

भाति

श्लो. १२ — (१) भावार्थानें व्याख्यान

(२) सर्व श्लोक

१०३-१०४

(३) वस्तुतत्त्व अविनाश च

दृश्य ही माया

१०५-१०७

दृष्टांत वायु, तरंग

- श्लो. १३ — (१) देहिनोस्मिन्ग्रन्था देहे १०८
 (२) कौमारं यौवनं १०९
 × जरा पद गाळलें
 (३) श्लोकउत्तरार्ध ११०
 × धीर = ज्ञाता
 (४) पुढील श्लोकप्रस्ताव १११
-
- श्लो. १४ — (१) श्लोकपूर्वार्ध ११२-११९
 १ मात्रास्पर्शपरिणाम ११२
 २ परिणामद्विविधता ११३-११८
 शब्दस्पर्शरूपरसगंधद्वारा
 समजूत, रूपानंतर रस न
 घेतां गंध.
 ३ श्लोकपूर्वार्ध एका ओवीत ११९
 (२) विषयांची आपातरमणीयता १२०
 स्वतंत्र व्याख्यान, विषयस्पर्शाचें कारण
 (३) अनिद्याः (विषयांचें वास्तवरूप) १२१
 दृष्टांत—मृगजळ
 —स्वप्नइस्ती
 (४) तांस्तितिक्षस्व भारत १२२
 १ आगमापायिनः पद गाळलें
 २ विषय हे सहन करण्याजोगे
 नाहीत. त्यांचा संग च सोडळा
 पाहिजे. मुळावून स्वतंत्र
 व्याख्यान
-
- श्लो. १५ — (१) सर्व श्लोक यथाक्रम १२३
 × धीर पद गाळलें
 १ समदुःखसुख = सुखदुःख
 दोन्ही प्राप्त न होणें

२ अमृतत्वाला बाधा जन्माची
आहे. गर्भवास गेला कीं,
मृतत्व गेलें म्ह. अमृतत्व आळें.

(२) 'समदुःखसुख' गाळून सर्व श्लोक
उकट १२४

श्लो. १६ — (१) श्लो. उत्तरार्ध + श्लो. पूर्वार्धभाव १२५-१३१

× पूर्वार्धभाव म्ह. सदसदात्मक
प्रपंच अगर उपाधि.

दृष्टांत — १ ओळख १२५

२ स्वीकार १२६

प्रपंच सोडून तत्त्वज्ञ संत

नित्यतत्त्व कसे स्वीकारतात

दृष्टांत — १ पाणी - दूध

२ किडाळ - सोने

३ ताक - लोणी

४ भूस - बीज

(२) थोडक्यांत संबंद श्लोक १३२

श्लो. १७ — (१) अविनाशि तु तद्विद्धि १३३

× असारस्वभाव — अनित्यता

सारस्वभाव — नित्यता

(२) येन सर्वमिदं ततम् १३४

+ तत्त्वाला नामवर्णआकारचिह्न

नाहीं हें सांगण्यांत “ अविनाशि

तु तद्विद्धि ” हें सांगावयाचें

आहे. कारण नामवर्णआकार

विनाशी.

(३) श्लोकउत्तरार्ध १३५

भावार्थानें सर्व श्लोक.

× सर्वदा = अविनाशी

येन सर्वमिदं ततं = सर्वगत

(श्लो. पूर्वार्ध)

अव्यय = जन्मक्षयातीत

(श्लो. उत्तरार्ध)

श्लो. १८ — (१) अंतवतं इमे देहाः तस्माद्युष्यस्व

भारत

१३६

(२) मधले दोन चरण सोडके.

श्लो. १९ — (१) श्लोक पूर्वार्ध १३७

× जो कोणी असें ह्मणतो तो

देहाभिमानानें व देहाला

अनुलक्षून च

य एनं — प्रत्यक्ष अर्जुनाला

उद्देशून श्लोकव्याख्यान.

(२) श्लोकउत्तरार्ध भावार्थानें १३८

श्लो. २० — (१) न हन्यते हन्यमाने शरीरे १३९-१४०

दृष्टान्त — १ स्वप्न — जागृति

२ छाया — शस्त्रप्रहार

३ प्रतिबिम्ब — मूढबिम्ब

४ मठाकाश — मूळ आकाश

(२) श्लोकाचे पहिले तीन चरण सोडके

श्लो. २१ — (१) सबंद श्लोक सोडला

श्लो. २२ — (१) सबंद श्लोक १४४

श्लो. २३ — (१) सकारण संबंद श्लोक थोडक्यांत १४५

× कारण मुळांत नाहीं.

(२) पूर्व ओर्वीतील उरलेला श्लोकभाग १४६

श्लो. २४ — (१) शेंवटचे दोन चरण १४७

(२) श्लोकपूर्वार्ध सोडला

श्लो. २५ — (१) अचित्योऽयम् १४८-१४९

१ तर्कागोचर

२ ध्यानगम्य

३ मनदुर्लभ

४ साधनातीत

} = अचिंत्य

(२) अव्यक्तो ऽ यम् अविकार्यो ऽ यम् १५०

× उच्यते पद सोडलें

(३) श्लोकउत्तरार्ध १५१

श्लो. २६ — (१) श्लोकपूर्वार्ध भावार्थानें १५२-१५५

× आदिस्थितिअंत हा नित्यप्रवाह

(२) श्लोकउत्तरार्ध १५६

श्लो. २७ — (१) संबंद श्लोक १५७-१५८

(२) दृष्टांत — घटिकायंत्र १५९-१६२

× प्रलयावसरी त्रैलोक्यसंहार

श्लो. २८ — (१) तत्र का परिदेवनाचा भाव

(श्लोक प्रस्ताव) १६३

(२) श्लोकपूर्वार्ध + अव्यक्तनिधनानि १६४-१६५

(३) व्यक्त हा भास च १६६-१६८

दृष्टांत — १ स्वप्न

२ तरंगाकार पाणी

३ कनक अलंकार

४ आकश अभ्रपटल

(५) तत्र का परीदेवना	१६९
(६) पुढील श्लोकप्रस्ताव	१७०-१७१

श्लो. २९ — (१) श्लोक प्रथमचरण	१७२
× संसार सर्व विसरले म्हणूनच पाहू शकते.	
(२) श्लोक द्वितीयचरण	१७३
× उपरति आणि तल्लीनताकाभ	
= अनुवादपरिणाम	
(३) आश्चर्यवैचैनमन्यत् शृणोति	१७४
× तद्रूपता व देहभावविरहितता	
(४) एक अनुभवे पावले तद्रूपता व पुढील	
१७५-१७६ या ओव्यांचा मुळाशी संबंध नाही.	
(५) आश्चर्यवत् पद सर्वत्र सोडले	
(६) वेद न चैव कश्चित् हा भाग हि सोडला.	

श्लो. ३० — (१) श्लोकपूर्वार्ध	१७७
× विश्वात्मक झणून घात अशक्य.	
(२) तस्मात् सर्वाणि भूतानि	१७८
× व्याख्यापासून हीं भूतें	
हा विशेष अर्थ	
(३) न त्वं शोचितुमर्हसि	१७८
(४) पुढील श्लोकप्रस्ताव	१७९

श्लो. ३१ — (१) श्लोकपूर्वार्ध	१८०
१ स्वधर्ममपि चावेक्ष्य	१८०-१८२
२ न विकंपितुमर्हसि	१८३-१८९
विकंपा = कृपा = अनुकंपा	
— विशेष अर्थ	
भलत्या वेळीं कृपा अयोग्य	
इष्टांत गोक्षीर	

(२) धर्म्याद्धि युष्दात् श्रेयः १८६-१८८
दृष्टांत—मार्ग
दीप

(३) युष्दात् श्रेयोऽन्यत्
क्षत्रियस्य न विद्यते १८९-१९०

श्लो. ३२ - (१) श्लोकपूर्वार्ध १९१-१९३

× धर्मनिधान कीर्ति मुळांत
नाहीं पुढील श्लोकांतून
स्वर्गप्राप्ति सांगितली
परंतु “ मोकळे स्वर्गद्वार ”
बगळले.

(२) श्लोकउत्तरार्ध १९४-१९५
× पुण्यदर्शनार्थ उपमा
चिंतामणि, अमृत

श्लो. ३३ - (१) श्लोकपूर्वार्ध + भाषार्थाने
श्लोकउत्तरार्ध

१९६

(२) ततः स्वधर्म १९७

(३) कीर्ति च हित्वा पापमवाप्स्यसि १९८-२००

× स्वधर्महीनीला महादोष (पाप)

कसे लागते दृष्टांत -

विधवा स्त्री मृत मनुष्य

श्लो. ३४ - (१) पूर्व श्लोकांतील उत्तरार्धाभाष
श्लोकपूर्वार्ध

२०१

(२) श्लोकउत्तरार्धाचा भाष २०२

(३) पुढील श्लोकांतील पूर्वार्धछाया २०३

- (૪) શત્રુ યેથૂન સોડગાર નાહોત ૨૦૪
 (૫) શ્લોકઉત્તરાર્ધ ૨૦૫

શ્લો. ૩૫ — (૧) શ્લોકપૂર્વાર્ધ ૨૦૬-૨૦૭
 X શ્લોકઉત્તરાર્ધ સોડલા તો
 પુઢીલ શ્લોકાંત સમાવળા

શ્લો. ૩૬ — (૧) શ્લોકપૂર્વાર્ધ ૨૦૮
 (૨) તથ સામર્થ્ય ૨૦૯-૨૧૩
 X કીર્તિ, ગુણ, પૌરુષ
 (૩) યેષાં ચ ત્વ બ્રહ્મતો (પૂર્વ શ્લોકાંતૂન)
 ૨૧૪-૨૧૬
 (૪) પુઢીલ શ્લોકપ્રસ્તાવ ૨૧૭-૨૧૯

શ્લો. ૩૭ — (૧) શ્લોકપૂર્વાર્ધ ૨૧૯-૨૨૦
 (૨) શ્લોકઉત્તરાર્ધ ૨૨૧
 (૩) નૈવંપાપમવાપ્સ્યસિ
 (પુઢીલ શ્લોકાંતૂન) ૨૨૨-૨૨૫
 X સ્વધર્માચરણાંત અસહેલે દોષ જાતાત
 ૨૨૨

દૃષ્ટાંત-૧ હોડી ૨ મઝલેલા રસ્તા ૨૨૩
 (૪) સ્વધર્માંત સકામતા યેઈલ તર દોષ
 (પુઢીલ શ્લોકપ્રસ્તાવ) ૨૨૩-૨૨૫
 દૃષ્ટાંત — ૧ ન મઝલેલા માર્ગ
 ૨ અમૃત

શ્લો. ૩૮ — (૧) શ્લોકપૂર્વાર્ધ ૨૨૬-૨૨૮
 (૨) શ્લોકઉત્તરાર્ધ ૨૨૯

श्लो. ३९ -- (१)	श्लोकपूर्वार्ध	२३०
(२)	श्लोकउत्तरार्ध	२३१

श्लो. ४० -- (१)	श्लोकपूर्वार्ध	२३२-२३३
×	इहाभिक्रम = इहलोक-विशेष अर्थ	
(२)	श्लोकउत्तरार्ध	२३४-२३७
×	धर्म =	२३४-२३५
	महान् भय = संसारभय	

श्लोक. ४१ -- (१)	व्यवसायत्मिका बुद्धिः	२३८-२४१
×	या बुद्धीच्या अल्पत्वांत हि	
	महान्पणा	२३८
	या बुद्धीची दुर्लभता	२३९-२४१
	दृष्टांत - १ परीस २ अमृत	
(२)	एकेह कुरुनंदन	२४१-२४२
×	ईश्वर साध्य आहे; अशी	
	ही एक च सुबुद्धि - गंगा -	
	समुद्र दृष्टांत	
(३)	श्लोकउत्तरार्ध	२४३-२४४
×	अव्यवसायी = दुर्मति	

श्लो. ४२ } -- (१)	वेदवादरताः	२४५
४३ } (२)	क्रियाविशेष बहुलां	२४५
४४ } (३)	जन्मकर्मफलप्रदाम्	
	भोगैश्वर्य गतिं प्रति स्वर्गपराः	२४६
(४)	नान्यदस्तीतिवादिनः	२४७
(५)	कामात्मानः क्रियाविशेष बहुलां	
	भोगैश्वर्यगतिं प्रति	२४८
(६)	क्रियाविशेषबहुलां	२४९

(७) श्लो. ४४ चा भास २५०-२५५

यज्ञकर्म करणाऱ्यांची चूक

दृष्टांत - कर्पूरराशि - अग्नि

मिष्टान्न - विष

अमृतकुंभ - लाथ

खयंपाक - मोलाने विकणे

× या तीन्ही श्लोकांवरचे व्याख्यान

अस्पष्ट असून पदशः मुळीं च

नाहीं. भावार्थाने आहे.

श्लो. ४५ - (१) त्रैगुण्यविषया वेदाः २५६-२५७

× तीन गुणांपैकीं उपनिषदादि

सात्त्विक. इतर वेदभाग रजतमात्मक,

कर्म आणि स्वर्गसूचक

(२) श्लोकउत्तरार्ध २५८-२५९

× निर्द्वंद्वः २५८

(३) नित्यसत्त्वस्थ, निर्योगक्षेम हीं

पदे गाळलीं.

श्लो. ४६ - (१) सर्व श्लोक थोडक्यांत २६०

(२) दृष्टांत - १ सूर्योदय २६१

२ मुळांतीळ पाणी २६२

(३) पुन्हां सर्व श्लोक २६३

श्लो. ४७ - (१) कर्मण्येवाधिकारस्ते २६४-२६५

(२) मा फलेषु कदाचन + } २६६
श्लोकउत्तरार्ध

× अकर्म = कुकर्म

श्लो. ४८ (१) श्लोकपूर्वार्ध २६७

× चित्त देऊन योगाचे एक अंग

(२) सिध्यसिध्योः समो भूत्वा	२६८-२७१
× कर्म आदिपुरुषाला समर्पण म्हणजे ते पूर्ण	
(३) समत्वं योग उच्यते	२७२-२७३
× उच्यते	२७२
समत्वं	२७३
श्लो. ४९ — (१) श्लोकपूर्वार्ध	२७४
(२) बुद्धियोगाला कर्म साधन (स्वतंत्र व्याख्यान)	२७५
(३) श्लोकउत्तरार्ध	२७६
श्लो. ५० — (१) सर्वश्लोक	२७७
श्लो. ५१ — (१) फलं त्यक्त्वा + जन्मबंध विनिर्मुक्ताः	२७८
(२) पदं गच्छंस्वनामयम् बुद्धियुक्ताः	२७९
× अच्युत पद	
श्लो. ५२ — (१) श्लोकपूर्वार्ध	२८०
(२) श्लोकउत्तरार्ध	२८१-२८२
× निर्वेदकारण आत्मज्ञान	
श्लो. ५३ — (१) श्लोकपूर्वार्ध	२८३
(२) श्लोकउत्तरार्ध	२८४
श्लो. ५४ — (१) अर्जुन उवाच	२८५-२८६
(२) श्लोकपूर्वार्ध	२८७
(३) स्थितधीः किं प्रभाषेत	२८८
(४) किमासीत्	२९८
× किं व्रजेत पद गाळ्ळें	

श्लो. ५५ --	(१) भगवनुवाच	२९०
	(२) आत्मसुखांत काम हा अडथळा	२९१
	(३) आत्मन्येवात्मना तुष्टः	२९२
	(४) श्लोकपूर्वार्ध + स्थित - प्रज्ञस्तदोच्यते	२९३
श्लो. ५६ --	(१) श्लोकपूर्वार्ध	२९४
	(२) वीतरागभयक्रोधः X राग = काम	२९५
	(३) स्थितधीर्मुनिरुच्यते	२९६
श्लो. ५७ --	(१) यःसर्वत्र अनभिस्नेहः X अनभिस्नेह = समस्नेह चंद्रदृष्टांत	२९७-२९८
	(२) तत्तत्प्राप्यशुभाशुभम्	२९९
	(३) श्लोकउत्तरार्ध	३००
	X अभिनंदनद्वेष = द्वर्षशोक	
श्लो. ५८ (१)	संबंद श्लोक	३०१-३०२
	X इच्छेप्रमाणे इंद्रिये बाहेर किंवा आंत मुळांत एक च बाजू.	
श्लो. ५९ --	(१) विषयाः विनिवर्तते	३०३
	(२) निराहारस्य देहिनः रसवर्जं दृष्टांत - वृक्ष	३०४-३०७
	X रस = प्रत्यक्ष रसविषय हा स्वतंत्र अर्थ	
	(३) रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते	३०८-३०९
श्लो. ६० --	(१) संबंधश्लोक	३१०-३१२
	(२) ज्ञात्याळा विषय " रिद्धिसिद्धि "	
	स्वरूपाने भक्तवितात	३१३-३१४

- श्लो. ६१ — (१) तानि सर्वाणि संयम्य ३१५-३१६
 (२) युक्ते आसीत मत्परः ३१७
 (३) विषयांची शंका हि अनर्थकारक
 (पुढील श्लोकप्रताप) ३१८-३२०
 (४) श्लोक उत्तरार्ध सोडला

- श्लो. ६२ } — (१) श्लोकपूर्वार्ध + संग्राहसंजायते
 ६३ } कामः ३२१
 X ध्यान = स्मरण
 (२) कामात्क्रोधोभिजायते ३२२
 X काम क्रोध एक च
 तेय क्रोध आधीं चि आला
 (३) क्रोधाद्भवति संमोहः ३२३
 (४) संमोहात्स्मृतिविभ्रमः ३२३
 X चंडबातदृष्टांत
 (५) स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशः ३२४-३२७
 X स्मृतिभ्रंशदशादृष्टांत-रात्र
 स्मृतिभ्रंशानंतर बुद्धीची व्याकुलता
 (६) बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ३२८
 (७) विषयध्यानापासून बुद्धिनाशापर्यंतचे पतन
 X अग्निदृष्टांत ३२९-३३०

- श्लो ६४ — (१) श्लोकप्रस्ताव ३३१
 X विषयपरिणामत्यागाळा
 विषयमूल रागद्वेषत्याग
 (२) श्लोकपूर्वार्ध ३३२-३३३
 X सूर्यदृष्टांत

- (३) आत्मवश्यैर्विधेयात्मा ३३४-३३६
 (४) (तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता) ३३७
 (मुद्रांतलें प्रसादमधिगच्छति
 सोढून त्याऐवजी)

- श्लो. ६५ — (१) श्लोकपूर्वार्ध ३३८-३४०
 X अमृतदृष्टांत
 (२) श्लोकउत्तरार्ध भावार्थानें ३४१
 X योगयुक्त — पुढील श्लोकप्रस्तावार्थ

- श्लो. ६६ (१) नास्तिबुद्धिरयुक्तस्य ३४२-३४३
 X अयुक्ताला बुद्धि नसण्याचें कारण
 (२) न चायुक्तस्य भावना ३४३
 X भावना = स्थिरबुद्धिची आस्था
 (३) न चाभावयतः शान्तिः ३४४
 (४) अशांतस्य कुतः सुखम् ३४५-४४६
 X दृष्टांत — पापी आणि मोक्ष
 जाळलेंलें बीं आणि विरूढि
 (५) श्लोकतार्पर्य व पुढील श्लोकप्रस्ताव ३४७

- श्लो. ६७ — (१) पूर्ण श्लोक भावार्थानें ३४८-३५०
 X प्राप्त पुरुषाबद्दल हा श्लोक
 ओढे या कल्पनेनें मुद्रांतला
 नावदृष्टांत बदलून घेतला.

- श्लो. ६८ — (१) सर्व श्लोक भावार्थानें ३५१-३५३
 X श्लो. ५८ मधील कूर्मदृष्टांताची
 ओवी तशी च उतरली.

- श्लो. ६९ — (१) श्लोकप्रस्ताव ३५४
 (२) सर्व श्लोक भावार्थाने, ३५५-३५६

× तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ह्ये पाळुपद
 नसकेंकें पुन्हां आणकें

- श्लो. ७० — (१) श्लोकपूर्वार्ध दोन चरण ३५७-३५९
 (×) मूळ दृष्टांत उळट तऱ्हेने हि ३५८-३५९
 (२) श्लोकउत्तरार्ध ३६०-३६५

× काम = रिद्धिसिद्धि. सामान्य
 काम नव्हे.

ऋद्धिसिद्धि प्राप्त किंवा अप्राप्त झाल्याने
 क्षोभ नाहीं. ३६०

स शांतिमाप्नोति न कामकामी दृष्टांत —

१ सूर्य—वाती

२ इंद्रमुषन } — भिळाची झोंपडी
 तुच्छमति

३ अमृत } — कांजी
 तुच्छमती

- श्लो. ७१ — (१) स शांतिमधिगच्छति ३६६

× मुळांत नसकेंकें स्थितप्रज्ञपाळुपद

- (२) श्लोकपूर्वार्ध+निरहंकारः ३६७

× निर्मम पद गाळकें

- श्लो. ७२ — (१) एषा ब्राह्मी स्थितिः + } ३६८
 ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति }

- (२) स्थित्वा स्यामंतकाळेऽपि

नैनां प्राप्य विमुह्यति ३६९-३७०

x सर्व श्लोक भावार्थाने धेतव्य

पुढील अध्यायप्रस्तावः—

(१) हे विवेचन पद्यावरचे	
असे अर्जुन मानतो	३७१
(२) विवेचनाचा अर्जुनगृहीत	
भाग ' कर्मनिराकरण '	३७२
(३) अर्जुनसंतोष व प्रश्न	३७३
(४) पुढील अध्यायगौरव	३७४
(५) समाप्ति	३७५

अध्याय ३

श्लो. १ -- (१) अर्जुन उवाच	१
(२) श्लोकपूर्वार्ध	२
x कर्म कर्ता उरत च नाही	
असा अर्थ या श्लोकांतून	
कसा निघाला ?	
(३) श्लोकउत्तरार्ध	३
(४) मार्गळ अध्यायाधारे	४
ओवीपूर्वार्ध + श्लो. उत्तरार्ध	
(५) श्लो. पूर्वार्धभाव + श्लो. उत्तरार्ध	५

श्लो. २ -- (१) श्लोकपूर्वार्ध	६-१६
१ व्यामिश्रेणेव वाक्येन	६-१३
२ प्रत्यक्ष व्यामिश्र सन्द	
टालला आहे.	

३ अज्ञानीं या उपदेशाने

काय समजावे ? हा एकूण

मयितार्थ. ज्यास्त सलगीने

अर्जुनाने हे म्हणणे मांडले.

४ बुद्धि मोहयस्त्रीष मे

१४-१६

(२) तदेकं वद निश्चित्य

१७-२०

१ मराठी बोलणे म्ह. सरळ बोलणे,

२ अर्जुनाच्या तोंडी मराठी

भाषा किंचित् अप्रयोजक

१७

३ जडाळा एक सांगितलेले समजते १८

४ बोध कसा द्यावा ?

सर्वार्थमय परंतु ग्रहणसुकर

(एकनिष्ठ सांगण्याला अर्जुन

विनवितो.) औषधदृष्टीत १९-२०

(३) अर्जुनाचे स्वतःच्या

सलगीच्या बोलण्याचे समर्थन २१-३०

× गुरुपुढे इच्छापूर्ति कां करूं नये ? २१

आईपुढे भीड कसली ?

२१-३०

हा अपूर्व लाभ कां सोडा ?

दृष्टीत — कामधेनु

चिंतामणि

अमृतसिंधु

(४) तदेकं वद निश्चित्य येन

श्रेयोहमाप्नुयाम्

श्लो. ३ — (१) व्यामिश्रेणेव यावर उत्तर ३२-३४

× सांख्ययोग सहज बोलतांना सांगितळा
मिश्र बोलण्याच्या हेतुने नव्हे हा
भावार्थ

(२) श्लोकपूर्वार्ध ३५

(३) ज्ञानयोगेन सांख्यानां ३६

× ओळखीसर्वे तद्रूपता हे सांख्यांचे
वैशिष्ट्य

(४) कर्मयोगेण योगिनाम् ३७

× निपुण होऊन मग प्राप्ति कर्मयोग
वैशिष्ट्य

(५) सांख्यकर्मयोगांतीळ साधर्म्य शेंवटांत ३८-४०

दृष्टांत— सिद्धसाध्यभोजन
पूर्वापरनदी

× या विवेचनावरून जरी ३५ व्या
ओर्वांत निष्ठा दोन असे स्पष्ट

म्हटले तरी निष्ठा एकच हा स्पष्ट भाव दिसतो.

(६) सांख्यकर्मयोगांतीळ वैधर्म्य साधन —

पद्धतर्तीत (शीघ्र-इच्छ) ४०-४४

दृष्टांत—विहंगम, मनुष्य

× वरीळ कळमें ५, ६ हे व्यामिश्र बोलण्याचे
दुसरे कारण आहे.

श्लो. ४ — (१) श्लोकपूर्वार्ध ४५-५०

× कर्माच्या केवळ अनारंभाने

नैष्कर्म्य नाही.

४५-४६

दृष्टांत—पैलतीर-नाबझाग

४७

तृतीची इच्छा-पाकसिद्धि	४८
नैष्कर्म्य = संतोष	४९
नैष्कर्म्यासंबंधी सिद्धांत	५०
श्लोकपूर्वार्ध आणि उत्तरार्धाचा	
दृष्टांतादिकांत मिळाफ	

(२) पुढील श्लोकप्रस्ताव	५१-५२
---------------------------	-------

श्लो. ५ -- (१) श्लोकउत्तरार्ध मुख्यतः	
भावार्थानें, श्लो. पूर्वार्ध	५३
त्यांत च.	
× सोडणें करणें अज्ञान.	
कारण प्रकृतिगुणाधीनता.	५३
विहितकर्मत्याग केला	५४
तरी श्रवणादींची गति व	} ५५-५७
क्षुधादि त्यागतां येत	
नाहींत	

(२) प्रकृतिवशता	५८-६३
दृष्टांत- १ रथारूढ	
२ वायुवशपत्र	

श्लो. ६ -- (१) कर्मेन्द्रियाणि संयम्य	६४
(२) य आस्ते मनसा स्मरन्	
इंद्रियार्थान्	६५
× इंद्रियार्थ = कर्मे	
(३) श्लो. उत्तरार्ध (अस्पष्ट व्याख्यान)	६६
(४) पुढील श्लोकप्रस्ताव	६७

- श्लो. ७ — (१) यास्विद्रियाणि मनसा नियम्य ६८
 (२) आरमतेऽर्जुन कर्मेन्द्रियैः कर्मयोगं ६९-७०
 (३) असक्तः ७०-७३
 दृष्टांत—१ पद्मपत्र २ सूर्यबिंब
 (४) स विशिष्यते ७४-७५
 (५) श्लोकभावार्थाचा अर्जुनाला
 उपदेश ७६
-
- श्लो. ८ — (१) नियतं कुरु कर्म त्वं ७७-७८
 + निषिद्ध सोढून उचित
 व प्रस्तुत = नियत
 (२) नियतकर्म सहज मोक्षकारक ७९-८०
 (३) कर्म ष्यायो ह्यकर्मणः व
 श्लो. उत्तरार्ध सोडला
-
- श्लो. ९ — (१) श्लो. पूर्वार्ध भावार्थाने ८१-८४
 X यज्ञ = स्वधर्म
 (२) पुढील श्लोकप्रस्ताव ८५
 (३) उत्तरार्ध सोडला
-
- श्लो. १० — (१) सहयज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा पुरा ८६
 X यज्ञ प्रजांबरोबर च होता
 पण तो सूक्ष्म म्हणून प्रजांना
 कळला नाही.
 (२) उवाच प्रजापतिः ८७-९३
 X प्रजांनीं विनाविद्यावरून
 प्रजापति म्हणाला हे स्वतंत्र;
 प्रजापतीचा मान आणि
 प्रजांचा विनय दर्शविण्या-
 साठी, गुरुशिष्यभावदर्शनार्थ

(३) अनेन प्रसविष्यध्वम् ८८

× स्वधर्माखेरीज व्रतनियमादि
अभ्य साधनांची जरूरी नाही. ८९-९१

निष्काम आराधना स्वधर्मा

बरोबर पाहिजे च.

स्वधर्मानुष्ठान अहेतुकपणे

व एकनिष्ठपणे व्हावे ९२-९३

(४) एषवोऽस्त्विष्ट कामधुकू ९४

श्लो. ११— (१) श्लो. पूर्वार्ध ९५-९६

× श्लो. पूर्वार्धाचा अर्थ योगक्षेमपूर्ति ९६

(२) श्लो. उत्तरार्ध ९७-१०१

× परस्परं भावयंतः ९७

परं श्रेयः = सर्व प्रकारच्या

सिद्धि ९८-१०१

श्लो. १२— (१) श्लो. पूर्वार्ध १०२

(२) श्लो. उत्तरार्ध १०३-११५

× तैर्दत्तानप्रदायैभ्यो यो मुक्तेः—

देवप्राप्तसंपदेने विषयीपणा १०३

त्यामुळे सर्वेश्वराला जो भजणार

नाहीं १०४

म्हणजे अग्नि, देवता, ब्राह्मण,

गुरु, अतिथि जाति इ. विषयी } १०५-१०७

वेपर्वा

स्तेन एव सः १०८-११५

चोराचें ज्याप्रमाणे सर्व नष्ट होतें,

त्याप्रमाणे त्याचें भोगवैभव नष्ट

होईल (१) दुःख

चोराभ्या ठिकाणीं सर्व दोष येतात,
 त्याप्रमाणें तो सर्व दोषाळा प्राप्त
 होईल (२) दोष
 (३) मुळांत नसलेला परंतु श्लोका-
 वरून निघूं शकेल असा स्वधर्म
 व इंद्रियनिग्रहाचा उपदेश ११६-११८

श्लो. १३— (१) यज्ञाशिष्टाशिनः संतः ११९-१२२

× गुरु, गोत्र, अग्नि, ब्राह्मण, पितर,
 ह्यांसंबंधी योग्य क्रिया हा च यज्ञ

(२) मुष्यंते सर्व किल्बिषैः १२२-१२४
 दृष्टांत— १ महारोगी—अमृत,
 २ तत्त्वनिष्ठ

(३) थोडक्यांत कथेचें सार १२५-१२६

(४) श्लो. उत्तरार्ध १२७-१३१

× आत्मकारणात् म्ह. देहकारणात् १२७

म्हणजे अहबुद्धीने १२८

म्हणजे इंद्रियरुचीप्रमाणें १२९

एकूण पाक करून ' पाप ' च सेवन.

सिद्धांत १३०

थोडक्यांत श्लो. उत्तरार्ध १३१

५) पुढील श्लोकप्रस्तावना १३२-१३३

× यज्ञ सिद्ध करणारे, ईश्वराळा तोष

देणारे अन्न सामान्य नसून ब्रह्मरूप व जीवनदेतु

श्लो. १४, १५— (१) श्लोकपूर्वार्ध १३४

(२) श्लोकउत्तरार्ध १३५

(३) कर्म ब्रह्मोद्भवं विद्धि १३५

× ब्रह्म = वेद

(४) ब्रह्माक्षरसमुद्भवं + श्लो. उत्तरार्ध १३६

(५) पुढील श्लोकप्रस्तावना १३७

श्लो. १६ — (१) एवं प्रवर्तितं चक्रं १३८

× प्रवर्तित चक्र = परंपरा

(२) नानुवर्तयतीह यः १३९

× हे चक्र चाढविणें म्हणजे
स्वधर्मरूप यज्ञानुष्ठान करणें .

(३) अघायुः इंद्रियारामः १४०

(४) मोघं पार्थ स जीवति १४१-१४२

दृष्टांत-१ अकालाभपटल

२ अजागळ

(५) तात्पर्य (पुढील श्लो.प्रस्तावना)

१४३-१४५

× स्वधर्म हा शरीरधान्याला

ओघांनं च येतो,

कर्माची रवंती करणारे गांवढळ

समजावे.

श्लो. १७ — (१) यस्मात्प्रतिरेवस्यात् १४६

× ओवी पूर्वार्ध

(श्लोकप्रस्तावांतर्गत)

(२) श्लोक उत्तरार्ध

१४७-१४९

× सहज कामसंगत्याग

श्लो. १८ — (१) हा श्लोक सोडला

श्लो. १९ — (१) श्लो. पूर्वार्ध

१५०

(२) श्लो. उत्तरार्ध

१५१

श्लो. २०— (१) श्लो. पूर्वार्ध	१५२
(२) श्लो. उत्तरार्ध	१५३-१५७

× प्राप्तार्थाना हि लोकसंग्रह

आहे च मग इतरांची काय कथा.

श्लो. २१— (१) संबंद श्लोक केवळ भावार्थाने	१५८
(२) पुढील श्लोकप्रस्तावना	१५९

श्लो. २२— (१) वर्त एव च कर्मणि	१६०
(२) नानवाप्तमवाप्तव्यं	१६१
(३) श्लो. पूर्वार्धभाव	१६२-१६३

श्लो. २३— (१) श्लोकप्रस्ताव	१६४
-------------------------------	-----

× पुढील सक्ताः कर्मण्यविद्वांसोची

छाया श्लो. २५

(२) मम वर्त्मानुवर्ततेभ्या आचारं	१६५
------------------------------------	-----

× संबंध श्लोकावर अस्पष्ट व्याख्यान

श्लो. २४— (१) श्लोकपूर्वार्ध	१६६-१६७
(२) कर्मत्याग ज्ञानाने तर करूं च नये	१६८
(३) श्लोकउत्तरार्ध सोडवा	

श्लो. २५— (१) श्लोकपूर्वार्ध	१६९
(२) श्लोकउत्तरार्ध	१७०
(३) पुढील श्लोकप्रस्ताव	१७१

श्लो. २६— (१) श्लोकपूर्वार्ध	१७२-१७३
(२) श्लोकपूर्वार्ध	१७४

× जोषयेत्सर्वकर्माणि = सत्कर्म

(३) लोकसंग्रहार्थ कर्मांत कर्मबंध

नाहीं

१७५-१७६

× कर्मबंध नसण्याचें कारण

मिथ्यास्वभान. दृष्टांत — बहुरूपी

श्लो. २७— (१) थोडक्यांत सर्व श्लोक	१७७-१७८
(२) परमार्थाळा अनधिकारी	१७९
(३) पुढोळ श्लोकप्रस्ताव	१८०

श्लो. २८— (१) भावार्थानें सर्व श्लोक	१८१-१८३
× गुणकर्म ओलांडुनी !	

श्लो. २९— (१) श्लो. पूर्वार्ध	१८४-१८५
(२) उत्तरार्ध सोडला त्यामुळें एकंदर श्लोकार्थ केला नाही असें होतें.	

श्लो. ३०— (१) श्लोकपूर्वार्ध	१८६
× सर्वाणि कर्माणि = उचित कर्म	
अध्यात्मचेतसा = चित्तवृत्ति	
आत्मरूपीं लीन करून	

(२) निर्ममो	} भूत्वा १८८ पूर्वार्ध	१८७
(३) निराशीः		

× अवसरोचित भोग भोगावे हें मुळाळा सोडून

(४) युद्धस्व विगतज्वरः	१८९-१९१
--------------------------	---------

× विगतज्वरः = १ समाधानपूर्वक १८९

= २ निःशंक होऊन १९१

युद्धस्व = १ आयुधादि पुनरपि धारण करून १८९

= २ कीर्ति धर्म वाढविणे,

पृथ्वीळा भारापासून सोडवणे १९०

श्लो. ३१— (१) सर्व श्लोक	१९२-१९३
----------------------------	---------

× अनुसूयंतः = परमादरें स्वीकारिजे

मुच्यंते तेऽपि कर्मभिः=कर्मांत

असून कर्मरहितावस्था

श्लो. ३२— (१) ये मे मतं नानुतिष्ठन्ति १९४

× इंद्रियाधीनत्व हे कारण

(२) येत्वेतदभ्यसूयंतो १९५

× असूया=सामान्य लेखणें,

अवज्ञा करणें, पोकळ वाचाळता

समजणें

(३) सर्वज्ञानविमूढान् १९६

दृष्टांत—मदिरा

विष

पंक

{ उत्तरोत्तर नष्टतेकडे

(४) विधिनष्टानचेतसः १९७-२००

अचेतसः—

१ शव = चैतन्यशून्य १९७

२ वायस = अल्पचैतन्य (मूर्ख) १९८

३ पतंग = दुष्टबुद्धि १९९

नष्टान् २००

× मूढांशीं बोलणें नको—मुळांत

नसलेले २०१

श्लो. ३३— (१) वास्तविक ह्या श्लोकावर

ज्ञानेश्वरांचें भाष्य मुळीं च नाही,

म्हटले तरी चालेळ. इंद्रियलाळन

व देहाला भोग देण्यासंबंधी

निषेधक विवेचन आहे. तथापि

“ प्रकृतिं याति भूतानि ” किंवा श्लो.

पूर्वार्ध ह्याचा अर्थ, शेंवटीं देह

प्रकृतिस्वरूप पंचत्वाद्या च जाणार,
 असा करून विवेचनाला श्लोकाधार
 दिल्यासारखें केळ आहे. शिवाय
 पुढील श्लोकाचा हि द्या विवेचनाला
 थोडा प्रास्ताविक स्वरूपाचा
 पोषाख म्हणून उपयोग आहे.

(२) इंद्रियांना लळा देणें घातक २०२-२०४

दृष्टांत— १ सर्पासह क्रीडा

२ व्याघ्रसंसर्ग

३ हालाहल जिरणें

४ अग्नीसह खेळ

(३) इंद्रियांना पोसून हा देह तर

जाणार; काय उपयोग?

२०५-२०९

श्लो. ३४— (१) तौ ह्यस्य परिपंथिनौ २१०-२१२

× मूळचा चोराचा दृष्टांत

२११

विषमधुरता

२१२

(२) श्लोकपूर्वार्ध

२१३-२१७

× राग = काम

कामाचें कार्य

२१३-२१४

दृष्टांत — गळ

कामाचा परिणाम क्रोध

२१५

कामक्रोध = संग (मूलतः)

दोघांचें घातक कार्य

पारधिदृष्टांत

२१६-२१७

(३) तयोर्नवशमागच्छेत्

२१८

× मुखापेक्षा अधिक तीव्रता—

यांचा आश्रय नको. आठवण हि नको.

श्लो. ३५— (१) श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः २१९

× विगुण = कठिण — सुअनुष्ठितात्

कडे लक्ष देऊन अर्थ

(२) परधर्मात्स्वनुष्ठितात् २२०

(३) श्लोकपूर्वाधीना दृष्टांत २२१-२२४

१ शूद्रगृहपक्वान्

२ लोकांची धवळारें

३ स्वपत्नी

(४) अंतीं स्वधर्म श्रेय २२५-२२८

× स्वधर्मांत अंत श्रेयस्कर तसा अंतीं

स्वधर्म श्रेयस्कर.

दृष्टांत—साखर दूध

(दृष्टांतांत परधर्मभयावहता)

(५) स्वधर्मे निघनं श्रेयः २२९

श्लो. ३६— (१) अर्जुन उवाच २३०-२३१

(२) अनिच्छिन्नपि बलादिव इ. चा आधार

घेऊन “ जाणत्यांना ” हि स्थितिभ्रंश

कसा ? असा प्रश्न घेतळा. आणि

पाप शब्दाचा अर्थ हि, तदनुसार

“ स्थितिभ्रंश ” “ परधर्मस्वीकार ” असा

केळा. (संबंद श्लोक संमिश्र तऱ्हेने)

२३२-२३८

श्लो. ३७— श्रीभगवानुवाच

२३९

(२) काम एष क्रोध एष | २४०-२४२
विध्येनमिह वैरिणम्

१ वैरी दाखविण्यासाठी कामक्रोधवर्णन

१ अकृप

२ कृतांत विशेषण २४०

२ वैरी कोणाचे-ज्ञानमार्गाचे | २४१
भजनमार्गाचे

३ देह, इंदिये आणि जगावर

सत्ता-सर्व जगाचे वैरी २४२

(३) रजोगुणसमुद्भवः २४३-२४५

× रजोगुणापासून उत्पन्न झालेले

पण तमोगुणावगुण यांच्यात पूर्ण.

तमोगुणाचे मूर्तदर्शन मृत्यु.

(४) महाशनो २४६-२४८

× मुकेला बिम्ब अपुरे इ. वर्णन

भ्रांति तृष्णा सहायक.

(५) महापाप्मा २४९-२५४

× पापमूल मोह अहंकार २४९

पापाचा मुख्य भाग

१ असत्य, दंभ २५०

२ शांतिविध्वंस | २५१

३ मायाविस्तार

४ विवेक वैराग्य इ. चा

विनाश २५२

५ संतोष, आनंद, धीर इ. चा

विनाश २५३

६ बोध, सुख इ. चा

विनाश

२५४

(६) कामक्रोधांचा चिकटपणा २५५-२५६

× मुळांतील 'महत्' पदाधारे

व पुढील श्लोकप्रस्तावार्थ

(७) मारकसाधनांचाचून कामक्रोधांची

भयंकर मारकता

२५७-२५९

(एकंदर निष्कर्ष - कामक्रोधांच्या बाबतीत)

× ज्ञान्याला पैजेने मारतात.

पुढील श्लोकप्रस्ताव

श्लो. ३८ — (१) यथोल्लेनावृतो गर्भः ।

२६०

× मूळदृष्टांताला चंदनदृष्टांताची जोड

(२) श्लो. पूर्वार्ध × तेनेदमावृतम् २६१-२६२

× मूळच्या दोन दृष्टांतांना आणखी

भानुबीज दृष्टांतांची जोड.

श्लो. ३९ — (१) आवृतं ज्ञानमेतेन

२६३

(२) ज्ञानिनो नित्यवैशिणा

भावार्थाने व्याख्यान;

२६४

मूळ पदावरून केवळ

कल्पनेने

× कामक्रोधांचा पराजय

करावा तर रागद्वेषाच्या

रूपांत ते सूक्ष्म उरतात च.

(३) श्लोकउत्तरार्ध

२६५-२६६

× कामक्रोधांना जिंकण्याची

साधने च इष्टनासारखी

होतात. विशेष अर्थ.

(४) पुढील श्लोकांची प्रस्तावना २६७

श्लो. ४०— हा श्लोक सोडून दिला

श्लो. ४१— (१) श्लोकपूर्वार्ध २६८

(२) श्लोकउत्तरार्ध सोडला

श्लो. ४२— (१) केवळ मन बुद्धि घेऊन

व्याख्यान. पण श्लोकाळा सोडून २६९

श्लो. ४३— (१) हा श्लोक हि सोडला आडे.

(२) कामक्रोध गेस्याची खूण २७०

(३) कामक्रोधानंतरची शांतिमय

अवस्था २७१-२७२

(४) संजयद्वारा पुढील अध्यायप्रस्ताव २७३-२७६

अध्याय ४

चौथ्या अध्यायाचा प्रास्ताविक विभाग

(१) गीताश्रवणभाग्य १-४

✕ श्रवणोद्भियसुकाळ, गीतानिधान, लाभ, स्वप्न च सत्यस्वरूपाळा १

अपूर्व योग २

दृष्टांत-नाद गंध स्वाद ३

श्रोत्यांना अमृतगंगेचा

भगवत्प्रसाद ४

(२) गीताश्रवणभाग्य भोगण्याची रीति ५

(३) श्रीकृष्णाचे अर्जुनावरील प्रेम ६-१५

१ कथेला सुरवात, श्रीकृष्णार्जुनसंवाद ६

२ संजयाकडून श्रीकृष्णाभ्या

अर्जुनप्रेमाचा उपक्रम

७

३ श्रीकृष्णाची अर्जुनप्रेमामधली

अपूर्वता (तुळनेने वसुदेव, देवकी,

बळराम, लक्ष्मी, सनकादिक)

८-१०

(४) श्रीकृष्णाची अर्जुनप्रेमामधली

अपूर्वता अवतारदृष्ट्या

११-१५

+ अर्जुनपुण्याईने अवतारधारण

११-१२

अवतार म्ह. अपूर्वता

अपूर्व कारण

१३-१५

श्लो० १— (१) श्रीभगवानुवाच + श्लो. पूर्वार्ध

१६

x अभ्यय हे विशेषण गाळले

(२) विवस्वान्मनवे प्राह

१७

(३) मनुस्वाकषेऽब्रवीत्

१८

x मनूने अनुष्ठान करून मग

उपदेश दिला.

श्लो० २— (१) श्लोकपूर्वार्ध

+ ' एवं परपराप्राप्त, गाळले

(२) योगनष्टतेचें कारण

२०-२५

लोकांचा विषयावर भर व

संसाराची आवड

२०-२१

दृष्टांत—

नम्रक्षपणक— वस्त्रे

जात्यंध—सूर्य

बहिरा— गायन

कोल्हा— चंदन

कावळ—चंद्र

२२-२४

उपसंहार	२५
(३) श्लोकउत्तरार्ध	२६
श्लो. ३— (१) श्लोकपूर्वार्ध	२७
(२) रसस्य ह्येतदुत्तमम्	२८
(३) भक्तोऽसि मे सखा चेति	२८-३१
<p>× युद्धाभ्या गडबडीत असून हि हा योग सांगण्यात ' भक्त सखा '</p>	
<p>हीं पदे गौशिविली.</p>	
श्लो. ४— (१) अर्जुन उवाच	३२-३५
<p>× भक्तोऽसि मे सखा चेति</p>	
<p>या कृष्णाभ्या वचनाला</p>	
<p>अनुलब्धून अर्जुनाचे</p>	
<p>कृष्णप्रेमाविषयी उद्गार</p>	
<p>विनयपूर्वक पुढील प्रश्नाजरोधानें</p>	
<p>विनंति</p>	
(२) श्लोकपूर्वार्ध	३६-३८
<p>१ कृष्णवचन व पटभ्याचें कथन</p>	
<p>२ श्लोकपूर्वार्ध</p>	
(३) श्लोक उत्तरार्ध	३९-४०
श्लो. ५— (१) श्रीमगवानुवाच + अर्जुनाभ्या	
<p>समजुतीचा उल्लेख</p>	
(२) श्लो. पूर्वार्ध + न त्वं वेत्थ	४१
<p>परंतप</p>	
(३) ताम्यहं वेद सर्वाणि	४२
श्लो. ६— (१) स्वजन्मस्मरणकथन + प्रकृति	४३

- स्वामधिष्ठाय संभवाम्यात्ममायया ४४
- (२) अव्ययात्मा ४५
- × होणें जाणें मायाकारण
- (३) अवतारकालीन कर्मासंबंधी
(मुळांत कर्म नाही. पण पुढील
श्लोकांच्या आधारें) ४६
- (४) थोडक्यांत भावार्थानें सर्व श्लोक ४७-४८
- × भूतानामीश्वरोऽपि सन् सोडलें.

श्लो. ७,८- (१) श्लो. ८ मधील ' परित्राणाय, चा
आधार घेऊन परमेश्वराची
धर्मरक्षणपरिपाटी

- (२) थोडक्यांत (भावार्थानें) श्लो. ७, ५०
- (३) श्लोक ८, सर्व ५१-५७

एकूण सर्व व्याख्यान मिसळून केलें आहे.

साधु=इश्वरी जन

विनाशाय च दुष्कृताम्-

दैव्य=अज्ञान

अधर्म

अविवेक

पाप

दोष

दुष्कर्म करणारे आणि दुष्कर्म

दोन्ही परमेश्वर नष्ट करतो.

परित्राणाय साधूनां--

१ सज्जनांकरवी सुखाची गुढी

२ साधूंचें मानरक्षण म्ह.

साधुपरित्राण म्द० त्यांच्या

मानाचें परित्राण व त्यांच्या

करवी कार्यसिद्धि

(४) संभवामि युगे युगे

पुढील श्लोकप्रस्ताव

५७

श्लो० ९— (१) श्लोकपूर्वार्ध

५८

+ तत्त्वतः जाणणें = अविकार

होऊन जाणणें

दिव्यता = अज असून जन्म

अक्रिय असून कर्म

(२) श्लोकउत्तरार्ध

५९

+ त्याला पुनर्जन्म नाही, याची

या च देहांत साक्ष, ओवीपूर्वार्ध

श्लो० १०— (१) वीतरागभयक्रोधाः

६०

(२) मन्मयामामुपश्रिताः + वीतराग

६१

(३) बहवो ज्ञानतपसा पूताः

६२

(४) मद्भाषमागताः

६३—६५

+ मद्भावमागताः हें सांगण्याची

जरूर हि नाही. दृष्टांत

६४

सुवर्ण = उत्तम वर्ण; सोने नव्हे

श्लो. ११—(१) श्लोकपूर्वार्ध

६६

(२) श्लोकउत्तरार्ध

६७

श्लो. १२—(१) श्लोकपूर्वार्ध

६८—७१

(२) श्लोकउत्तरार्ध

७२—७६

× देवतांचें भजन वृथा च होते;

हा भाव. जें प्राप्त करतात तें
कर्माचें च फळ. दृष्टांत—शेत

श्लो. १३— (१) श्लोकपूर्वार्ध ७७

× याचि परी म्ह. साक्षिभूत रीतीने

(२) गुणकर्मविभागशःचें स्पष्टीकरण

(३) चातुर्वर्ण्य

(४) श्लोकउत्तरार्ध भावार्थानें

७८

७९

८०

श्लो. १४— (१) श्लो. पूर्वार्ध भावार्थानें

अर्धी ओवी

(२) श्लो. उत्तरार्ध अर्धी ओवी

८१

८१

श्लो. १५— (१) श्लोकपूर्वार्ध

+ स्पष्टीकरण दग्धबीजदृष्टांत

(२) श्लोकउत्तरार्ध सोढळा

(३) पुढांछ श्लोकाची प्रस्तावना

८२-८३

८३

८४

श्लो. १६— (१) श्लोकपूर्वार्ध

मोहिताः चें स्पष्टीकरण

नैष्कर्म्यतेष्या भ्रमानें कर्म

स्वीकारणें

दृष्टांत — नाणें

कवि = विचक्षण

= क्रांतदर्शी

८८ — शंकराचार्य

८५-८८

८६- ८७

८६

८५

८५

(२) तत्ते कर्म प्रवक्ष्यामि

(३) यज्ज्ञात्वा मोक्षसेऽशुभात् सोढळें

श्लो. १७— (१) कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं

+ विधाकारउद्भव = कर्म

८९

(२) बोद्धव्यं च विकर्मणः	९०
✕ वर्णाश्रेय चि कर्म = विकर्म	
(३) अकर्मणश्च बोद्धव्यं	९१
✕ निषिद्ध कर्म = अकर्म	
(४) गहना कर्मणो गतिः	९२
✕ कर्माची गति गहन म्दणजे	
हे सर्व जग कर्माने	
व्यापले आहे.	
(५) पुढील श्लोकार्थ सूचना	९२
श्लो. १८— (१) कर्मण्यकर्म यः पर्येत + स बुद्धिमान्मनुष्येषु	९१-९५
(२) दृष्टान्त- जलप्रतिबिम्ब	९६
— नाव	९७
— उदयास्त	९९
(३) स युक्तः	१००
✕ तो मनुष्य नव्हे योगी	
(४) कृत्स्नकर्मकृत	१०१-१०२
✕ अकर्मणि च कर्म यः	
हा भाग सोडला	
श्लो. १९— (१) यस्य सर्वे इ. श्लोकपूर्वार्ध	१०३
✕ कर्माचा कंटाळा नाही हा अर्थ	
समारंभाः मधून	
(२) यस्य सर्वे समारंभाः	१०४
संस्कल्पवर्जिताः	
(३) श्लोकउत्तरार्ध	१०५
✕ तमाहुः पंडित बुधाः	

— तो तूं परब्रह्म च समज
पंडित शब्द अशा पुरुषाळा
कमी पडतो.

श्लो. २० — (१) व्यक्त्वा कर्मफलासंगं नित्यतुतः

१०६-१०७

(२) निराश्रयः व श्लो. उत्तरार्ध
सोडून दिला.

श्लो. २१, २२—(१) निराशीः (श्लो. ७)

१०८

(२) यदृच्छाळाभंसतुष्टः

(श्लो. २२) + त्यक्तसर्वपरिग्रहः

१०९

(३) शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्

(श्लो. २१)

} ११०-११२

+ कुर्वन्नाप्नोति किञ्चिदर्थं

+ द्वंद्वार्तीतः (श्लो. २२)

(४) द्वंद्वार्तीतो विमत्सरः (श्लो. २२) ११३

(५) कृत्वापि न निवृण्यते (श्लो. २२) ११४

(६) यतचित्तात्मा (श्लो. २१)

(७) समः सिद्धावसिद्धौ च (श्लो. २२)

हा भाग सोडून दिला.

श्लो. २३ — (१) श्लोकपूर्वार्ध

११५

× मुक्तस्य ज्ञानावस्थितचेतसः

दोन्ही पदें भावार्थानें

(२) श्लोकउत्तरार्ध

११६-११८

× समग्रं (कर्म) दृष्टान्त

अकालाभ्र

११७

विधिविधानें

११८

श्लो. २४ — (१) श्लोकप्रस्ताव ११९

(२) श्लोकपूर्वार्ध १२०

(३) श्लोकउत्तरार्ध १२१

श्लो. २५ — (१) श्लोकप्रस्ताव १२२

× यज्ञासाठीं स्त्री पाहिजे या कल्पनेनें ही ओवी लिहिली.

(२) श्लोकपूर्वार्ध १२३-१२४

× { आविद्याकाम = इवन
गुरुवाक्य = हुताश
योगाग्निश्चेत्

(४) श्लोकउत्तरार्ध १२५

श्लो. २६ — (१) श्लोकपूर्वार्ध १२६

× संयम = अग्नि

इंद्रिये = द्रव्य

मुक्तित्रय = मंत्र (काया वाचा मन)

(२) श्लोकउत्तरार्ध १२७-१२९

× मनाचे नियमन = स्थान

वैराग्य = उग्राला

प्रिकार = इंधन

आशा = धूर

अतःकरणपंचक = पांचकुंडे

महावाक्य = मंत्र

विषय = आहुति

इंद्रिय = अग्नि

श्लो. २७ — (१) संबंद श्लोक

१३०-१३९

विस्तृत रूपकः —

विशेषक-मंथा

हृदय—आरणी

उपशम — मंथास्थिरीकरणसाधन

धैर्य — मंथा दावणें

गुरुवाक्यसामर्थ्य — घुसळण

ज्ञान — अग्नि (घुसळून प्रगट झालेला)

ऋद्धिसिद्धि — धूर

(ज्ञानाग्नीची पहिली ठिणगी)

मन — यमदमांनीं वाळलेलें पेटवण

वासना — समिधा

ममता — तूप

सोहं — मंत्र

इंद्रियकर्म — आहुती

प्राणक्रिया — खुवा

(शेंवटची पूर्णाहुति)

ब्रह्मतादात्म्ये = अवभृथस्नान

आत्मबोधमुख = पुरोडाश

श्लो. २८ — (१) श्लोकपूर्वार्ध १४०

(२) स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च १४१

(३) यतयः संशितव्रताः
(भावार्थानें) } १४२-१४३

श्लो. २९ — (१) अपाने जुह्वति प्राणं १४४

(२) प्राणेऽपानं तथापरे + श्लोकउत्तरार्ध १४५

श्लो. ३० — (१) श्लो. पूर्वार्ध १४६

(२) श्लो. उत्तरार्ध १४७

× यज्ञविद = यजनशील

(३) यज्ञासमाप्ति (मुळांत नाहीं) १४८-१४९

श्लो. ३१ — (१) श्लो. पूर्वार्ध १५०—१५२

× यज्ञज्ञेयामृत = अद्वैतज्ञान

(२) श्लो. उत्तरार्ध १५३—१५४

श्लो. ३२ — (१) श्लो. पूर्वार्ध १५५

× ब्रह्मणःमुखे = वेद

(२) श्लो. उत्तरार्ध १५६

श्लो. ३३ — (१) श्लो. पूर्वार्ध १५७—१५८

× द्रव्ययज्ञ कर्मात्मक व त्याचे

फळ स्वर्ग म्हणून ज्ञानयज्ञाची

त्यांना सर नाही. हे ज्ञानयज्ञ-

श्रेष्ठतेचे कारण, दृष्टांत-

तारे-सूर्य

(२) श्लो. उत्तरार्ध १५९

ज्ञानगौरव १५९

ज्ञानांत सर्वकर्म म्ह. साधन-

समाप्ति म्ह. नैष्कर्म्यबोध १६०

ज्ञानांत कर्मप्रेरक इंद्रियवृत्ति

समाप्ति १६१—१६२

ज्ञानांत साधनसमाप्ति

(वैराग्यविवेकप्रमुख) १६३

श्लो. ३४ — (१) तद्विद्धि प्राणिपातेन १६४

× प्राणिपात=भजणें, अनुसरणें

तत्त्वदर्शी ज्ञानी=संत

(२) सेवया प्राणिपातेन १६५—१६६

× ज्ञानमंदिराचे सेवा हे दार

प्राणिपात=चरणों कागणें, नम्र होणें.

सेवयाचें अधिक स्पर्शीकरण—

तनमनजीवानें अगर्वानें झटणें, दास्य करणें

(३) परिप्रश्नेन + श्लोकउत्तरार्ध १६७

श्लो. ३५— (१) श्लो. पूर्वार्ध १६८

× मोह=शंका

(२) श्लो. उत्तरार्ध १६९

× आत्मनि पद गाळलें

(३) पुन्हां श्लो. उत्तरार्ध

(गुरुगौरवार्ध)

१७०

श्लो. ३६— (१) श्लो. पूर्वार्ध १७१

× पाप आणि पापमूल भ्रांति, व्यामोह

(२) श्लो. उत्तरार्ध १७२-१७४

× मुळांतला प्लवदृष्टांत गाळला

सर्व वृजिनं=विश्वसंभ्रम

,, ,, =मनोमळ

श्लो. ३७— (१) श्लो. पूर्वार्ध १७५-१७६

× मूळ दृष्टांताबरोबर नवीन दृष्टांत १७५

मूळ दृष्टांतांत भर. पाणी हि

जो आग्नि जाळतो इ.

(२) श्लो. उत्तरार्ध गाळला

श्लो. ३८ — (१) श्लोकपूर्वार्ध १७७-१८२

१ ज्ञानाची अनुपमता १७७

२ उपमा चैतन्य १७८

३ अशक्य गोष्ट शक्य होईल

तर उपमा देता येईल १७९-१८०

४ ज्ञान ज्ञानासारखें च अमृतदृष्टांत	१८१-१८२
(२) पुढील श्लोकप्रस्ताव	१८३-१८५
१ अर्जुनाची श्रीकृष्णवचनाला मान्यता	१८३
२ अर्जुनाच्या प्रश्नाचा बेत	१८४
३ श्रीकृष्णाची सांगण्याला सुरवात	१८५
(३) श्लो. उत्तरार्ध सोडून दिला	
श्लो. ३९ -- (१) श्लो. पूर्वार्ध	१८६-१८७
× तत्तर = आत्मसुखाची गोडी	१८६
तत्तरता इंद्रियनिग्रहाचें मूळ	१८६
(२) मुळांत नसलेला विचार	१८८
(३) श्लो. उत्तरार्ध	१८९-१९१
श्लो. ४० -- (१) अज्ञः विनश्यति	१९२-१९३
× दृष्टांत शून्यगृह चैतन्यहीन देह	
(२) अश्रद्धावानः	१९४-१९५
× अश्रद्धेचा संशयाशी संबंध	
(३) संशयात्मा विनश्यति, नायं लोकोऽस्ति न परो न सुखं संशयात्मनः	१९६-२०१
× विनश्यति	१९६
इहपरलोकनाश सुखनाश (श्लो. उत्तरार्ध)	१९८
संशयात्म्याची अवस्था	१९९-२०१

सत्सासत्य, हिताहिताविषयी

अज्ञान दृष्टांत १ कालज्वरग्रस्त १९९

२ जासंध २०१

(४) संशयात्मा विनश्यति २०२

श्लो. ४१ — सर्व श्लोक सोडला

श्लो. ४२ — (१) तस्मादज्ञानसंभूतं हृत्स्थं २०३-२०५

(२) ज्ञानासिनात्मनः २०६-२०७

(३) छित्तैवेन संशयं योगमातिष्ठोत्तिष्ठ

भारत २०८

पुढील अध्यायाची प्रस्तावना व या

अध्यायाचा उपसंहार २०९-२२४

(१) श्रीकृष्णाचें या अध्यायातील बोलणें २०९

(२) मागील अध्यायद्वारे अर्जुनाच्या

भावी प्रश्नावदल उल्लेख २१०

(३) भावी कथेचा गौरव २११-२१२

× भाक्ति आणि रस २११

ज्ञांतरसाची महनीयता २१२

(४) त्या कथेचे मराठी बोल व व्याख्या

अवधानाबद्दल विनंति २१३-२१६

× मराठी बोलण्याच्या अर्थाची खोली २१३

यराठी बोल्याच्या व्यापकपणा २१४-२१५

दृष्टांत-विंब २१४

कल्पवृक्ष २१५

अवधानाबद्दल विनंति २१६

(५) या मराठी बोलामधील साहित्य

अग्नि ज्ञातीची जोडी २१७

(६) या श्रवणांत सहज सुख	
आणि संसारदुःखनाश किंवा	
मोक्ष	२१८-२२३
दृष्टांत—	
१ साखरेचें औषध	२१८
२ मलयानिल-अमृत—	
नाद	२१९-२२०
३ वैरी-मैत्र	२२२
४ रोग-दूधसाखर	२२३
(७) गीताश्रवणार्थ विनंति	२२४

अध्याय ५

श्लो. १— (१) तन्मे ब्रूहि सुनिश्चितम्	१
(२) श्लो. पूर्वार्ध	२ - ३
× द्वयर्थी बोलण्यानें अज्ञांचा घोटाळा	
(३) पुन्हां तन्मे ब्रूहि सुनिश्चितम्	४
(४) यच्छ्रेयएतयोरेकं	५ - ८
× तृतीयाध्यायांतील आठवण	५
श्रेयस्कर = १ परिणामदृष्ट्या	} ७-८
२ साधनदृष्ट्या	
(५) अर्जुनप्रश्नानें कृष्णप्रसन्नता	९-१४
× दृष्टांत - कामधेनु - बालक	
शंकर - उपमन्यु	
श्लो. २— (१) श्लो. पूर्वार्ध	१५
(२) श्लो. उत्तरार्ध	१६-१७
× विशिष्यते = सोपा	
(३) पुढील श्लोकप्रस्ताव	१८

- श्लो. ३ — (१) यो न द्वेष्टि न कांक्षति १९
 * द्वेष = शोक = आठवण
 (शोकयुक्त) विशेष अर्थ
 मेरुदृष्टांत
- (२) निर्द्वंद्वः स नित्यसंन्यासी ज्ञेयः २०
 * द्वंद्व = मी माझे — विशेष अर्थ
- (३) सुखं बंधात्प्रमुच्यते २१
 * बंध — संग
 — दुःख]
- (४) संन्यासाध्या गृहव्यागादि
 कल्पनेचा निरास २२-२४
 * अग्निदृष्टांत
- (५) पुढील श्लोकप्रस्ताव २५
 X कर्मयोगसंन्यासांतील समान
 तत्त्व = संकल्पत्याग
-
- श्लो. ४ — (१) श्लो. पूर्वार्ध २६-२७
 X दीपदृष्टांत २७
- (२) श्लो. उत्तरार्ध २८
 X विदते फलम् = मानिती
-
- श्लो. ५ — (१) श्लो. पूर्वार्ध २९
 (२) एकं सांख्यं च योगं च ३०
 X आकाशअवकाशदृष्टांत ३०
- (३) यः पश्यति स पश्यति ३१
-
- श्लो. ६ — (१) श्लो. उत्तरार्ध ३२
 (२) श्लो. पूर्वार्ध ३३
-

श्लो. ७—(१) विशुद्धात्मा (हें च एक स्पष्ट पद) बाकी श्लो. पूर्वार्धातलीं तीन्ही पदे गाळलीं	३४
(२) सर्वभूतात्मभूतात्मा × लवणसमुद्रदृष्टांत	३५-३६
(३) कुर्वन्नपि न लिप्यते × कारणे — १ स्वभावतः च कर्म गेलें २ केलें तरी अकर्ता ' अहंता ' नाहीं म्हणून. हे अमूर्ताचे गुण आहेत. पूर्ण अमूर्त च असावयाचें.	३७-३९

श्लो. ८, ९—(१) श्लो. ९ उत्तरार्ध	४०
(२) श्लो. ८ उत्तरार्ध पश्यन्शृण्वन् }	४१
(३) स्पृशन्जिघ्रन् × (श्लो. ९ पूर्वार्ध)	४२
(४) अश्रन् × विसृजन् गृह्णन् येथे घेतले	४३
(५) स्वपन्	४३
(६) गच्छन्	४४
(७) श्वसन् उन्मिषन्निमिषन्नपि	४५
(८) नैवार्किचित्करोमीति × दोन्ही श्लोक सरमिसळीने विवेचनार्थ घेतले आहेत	४६-४७

श्लो. १० — (१) ब्रह्मण्याधाय कर्माणि	४८
(२) संगं त्यक्त्वा करोति यः	४९

× तूप दृष्टांत

(३) श्लोकउत्तरार्ध ५०

श्लो. ११ — (१) कायेन ५१-५२

× शारीरव्यापारव्याख्या ५१

शारीरव्यापारदृष्टांत ५२

(२) मनसा ५३-५६

× मनोव्यापारव्याख्या ५३-५५

योगी अहंभाष सोडून

मनोव्यापार करतात

(३) केवलैरिंद्रियैरपि ५७-५९

× पिशाचदृष्टांतानें इंद्रियव्यापारव्याख्या

(४) बुध्या ६०-६१

(५) श्लो. उत्तरार्ध ६२-६३

(६) या व्याख्यानावर कृष्णामिप्राय ६४-६७

× शांतिरसाचें भरलेंलें पात्र, जें बोललें

जाणार नाही तें बोललें गेलें, हें बोलणें

ऐकण्याला अधिकार.

(७) श्रोत्यांना उद्देशून संवाद पुढें चालुं ६८-६९

(८) पुढील श्लोकप्रस्ताव ७०

× आत्मशुद्धये सोडून दिलें

श्लो. १२ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ७१

× युक्त = आत्मयोगें आशिला

कर्मफलें लयकबा = कर्मफळाशीं विटला.

(२) श्लो. उत्तरार्ध

श्लो. १३ — (१) सर्व कर्माणि मनसा संन्यस्य	७३
(२) आस्ते सुखं वशी	७४
× वशीचे व्याख्यान सुटले	
(३) श्लो. उत्तरार्ध	७५

श्लो. १४ — (१) मूळ श्लोकांतील पदांना धरून	
व्याख्यान केलेले नाही	
(२) प्रायः श्लो. पूर्वार्धाचा भाव	७६
(३) करून न करणे	७७
(४) स्वभावस्तु प्रवर्तते	७८-७९
× ईश्वर अद्विष्ट च राहतो.	

श्लो. १५ — (१) मूळ श्लोकांतील पदांना धरून	
व्याख्यान केलेले नाही.	
(२) श्लो. पूर्वार्धाभास	८०
(३) मूर्त होऊन अमूर्तपण	
स्वतंत्र व्याख्यान	८१
(४) श्लो. उत्तरार्ध	८२
× सृजी पाळी संहारी स्वतंत्र व्याख्यान	

श्लो. १६ — सर्व व्याख्यान अस्पष्ट	
(१) श्लो. पूर्वार्धाभास	८३
(२) श्लो. उत्तरार्ध	८४-८६
× ईश्वराची प्रतीति आली म्हणजे	
ती स्वतःच्या ठिकाणी बाणते	
तत्परम्. दृष्टांत — सूर्योदय	८४-८५

श्लो. १७ — सर्व व्याख्यान अस्पष्ट	
(१) श्लो. पूर्वार्धाभास	८७
(२) ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः	८८-९२

कलमष — विषमता

अभेददर्शनार्थदृष्टांत —

दैव — दीनपण

विवेक — अति

सूर्य — अधंकार

अमृत — मृत्यु

चंद्र — उष्ण

— पुढील श्लोकांका प्रस्तावना —

भूत व्याख्यान

(३) गच्छंत्यपुनरावृत्ति — हे सोडले.

श्लो. १८ — (१) विद्याविषयसंपन्न गाळले ९३-९६

× हत्तीच्या जोडीला मशक अधिक

इतर आणि आत्मज ही जोडी नवीन

गुरु हीन ही जोडी नवीन

परस्परविरुद्ध जोड्या बसवून

वर्णन केले अपच — द्विज

धेनु — श्वान इ.

भेदभावनष्टतेचे कारण अहंभावनष्टता ९५

श्लो. १९ — (१) निर्दोषं हि हा श्लोकार्थ ९६

× निर्दोष = अद्वय

(२) इहैव तैर्जितः सर्गो ९७-१००

× सर्ग = संसार, लोक

लोकांत असून अलिप्त दृष्टांत

कळोळ, खेचर

(३) येषां साम्ये स्थितं मनः १०१

(४) पुढील लोकप्रस्ताव १०२

श्लो. २० — (१) पदशः व्याख्यान नाहीं

असंमूढः पद गाळलें.

(२) श्लो. पूर्वार्ध + स्थिरबुद्धि १०३

x प्रिय अप्रिय शुभाशुभ
गिरिवर म्हटल्याने स्थिरबुद्धि
हें पद सिद्ध.

(३) ब्रह्मविद्वद्भाणि स्थितः १०४

x ब्रह्मवित् = समदृष्टि

श्लो. २१ — (१) बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्मा १०५

(२) श्लोकउत्तरार्ध १०५

(३) पुन्हां बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्मा १०६-१०७

x कुमुददलदृष्टांत

(४) सर्व श्लोक थोडक्यांत १०८

श्लो. २२ — (१) श्लो. पूर्वार्ध + आद्यंतवंतः १०९-१२७

x १ आत्मसुखाभावा भोगाला

लोक सुखकारक मानतात.

दृष्टांत- १ बुभुक्षित

२ तहानेला मृग

२ विषयसुख ही भाषा च

खोटी

११३-११९

दृष्टांत- विद्युत्स्फुरण

अभ्रच्छाया

विषकंद

मंगळ

मृगजळ

सर्पसावळी

आमिष

पांडुरोगपुष्टि

— या दृष्टान्तांत १ आद्यंतवत्ता

२ भयंकर परिणाम ३ मिथ्यात्व

४ आमिषकारकता ५ अम

— असे विषयांचे पंचगुण

दर्शित केले आहेत.

“ साद्यंत चि जाण दुःख ” यांत आद्यंतवंत

पद आणून आद्यंत कसे तें हि

दाखविलें आहे.

३ लोक विषयसुख कां भोगतात—

(अ) भोगल्याशिवाय सरत नाहीं

म्हणून

१२०

(आ) आत्मसुख नाहीं म्हणून

१२१

(इ) विषयांत च असल्यानें

अभ्यासानें तें च सुख वाटतें

म्हणून

१२२

दृष्टांत पुर्वांतले किडे, बेडूक, जलचर

(ई) मायाहेतु, संसारहेतु, लोकांकरवी

सिद्ध होतो म्हणून

१२३-१२७

(२) न तेषु रमते बुधः

१२८

x बुध = विरक्त

श्लो. २३ — (१) काम क्रोधोद्वेगं वेगंपर्यंत

सगळा श्लोक सोडून च दिल्या

सारखें केलें. १२९ व्या ओर्वांत

अस्पष्टपणें तो समावला	१२९
(२) स सुखी नरः	१३०-१३६
* सुखी = आंताळ सुखानें	
युक्त	१३०
सुखाचें स्वरूप - भोक्ता भोग्य	
असें नेहमीप्रमाणें नाहीं	१३१
तेथें निरहंकारभूमिका समरस	
भूमिका येते दृष्टांत पाणी व वारा	
	१३२-१३६

श्लो. २४ — (१) योंतःसुखोंतरारामः	१३७
(२) तथांतर्ज्योतिरेव यः	१३८-१४०
x अस्पष्ट पदव्याख्यान परंतु	
उद्बोधक, प्रसन्न, स्तावक वर्णन	
(३) या स्तावक वर्णनावर गुरूंची	
ठिकाणावर येण्यासंबंधी सूचना	१४१-१४३
(४) अस्पष्टपणें श्लोकउत्तरार्ध	१४४
x योंतःसुखोंतरारामः स ब्रह्मनिर्वाणं	
ब्रह्मभूतोऽधिगच्छति असें	
सांगण्याचा भाव	
(५) अस्पष्टपणें श्लो. उत्तरार्ध	१४५
x अंतर्ज्योतिरेव यः स ब्रह्म	
निर्वाणं ब्रह्मभूतोधिगच्छति असें	
सांगण्याचा भाव - अथवा	
आत्मप्रकाशें चोखेंवरून स्पष्ट होतो.	

श्लो. २५ — (१) अस्पष्ट व्याख्यान. बहुतेक पदे गाळलीं	
(२) ब्रह्मसुखाळा अधिकारी	१४६-१४७

श्लो. २६ — (१) श्लो. पूर्वार्ध १४८

(२) श्लो. उत्तरार्ध १४९

X अस्पष्ट

(३) पुढील श्लोकप्रस्ताव १५०

श्लो. २७ — (१) साशक्तत्वा बहिर्बाह्यान् १५१

X शरीर इंद्रियमय होते ते
मनोमय वेलें

(२) चक्षुश्चैतरे भ्रुवोः १५२

(३) श्लो. उत्तरार्ध १५३

X प्राणापान सम करणें म्ह.

एक करणें

प्राणापान एक करून चित्ताकडे

वळवितात हा खुळासा

श्लो. २८ — (१) श्लोकपूर्वार्ध + विगतेच्छाभयक्रोधः

१५४-१५६

* अस्पष्ट व्याख्यान

१ विगतेच्छाभयक्रोधः =

वासनांतराची विरंचना १५५

२ यतोद्भियमनः = जे वेळीं

गगनीं लयो इ. १५५ - १५६

दृष्टांत १५४ गंगा

(२) मुक्त एव सः १५७

X मुक्त एव चा भाव शरीरें

चि ब्रह्म होये.

श्लो. २९ - (१) श्लोकपूर्वार्ध + “मुहुरं सर्व -

भूतानां ज्ञात्वा मां ” हा सर्व भाग

सोडून दिला.

- (२) मार्गील विवेचनाचा उल्लेख १५८
 (३) श्लो. २७-२८ चा उल्लेख १५९
 (४) शांतिमृच्छांत १६०
-
- (१) कृष्णार्जुनसंवाद (पुढील अध्याय
 प्रस्तावस्वरूप) १६१-१६९.
 १ अर्जुनाचे चकित होणे १६१
 २ कृष्णाच्या लक्षांत येऊन
 तदनुसार बोलणे १६२
 ३ श्रीकृष्णाचे परकायाप्रवेशप्राविण्य
 उल्लेखून अर्जुनाचे स्पष्टीकरणाचे
 मागणे १६३-१६४
 ४ सांख्याद्वून सोपा मार्ग असेल
 तर तो साद्यंत ऐकण्याची
 अर्जुनेच्छा १६५-१६७
 ५ श्रीकृष्णाची प्रसन्नांतःकरणाने
 सांगण्याची तयारी १६८-१६९
 (२) श्रीकृष्णाचे शिष्यवात्सल्य १६८-१७५
 (३) पुढील अध्यायार्थ प्रस्ताव १७५-१८०
-

अध्याय ६

सहाव्या अध्यायाचा प्रास्ताविक विभाग:-

- (१) गीतालाभभाग्याबद्दल संजयाचे
 धृतराष्ट्राला उद्देशून उद्गार व
 धृतराष्ट्राची नापसंती } १-४
 (२) धृतराष्ट्राच्या स्थितीबद्दल संजयाचे
 स्वगत भाषण
 (३) स्वानंदनिमित्तने संजय कृष्णार्जुन
 संवाद सांगेल म्हणून सूचन

(४) षष्ठाध्यायगौरव व श्रवणार्थ
विनंति १०-१३

(५) या प्रसंगी स्वतःच्या मराठी
बोळाविषयी उद्गार १४-२२

× अमृत जिकणारी रसिक अक्षरे
कोमलता.

रसाळपणाच्या लोभाने इंद्रियांत
कलह.

शब्दाचा व्यापकपणा

केवळ्यरसाची मेजवानी

(६) श्रवणाधिकार

१ निष्कामस्व २२

२ इंद्रियांना न समजू देतां, २३

३ शाब्दिकत्व सोडून, २४, २५

४ अति हलुवारपणे, २६

५ स्वर्गसंसारेच्छा सोडून, २८

६ ज्ञानपूर्वक, २९-३०

श्रवण करील तो अधिकारी.

(७) गुरुकृपेने अगम्य गीतातत्त्व

उत्कृष्ट तज्हेने मी सांगेन ३१-३६

श्लो. १ — (१) श्रीभगवानुवाच ३७-३८

(२) स संन्यासी च योगी च ३९-४२

× १ दोन्ही एकच ३९

२ फक्त नामभेद ४०

३ दृष्टांत— १ एक पुरुष दोन नावे ४१

२ ,, ठिकाण ,, मार्ग ४१

३ ,, पाणी ,, घडे ४२

(३) श्लो. पूर्वार्ध + सः योगी	४३-४६
× अनाश्रितः कर्मफलं	४३
पृथ्वीचा दृष्टांत	४४
कार्यं कर्म करोति यः	४५-४६
(४) स संन्यासी च योगी च	४७
(५) न निरग्निर्नचाक्रियः	४८-५१
उचित सोडल्यास दुसरें च	
कर्म चिकटतें दृष्टांत लेप	४९
गृहस्थत्व सोडून संन्यासाचें	
ओक्षें व्यर्थ	५०
निर्णय मूळ श्लोक	५१

श्लो. २— (१) श्लो. पूर्वार्ध	५२
(२) श्लो. उत्तरार्ध (भावार्थ)	५३

श्लो. ३— (१) श्लो. पूर्वार्ध	५४-५८
× योगारूढ होण्याला कर्म अवश्यक	५४
तें कर्म म्ह. यमनियमासन	
प्राणायाम	५५
प्रत्याहार	५६-५७
ध्यानधारणा	५८
(२) श्लो. उत्तरार्ध (भावार्थ)	५९-६१
× शम = समाधि	

श्लो ४ — (१) यदा हि नेन्द्रियार्थेषु	६२-६३
(२) न कर्मस्वनुषज्जते	६४
(३) श्लोकउत्तरार्ध (भावार्थ)	६५
× निद्रितमनुष्यदृष्टांतानें	
सर्व संकल्पसंन्यासित्व	

(४) अर्जुनाचा विस्मय ६६
(पुढील श्लोकप्रस्ताव)

श्लो. ५ -- (१) श्लो. पूर्वार्धभावानें श्रीकृष्णोत्तर ६७
(२) श्लो. उत्तरार्धभाव ६८-७०

× स्वप्नदृष्टांतानें स्पष्टीकरण
घातकारण अविद्या, मोह, अहंकार

श्लो. ६ — (१) श्लो. पूर्वार्ध (भावार्थानें) ७१
(२) श्लो. उत्तरार्ध ७२-८०

× अनात्मा = शरीरासक्त
शरीराळा आत्मा समजणारा ७२
हा शरीरासक्तीचा भ्रम
स्वतःचा च
१ कोशकीट ७२
२ द्रव्यप्राप्ति - डोळे झांकणें ७३
३ स्वतःच चोरलों म्हणणें ७४
४ स्वप्नघावघुत्यु ७५
५ शुकनलिका ७६-७९
६ उपसंहार (बंधकारणसंकल्प) ८०

श्लो. ७ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ८१-८४

× श्लो. पूर्वार्ध ८१

जितात्मा = स्वांतःकरणजित ८१

प्रज्ञांत = सकलकामोपशांत ८२

दृष्टांत- १ सोने किडाळ

२ घटाकाश- आकाश ८३

जितात्मा प्रज्ञांत - याचा थोडक्यांत

भावार्थ देहाहंकारनष्टता ८४

(२) श्लो. उत्तरार्ध ८५-८७

X श्लो. उत्तरार्ध ८५

सुखदुःखादींची प्रतीति न

होण्याचें कारण सर्वत्र आत्मदर्शन

दृष्टांत— १ सूर्य ८६

२ समुद्र-मेघधारा ८७

श्लो. ८ — (१) ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा ८८

X विज्ञान = संसार

तृप्तात्मा पद सोडलें.

(२) कूटस्थः ८९

(३) विजितेन्द्रियः ९०

(४) युक्त इत्युच्यते योगी ९१

(५) समलोष्ठश्मकांचनः ९२-९३

X लोष्ठ-कांचन

‘ अश्मन् ’ गाळून

रत्न-दगड अशा जोड्या

घेतल्या

श्लो. ९ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ९४-९५

X मध्यस्थ गाळला

(२) साधुष्वपि च पापेषु ९६

(३) समबुद्धिः ९७-१०१

१ परब्रह्मार्थे च सर्वत्र नृल्ले ९८

२ आकार च भिन्न ९९

दृष्टांत सोने ९८ पृष्ठ १००

या प्रतीतीमुळे समबुद्धि १०१

(४) विशिष्यते १०२-१०४

पावित्र्य, ब्रह्मभाव, धर्म,] [सिद्धि,
स्वर्ग दोन्ही बाजूंनी गौरवयुक्त वर्णन.

श्लो. १० — (१) श्लो. पूर्वार्ध १०५

× या श्लोकपूर्वार्धावर केवळ
स्वतंत्र च भाष्य समजण्यास
हरकत नाही.

(२) एकाकी अपरिग्रही १०६

× निराशीः यतचित्तात्मा ह्रीं
पदे सोडली

(३) उपसंहार १०७

× सिद्धलक्षणें भगवंतांनीं
स्वतःपेक्षां हि गौरवून
सांगितलीं
एकूण ह्या श्लोकावरचें
व्याख्यान अर्धवट च
म्हटलें पाहिजे.

श्लो. ११ पासून सुरू होणाऱ्या

योगविषयाची प्रस्तावना १०७-१६२

(१) श्रीकृष्ण योग्याचा गौरव

करून योग्याच्या वर्णनाच्या समाप्तीचें

कारण सांगतात १०८-१११

× ज्ञान, विश्वरचना, तेज, कर्म,
गुण या आघारें गौरव.

(२) ब्रह्मविद्या उघड सांगितली तर

भक्तिप्रेम भोगतां येणार नाहीं हा

कृष्णाभिप्राय ११२-११५

- × प्रेमदर्शनार्थ दृष्ट लागण्याचा उल्लेख
 (३) हा अभिप्राय व्यक्त करण्यापाठी
 मागची श्रीकृष्णविचारसराणि ११६-११९
 × अर्जुनाहंकार गेल्यावर एकटे होणार,
 दर्शन संभाषणादि कसे होणार
 (४) हे विचित्र न वाटावे म्हणून श्रोत्यांच्या
 खात्रीसाठी श्रीकृष्णार्जुन
 प्रेमाचे वर्णन १२०-१२१
 × अर्जुन = श्रीकृष्णसुखमूर्ति १२०
 महातारपणीं वाञ्छेला झालेले मूढ १२१
 प्रमाण- युद्धभूमावर भक्तिप्रेम १२३
 सर्व लाज इ. सोडणे १२४
 (ओवी १२०) प्रथम सांगितलेली
 गोष्ट पुन्हां १२५
 अर्जुनाची पुण्याई १२६
 अर्जुनसद्व्यक्त भक्त १२७
 कृष्णापेक्षा हि अर्जुनवर्णन
 करावेसे वाटते कारण त्याच्यासाठी
 अवतार.
 (५) श्रोत्यांची ज्ञानदेवांच्या
 व्याख्यानावदछ प्रशंसा १३२-१३५
 १ शब्द सामर्थ्य १३२
 २ मराठी भाषेची
 साहित्योत्तिमता १३३
 ३ ज्ञान, भाव, श्लोकार्थ
 याविषयी प्रशंसा १३४
 ४ निष्कामाळा उत्कंठा

लावण्यास्तर्कें सामर्थ्य. १३५

(६) श्रोत्यांसाठी पुन्हां सुरवातीपूर्वी
किंचित् अर्जुनभाग्यवर्णन १३६-१३८

(७) अर्जुनाची ब्रह्मप्राप्तीचा उपाय
सांगण्याविषयी विनयपूर्वक विनंति व
श्रीकृष्णाची अनुमति १३९-१४३

(८) श्रीकृष्णाच्या अनुमतीवरून
पुन्हां श्रीकृष्णप्रेमवर्णन १४४-१४६

(९) अर्जुनाच्या ब्रह्मप्राप्तीच्या
योग्यतेबद्दल आतां श्रीकृष्णाची
खानी १४७-१५१

(१०) योगमार्गाचें श्रीकृष्णमुखानें
गौरववर्णन १५२-१६०

× शंकर, योगी, ऋषि इ महानुभाव
यांचा हा च मार्ग
या मार्गात—

१ तज्ञानभूक इ. शरीरभाव रहात नाहीं.

२ कालभेद नष्ट होतो.

३ स्थलभेद नष्ट होतो.

४ या मार्गाचा मुक्काम आपण च.

(११) अर्जुनाची मार्गश्रवणाची अधीरता १६०

(१२) श्रीकृष्णाच्या बोळण्याला सुरवात १६१

ओ. ११— (१) शुचौ देशे १६२-१७२

× सूक्ष्म वर्णन १६२-१७०

स्थूल वर्णन १७०-१७२

शुचि म्ह. पवित्रता व स्वच्छता

पवित्रता सूक्ष्म स्वच्छता स्थूल

गृह्णन् दुर्देरा वर्णन

पवित्रतावर्णनात् —

- १ अभ्यासवैराग्यवर्धक
- २ उत्साहधैर्यसहजरमणीयतावर्धक
- ३ संतवसतियुक्त
- ४ योगप्रतिकूलसहि योगानुकूल
- करणारी — अशी जागा
- सांगितली आहे.

स्वच्छता वर्णनात् —

- १ साधकवसतियुक्त- साधक
- योगानुकूल मानसिक व बाह्य
- स्वच्छता निर्मितात्.
- २ जनसमर्पदरहित — लोकांचा
- वर्दळ अस्वच्छता निर्माण करते.
- ३ फलयुक्त झाले — शुचि फलाद्वाराने
- शरीरांत स्वच्छता
- ४ सौम्य ऊन — शरीरांत स्वच्छता
- निर्मिते
- ५ मंदशीत वारा — शरीरांत स्वच्छता
- निर्मितो
- ६ स्वच्छ निश्चैरसमुदाय — स्वच्छ
- पाण्याने स्नानादिस्वच्छता
- ७ श्वापदरहितता — श्वापदे घाण
- करतात
- ८ शकषट्पदरहितता — विना कारण
- लक्ष्य वेधू नये गृह्णन्
- ९ हंससारसकोकिलमयूरांस

हरकत नाही (कचित्)

१० मठ किंवा शिवालय— प्रत्यक्ष जागा

— एक पूर्ण स्वच्छ- एकांत- रमणीय स्थळ

(२) प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः १८०-१८१

(३) चैलाजिनकुशोत्तरम् १८२-१८३

(४) नात्युच्छ्रितं नातिनीचं १८४-१८५

× उंच आसन झाल्यास आंग

डोलेल नीच झाल्यास भूमिदोष.

श्लो. १२ — (१) तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा १८६

× सद्गुरुस्मरण एकाग्रतेला आवश्यक

(२) यतचित्तोद्रियाक्रियः १८७-१८८

× मुदाम चित्तोद्रियाक्रिया आवराव्या

न लागता या गोष्टी सहज सुख-

पूर्वक झाल्या पाहिजेत असा

अभिप्राय दिसतो.

(३) उपविश्यासने १८९

(४) युंज्याद्योगं १९०-१९१

× १ शरीर आपोआप स्थिर होणे

२ सर्व वायु एकवट होणे

३ चित्तप्रवृत्ति अंतर्मुख होणे

(५) मुद्रावर्णन किंवा वज्रासन

अथवा मूळबंध १९२-२००

(हे मुद्रावर्णन पुढील समंकायाशिरोम्रीबंध

या श्लोकाची प्रस्तावना समजण्यास

हरकत नाही)

श्लो. १३ — (१) समं काय

× हातांची स्थिति

- (२) शिर + संप्रेक्ष्य इ. श्लोक
उत्तरार्थ २०२-२०६
- (३) ग्रीवा २०७-२०८
- × म्ह. जालंदरबंध
- (४) समं काय २०९-२१०
- × नाभि उदर इ. ची स्थिति
म्ह. ओढियाणाबंध
श्लोकनिमित्तानें हठयोगातील
बंधवर्णन केलें.

श्लो. १४ — (१) हा श्लोक सोडून च दिळा आहे.

फक्त “ प्रशांतात्मा ” या पदाचा कांहींसा
आधार घेतलेला दिसतो.

- (२) प्रशांतात्मा २११-२१३
- × १ कल्पनानाश
२ प्रवृत्तिशमन
३ शरीरधर्मविस्मृति

योग्याच्या आसनावस्थेनंतर सिद्धावस्थेपर्यंत
म्हणजे महाशून्यांत लीन होईपर्यंत मुळाळा
सोडून स्वतंत्र वर्णन २१४-२१८

- (१) श्लो. १३ ओवी १९२-२०० मध्ये
सांगितलेल्या मूलबंधांन किंवा वज्रासनानें
कोंढलेल्या अपानवायूचें क्रमानें कार्य
२१४-२२०

- × १ प्रथम मणिपूर चक्राळा धक्के
२ शरीरस्थ सर्व मळनाश
३ कोंढ्यांतील कफपित्तनाश

- ४ सप्तधातुसंशोधन
- ५ मेदनाश
- ६ अवयवशिथिलीकरण
- ७ व्याधीचा आभास व विनाश
- ८ जलतत्त्व पृथ्वीतत्त्व एकीकरण

तात्पर्य—

१ मल व मेदविनाश

२ धातुशुद्धि

३ जलतत्त्व पृथ्वीतत्त्व साम्य

(२) श्लो. १३ ओवी १९२-२२०

मध्ये सांगितलेल्या आसनाने जागृत झालेल्या

कुंडलिनीची अवस्था व कार्य—

१ कुंडलिनीचे वर्णन २२१-२२५

× प्रमाण व अवस्था — ३॥ फेण्याची
अधोमुख निद्रित २२३ नाभिस्थानी

२२५

कल्पना येण्यास उपमा —

१ नागिणीचे कुंकवाने न्हाळेंले पिलू
२२२

२ विजेची सुरळी
३ अग्निज्वाळांची वळी
४ सोन्याची लगड } २२४

(२) कुंडलिनीची जागृतीनंतर

प्रथमावस्था— २२६-२२७

× जागृतीला उपमा—

१ नक्षत्र तुटणे
२ सूर्यासन भंग
३ तेजबीजविखूडि } २२६

वेढे सोडून आंग मोडून

नाभिकेदावर उभी

२२७

(३) कुंडलिनीची भूक व

अपानवायूचा कवल २२८-२२९

(४) कुंडलिनीचे खाणें २३०-२४०

मांस, हृदयाचे एक दोन घास,

नखें, सांधे, शिरा, चामडे व

रस रुधिरादि— एकूण सर्व

ठिकाणचें मांस.

इत्यर्थ— पृथ्वी व जलतत्त्व पूर्ण

भक्षण करून फक्त भक्षण करण्यास

वायुतत्त्व उरतें.

(५) कुंडलिनीचा संतोष सुषुम्नेत

निवास व संतोषानें गरळ ओकणें २४१

(६) गरळ ओकण्याचा परिणाम २४२-२४६

१ हें गरळ प्राणवायूला अमृतवत्

२ प्राणवायु पूर्वसामर्थ्य देतो

३ इतर सर्व वायु नष्ट होऊन

फक्त प्राणवायु राहतो

४ तन्ही इडादि नाड्या एकत्र

व साही चक्रांचे पदर नष्ट

५ नाकपुड्यांतून वाहणाऱ्या वायूचा ढोप

६ गंध कुंडलिनीवरोबर सुषुम्नेत प्रविष्ट

(७) अशा च अवस्थेंत कुंडलिनीला

सत्राव्या कलेच्या अमृताची प्राप्ति

व तिचा सर्व शरीरावर परिणाम २४७-२७०

१ सत्राव्या कलेचा रस सर्वांगांत

मुरणें उपमा मूस-मेण २४९

सूर्य-ढगें २५१

२ शरीरावरील जुनी त्वचा

झडून जाणें व तदनंतरचें रूप—

उपमा—

२५३-२५८

१ स्फटिकवत्

२ रत्नवज्राचे कोंब

३ संध्यारागशरीर

४ चैतन्यतेजप्रतिमा

५ कुंकुमानें भरलेंलें

६ चैतन्यरसानें ओतलेंलें

७ मूर्तिमंत शांति

८ आनंदचित्राचें रंगकाम

९ आत्मसुखाचें स्वरूप

१० संतोषवृक्षाचें रूप

११ सुवर्णचंपककळा

१२ अमृताचा पुतळा

१३ कोमळतेचा मळा

१४ शरदूतूंतलें चंद्रबिंब

१५ मूर्तिमंत तेज

३ मृत्यु मिईल अशी अवस्था

२५९

४ बाळदशाप्राप्ति

५ अनुपमधैर्यप्राप्ति

६ रत्नासारखी नखें

७ नवीन द्विच्यासारखें दांत

८ माणिकाप्रमाणें नवीन रोम २५९-२७०

९ कमळाप्रमाणें भडक हात

१० शिपल्यांतील मोत्याप्रमाणें दृष्टि

११ वायुवत् देह

१२ सर्व सिद्धि हस्तगत

(८) हृदयांत प्रविष्ट झालेल्या

कुंडलिनीचें वर्णन २७१-२७३

हृदयांत कुंडलिनी कशी

प्रवेशली २७१

कुंडलिनीचें वर्णन २७२-२७३

(९) कुंडलिनी हृदयांत आल्या

नंतरचा परिणाम २७४-२७९

१ अनाहतध्वनिनाद आपोआप

उठणें. २७४

२ नाना प्रकारचे नादप्रकार

ऐकूं येणें २७५-२७६

३ नादकारण प्राण २७८

४ त्या हृदयांतील नादानें

ब्रह्मरंध्र उघडणें २७९

(१०) कुंडलिनीचा ब्रह्मरंध्रप्रवेश

व तेथें तिचें स्वरूप २८०-२८८

१ कुंडलिनीचें तेज चै तन्यांत लीन होतें.

२ कुंडलिनी अद्वैतस्वरूप, प्राणस्वरूप होतें

३ तिच्या या रूपाळा उपमा—

वायूचा पीतांबर टाकलेली, दिव्याची

ज्योत, आकाशांत लीन झालेली बीज

× हृदयकमलापर्यंतचें स्वरूप

१ सोन्याची सग

२ प्रकाशाची झरा

४ हृदयांत लीन

— तासयें ब्रह्मरंध्रांत कुंडलिनीचें
तेज, तिची कांति, नाद वगैरें कांहीं च
उरत नाहीं.

(११) ब्रह्मरंध्रप्रवेश झाल्यानंतरची

अवस्था

२८९-२९०

१ मनाच्या जिंकणें

२ वायु कोंडणें

३ ध्यान धरणें

४ संकल्पविकल्प

शिल्लक रहात नाहीं.

(१२) उपसंहार

२९१-२९२

१ हा मार्ग म्हणजे पिंडाने पिंडप्राप्त

२ याची परंपरा नाथसंप्रदाय

३ हा या अध्यायांत ध्वनिरूपानें

कृष्णानें सांगितला

४ त्याचा विस्तार ज्ञानदेवांनीं केला.

(१३) (पिंडाचा पूर्ण प्राप्त दर्शविण्यासाठीं)

ब्रह्मरंध्रांत कुंडलिनी आल्यानंतरची

आकाशाशीं मिळून जाण्यापर्यंतची

योग्याची स्थिति

२९३-३००

१ योगी या स्थितींत केवळ वायुरूप

असतो. त्याला खेचर संज्ञा

२ योग्याच्या पावलोपावळीं सिद्धि

३ योग्याच्या शरीरांतील पृथ्वी, आप,

तेज हीं तीन तत्वे नष्ट होतात.

४ कांहीं काळानें योग्याच्या शरीरांतला

वायु हि आकाशांत लीन होतो.

येथें पिंडाचा पूर्ण प्राप्त झाला.

(१४) कुंडलिनीची ब्रह्मरंध्रांत जाऊन
पुढे आकाशांत मिळेपर्यंतची स्थिति

३००-३१८

१ कुंडलिनी वर निघून जात असतां
तिची " मारुति " संज्ञा.

२ श्लो. १३ मधीळ जादंघरबंध
आतां सुटतो.

३ कंठस्थानांतीळ काकीमुख फोडून
कुंडलिनी वर ब्रह्मरंध्रांत जाते.

४ पश्यंति म्ह. कंठापुढे तिचें
ब्रह्मरंध्रांत निर्गमन

५ ब्रह्मरंध्रांत स्थिरीकरण अ - उ - म
या तीन उँकारमात्रांपैकीं म
पर्यंत ती पोचते.

६ या अवस्थेत पंचमहाभूतविनाश.

७ यापुढे मकाराच्या हि पुढे प्राण
आकाशांत लीन होतो.

८ यापुढे आकाश हि महाशून्यांत
लीन व्हावयाचें.

९ हें सर्व आतां शब्दापलीकडचें
प्रकरण झालें.

३००-३१८

* — ओर्वा २१४ ते ३१८ या शंभर
ओव्यांतलें हें साद्यंत योगवर्णन काव्यमय
आणि अद्भुत असलें तरी गुंतागुंतीचें
आणि पाल्हाळिक झालें आहे यांत शंका
नाहीं. तें मुळाळा सोडून तर आहे च.
त्यामुळें योगविषयाची गूढता च ठसली

जाते. उकल थोडा होतो.

— हें सर्व वर्णन ज्ञानेश्वरांच्या अनुभवाचें निःसंशय नाही. कारण असा संबंद पिंडासकट जीव महाशून्यांत विडीन करण्याचा अनुभव ज्याला आला तो बोलण्याला शिष्टकच उरजार नाही. तथापि ब्रह्मरंध्रांत कुंडलिनीचा प्रवेश झाल्यानंतर ज्ञानेश्वरांनीं वर्णनाचा उपसंहार केला आहे. तेथपर्यंत तरी त्यांना अनुभव होता असें कोणी म्हणू शकतील.

इतकें मात्र खरें कीं, ही पिंडासकट जीव महाशून्यांत लीन करण्याची कल्पना ज्ञानेश्वरांच्या आवडीची दिसते.

१ पवित्रस्थान

२ यमनियम

३ आसन

४ शरीरशुद्धि

५ कुंडलिनीजागृति

६ कुंडलिनीकडून आप व

पृथ्वी या भूतांचा विनाश

७ कुंडलिनीच्या मस्तकांतील

बोधप्राप्ति

× मस्तक = बुद्धिकेंद्र

सतराव्यांचे अमृत म्ह बोध

८ कुंडलिनीचें हृदयांत
वास्तव्य व तेथें नादानुभव
x हा नाद म्ह. पुढें
जाण्याच्या प्रेरणेचा आवाज.

९ कुंडलिनीचें ब्रह्मरंध्रांत
प्रयाण (मस्तकांत)

१० येथे आप पृथ्वीच्या बरोबर
तेज या भूताचा हि विनाश

११ ब्रह्मरंध्रांतील आकाशांत
कुंडलिनीची लीनता म्हणजे वायु-
तत्त्वाचा हि विनाश.

१२ ब्रह्मरंध्रांतील आकाशाची
महदाकाशांत म्हणजे शून्यांत लीनता,
म्हणजे पूर्णपिंडविनाश.

— एकंदर वर्णनावरून अशी
निष्कर्षपरंपरा निघते. आतां
यांतील कुंडलिनीचें स्पष्टीकरण —
कुंडलिनी ही एक अशी शक्ति
कल्पिली आहे की, जिच्या
निद्रावस्थेत पंचमहाभूतांचा पिंड
पोसला जाऊन जीव त्यांत बद्ध
होतो. ती जागृत झाल्यावर क्रमा-
क्रमानें पंचमहाभूतांचें शोषण
होऊन जीव व पिंडासकट ती
स्थितः महाशून्यांत लीन होते.
गर्भांत नाभिस्थानापासून च सर्व
पिंडपोषण होतें. तेथें च ही

शक्ति कल्पिली आहे. — ज्ञानेश्वरांनी
 हे सर्व वर्णन काव्यमय विस्ताराने
 करून वेळोवेळी योग्याच्या अवस्थेची
 रमणीय वर्णने केलेली आहेत.

श्लो. १५ — (१) उत्तरार्धाच्या आधारावर विवेचन

३१९-३२७॥

× मत्संस्थाम् पदाधारे विशेषणयुक्त

वर्णन

३१९-३२४

१ तर्कातीतता

२ अवस्थातीतता

३ जगन्मूलता

४ अव्यक्तता

५ व्यक्तधारक

६ अवतारस्वरूपता

— ज्याला आहे असे असा विशेषण-

निष्कर्ष निघू शकेल.

(२) शांति निर्वाणपरमा अधिगच्छति

३२५-३२७॥

(३) पुढील श्लोकप्रस्तावार्थ

अर्जुनाचा प्रश्न

३२७॥-३३७

१ अर्जुनाची श्रीकृष्णविवेचनाला

मान्यता

३२७॥-३३१

२ जो योग सांगितला त्याला

योग्यता लागेल की कोणाला हि

याचा अभ्यास करता येईल ३३२-३३७

(४) श्रीकृष्णाचे अर्जुनाला उत्तर ३३८-३४४

ही पदे सोडली.

- १ कर्त्याच्या योग्यतेशिवाय कोणतें
हि कार्य होत नाही. ३३९
- २ कार्यसिद्धीवरून कर्त्याची
योग्यता ठरते कारण योग्यतेशिवाय
कार्यसिद्धि होत नाही. ३४०
- ३ योग्यता हळू हळू येते ३४१-३४२
- ४ (एवढी योग्यता तुम्हा हि आहे) ३४३
- ४ परंतु अनियताला योग्यता नाही ३४४

- श्लो. १६ — (१) नात्यश्रतस्तु न चातिस्वप्नशीलस्य ३४५
- (२) न चैकांतमनश्मतः ३४६
- × क्षुधेबरोबर तृषा हि घेतली.
आहारांत पाण्याचा हि अंतर्भाव
- (३) जाग्रतो नैव चार्जुन ३४७
- × शरीर च रहात नाही
मग योग कोठून.
- (४) सिद्धांत ३४८

- श्लो. १७ — (१) युक्ताहार युक्तचैष्टा ३४९
- (२) युक्तविहारयुक्तस्वप्न ३५०
- × चालण्याबरोबर बोलणे हि
घेतले
- (३) युक्तस्वप्नावबोधस्य ३५१
- (४) युक्ततेने धातुसाम्य ३५१
- (५) योगो भवति दुःखहा ३५२
- × दुःखहा या निषेधक पदा-
बद्दल संतोषवर्धक हे स्पष्ट पद

- श्लो. १८ — (१) श्लोकपूर्वार्ध (भाव) ३५३
- योगयुक्तीने सहज होतो ३५३

दृष्टांत-उद्यम-समृद्धि	३५४
पुन्हां श्लोकपूर्वार्ध	३५५
(२) युक्त इत्युच्यतेचा भाव	३५६
× निस्पृहः सर्वकामेभ्यो गाळले	
श्लो. १९— (१) श्लो. उत्तरार्धभाव	३५७
(२) श्लो. पूर्वार्धभाव	३५८
(३) मागील श्लो. १५ मध्ये अर्जुनानें	
विचारलेल्या योगाच्या योग्यतेपैकीं धोऱ्या	
प्रश्नाला उद्देशून-व पुढील श्लोक-	
प्रस्तावार्थ	३५९-३६३
१ अर्जुनाला श्रवणार्थ सूचना	३५९
२ प्राप्ति पाहिजे मग अभ्यासाला	
कां भ्यावें	३६०
३ इंद्रिये अभ्यासाचा व्यर्थ	
बागुळबोवा उभा करतात	३६१-३६३
दृष्टांत औषध	३६२
४ वास्तविक योगासारखें कांहीं	
सोपें नाहीं	३६३
श्लो. २० — (१) श्लो. पूर्वार्ध भावार्थानें	३६४-३६५
(२) श्लो. उत्तरार्ध भावार्थानें	३६५-३६६
× तुष्यति पद गाळले	
श्लो. २१ -- (१) सुखमात्मात्मिकं	३६७
(२) अतींद्रियम्	३६८
(३) स्थितः	३६८
× बुद्धिप्राप्त, चळति तत्त्वतः	
ही पदे सोडलीं.	

श्लो. २२ — (१) श्लो. उत्तरार्ध ३६९-३७०
 (२) श्लो. पूर्वार्ध ३७१

श्लो. २३ — (१) भावार्थाने श्लो. पूर्वार्ध ३७२-३७३
 (२) भावार्थाने श्लो. उत्तरार्ध ३७४
 X अनिर्विण्णचेतसा, निश्चयेन
 या पदांचा भावार्थ नाही.

श्लो. २४ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ३७५
 (२) श्लो. उत्तरार्ध ३७६
 (३) पुढील श्लोकप्रस्ताव ३७७

श्लो. २५ — (१) श्लो. पूर्वार्ध+आत्मसंस्थं
 मनः कृत्वा ३७८
 (२) न किंचिदपि चिंतयेत् ३७९-३८०
 X कांहीं चिंतू नये म्हणजे निश्चय केला
 त्याशिवाय कांहीं असा विशेष अर्थ.

श्लो. २६ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ३८१
 X मन स्थिर झाले नाही तर
 त्याला जाईल तेथे जाऊं घावें
 हा मुळावा सोडून अर्थ.
 (२) श्लो. उत्तरार्ध ३८२
 X चित्त मग सहज च
 नियमनांत येईल-मुळावा सोडून
 अर्थ.

श्लो. २७ — हा श्लोक सोडून च दिला आहे
 असे म्हणण्यास हरकत नाही.
 (१) स्थैर्यामुळे आत्मस्वरूपाजवळ
 चित्त येऊन ३८१

(२) अद्वैतमय होईल	३८४
व्याप्रमाणें आकाशांत अभ्र	
लीन होतां च एकटे आकाश	३८५
व्याप्रमाणें चित्तलय झाल्यावर	
चैतन्यप्राप्ति	३८६
श्लो. २८ — (१) श्लोकपूर्वार्धाधारें	३८७
(२) श्लो. उत्तरार्ध	३८८
× लक्षणदृष्टांत	
(३) अत्यंतं सुखमश्रुते	३८९
(४) पुढील श्लोकप्रस्ताव	३९०
श्लो. २९ — (१) श्लो. पूर्वार्ध	३९१
(२) श्लो. उत्तरार्ध भावार्थ	३९२
श्लो. ३० — (१) श्लो. पूर्वार्ध भावार्थानें	३९३-३९४
(२) श्लो. उत्तरार्ध भावार्थानें	
उदा. रस —	३९५-३९७
श्लो. ३१ — (१) श्लोकपूर्वार्ध	३९८-४००
दृष्टांत- पठ — तंतु	
अलंकार- सोने	
वृक्षपानें- रोप	
(२) श्लो. उत्तरार्ध	४०१-४०३
× सर्वथा वर्तमानोऽपि पंचात्मक	
शरीरांत राहून हि	
श्लो. ३२ — (१) श्लो. पूर्वार्ध	४०४
(२) सुखं वा यदि वा दुःखं	४०५-४०७
(३) स योगी परमो मतः	४०८
× सुखं वा यदि वा दुःखं चा	

अर्थ यें बंदलला जो ४०५ ते
४०७ मध्ये केला होता व जो
मुळांतला आहे.

- (४) पुढील श्लोकप्रस्ताव ४०९-४१०
× आत्मौपम्य साम्याखेरीज
जगांत प्राबल्य नाही.

श्लो. ३३ — (१) श्लो. पूर्वार्ध + उत्तरार्धभाव ४११

श्लो. ३४ — (१) चंचलं हि मनः कृष्ण
उत्तरार्धातीक वायुदृष्टांत | ४१२-४१३
× मुळाच्या जोडीला मर्कटदृष्टांत

- (२) प्रमाथि बलवत् ४१४
(३) दृढम् ४१५-४१६
× विवेक संतोषनाशकारकता
मुळाहून स्वतंत्र

(४) श्लो. उत्तरार्धभाव ४१६-४१७

श्लो. ३५ — (१) श्रीभगवानुवाच + श्लो. पूर्वार्ध ४१८

(२) श्लो. उत्तरार्ध ४१९

(३) मनाची मुळांत न सांगितलेली
खुबी ४२०

श्लो. ३६ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ४२१

× असंयतात्मा = अभ्यासवैराग्यहीन

(२) श्लो. उत्तरार्ध ४२२-४२६

× प्रश्नाचा उपयोग करून मुळाला

जोरदारपणा आणला आहे.

मन निश्चल होईल कसे, त्याचा

उपयोग केल्याशिवाय ? ४२२-४२३

उपायाची सुरवात कर पाहू

मन कसे निश्चल होत नाही ? ४२४

योगसाधन काय खोटे. स्वतःला

अभ्यास करायला नको असे

म्हण ४२५

योगापुढे मनाची काय पर्वा ४२६

(३) अर्जुनाची कृष्णवचनाला मान्यता

व मनाबद्दल्या स्वविधानाचे कारण

व योगदर्शनोपकृति स्वीकार ४२७-४२९

श्लो. ३७, ३८, ३९ एकत्र

श्लो. ३९ — (१) संबंध श्लोक प्रश्नोपक्रम ४३०

„ ३७ — (२) अयतिश्रद्धयोपेतो ४३१

„ „ — (३) योगाच्चकितमानसः हा भाग
गाळला.

श्लो. ३८ (४) उत्तरार्धभाव ४३२-४३३

x श्लो. ३७ मधील अप्राप्य योग—

संसिद्धि चे कारण आयुष्यनष्टता

हे स्पष्ट केले ४३३

श्लो. ३८ (५) श्लो. पूर्वार्ध ४३४

x अकालीचे अन्न घेतले

कारण मुळांतले वर्णन अकालाभाला

च लागू होते.

श्लो. ३७ (६) अप्राप्य योगसंसिद्धि ४३५

श्लो. ३७ (७) कां गतिं कृष्ण गच्छति ४३६

श्लो. ४० — (१) संबंद श्लोक मथितार्थानें ४३७

× विनाश विंवा दुर्गति नाहीं
म्हणजे मोक्ष च. दुसरी गति
नाहीं हा भाव.

(२) परंतु मध्ये विश्रांति ध्यावी
लागते ४३८

(३) विश्रांतीचे कारण वेगाभाव ४३९

× मुळांत नसलेले स्पष्टीकरण
पुढील श्लोकांला प्रस्तावनारूप

श्लो. ४१ — (१) प्राप्य पुण्यकृतान् लोकान् ४४१

(१) उषित्वा शाश्वतीः समाः ४४२-४४३

× पुण्यलोकांतील भोग तो विघ्न
मानतो. त्याला त्यांचा कंटाळा
येतो ' शाश्वतीः समाः ' चा भाव

(३) श्लो. उत्तरार्ध योढक्यांत ४४४

(४) या जन्मांतील योगभ्रष्टाची
वागणूक ४४५-४४८

१ नीति — मार्ग

१ सत्य — वाचा

३ शास्त्र -- दृष्टि

४ वेद — दैवत

५ सदाचार — व्यवसाय

६ सारासारविचार — मंत्री = मित्र

७ ईश्वर — चिंतन

८ गृहदेवता — ऋद्धि

श्लो. ४२ , ४३ — (१) अथवा योगिनामेव

कुळे भवति धीमतां ४४९-४५१

× योग्यांचें वर्णन :—

१ ज्ञान-अग्निहोत्र

२ परब्रह्म-श्रोत्रिय ?

३ आत्मानंद-वतन

—गार्हस्थ देखावा

४ सिद्धांत-सिंहासन

५ त्रिभुवन-राज्य

— राज्य वैभव

१ कोर्काळ-संतोषवनस्थ

२ विवेकमूलवसति

—वनवैभव

गार्हस्थ्य, राज्य आणि वन-

वैभव तीन आधारांनीं वर्णन.

(२) श्लो. उत्तरार्ध (मध्ये च ४३ वा

श्लोक घालून हा शेंबटीं उत्तरार्ध

आला आहे)

४५५-४५६

श्लो. ४३ — (३) श्लो. पूर्वार्ध ४५२-४५४

× ज्ञानेश्वरांचें स्वचरित्र च

यांत गोबळ आहे.

(४) श्लो. उत्तरार्ध गाळला.

श्लो. ४४ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ४५७-४६४

× पूर्वाम्यासेन तेनैव ४५७

द्वियंते ह्यवशोऽपिसः ४५८-४६१

योगअष्टवर्णन ४६२-४६४

- (२) श्लो. उत्तरार्ध गाढळा तरी
४५९ व्या ओर्वीत “ तैसे दुर्मेघ
जे अभिप्राय ” या ओर्वीत
त्याचा भाव कल्पितां येईल.

- श्लो. ४५ — (१) श्लो. पूर्वार्धभाव+अनेक
जन्मसंसिद्धभाव ४६५—४६६
(२) ततो याति परां गतिम् ४६७—४७०
(३) योगी संशुद्धकिंविषयः चा
भाव ४७१
(४) ततो याति परां गतिम्
पुन्हा ४७२—४७३

- श्लो. ४६ — (१) कर्मिभ्यः ४७४
(२) ज्ञानिभ्यः ४७५
(३) तपस्विभ्यः ४७६
(४) अधिकत्वकारण ४७७—४७८
(५) थोडक्यांत श्लो. पूर्वार्ध +
कर्मिभ्यश्चाधिकः ४७९
(६) योग्याचा गौरव ४८०
× शरीरधारी असून हि
ब्रह्मज्ञानी महिमा
(७) तस्माद्योगी भवार्जुन ४८१

- श्लो. ४७ — (१) संबंद श्लोकांतर्ली
श्रद्धावान्भजते व मद्गते
नांतरात्मा एवढी च पदे
घेऊन त्यावर व्याख्यान
केळें आहे म्ह. श्लोकाचा

मूळ अर्थ पार सादून
दिळा आहे.

(२) मद्रतेनांतरात्मा ४८२

(३) श्रद्धावान्भजते ४८३

(४) मद्रतेनांतरात्मा पुन्हां

स्पष्ट स्वरूपांत ४८४-४८५

अध्यायोपसंहार व पुढील अध्याय

प्रस्ताव ४८६-४९७

(१) अध्यायोपसंहार ४८६

(२) अर्जुनश्रवणनिष्ठेने

कृष्णसंतोष ४८६-४८८

(३) पुढील अध्यायप्रसंगावर

शेतीचें रूपक ४८९-४९३

× शांतिरसोत्कटता

|
सिद्धांतबीज

|
अंकुर

पेरणारे निवृत्तिनाथ

सात्त्विकभाव वृष्टि

|
आत्मभावना ढेकळे विरणें

|
चतुराचित्त वाफे

|
चाढें ज्ञानेश्वर

(४) श्रवणपद्धति रूपकाने ४९४-४९५

मन--कान ऐक्ये

बुद्धि--डोळा पाहणे

चित्त देऊन--बोळ घेणे

सावधानता--ह्यात.

(५) श्रवणपरिणाम ४९६

(६) पुढील अध्यायप्रस्ताव थोडक्यांत ४९७

अध्याय ७

श्लो. १ — (१) योगं युंजन् १

× मध्यासक्त व मदाश्रय

वगैरे पदे सोडली

६ व्या अध्यायाला अनुलक्षून

युंजन् = योगयुक्त ज्ञातास

असा अर्थ केला

श्लो. २ — (१) उत्तरार्ध २

(२) विज्ञान जाणण्याचे कारण ३-४

× विज्ञान = प्रापंचिक ज्ञान

आधी विज्ञानाची ओळख

पाहिजे च. ज्ञानाच्या वेळी

ती ओळख सुटते.

(३) ज्ञानविज्ञानअज्ञानव्याख्या ५-६

(४) श्लो. उत्तरार्ध ७-९

श्लो. ३ — (१) सर्व श्लोक थोडक्यांत १०

(२) श्लोकांनुसार सैन्यदृष्टांत ११-१२

(३) पुन्हां सर्व श्लोक थोडक्यांत १३

(४) म्हणून हें सांगणें फार मोठें काम १४

श्लो. ४ — (१) प्रकृतीची माया म्हणून ओळख १५

(२) मे अष्टधा मिजा प्रकृति १६

(३) प्रकृति अष्टधा वशी ऐक १७

(४) श्लो. पूर्वार्ध + अहंकार १८

श्लो. ५ — (१) श्लो. पूर्वार्ध १९

x आठांची साम्यवस्था म्हणून परा

(२) जीवभूतां २०-२१

x मनाकरवी मानवी शोकमोह
अर्जुनाला उद्देशून

+ १ जडाळा - चेतनत्व

२ चेतनाळा - प्रेरणा

२ मनाळा - शोकमोह

४ बुद्धीळा - जाणणें

प्रकृतिकार्य

(३) यएदं धार्यते जगत् २१

x जगत् प्रकृतीच्या अहंभावामुळे
धरळें जातें

श्लो. ६ — (१) श्लो. पूर्वार्ध २२

ही सूक्ष्म प्रकृति स्थूल होऊं

कागते तेव्हां भूतसृष्टीची टाकसाळ

सुरू होते.

(२) टाकसाळीचें रूपक २२-२५

चार ठसे = जरायुज, अंज

जारज, स्वेदज

चौव्यांशी वक्ष नाण्याचें घर

= अफाट भांडार

- (३) श्लोकउत्तरार्ध रूपकभाषेत २६
 (४) श्लो. उत्तरार्ध रूपक सोद्वन २७-२८

श्लो. ७ — (१) श्लो. पूर्वार्ध २८-३०

× मृगजळदृष्टांतानें —

जग — प्रकृति — ईश्वर

मृगजळ — किरण — सूर्य

सृष्ट्युपसंहारांत ईश्वररूपता.

मृगजळदृष्टांतानें सृष्टिमिथ्यात्व

(२) श्लो. उत्तरार्ध ३१-३२

× सृष्टिस्थितिउपसंहार सर्वावस्थेत

ईश्वररूपता दृष्टांत सूत्रमाणि

(सुवर्णदृष्टांतानें भद्वेत)

श्लो. ८-९ श्लो. ८ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ३३

+ पवर्णो स्पर्श मुळांत नाहीं.

श्लो. ९ — (२) पुण्यो गंधः पृथिव्यांच ३४

श्लो. ८ — (३) प्रणवः सर्ववेदेषु शब्दो ३४

+ नैसर्गिक शब्द = स्वाभाविक बो लणें

श्लो. ८ — (४) पौरुषं नृषु ३५

+ नराण्या ठायीं नरत्व इ.

मुळांत नाहीं

श्लो. ९ — (५) तेजश्चास्मि विभावसौ ३६

श्लो. ९ — (६) जीवनं सर्वभूतेषु ३७-३९

× जीवन = जीवननिर्वाहसाधन

(७) तपश्चास्मि तपास्विषु सोद्वन

दिळें तें पुढें ४४ व्या ओवींत घेतलें.

श्लो. १०-११-८ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ४०-४२

× बीजवर्णन

(२) या ज्ञानाचा उपयोग व थोडे

विषयांतर ४३-४४

श्लो. ८ — (३) तपश्चास्मि तपस्विषु ४४

(४) बुद्धिर्बुद्धिमनामस्मि ४५

श्लो. ११ — (५) बलं बलवतामस्मि ४५

× कामरागविवर्जितं गाळले

श्लो. ११ — (६) श्लो. उत्तरार्ध ४६-५१

× धर्माविरुद्ध — व्यामुळे

अर्थद्वार धर्म म्हणजे धर्म हा

च काम पुष्कळ वाढतो तो

काम — विशेष अर्थ ४६

धर्माविरुद्धचा मूळ अर्थ ४७

काम शेंवटी धर्मद्वारा मोक्षाकडे

४८ — ४९ — ५०

(७) पुढील श्लो. प्रस्ताव ५२

श्लो. १२ — (१) थोडक्यांत सर्व श्लोक ५३

(२) नत्वहं तेषु ते मयि | ५४-५९

दृष्टांतद्वारा समजून

× १ स्वप्नडोह — जागृति ५४

२ काष्ठ — बीज ५५-५६

३ आमाळ — गगन ५७

४ अन्न — पाणी ५७

५ बीज — पाणी ५८

६ धूम — अग्नि ५९

- श्लो. १३ — (१) श्लो. पूर्वार्ध + मोहितं ६०-६३
- × समजुतीसाठीं दृष्टांत —
- १ पाणी — शेवाळ
- २ आकाश — आभाळ
- ३ जागृति — स्वप्न
- ४ डोळा — डोळ्यावरचें पटल
- (२) नाभिजानाति ६४
- (३) भूतें माझीं च परंतु मी } ६४-६५
त्यांची नव्हे
- बहुधा परं पदाधरें दृष्टांत —
- मोती — पाणी
- घडा — पृथ्वी
- (४) पुढील श्लोकप्रस्ताव व सर्वश्लोकभाव ६६-६७
- × अव्यय पद गाळलें.

- श्लो. १४ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ६८-९६
- + मायानदीचें विस्तृत वर्णन
- १ मायानदीचें मूळ — ब्रह्माचलाचा
- माथा (दैवी पदावरून) ६९
- २ पहिली धार — संकल्पजळ
- ३ बुडबुडा — महाभूत
- प्रथमस्वरूप
- ४ ओव — सृष्टिविस्तार
- ५ वेग — काल
- ६ तट — प्रवृत्तिनिवृत्ति
- पुढील स्वरूप
- ७ वर्षाव — गुणत्रय (गुणमयी पदावरून)

- ८ महापूर — मोह
 ९ बाहून नेलेलीं नगरें — यमानियम
 १० भोवरे = द्वेष
 ११ बळसे — मत्सर
 १२ महामीन — प्रमाद
 १३ वळण — प्रपंच
 १४ लोंढें — कर्माकर्म
 १५ कचरा — सुखदुःख
 १६ बेट — विषयविलास
 १७ काम — बेटावर आदळणाऱ्या काटा
 १८ जीव — बेटावर भडकलेला फेस
 १९ अहंकार — चाळणाऱ्या काटा
 २० मदत्रय — उकळ्या
 २१ विषय — प्रचंड काटा
 २२ लोंढे — उदयास्त
 २३ डोह — जन्ममरण
 २४ बुडबुडे — पंचभूतात्मक सृष्टि
 २५ मासे — संमोहविभ्रम
 २६ गळूपणा — भ्रांति
 २७ दळदळ — अक्षा (टणक राहिली नाही)
 दळदळ झाली)
 २८ खळखळाट — रजोगुण
 २९ मोठा जोराचा प्रवाह — तमोगुण
 ३० संशयपण — सत्वगुण
 (२) मायानदीचें दुस्तरत्व ८० -- ८१ (८०-- ९६)
 x १ सप्तलोक्याचे किंसे खचतात

२ ब्रह्मगोलकाचे धोंडे घरंगळतात

३ या नदीचा लोंढा अजून थांबत च नाही.

+ मायानदी तरण्याचा उपाय हा च

अपाय होऊन वसतो ८२ - ९१

१ स्वयंबुद्धि २ ज्ञान ३ वेदत्रय

४ तारुण्य ५ यजनक्रिया ६ कर्म

७ योग — या सर्वांच्या प्रयत्नांची

आलेली दुर्दशा

+ मायानदी स्वतःच्या बळाने तरणे अशक्य

९२-९६

दृष्टांत —

१ पथ्य न करणे — रोग बरा होणे

२ दुर्जनबुद्धि — आवाक्यात आणणे

३ लोभी — आलेली सिद्धि टाकणे

४ चोर — भरसभेत घुसणे

५ मासा — गळ गिळून टाकणे

६ म्याड — अखिर्णावर उलटणे

७ हरिणशावक — जाळे तोंडणे

८ मुंगी — मेरु ओळाडणे

९ कात्री — खीत्याग

(३) मामेव व प्रपद्यंते मायामेतां तरंति ते ९७-१०२

१ षोडश्यांत श्लो. पूर्वार्ध ९७

२ विस्ताराने श्लो. पूर्वार्ध ९८-१०२

× ईश्वरशरणतेचे उपाय --- (तरणोपाय)

१ सद्गुरू — तारू

२ अनुभव — कास

- ३ आत्मबोध - तराफा
 ४ अहंकार ओक्षें - त्याग
 ५ संकल्पविकल्प - पाण्याचा झुळका
 ६ विषयासक्ति - मोठी धार टाळणें
 ७ ऐक्य - उतार
 ८ आत्मबोध - सांगड
 ९ नैराश्य - पैलतीर
 १० वैराग्य - हात मारणें
 ११ अहंब्रह्मास्मि - तरण्याचें श्रद्धासामर्थ्य
 १२ निवृत्ति - तटप्राप्ति
 X मायानदीचें रूपक फार विस्तृत
 झालें. विस्तारामुळें पुष्कळ वेळा
 बोजडपणा येतो.
 ईश्वरशरणतेचे उपाय यांत
 प्रथम सद्गुरु तारू घेऊन शेंबटीं
 निवृत्ति म्ह. तटावर पोंचणें घेतलें.
 सद्गुरु निवृत्तिनाथांना आघंतीं
 खुशीनें गोंवळें !

(४) पुढील श्लोकप्रस्ताव १०२

श्लो. १५, १६ — (१) श्लो. उत्तरार्धभाव १०३

X आसुरभावांत मुख्य म्ह.
 अहंकार

(२) दुष्कृतिनः

(३) न मां मृढाः प्रपद्यंते

मायया

१०५-१०८

X मायेनें प्रसल्याचें चिह्न.

आपण या जन्मांत ज्या कार्यार्थ

आलों तो कार्यभार पूणे
विसरणे

श्लो. १६ — (४) श्लो. पूर्वाध १०८

(५) श्लो. उत्तरार्ध १०९

श्लो. १७ — (१) तेषां ११०

(२) तेषां व नित्ययुक्तखेमीज

श्लो. पूर्वाध १११

× ज्ञानी सर्वथा निरपेक्ष हे

त्याचे वैशिष्ट्य. इतर निघे

हि भक्त अपेक्षा राखतात.

(३) नित्ययुक्त ११२

(४) ज्ञानी नित्ययुक्त हा भास नाही ११३

(५) ज्ञानी नित्ययुक्त असून भक्त ११४-११६

× दृष्टांत-वाग-आकारा

ज्ञानी शरीरद्वारे कार्य करतो तेव्हा

भक्त. बाकी मद्रूप

(६) श्लोक उत्तरार्धभाष व पुढोक्त

श्लोकप्रस्ताव एकत्र ११७-११८

श्लो. १८ — (१) श्लो. पूर्वाध ११९-१२३

× उदाहारः सर्व एवैते हा भाग गालत्या

ज्ञानी भक्त अधिक आवडणाचे

कारण दूध गाय वृत्त लक्षांत ने

(२) श्लो. उत्तरार्ध १२४-१२६

श्लो. १९ — (१) श्लो. पूर्वाध १२७-१३२

× अनेक जन्मांच्या साधनेचा क्रम -

१ विषय व कामक्रोध टाळणे

- २ सद्वासनाप्राप्ति
- ३ तदनंतर सत्संगति
- ४ तदनंतर सत्कर्मयोग
- ५ कर्मयोगप्रवास अनेक
जन्मपर्यंत
- ६ कर्मयोगांत निष्कामत्व
- ७ कर्मक्षय होतां च ज्ञानोदय
- ८ तदनंतर गुरुकृपा
- ९ मग एकत्वदृष्टीची प्राप्ति
- १० ज्ञानव्रत्तां प्रपद्यते =
सर्वत्र ईश्वरदर्शन

× कोठें हि पाहिलें नाहीं
तरी 'मी' च अंतर्बाह्य ईश्वर

- (२) वासुदेवः सर्वमिति १३३-१३६
- १ ईश्वर आंत ईश्वर बाहेर घटदृष्टांत १३३
 - २ ईश्वरांत भक्त भक्ताच्या आंतबाहेर
ईश्वर १३४
 - ३ वासुदेवः सर्वमिति दृष्टीने
भक्ताचा जगांत व्यवहार
 - ४ ' वासुदेवः सर्वमिति ' प्रतीतीमुळे
भक्ताची इतर भक्तापेक्षा श्रेष्ठता

(३) स महात्मा सुदुर्लभः १३७

(४) पुढील श्लोकप्रस्ताव १३८

श्लो. २० — (१) कामैस्तैस्तैहृतज्ञानाः १३९

× ज्ञानाचा दिवा गेळा ही भाषा

वापस्याचै कारण प्रपद्यन्तेन्यदेवताः

मधीळ विवरण

(२) प्रपद्यन्तेन्यदेवताः	१४०
(३) प्रकृष्या नियताः स्वया	१४१
(४) तं तं नियममास्थाय	१४२

श्लो. २१ — (१) सर्व श्लोक	१४३
(२) निरनिराळ्या देवमूर्तीवर	
भाव असण्याचें कारण	१४४

श्लो. २२ — (१) सर्व श्लोक	१४५-१४६
-----------------------------	---------

श्लो. २३ — (१) श्लो. पूर्वार्ध	१४७
----------------------------------	-----

× आपल्या कल्पनेबाहेर निघत
नाहीत म्हणून कल्पित फळ
पावतात. श्लेषरचना

(२) अशा भजनावर ज्ञानेश्वरांचा	
अभिप्राय	१४८

(३) देवान्देवयजो यांति	१४९
--------------------------	-----

(४) मद्भक्ता यांति मामपि	१५०
----------------------------	-----

× देहनिर्वाणानंतर ईश्वरप्राप्ति

श्लो. २४ — (१) श्लोकपूर्वार्धाधारे	१५१-१५५
--------------------------------------	---------

× व्यापक सोडून संकुचित

ग्रहणाळा दृष्टांत—

१ मूठ मिटून पोहणें

२ अमृतसमुद्रांत पडून तोंड

मिटून थिल्लरोदक आठवणें

३ फळहेतूचा पिंजरा व आवाश

- (२) सर्वद श्लोक संक्षेपाने १५६
 (३) पुढील श्लोकप्रस्ताव १५७
 × प्रश्नद्वारा या सर्वद श्लोकाने व्याख्यान १५७

- श्लो. २५ — (१) श्लो. पूर्वार्ध + नामिजानाति १५८
 (२) माझ्याशिवाय जगांत काय आहे ? १५९-१६१

पाणी, वायू, आकाश इ. उदाहरणे
 मुळांत नसलेले विवेचन

- (३) अजमव्ययम् भाग सोडला

- श्लो. २६ — (१) सर्व श्लोक (मां तु वेद न कश्चन
 मेरजि) १६१-१६२

× वेदाहं चा अथ ' मी तद्रूप झालों '

जसा केला आहे. ब्रह्म वेद ब्रह्मैव

भवति सारखे हे झाले.

- (२) मूर्ते ही मिथ्या च १६२-१६३

× सर्पदृष्टांत तीन काळां

अनुलक्षून

- (३) मां तु वेद न कश्चन ! १६४

- श्लो. २७ — (१) श्लो. पूर्वार्ध १६५-१७०

× मुळावर रूपक

- (२) श्लो. उत्तरार्ध १७१

- श्लो. २८ — (१) त द्वंद्वमेहनिर्मुक्ताः १७२

- (२) दृढव्रताः १७३

- (३) येषां त्वंतगतं पापं १७३

- (४) पुण्यकर्षणां १७४
 (५) मज्जते मां १७४

× २, ३, ४, ५— दिलेल्या क्रमांत
 पदे घेऊन त्यांचा कार्यकारणभाव
 दाखविला
 या श्लोकांत द्वि पूर्वोक्त श्लोकांतील
 रूपक चालविले

- श्लो. २९ — (१) जरामरणमोक्षाय यतन्ति ये १७५
 (१) श्लोकउत्तरार्ध १७६—१७७
 (३) माध्यात्रित्य १७८
 (४) उपसंहार (श्लो. उत्तरार्धसार) १७९

× साम्यानी वाट, ऐक्यसमृद्धि,
 भेदनष्टता

- श्लो. ३० — (१) साधिभूताधिदैवं मां १८०
 (२) साधियज्ञं च ये विदुः १८१
 (३) प्रयाणकालेऽपि च मां } १८१
 ते विदुः }
 (४) युक्तचेतसः १८४

अध्यायोपसंहार व पुढील अभ्यासापक्रम—

- (१) श्रीकृष्णविवेचनांत अर्जुनाचे लक्ष
 पुढे जाईना १८५
 (२) कारण अर्जुन श्रीकृष्णवचनांचा
 (सप्त पदांविषयींचा) रसास्वाद घेऊं पडात
 होता. १८६—१९२

× कृष्णवाक्यावर फळांचें रूपक
 रूपकांत अर्जुनभाग्य.

- (३) अर्जुनाला श्रीकृष्णवचनांचा अर्थ
लागेना १९३-१९५
- (४) म्हणून तदनुसार अर्जुनाचा प्रश्न
१९६-२०१
- (५) गुरूला प्रश्न विचारण्यांतली खुबी
२०२-२०४
- (६) मराठी भाषेत हे प्रश्नोत्तर
ऐकण्याची विनंति २०५-२१०

अध्याय ८

- श्लो. १ — (१) अर्जुन उवाच १
- (२) कि तद्ब्रह्म किमध्यात्मं किं कर्म २
- (३) श्लो. उत्तरार्ध ३
- × उघड सांगण्याची विनंति
-
- श्लो. २ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ४
- (२) श्लो. उत्तरार्ध ५
- (३) तत्काळ मनोरथसिद्धीबद्दल
अर्जुनभाग्यवर्णन ६-१४
दृष्टांत—चिंतामणिमंदिरनिद्रित
कामधेनुवत्स
राग ज्यावर त्याला मोक्ष मग
लोभ ज्यावर त्याला कां पावणार नाही
संकल्पसिद्धीसाठीं कृष्णमय
हृदय झाले पाहिजे,
अर्जुनमनोगत अगोदर च
जाणले हे च गुरूगौरव. दृष्टांत
माता — वत्स

× या अध्यायाला प्रस्तावना
नाहीं. अर्जुनभाग्यनिमित्ताने ही एक
प्रस्तावना च झाली.

श्लो. ३ — (१) श्री भगवानुवाच + अक्षरं १५

(२) ब्रह्म परमं १६-१७

परम = अगदी सूक्ष्म

(३) स्वभावोध्यात्ममुच्यते १८-१९

× आकारोत्पत्तिछोपाने उत्पत्ति -

विनाश नाही असें सहजस्वरूप ते अध्यात्म

(४) श्लोकउत्तरार्ध २०-२९

× मूळ शून्य. अंती शून्य. मध्ये
भासते. कर्ता ढि दिसत नाही असें
जे ते " कर्म "

श्लो. ४ — (१) अधिभूतं क्षरो भावः ३०-३३

(२) पुरुषश्चाधिदैवतम् ३४-३६

× १ प्रकृति उपर्जित भोक्ता

२ चैतन, जीव

३ परमात्मा च परंतु आंत

(३) श्लो. उत्तरार्ध ३७-५३

१ शरीरांत शरीरबुद्धिछोप

करणास तो अधियज्ञ

२ अधिभूत अधिदैव हे

द्विणकसार्शी मिसळलेले. द्विणकस गेल्यावर

ब्रह्माशी ऐक्य ज्या ठिकाणी घडते तो अधियज्ञ.

३ सर्व यज्ञ कर्मज हे पूर्वोक्त हा

आतां नैष्कर्म्यठेवा यज्ञ.

× यज्ञार्चे रूपक योगसाधनस्वरूपांत

(४) अर्जुनश्रवणार्णे श्रीकृष्णसंतोष ५४-५८
दृष्टांत — आई, गुरु

श्लो ५ — (१) श्लो. पूर्वार्ध प्रस्ताव ५९-६७

(अधियज्ञ जाणणाऱ्यांची विदेह
अवस्था) दृष्टांत — ? मठ ६०

२ बाह्यविस्मृति ६१

२ देह गेला तरी

तत्संबंधी कांही न वाटणें म्ह.

ब्रह्मानुभवांत उणेपणा न येणें ६२-६३

४ ब्रह्मानुभवाची अभवता ६४

दृष्टांत — घट

सर्पकवच

शरीरवस्त्रा ६६

५ ब्रह्मानुभवाची

अभवता पुन्हा ६७

(२) मूळ श्लोक ६८

श्लो. ६, ७ — (१) श्लो. पूर्वार्ध + तंतमेवैति ६९

× हा नियम सामान्यतः समजावयाचा ६९

दृष्टांत विहिरींत पडणारा ७०-७१

(२) सदा तद्भावभावितः ७२

× मृत्युसमईच्या कल्पनेचा टाळतां
येत नाही.

दृष्टांत १ स्वप्न ७३

सिद्धांत ७४

श्लो. ७ — (१) श्लो. ७ + श्लो. पूर्वार्ध (युद्ध च
खेरीज ७५-७७

स्मरणार्थ साधना ७६-७७

- (२) युध्य च ७८
- × युद्धांत मरणभय आहै. पण
स्मरणपूर्वक युद्धांत मरण नाहीं
जरी देह गेला तरी.
- (३) श्लोक उत्तरार्ध ७९
- (४) पुढील श्लो प्रस्ताव ८०
- श्लो. ८ — (१) अभ्यासयोगयुक्तेन चेतसा ८१
- × अभ्याससाधनदर्शन पंगु
दृष्टांतानें
- (२) सर्व श्लोक (मुख्यतः उत्तरार्ध) ८२
- (३) नान्यगामिना ८३-८५
- × सरितासिंधुदृष्टांत
- श्लो. ९ — (१) आकारजन्ममृत्युरहितता इ. ८६
- मुळांत नसलेले वर्णन
- (२) पुराणं अणोरणीयांसं ८७
- अनुशासितारं
- × पुराणं — गगनवत्
- (३) सर्वस्य धातारमर्चित्यरूपम् ८८
- × धातारं = धारणापूर्वार्चें सृजन हि
दाखविलें
- (४) तमसः परस्तात् ८९
- + दृष्टांत— वाळवी—अग्नि
तेज—अंधार
- (५) आदित्यवर्ण ९०
- × सूर्यरूपी कण्यांची राशी
तमसः परस्तात् चा दुसरा अर्थ—
- (६) कविं हि पद गाळले.

श्लो. १० — (१) प्रयाणकाले मनसा चलेन भक्त्या ९१

(२) योगबलेन चैव ९२

× सहाव्या अध्यायांतलें वर्णन

येथें अतिसंक्षिप्तरूपांत

१ उत्तराभिमुख पद्मासन

२ कर्मयोगसुख केंद्रीकरण

३ एकाग्रमन

४ स्वरूपप्राप्तिप्रेम

५ सुषुम्नामार्गानें ब्रह्मरंध्राकडे

६ प्राणवायु महदाकाशांत

(३) मनसा चलेन भक्त्या युक्तो योगबलेन

इ. उपसंहार ९६

(४) श्रुवोर्मध्ये प्राणभावेन सभ्यक् ९७

× जडाजडांना एकत्र करीत

घंटानाददृष्टांतार्थें श्रूसंगमांतली

एकाग्रता.

(५) स तं परं पुरुषमुपैति दिव्यम् ९८-९९

× देह ठेवतो दृष्टांत घटस्थदीप

श्लो. ११ — (१) यदक्षरं वेदविशे वदंति १००-१०३

वदंति म्ह. जाणतां येत नाहीं

असें म्हणतात.

(२) विशंति यद्यतयो वीतरागाः १०४-१०५

× निरिच्छांना हि इच्छा-विरोधामास

(३) यदिच्छंतो ब्रह्मचर्यं चरंति १०६

(४) तत्ते पदं १०७

(५) संप्रहेण प्रवक्ष्ये १०८-११०

× थोडक्यांत सांगतो या निमित्ताने
कृष्णाजुनप्रेमसंवाद

(६) पुढील श्लोकप्रस्ताव. १११

श्लो. १२ — (१) सर्वद्वाराणि संयम्य ११२

(२) मनो हृदि निरुध्य च ११३

× पांगळ्या थोड्या माणसाचा दृष्टांत

(३) मूर्ख्याधायामनः प्राणम् ११४

× प्रणवध्यान द्वे मस्तकांत प्राण
आणण्याला साधन सांगितले

(४) आस्थितो योगधारणाम् ११५

× धारणा = ब्रह्माकाशातील धारणा

श्लो. १३ — (१) प्राणाची ब्रह्माकाशांत पूर्ण
स्थिरता जेणे करून ओंकार-
स्मरणाचे काम न राहतां
प्राण ब्रह्मस्वरूपी लीन होईल ११६--११७

(२) श्लो. पूर्वार्ध ११८

(३) श्लो. उत्तरार्ध ११९

(४) अंतकाळीं इंद्रिये विकल १२०--१२३

असतांना स्मरण कशाचे या

अर्जुनमनांतल्या शंकेचे निदर्शन

(पुढील श्लो. प्रस्ताव)

श्लो. १४ — (१) श्लो. पूर्वार्ध १२४-१२६

× अनन्यचेताः

१ विषयांना मारून । १२४

२ प्रवृत्तीला अडकवून ।

३ ज्यांना तद्धान मुकेचे भान नाही १२५

(२) तस्माहं सुलभः पार्थ

निययुक्तस्य योगिनः

१२६-१३९

७ वेबळ देहपातसमयीं नव्हे

तर कोणत्या हि वेळीं ईश्वर

भक्ताला प्राप्त होतो. (सुलभ अर्थ १)

भक्ताचें ऋण देवावर असल्यामुळे

देव भक्ताकडे तत्क्षणीं धाव घेतो.

कारण, १ दुःखार्तासाठीं धावार्वे आणि

एकनिष्ठासाठीं धाव घेऊं नये हें

अयोग्य. २ भक्ताचें ऋण देवावर

असल्यामुळे देव भक्ताकडे तत्क्षणीं

धाव घेतो. अंतकाळीं देव भक्तांची बुद्धि

आत्मज्ञानद्वारा स्थिर शांत राखतो

(सुलभचा अर्थ २)

भक्ताला देव अंतकाळीं आपणांत

कसा मिळवितो

३५

भक्ताची देशबुद्धि उरलेली नसते

३६

देशांतीं च भक्त ईश्वरांत मिळतो

असें नव्हे, आधीं च मिळालेला

असतो. चंद्रदृष्टांत.

श्लो १५ -- (१) श्लो. पूर्वार्ध

१४०-१५०

× दुःखाद्यम् व अशाश्वतम्

या दोन पदांना अनुदक्षुन विस्तृत व्याख्यान.

दुःखाद्यदर्शनार्थं तीन तऱ्हेचे

वर्णनेन — दुःखे द्विविध प्रत्यक्ष

व्यामोहात्मक

प्रत्यक्ष व्यामोहात्मक रूपक
 क्लेश दुर्मति विचवाचे प्रेम
 तापत्रय कुमार्ग व्याघ्राचें क्षेत्र
 दैन्य व्यामोह पण्यांगनामैत्र
 मद्वाभय संसार विषयविज्ञानयंत्र
 दुःखभांडवल विकार लावकळवळा
 रोग आशा विषघोट
 भूळ चोरसांगात
 विकल्प कुष्ठालिंगन
 कालसर्पमार्दव
 पारधीगान
 वैरीपाहणचार
 दुर्जनादर
 अनर्थसागर

अशाश्वतदर्शनार्थ —

मृत्युका कबळि
 काळोच्छिष्टप्राप्त
 जन्ममरणाचा सुपीकपणा
 स्वप्नांतर्ते स्वप्न
 मृगजलकृतउद्यान
 धुराचें आकाश

(२) श्लो उत्तरार्ध १५१

× सांसिद्धि = ईश्वरस्वरूप

श्लो. १६ — (१) श्लो. पूर्वाधे १५२

× ब्रह्मलोक = ब्रह्मपणाची घर्षेड

असा ज्ञानेश्वर विशेष अर्थ करतात.

(२) श्लो. उत्तरार्ध	१५३
दृष्टांत — मृताचें पोटा दुखणें	१५२
जागृताचें स्वप्नांत बुडणें	१५३
श्लो. १७ — (१) ब्रह्मभुवनवर्णन	१५४
(२) ब्रह्मभुवनांतलें विलक्षण दीर्घकाळ	१५५
× ब्रह्मभुवनाचा एक दिवस =	
१४ इंद्रांचे उदयास्त	
(३) सर्व श्लोक (अहोरात्रविदोजनाः खेरीज)	१५६
× चार युगाच्या हजार चौकड्या =	
ब्रह्मभुवनाचा १ दिवस व १ रात्र	
(४) ब्रह्मभुवनांतले लोक चिरंजीव होतात	१५७
× हा उल्लेख कशासाठी !	
(५) तेहोरात्रविदोजनाः — ब्रह्मदेवाच्या आठ प्रहर दिवसाळा प्रत्यक्ष पहाणारे ते अहोरात्रविद्	१५९
श्लो. १८ — (१) श्लोकपूर्वार्ध	१६०-१६३
(२) श्लो. उत्तरार्ध	१६४
(३) ब्रह्मभुवनाच्या अहोरात्रांत उत्पत्तिप्रलय	१६५
(४) ब्रह्मभुवनाळा हि पुनरावृत्ति	१६६
श्लो. १९ — (१) सर्व श्लोक	१६७-१६८
(२) पुढील श्लोकप्रस्ताव (साभ्याची समजूत)	१६९
श्लो. २० — श्लोकपूर्वार्ध (सनातनः खेरीज)	१७०-१७४
× व्यक्ताव्यक्तनामं परस्परसापेक्ष दृष्टांत— सोने — अलंकार	

(२) सनातनः १७५

(३) श्लोकउत्तरार्थ १७६-१७८

दृष्टांत - अक्षरं - अर्थ १७६

तरंग - पाणी १७७

सोने - अलंकार १७८

श्लो. २१, २२ - (१) श्लो. पूर्वार्ध १७९-१८१

अव्यक्त शब्दाचें आकलन

होत नाही. १७९

अक्षर नामाचें कारण १८०

परमगति म्हणण्याचें कारण १८१

श्लो. २२ - (१) पुरुषः सः १८२-१८९

१ पुरुषानिरुक्ति १८२

देहाच्या ठिकाणी निद्रित असून

देहव्यापारप्रवृत्ति १ राजा २ सूर्यदृष्टांत १८३-१८८

२ पुरुषसंज्ञा प्रकृतिपतित्वास्तव १८९

(२) परः पार्थ १९०-१९१

(३) भक्त्वा लभ्यस्त्वनन्यया १९१-१९५

भक्तः- १ अनन्य १९२, २ एकनिष्ठ

१९३, आस्तिक = सर्वत्र हरिर्दर्शन १९३,

४ निगर्वी ५ आशापाशरहित १९४, संतुष्ट १९५,

संसारचिंतारहित १९५

श्लो. २१ — (४) श्लो. उत्तरार्ध- तद्रूपता

अपुनरावृत्ति

१९६-२०३

दृष्टांत- हिंव - उष्णोदक

सूर्य - अंधार

अग्नि - इंधन

} तद्रूपता

साखर — ऊंस
लोह — कनक
तूप — दूध

} अपुनरावृत्ति

(५) श्लो. २२ उत्तरार्ध सोडला

श्लो. २३ — (१) श्लो. पूर्वार्ध + यांति २०४-२०७

× सायुज्य मिळविणें किंवा जन्म-
मरणाच्या फेऱ्यांत पडणें देह-
पाताच्या काळावर अवलंबून आहे.

(२) तं काळं वक्ष्यामि २०७

(३) ज्ञानाला मूळ-अग्नि (पुढील
लोकप्रस्तावना) २०८-२१९

१ बुद्धि, स्मृति, मन टक्कटवीत राहण्याला
प्रयाणकार्ही अग्नीची आवश्यकता २०८-२१४

२ देहातीं विषम वातकफानें उष्णता नष्ट
होते मग बुद्धि इ. कोटून २१२-२१४
अग्नीशिवाय देह चिखलाचा गोळा.
तेथें स्मृति उरत नाहीं. व अंतकाळ साधत
नाहीं. २१५-२१९

श्लो. २४ — (१) श्लो. पूर्वार्ध २२०

(२) श्लो. उत्तरार्ध २२१

(३) सोपानपरंपरादृष्टीनें पुन्हां सर्व
श्लोककथन २२२-२२४

(४) मार्गनामकथन व पुढील

लोकप्रस्ताव २२५

श्लो. २५ — (१) धूमः

२२६-२३२

×	कफवायुप्रक्षोभ	अग्निनष्टता
	अंधकारव्याप्ति	व धूमप्रसारार्चो
	इंद्रियजडता	अंतकाळीन लक्षणं
	स्मृतिभ्रंश	
	प्राणजडता	

अग्निनष्टता ही शरीरांतर्गत स्थिति.

शरीराबाहेरची स्थिति:—

(२) रात्रिः षण्मासा दक्षिणायनम् २३३

(३) श्लो. उत्तरार्ध २३४-२३५

(४) मार्गनामकथन २३७

श्लो. २६ — (१) थोडक्यांत सर्व श्लोक २३८

(२) दितद्वित मार्गामार्ग सत्यासत्य

कळण्यासाठी या मार्गाचें वर्णन २३९-२४२

दृष्टांत- नाथ २३९

विष अमृत २४०

सरळ वक्र वाट २४१

(३) हे मार्ग सांगण्याचें कारण

जन्माचा सर्व अभ्यास

फुकट जाऊं नये. २४३-२४५

(४) उपसंहार-

थोडक्यांत श्लो. उत्तरार्ध २४६

श्लो. २७ — (१) देहांत काळ हा हुकमी

दिप्त नाही. येथे दैव च प्रधान

दिसते या शंकेने श्लोकोपक्रम २४७

(२) श्लोक पूर्वार्ध २४८-२५५

हे मार्ग जाणून योगी मोह पावत नाही
या श्लोकाचा अर्थ ब्रह्मज्ञानी नेहमी च
देहबंधरहित असून देशकालादि सर्व
आत्मस्वरूप पाहतो, म्हणून त्याला ही
भानगड च नाही असा धेतला.

दृष्टांत — रणजु — सर्प

उदक — तरंग

घट — आकाश

(३) श्लो. उत्तरार्ध २५६-२५७

× अर्जुना म्हणून योगी हो म्हणजे
या अंतःकालमार्गाच्या भानगडीपासून
मुक्त असा योगी हो. याला—उपाय

१ ब्रह्माला केव्हां हि मरणजन्मबंध
किंवा स्वर्गमोह नाही हा बोध २५८-२५९.

२ वैरग्य २६०

श्लो. २८ — (१) श्लो. प्रथमचरण + दानेषु २६१

(२) यत्पुण्यफलं प्रदिष्टं + अस्मेति तत्सर्वमिदं
२६२

(३) विदित्वा योगी परं स्थानमुपैति

चाद्यम् २६३-२६७

× स्वर्गवर्णन २६३-२६६

उपसंहार — (१) श्रीकृष्णविशेषणे २६८-२७०

(२) पुढील अध्यायश्रवणार्थ
विनंति

२७१

अध्याय ९

९ व्या अध्यायाचा प्रास्ताविक विभाग:-

(१) अवधानार्थ विनंति १-७

विनंतीत अहंता नाही १

स्वकल्याणार्थ विनंतीची सळगी ३-५

संतकृपेसाठी , , , ६-७

(२) श्रोत्यांची स्वतःच्या मानानें अद्भुत
योग्यता ८-१२

धडा - सरस्वतीपुत्र

काजव - सूर्य

अमृताचें ताट - रसेई

चंद्र - पंढा

नाद - ऐकविणें

लेणें - अलंकार

सुवास - वास

आकाश - स्थळविस्तार

एकूण ९ उपमा

(३) श्रोत्यांची अद्भुत योग्यता असून

विनंति करण्यांतली भक्तिप्रेमाचा

भूमिका १३-१९

१ सूर्य - ओवाळणें

२ समुद्र - अर्घ्य देणें

३ शंकर - गंगेवती अर्पण

४ बाप - बाळानें जेवविणें

५ आई-स्तन्य

} भक्ति
}

प्रेम

- (४) गीतार्थविवरणाच्या साहसार्चे कारण
गीतार्थ उलगडणे नसून संतप्रेमाळा
पात्र व्हावे २०-२३

× साहसनिदर्शनार्थ उपमा—

- १ चांदणे पिकवणे
- २ वारा वहावयास लावणे
- ३ आकाशाला गंवसणी
- ४ पाणी मिजविणे
- ५ लोणी घुसळणे
- × उपमांवरून गीतेवर विवरणाची
आवश्यकता नाही असा भाव

(५) अवधानार्थ पुन्हां विनंति २४-२५

(६) अवधानावर वक्तृत्वाचे आलंबन २६-२९

(७) विनंतीची अनवश्यकता ३०-३१

(८) गुरुंची ग्रंथनिरूपणार्थ आज्ञा
व निरूपणार्थ सुरवात ३२-३३

श्लो. १ — (१) इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्यामि ३४

(२) अनसूयवे ३५-४१

× गुह्यज्ञान प्रगट करण्याचे स्थान
भक्त ३६-३७

देवाचा भक्ताबद्दल कमालीचा

प्रेमभाव ३६-३७

ज्ञान हे गूढ म्हणून पडून राहण्या-

साठी नसते. ज्ञानाळा मादक पाहिजे च ३८-४०

(३) ज्ञानं विज्ञानसहितं	४२-४५
(४) यज्ज्ञात्वा मोक्षसे शुभात्	४६
× अशुभ = संसार	

श्लो. २ — (१) राजविद्या राजगुह्यं पवित्रं	४७
(२) धर्म्यं उत्तमम्	४८
(३) प्रत्यक्षावगमम्	४९
(४) सुसुरवं कर्तुं	५०-५१
(५) अव्ययं	५२
(६) पुढील श्लोकप्रस्ताव	५३-५६
× या शंकेते पुन्हां श्लोकभावार्था- नुवाद	

श्लो. ३ — (१) अश्रद्धधानाः पुरुषा धर्मस्यास्य परंतप अप्राप्य	५७-६१
× उपमा —	
१ गोचीड — दूध	
२ बेडूक — कमलकंद	
३ दुर्दैवी — द्रव्य	
४ मृगजळ — अमृतघोट	
(२) मां निवर्तते मृत्युसंसारवर्त्मनि	६२
(३) पुढील श्लोकप्रस्ताव	६३

श्लो. ४ — (१) मया ततमिदं सर्वं जगत्	६४-६५
× जग मी च आहे हे दर्शित करण्यासाठी प्रथमदृष्टांत दूध-दही. जग हा माझा विस्तार हे दाखवि- ण्यासाठी बीज-वृक्ष	

जग हें ततम् म्ह, मी व्यापले
 ओढे हें दर्शविण्यासाठीं मीने-अलंकार
 — उत्तरोत्तर अद्वैतदर्शनार्थ
 चढते दृष्टांत

(२) अव्यक्तमूर्तिना	६६
(३) मत्स्थानि सर्वभूतानि	६७
(४) न चाहं तेष्ववस्थितः	६८-६९
(५) पुढील श्लोकप्रस्ताव	७०

श्लो. ५ — (१) न च मत्स्थानि भूतानि ७१-८२

× ईश्वराच्या ठिकाणीं भूत असतात

तीं संकल्पामुळे दृष्टांतः—

१ सापपण — माळा

२ गाडगी — कुंभार

३ लाटा — वारा

४ कापड — नेसणारा

५ अलंकार — घालणारा

६ आवाज — पडसाद

७ स्वरूप — आरसा

८ स्थिरवस्तु — भोवंडीनें दिसणारी

वस्तु

(२) भूतभृज च भूतस्थः	८३
(३) ममात्मा भूतभावनः	८४-८६
(४) पश्य मे योगमैश्वरम्	८७
(५) पुढील श्लोकाची प्रस्तावना	८८

श्लो. ६ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ८९
 (२) श्लो. उत्तरार्ध ९०

(३) मार्गाळ श्लोकांतीळ ऐश्वर्ययोग ९१-९२

(४) पुढोळ श्लोकप्रस्ताव ९३-९७

श्लो. ७ — (१) अध्याय ७ मधळा उल्लेख ९८-९९

(२) श्लो. पूर्वार्ध १००-१०४

× भूतें प्रकृतींत लीन होतात

स्पष्टीकरणार्थ दृष्टांत —

उन्हाळा — गवत — भूमिस्वरूप

शरदू — मेघ — आकाशस्वरूप

वायु — ”

स्वप्न — जागृतिस्वरूप

दृष्टांतांत उत्तरोत्तर चढती पायरी.

(३) श्लो. उत्तरार्ध म्हणजेच पुढोळ

श्लोकप्रस्तावना

१०५

श्लो. ८ — (१) श्लो. पूर्वार्ध १०६-११७

× ईश्वराधिष्ठानानें सृष्टिरचना

विणकामांत चौकडी येथें

पंचमहाभूतें

१०७

ईश्वराधिष्ठानाने सृष्टिविस्तार

उपमा — विरजण — दूध — दही

पाणी — बांज — शाखा

ईश्वराधिष्ठानाची निर्व्यापार

सहजस्थिति उपमा —

राजा — नगर

जागृति — स्वप्न

राजा — प्रजा

पूर्णचंद्र — समुद्र

लोहचुंबक — लोह

(२) श्लो. उत्तरार्ध ११८-१२१

स्पर्ष्टीकरणार्थ उपमा —

बीज - वेदपालव

वय - अवस्था

आकाश - घनावलि

निद्रा - स्वप्न

(३) पुढील श्लोकप्रस्ताव १२२-१२३

श्लो. ९ — (१) श्लो. पूर्वार्ध १२४-१२६

स्पर्ष्टीकरणार्थ दृष्टांत —

समुद्र - मिठाचा बांध

बारा - घुराचा लोट

सूर्यबिंब - अंधार

पर्वतांतरंग - पर्जन्यधारा

(२) श्लो. उत्तरार्ध १२७ - १२९

१ शेवटच्या ओवीत पुढील

श्लोकप्रस्ताव

श्लो. १० — (१) श्लो. पूर्वार्ध १३०-१३१

(२) श्लो. उत्तरार्ध १३२

(३) श्लो. ४ व ५ मधील उल्लेख १३३-१३४

(४) ईश्वरी गूढ इंद्रियांपलीकडे

जाऊन अनुभवावे १३५-१३६

(५) तर्काने ईश्वरी गूढ कळलेसे

भासले तरी कळत नाही १३७-१४०

दृष्टांत -- मृगजळ -- भूमि

जळ -- चंद्रबिंब

श्लो. ११ — (१) श्लो. पूर्वार्ध १४०-१५५

× ईश्वरस्वरूपांत दोषदर्शन दृष्टांत-

कावीळ - चांदणें

ज्वर - दूध

ईश्वराच्या स्थूलदृष्टीने पाहणें विनाशक.

व्यर्थ दृष्टांत —

नक्षत्र - हंस

मृगजळ - गंगा

कल्पवृक्ष - बाभूळ

निळाहार - सर्प

रत्ने - गारा

निधान - खदिरांगार

प्रतिबिंब - सिंह

चंद्र - जळप्रतिबिंब

अमृत - कांजी

पश्चिमसमुद्र - पूर्वेचा वाट

कण - कोंडा

जळ - फेंस

(२) श्लो. उत्तरार्ध १५६-१६८

× ईश्वराच्या विपरीत कल्पना

(३) पुन्हा श्लो. पूर्वार्ध १६९-१७१

श्लो. १२ — (१) मोघाशा १७२-१७४

× मोघ म्ह. व्यर्थ ज्याच्याविषयीची

आशा व्यर्थ (ज्याचे जीवन व्यर्थ)

आहे असा ज्ञानेश्वरांनी अर्थ केला

आहे. दृष्टांत —

- १ अकालमेघ
- २ मगजलतरंग
- ३ कोल्हेरीचे घोडे
- ४ जादूचे अलंकार
- ५ गंधर्वनगरांतील आकार
- ६ सावरी
- ७ शेळीचे गळ

(२) मोघकर्माणः	१७५
(३) मोघज्ञानाः	१७६-१७८
(४) अचेतसः	१७८
(५) श्लो. उत्तरार्ध	१७९-१८५

× आसुरी प्रकृति म्हणजे तमोगुणाची

राक्षसी, राक्षसीचे रूपक

बुद्धीचा प्रास

विवेकाचा नाश

चित्ताच्या ठिकऱ्या

आशेची लाळ

दिसैर्चा जीभ

असंतोषाचा चोथा

अनर्थाच्या कानापर्यंत

जीभ चाटणे

प्रमादपर्वताच्या दरीत वास

द्वेष दाढा

ज्ञानाचा रगडा

स्थूलबुद्धि हें वेष्टण इ.

आसुरी प्रकृतीचा आश्रय = आसुरी

प्रकृतीच्या तोंडांत जाणे

(६) पुढील श्लोकप्रस्ताव १८६-१८७

× मूर्खाच्या गोष्टी करूं नयेत

श्लो. १३— (१) महात्मानः—चतुर्दशवर्णन १८८-१९३

१ हृदयांत नित्य ईश्वर

२ निर्द्वैत हि वैराग्य

३ आस्थेन म्हा. वृत्तींत सद्भावधर्म

४ चित्तांत विवेक

५ पूर्णतेचा संतोष

६ ज्ञानपूतता

७ अभिनव शांति

८ ब्रह्माविष्कार

९ धैर्यस्तंभ

१० आनंदभरित

११ कैवल्याला हि मागे सारणारी भक्ति

१२ सहजनीति

१३ शांतीचे अलंकार

१४ ईश्वराला गवसणी

× स्फूर्तिमय वर्णन

(२) दैवी प्रकृतिमाश्रिताः १९४

× दैवी प्रकृतीचे दैव =

दैवी प्रकृतीला ज्याचा आश्रय
आहे.

(३) ज्ञात्वा भूतादिमन्ययम् १९४

× सर्व विशेषणें समाऊन घेतलीं.

(४) अनन्यमनसो भजन्ति १९५-१९६

श्लो. १४ — (१) सततं कीर्तयंतो मां १९७-२११

× कीर्तनाची कसोटी —

१ पापनाश १९७

तदनुषंगानें इतर साधनांची

अनवश्यकता १९८-१९९

२ दुःखनाश २००

तदनुषंगानें इतर साधनांची

अनवश्यकता २०१

३ सर्वांचा उद्धार २०२-२०३

४ भक्ताचा गौरव २०४-२०८

५ कीर्तनपद्धति २०९-२११

— १ नाम

२ आत्मचर्चा

३ सर्वत्र संचार

× अतिशय स्फूर्तियुक्त वर्णन

(२) यतंतश्च दृढव्रताः २१२-२१८

× योगपरिभाषेत दोन्ही पदांचे

व्याख्यान

यम २१३ आसन २१३ प्राणायाम २१३

प्रत्याहार २१५ धारणा २१६ ध्यान २१७

समाधि २१८ — अष्टांग योग

(३) नित्ययुक्ताः २१९-२२१

× नित्ययुक्तता म्ह. सर्वत्र ईश्वरदर्शन

(४) नमस्यंतः २२२-२२७

× उत्तमाधम न पाहतां सर्वांना

नमन २२२-२२५

नमन म्हणजे नम्रता, विनय,

अगर्वता	२२५-२२७
नम्रतेनें नित्ययुक्तता	२२७
(५) पुढील श्लोकाची प्रस्तावना	२२८-२३८
X श्रीकृष्णाची पुढील श्लोकासंबंधी	
किंचित् प्रस्तावना	२२८-२२९
अर्जुनाची श्रवणोत्सुकता	२३०
अर्जुनाचा विनय	२३१-२३६
श्रीकृष्णाचें संतोषोत्तर	२३७-२३८

श्लो. १५— (१) श्लो. पूर्वार्ध	२३९-२४४
---------------------------------	---------

X यज्ञरूपक

- १ यूप — आदिसंकल्प
- २ मंडप — मक्षाभूतें
- ३ पशु — भेद
- ४ यज्ञोपचारभरण—इंद्रियप्राण
- ५ घृत — अज्ञान
- ६ कुंड — मनबुद्धि
- ७ अग्नि — ज्ञान
- ८ वेदी — साम्य
- ९ विवेक — मंत्र
- १० शांति — सुकसुखे
- ११ यज्वा — जीव

(२) एकत्वेन	२४५-२४८
(३) पृथक्त्वेन	२४९-२५८
(४) बहुधा	२५४-२५८
(५) विश्वतोमुखम्	२५९-२६४

× एकत्वेनपासूनचें व्याख्यान नीट
झालेलें नाहीं.

श्लो. १६ — (१) अहं क्रतुः	२६५
× क्रतूचें मूळ वेद हि ' मी '	
(२) अहं यज्ञः	२६६
(३) अहं स्वधा	२६७
× स्वाहा	
(४) अहं औषधी	२६७
× सोमादि	
(५) आण्य	२६७
(६) मंत्र	२६८
(७) हुतम्	२६८

श्लो. १७ — (१) पिताहमस्य जगतः	२६९
× पितृकार्यनिर्देश	
(२) माता २७०	२७०
× पिता माता एक अर्धनारी नटेश्वर	
(३) धाता	२७१
(४) पितामहः	२७२
(५) वेद्यं पवित्रमोकारः	२७३-२७५
× सर्व शास्त्रें, नाना मते यांचें ॐकार ऐक्यस्थान	
(६) ऋक्सामयजुरेव च	२७६-२७७
× ॐकाराच्या तीन मात्रांतून ऋग्यजुस्ताम	

- श्लो. १८ — (१) गतिः २७८
 × प्रकृतीचें शेंवटचें छीन होण्याचें स्थान
 (२) भर्ता २७९-२८०
 × प्रकृतीचा तद्वारा सर्व विश्वाचा भर्ता
 (३) प्रभुः २८१-२८५
 × सर्व नियामक पंच भूतें
 वेद, सूर्य, प्राण, काळ
 (४) साक्षी २८५
 × आकाशोपम
 (५) निवासः २८६-२८७
 × नामरूपस्थ, नामरूपाधार
 (६) शरणं २८८
 (७) सुहृत् २८९-२९०
 × प्राणस्वरूपानें सर्वांना
 (८) प्रभवप्रलय २९१
 (९) बीज २९१-२९३
 × सृष्टिप्रभवसंकरप
 (१०) स्थानं २९३
 × संकल्पनिक्षेपस्थान
 (११) निधानं २९४-२९५
 × संकल्प जेथें छीन होतो.
 स्थान आणि विधान यांना
 मुशम फरक कळावा म्हणून जवळ
 आणले.

-
- श्लो. १९ — (१) श्लो. पूर्वार्ध २९६
 (२) अमृतं चैव मृत्युश्च २९७-२९८

× अग्निकाष्ठदृष्टांत

(३) सदसच्चाहमर्जुन २९९

(४) सर्वत्र ' मी ' असतां अज्ञाना
ज्ञान होत नाही. ' सदसच्चाहं '

वरून परंतु स्वतंत्र व्याख्यान.

ज्ञानदेवांची ईश्वरदर्शन न होणाऱ्या-

विषयीं अनुकंपा (किंचित् पुढील

श्लोकप्रस्ताव) ३००-३०६

श्लो. २० — (१) त्रैविद्याः ३०७-३०८

(२) सोमपाः पूतपापाः ३०९

(३) स्वर्गतिं प्रार्थयन्ते ३१०

(४) यज्ञ करून स्वर्गेच्छा

करणाऱ्यांवर टीका ३११-३१८

× १ स्वर्गेच्छा हें पाप

२ ज्ञानी याळा उपसर्ग म्हणतात

३ स्वर्गसुख नरकाच्या अपेक्षेनें.

खरे नव्हे.

४ पुण्यात्मक पाप = स्वर्गप्राप्ति

५ पापात्मक पाप = नर्कप्राप्ति

६ शुद्ध पुण्य = परमेश्वरप्राप्ति

(५) ते पुण्यमाप्ताद्य सुरेंद्रलोकं ३१९

(६) अश्रंति दिव्यान्दिविदेवभोगान्

३२०-३२६

× स्वर्गाचें भव्य वर्णन

(७) पुढील श्लोकप्रस्ताव ३२७

श्लो. २१ — (१) श्लोकाचे दोन चरण १२८-१३०

× दृष्टांत- वेद्या. मुद्दाम वाईट दृष्टांत

(२) श्लोकाचे शेवटचे दोन चरण १३१

(३) पुढील श्लोकाची प्रस्तावना १३२-१३४

× स्वर्गमुखावर टीका- स्वप्नवत्

ईश्वर न जाणण्याने वेदज्ञ व्यर्थ

श्लो. २२ — (१) अनन्याश्रितयंतो मां १३५-१३६

× गर्भदृष्टांत

(२) ये जनाः पर्युपासते १३७

(३) श्लो. उत्तरार्ध १३८-१४१

× पक्षिणीचा दाखला. योगक्षेमाची

शंकराचार्यानुसारी टीका

श्लो. २३ — (१) श्लो. पूर्वांश १४४

× अग्नि इंद्र सोम इ. देवता
ईश्वराका

(२) तेऽपि मामेव कौंतेय यजंति १४५

(३) अविधिपूर्वकम् १४६-१५०

दृष्टांत--

मूठ-शाखापल्लव

रसोई - कान

फुले - डोळे

रस - मुख

परिमळ - नाक

} अविधि

} विधि

× कर्मांका ज्ञानाचे डोळे पाहिजेत

श्लो. २४ — (१) अहं हि सर्वयज्ञानां भोक्ता १५१

(२) प्रभुरेव च १५२

× प्रभु आदि आणि अविधि

- (३) लो. उत्तरार्ध ३५२-३५३
 (४) पुढील श्लोकाचा प्रस्ताव ३५४

श्लो. २५ — (१) यांति देवव्रता देवान् ३५५

व्रत = भजन

- (२) पितृन् यांति पितृव्रताः ३५६
 (३) भूतानि यांति भूतेभ्यः ३५७-३५८
 (४) यांति मघाजिनो ऽपि माम् ३५९-३६६
 × डोळे, कान, दानपुण्य, लोभ

मन वाचा अध्ययन काम

सर्वांग (इंद्रिये आनंद, शास्त्र, प्रेम, भूल

शरीरक्रिया) मंत्र (मनक्रिया) (हृदयक्रिया)

— तीन्ही ईश्वराच्या ठिकाणी केंद्रित

३५९-३६६

(५) स्वात्मार्पणाखेरीज अन्य उपचार

ईश्वरप्राप्त्यर्थं व्यर्थ ३६७-३७७

× विज्ञातमविज्ञानतां अविज्ञातं विज्ञानतां

३६८

यज्ञदानतपाची प्रौढी हि व्यर्थ ३६९

ज्ञान = वेद = जाणता = नेति नेति

भवतृत्त्व = शेष = बोलका = आंथरुणा

खाली दडतो.

तप = शूलपाणी तपस्वी — पायवणी घेतो

ऐश्वर्य = लक्ष्मीचें हि देवाजबळ महत्त्व

नाहीं. ती पाय चेंपते.

— हे सात हि उपचार व्यर्थ.

(६) ईश्वरप्राप्त्यर्थं साधन ३७८-३८१

मुख्य सिद्धांत	३७८
सिद्धांतपुष्पार्थ दृष्टांत	३७८-३८०
मूल सिद्धांत पुन्हां	३८१

श्री. २६ — (१) फलं (अश्नामि) ३८२-३८३

× कसलें हि फळ दोन्ही हातांनीं
देठासकट

(२) पुष्पं ३८४

× फुलाचा वास न बेता तें खातो
" अश्नामि " ची भाक्तियुक्त संगति

(३) पत्रं ३८५-३८६

× ताजें शिलें कसें हि असो.
ताजें शिलें या भाषेत द्रौपदीच्या
प्रसंगाचें सूचन.
मूल क्रमाच्या उलट क्रम. भक्तां
किती हि अव्य अर्पण केळें तरी
मी तें ग्रहण करतो या भाषासाठीं
स्वचरित्रदृष्टांत ३८४

(४) तोयं ३८७-३९३

× पान न मिळालें तरी पाणी मिळेल च.
केवळ पाण्यानें अद्भुत-पूजा ३८९-३९३

(५) मूल भक्ति. बाकी निमित्त ३९५-३९७

श्री. २७ — (१) यदश्नासि यदश्नासि यदश्नासि ३९८

× अश्नासि = भोग भोगिनी

(२) ददासि यत् यत् तपस्यासे ३९९

× १ दान, २ सेवकाभ्या सौई

(१) तत्कुरुष्व मदर्पणम् ४००-४०१

× अर्पणांत निरहंकारता प्रमुख

कमें धुऊन देणें = दक्षिणा धुऊन

देण्याची करपना

श्लो. २८ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ४०२-४०४

× अग्निकुंडदृष्टांत

कर्मविपाकसिद्धांत ४०३

(२) श्लो. उत्तरार्ध ४०५-४०६

श्लो. २९ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ४०७

× द्वेष्यप्रिय = आपपर

(२) ये भजंति तु मां भक्त्या ४०८

× अहंकार सोडून
सर्व भावानें
सर्व कर्मानें } = भक्त्या

(३) मयि ते तेषु चाप्यहम् ४०९-४१४

× बटवृक्ष, बीजदृष्टांत

भक्ताचें देह धरणें दृष्टांत —

उसना दागिना

वास गेलेले फूल

श्लो. ३० — (१) श्लो. पूर्वार्ध (अनन्यभाक् सोडून)

४१५-४२०

× शैवर्ठी भक्ति केंस्यानें पूर्वाह्न

पापाचा विचार व्यर्थ. दृष्टांत

महाभार

४१६-४१९

दुराक्षर-अनुताप-भक्ति

दुराचान्याचें क्रमशः भर्त्ता

रुपांतर

४२०

(२) श्लो. उत्तरार्ध

४२१-२३

साधु — कुचदृष्टीने

जन्मसार्थकदृष्टीने

अध्ययनदृष्टीने

तपदृष्टीने

योगदृष्टीने

कर्मदृष्टीने

(३) अनन्यभाक्

४२४

श्लो. ३१ — (१) श्लो. उत्तरार्ध

४२५

(२) क्षिप्रं भवति धर्मात्मा

४२६-४२८

× धर्मात्मा = ईश्वरारम्भा

जेव्हा ईश्वरभक्त झाला तेव्हाच

तद्रूपता. ऐक्यदर्शनार्थ दिव्याचा

दृष्टांत

(३) शश्वच्छांति निगच्छति

४२९

(४) भर्त्ताशिवाय सर्व व्यर्थ, पुढील

श्लोकप्रस्ताव

४३०-४४२

× कुल, व्युत्पत्ति, रूप, वय, वैभव

— भर्त्तावाचून व्यर्थ. दृष्टांत —

१ पाण्यावाचून कणसे

२ ओस नगर

३ आटलेले सरोवर

४ दुबळ्याची दुबळ्याशी गांठ

५ वांझ झाडाळा फुलें

६ प्राणहीन शरीर

अभक्ताचें जीवन. इष्टांत —

पाषाण— जडता

निवडुंग— लोकांना वास

निंब — खळखाण

खापरावरचे षडूस —

समाजांत रोगोत्पादन

(५) पुढील श्लोकाची प्रस्तावना —

हीन जाति, हीन कुळ, हीन देह (उ. गजेंद्र -

मोक्ष) असो पण भक्ति हवी ४४१-४४२

श्लो. ३२ — (१) पापयोनयः ४४३-४४४

× पापयोनि = दगड जड

(२) मां हि व्यपाश्रित्य ४४५-४४८

वाचा— देवालय

दृष्टि— देवरूप

मन— देवसंकरूप

श्रवण— देवकीर्ति

सर्वांग— देवसेवा

ज्ञान— देवज्ञान

— सर्व भाव इश्वरार्पित

(३) पापयोनि हि भक्तीनैः श्रेष्ठादून श्रेष्ठ

४४९-४५४

× प्रह्लाद, चामड्याचें उदाहरण.

(४) तेऽपि यांति परां गतिम् (स्त्रियो

वैश्यास्तया शूद्राः)

४५५-४६३

× उत्तमत्वम् इह ईश्वरात् मनबुद्धि

भीन होंगे.

ईश्वराव डे गेल्यावर मागील जात्यादि

सर्व शून्य होती. दृष्टांत - ४६४-४७१

छोखंड - परीस

गोपी - प्रेम

कंस - भय

चैद्य-वैर

पांडव-मैत्री

वसुदेव-ममत्व

नारदादि-भक्ति

(६) उपसंहार - मूळ श्लोक व त्यावरील

व्याख्यानंतील सार

४७२-४७४

श्लो. ३३ — (१) किं पुनर्ब्रह्मणाः भक्ताः

४७५-४८९

× ब्रह्मणांचे प्रभार्या वर्णन

त्रिविध

४७५-४८२

१ गुणांवरून - तप, यज्ञ, वेदाभ्यास,
सत्कर्मे, सत्य, शीघ्रक्रोप, आशुतोषत्व,

२ गुणांवरून आलेल्या कल्पनांवरून -
वर्णश्रेष्ठता, स्वर्गपतितत्व, भूदेवत्व

३ पौराणिक कथांवरून —

और्वकथा, भृगुकथा.

- × किं पुनः = सांगण्याची अनवश्यकता
 दृष्टांत — निंब — चंदन ४८१-४८७
 रथोदक — गंगा ४८८
 (२) भक्ता राजर्षयस्तथा ४८९
 (३) अनिस्ममसुखं प्राप्य भजस्व माम् ४९०-५०१
 × अनिस्मनातादर्शनार्थं दृष्टांत —

- १ क्षतजर्जरनाव
- २ शस्त्रवर्षाव
- ३ अंगार पाषाण पडणें
- ४ रोगजर्जर
- ५ जळनवणवा

असुखदर्शन— भोग्यजात सर्व
 देहाच्या अंगानें भाहे व देह नाशवंत भाहे.

विषयसुख हें वास्तविक दुःखमय

दृष्टांत—

- विषाचे कांदे
 राखोळी फुंकणें
 डोकें तोडून पायाच्या जखमेवर
 घालणें
 इंगळाचें आंथरूण

लोक अनिस्म, असुख पाहून भक्ति
 कां करीत नाहीत याबद्दल ज्ञानदेवाचें
 आश्चर्य ! भोगक्याशिवाय सरत नाही
 म्हणून अनुकंपेने उत्तर.

- (४) मृशुलोकाचें विपरीततापूर्ण वर्णन

दृष्टांत-चंद्र-क्षय

उदय- अस्त

मंगल- अमंगल

गर्भ - मृत्यु

पुराणें- मृतगोष्ठी

विषयविलास - सुख

साभिलाष - सञ्ज्ञान

वाढदिवस

ज्ञानशून्य- वाढिल

मृत्युपूर्वी इलाज करीत नाहीत

दृष्टांत - दर्दुर - साप- मक्षिका

(५) भजस्व माम्

५१६

श्लो. ३४ — (१) मद्याजी खेराज श्लो. पूर्वार्ध

५१७

× मद्भक्तो = माझिया भजनीं
प्रेम.

नमस्कुल = सर्वत्र नमस्कारी
माते

(२) मद्याजी

५१८

× संकल्प जाळणें म्ह. मद्यजन

(३) श्लो. उत्तरार्ध

५१९-५२१

× अंतःकरणांतलें हें गुह्य.

(४) संजयाचे धृतराष्ट्राविषयी

उद्गार

५२२-५२४

(५) संजयाचा स्वतः संबंधी

धर्म्योद्गार

५२५

(६) संजयाची अष्टसात्विक

भावावस्था

५२६-५३०

(७) श्रीकृष्णशब्दाने संजय भानावर

येतो व साखिक भाव आवरतो ५३१-५३२

(८) पुढील अध्यायप्रस्ताव

५३३-५३५

अध्याय १०

१० व्या अध्यायाचा प्रास्ताविक विभागः—

(१) नमनपूर्वक गुरुस्तवन १-५

× १८ विशेषणें, प्रथम व पंचम

ओवीत ३।३ बाकीत चार.

संस्कृत स्तोत्राच्या धर्तीवर सामासिक

रचना व शब्दालंकार

ज्ञान	वैराग्य	ऐश्वर्यमूळ वर्णन
१ विशद १	१ संसार ३	१ अपरि
२ विद्या १	२ मन्मथ ४	२ जगदे
३ परा १	३ भवेभ	३ विश्वो
४ तरुण ३		४ आराध्य
५ आत्मा. ४		५ सुभाव
६ श्रुति ४		६ मंगलमणि
७ सज्जन ५		७ परमवीर्या
८ चतुर ३		

(२) गुर्वनुग्रहप्रभाव

६-९

सारस्वतप्रवेश, नवरसप्राविण्य,

वाचस्पतीची विद्वत्ता, शंकराशी बरोबरी

(३) गुरुप्रभाववर्णनाशक्यता

१०-१५

दृष्टांत —

१ सूर्याला उटणे

२ कल्पतरुवर फुल्लोरा

३ क्षौरसागराला मेजवानी

४ कापुराला बास

५ चंदनाला चर्चिणे

६ अमृत रांधणे

७ आकाश वर चढविणे

८ मोत्याला शिळई

९ सोन्याला चांदीचा मुळामा

(४) स्वतःवर झालेला प्रस्तुत गुरुप्रसाद १६-२३

१ कृष्णार्जुनसंवादांत प्रयागवटत्वलाभ

२ उपमन्युध्रुवाप्रमाणे कृपा

३ गीतागानलाभ

४ निरर्थक वाणींत अपूर्व सामर्थ्य

५ गीतार्थ सागरी जलशयन=खोळ
अर्थप्राप्ती.

(५) आठ गीताध्यायांतील विषय २४-२९

१ अर्जुनविषाद

२ सांख्यबुद्धीसह योग

३ कर्म

४ ज्ञानासह कर्म

५ योगतत्त्व

६ प्रगट पूर्णयोग

७ मायापरिहारपूर्ण चतुर्विध भक्त

८ सप्तप्रश्नी व मरणकालबुद्धि

(६) नवमाध्यायाची अपूर्वता ३०-३९

महाभारताचे सार. गीता. गीतेचे ९ म.

नवमाख्यानसमयी भीति

नवमविशेष दृष्टांत गूळ-साखर

नवमोक्षीर्णस्वावहल दृष्टांत—

वसिष्ठच्छात्री, विश्वामित्रसृष्टि,

रामसेतु, मारुतिसूर्य, अगस्तिममुद्र

नवमानुषमता—‘ रामरावणयोः ’

(७) दहाव्या अध्यायाची प्रस्तावना ४०-४१

(८) मराठी भाषेतील व्याख्यानार्ची करामत

४२-४७

ही मराठी शांतरसाला श्रेष्ठत्व देखील

हें व्याख्यान मूळ आणि टीका यांत

विभ्रम पाडील.

संस्कृताची बरोबरी येथे दिसेल

मराठीतील सर्व सौंदर्य व तारुण्य

येथे केंद्रित होईल.

स्वभाषेविषयी यथायोग्य प्रतिज्ञा

(९) श्रीभगवानुवाच

४८-४९

ओ. १ — (१) भूय एव महानाहो शृणु ५०-५४

× भूय एव चें कारण लक्षपरीक्षापूर्णता

दृष्टांत घडा, नौकर

(२) श्लोकउत्तरार्ध

५५-६१

× प्रेमार्च कारण

अधिकाअधिक आत्माहितलाभ. दृष्टांत—

पिकाची मेहनत, सुवर्णपुट.

बोळण्यांत स्वतःचा सुखस्वार्थ. दृष्टांत—

बालक अलंकार

(३) शृणु मे परमं वचः!

६२

× परम = परब्रह्म

(४) पुढील श्लोकप्रस्ताव ६३

श्लो. २ — (१) न मे बिदुः सुरगणाः ६४-६५

× वेद, मन, प्राण, सूर्यचंद्र = हे

प्रत्यक्ष देव म्हणून उल्लेख

उदरगर्भदृष्टांत ६६

(२) न महर्षयः

× दृष्टांत — जलचर — समुद्र

मशक — गगन

उदरगर्भजलचर इ. दृष्टांत प्रथित केले

आहे ते स्थलदृष्टांचे कारण होय.

(३) श्लो. उत्तरार्ध ६७-७१

न जाण्याचे काळदृष्ट्या कारण ६८

दृष्टांत — पाणी वर चढणे

झाड मुळाळा मिढणे

काळदृष्ट्या दृष्टांत

वटवृक्ष लहान पानाने झांकणे

तरंग सागराळा व्यापणे

परमाणूंत भूगोल समावणे

स्थलदृष्ट्या दृष्टांत

जाण्याचा प्रयत्न कल्प कल्प

करून उपयोग नाही.

६७

आदि = १ व्यापक आधार

२ मूल

श्लो. ३ — — (१) श्लो. पूर्वार्ध ७२-७५

वेत्ति — कोणत्या रीतीने

७२-७४

(२) असंमृढः स मर्त्येषु ७६-७७

× असंमृढ = ईश्वरांश

उपमा — पाषाण — परिस

रस — सिद्धरस

(३) सर्व पापैः प्रमुच्यते ७८-८०

× पाप = मायादोष

उपमा — हिरा-कापुर

मायादोष तो जाणत च नाही.

पापें च त्याळा सोडतात उपमा—

जळतें चंदन — साप

(४) पुढील श्लोकप्रस्ताव ८१-८२

श्लो. ४, ५ — (१) श्लो. ४+श्लो. ५ (चतुर्थ चरणाखेरीज)

८३-८६

(२) मत्त एव पृथग्विधाः ८७-८८

(३) ८८-९० हे व्याख्यान स्वतंत्र दिसते.

(४) पुढील श्लोकप्रस्ताव ९१

श्लो. ६ — (१) महर्षयः सप्त ९२

× कश्यपादि

(२) पूर्वे चत्वारो मनवस्तथा ९३

(३) मद्भाषा मानसा जाता ९४

(४) येषां लोक इमाः प्रजाः ९५-९७

× लोक = लोकपाळ

(५) येषां लोक इमाः प्रजाः ९८-१०३

(पुन्हां सविंशतर सर्व श्लोक)

× वृक्षदृष्टांताने पुन्हां तीच वस्तु

सांगतात.

श्लो. ७ — (१) श्लो. पूर्वार्ध १०४-१०७

× भाव = विभूति १०४

तत्त्वतः वेत्ति चे स्पष्टीकरण १०५

योग चे स्पष्टीकरण नाट नार्ही,

(२) श्लो. उत्तरार्ध १०८-११०

× श्लो. उत्तरार्ध १०८

या भक्तभजनाला परमेश्वर वश १०९

या योगाला मृत्युशंका हि नार्ही.

सहाय्या अध्यायाचा दाखला ११०

(३) पुढील श्लोकप्रस्ताव १११

श्लो. ८ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ११२-११४

× जलतरंगदृष्टांत

(२) श्लो. उत्तरार्ध ११५-११७

× इति-ओवी प्रथमचरण ११५

बुधाः ११६-११७ मध्ये या पदाचा

भाव आणला आहे.

(३) भक्तिशास्त्राचा निश्चित सिद्धांत ११८

श्लो. ९ — (१) मञ्जिताः मद्गतप्राणाः ११९

× जीवो मरो हें मुळाहून अधिक

(२) बोधयंतः परस्परम् १२०-१२४

दृष्टांत — १ सरोवरे १२१-१२३

२ सूर्य-ओवाळणे

३ चंद्र-क्षेम

४ दोन ओव

५ समस्त प्रयाग

(३) श्लो. उत्तरार्ध १२५-१२९

✕ तुष्यंति १२५ ओवीचा प्रथम चरण	
गुरुशिष्यएकांतातही गोष्ट	
प्रगट करतात.	१२६
कथयंतः = 'गेर्जेती	१२६
ही कथा भक्त केवळ	
परस्परांत करीत नाहीत तर	
सर्वापुढे करतात दृष्टांत—	
कमळकळिका	१२७
तुष्यंति च रमंति च	१२८
नित्यं	१२९

श्लो. १० — (१) श्लो. पूर्वार्ध १३०—१३२

✕ अस्पष्ट व्याख्यानं. भक्तांना
जें ईश्वरानें द्यावें तें त्यांनीं
स्वतः च सिद्ध केलें असतें. १३०
' येन मां उपयांति ' कडे लक्ष
ठवून स्वर्गमोक्षाचा उल्लेख १३१

(२) ददामि बुद्धियोगं १३३—१३५

✕ बुद्धियोग = उपासना
आई - बालक दृष्टांत } १३४—१३५

(३) येन मां उपयांति ते १३६

(४) भक्तासाठीं देवाची काळजी १३७—१४०

श्लो. ११ — (१) अनुकंपार्थम् , ज्ञानदीपेन,

भास्वता ही पदे सोडली

(२) वरील पदांखेरीज सर्व

श्लोक

१४१—१४३

आत्मभावस्थः

१४१

× विशेष अर्थ

अहं — मी चि होऊनि दिवटा १४२

(३) अर्जुनाची भवणधन्यावस्था

१४३-१४८

(एक प्रकारे पुढोळ श्लोकप्रस्ताव)

श्लो. १२ — (१) श्लो. पूर्वार्ध १४९

× परंधाम = महाभूता विसंवते
धाम.

(२) पुरुषं शाश्वतं दिव्यं आदिदेवं १५०

+ आदिदेव = ब्रह्मादि तिर्धास
दैवत

पुरुषं = पंचविसावें तत्त्व

दिव्य = प्रकृति भाषापळीकडील

(३) अजं विभुम् १५१-१५२

× विभुम् १५२

श्लो. १३ — (१) आहुस्त्वा ऋषयः सर्वे १५३-१५४

+ त्वकूपेनै ऋषीभ्या सांगण्याचा
खरेपणा कळळा यांत स्वयं चैव
ब्रवीषि हें गृहीत.

(२) देवर्षिर्नारदस्तथा १५५-१५७

× नारदाच्या गाण्याकडे च लक्ष जाई.

कारण त्या वेळीं अंधता होती. या
वर्णनांत अर्जुनाचें नृत्यगानप्रियत्व
दर्शित केले.

(३) असितः देवकः १५८-१५९

× विषयविषामुळे असितादींच्या
म्हणण्याची प्रतीति येत नसे
विषयांविषयी जीवांची प्रवृत्ति १५९

(४) व्यासः १५९-१६२

× अंधारांतील चिंतामणीप्रमाणे
व्यासवचने श्रीकृष्णाशिवाय
प्रतीतीला आली नाहीत.
संबंद श्लोक हा अर्जुनकाळाचा
अनुवृक्षून लावला आहे.

श्लो. १४ — (१) पूर्वार्ध १६३-१७३

× ऋषि, देवर्षिनारदादिकांच्या सांगण्याचा
गौरव (मागील श्लोकांत नारदादींचे सांगणे
प्रतीतीला न येण्याचे कारण स्वतःची
अपात्रता हे दाखविले) त्याचप्रमाणे
श्रीकृष्णवचनासह तुलना. दृष्टांत—

ऋषि	श्रीकृष्ण	
मार्गकथन	सूर्यप्रकाश	१६३

ज्ञानबीज	प्रसादाचा ओलावा	१६४
----------	-----------------	-----

मुक्तिसरिता	महोदधिप्रवेश	१६५
-------------	--------------	-----

ज्ञान हे पुण्यादिकांनी फळत नाही

त्याचा गुरुकृपाच पाहिजे. १६७-१७७

दृष्टांत—

माळ्याचे श्रम — बसंतकाळ

विषमत्वरनाश — गोडी

रोगनष्टता — रसायनाचे गोडपण

इन्द्रियेवाचाप्राणसार्थक-चैतन्यसंचार १७२

अनुकूल श्रीगुरु तेव्हां च साधन स्ववश १७२

सर्वमेतदृतं मन्ये यन्मां वदसि केशव १७३

(२) श्लो. उत्तरार्ध १७४-१७५

× श्लो. उत्तरार्ध १७४

श्लो. उत्तरार्धावरून सिद्धांत १७५

श्लो. १५ — (१) श्लो. पूर्वार्ध १७६-१७९

× आकाशदृष्टांत १७६

वेदादि व्यर्थ १७७

इतरांना जाणण्याच्या काठिण्याचें

कारण १७८

पुन्हां श्लो. पूर्वार्धभाव १७९

(२) श्लो. उत्तरार्ध १८०-१८१

× तुला तूं च जाणतोस हें

सांगण्यांतला भाव दुसऱ्यांना

स्वरूप सांगण्याला तूं च समर्थ

शिष्याय मुळांत देवाला चार

विशेषणें दिलीं तीं पुढील

प्रश्न विचारण्यासाठीं च

असा भाव. म्हणून विनंतीचा,

या उत्तरार्धांत अंतर्भाव.

(३) विनंतीची कारणें (पुढील श्लोक

प्रस्तावना) १८२-१८४

१ अन्य उपाय नाही,

२ भक्ताची अनन्यता-चातक

दृष्टांत

श्लो. १६ — (१) श्लो. पूर्वार्ध १८५

× दिव्य = दिव्य सामर्थ्याने व्यापक

(२) श्लो. उत्तरार्ध १८६

× प्रधान नामांकित प्रगट कर
हैं व्याख्यान स्वतंत्र

श्लो. १७ — (१) श्लो. पूर्वार्ध १८७

× श्लो. उत्तरार्धांछा समर्थक
जरी तूं चि म्हणो ये आघवें ।
तरी चितन चि न घडे

(२) श्लो. उत्तरार्ध १८८-१८९

× विस्तारपूर्वक हैं मुळापेक्षा
अधिक (पुढील श्लोकांतांछ) १८८
चित्त = चित्तमसुलभ

श्लो. १८ — (१) श्लो. पूर्वार्ध — मागील श्लोकांत च
समाऊन घेतला

(२) श्लो. उत्तरार्ध १९०-२०५

× प्राकृत अमृत हि पुढां
हवेसे वाटते. १९०-१९१

अमृताची प्राकृतता १९२-१९३

अमृताची तुलना व भगवत्
वचनाची श्रेष्ठता १९४-१९९

नामरूप संवादसुखाची
अनिर्वचनीयता २००-२०१

पुनरुक्तीमर्थे प्रार्थना

(भूयः कथय) २०१

पुनरुक्तीमध्ये दोष नाही } २०२
सूर्य-अग्नि-गंगा-दृष्टांत

(३) अर्जुनाचा श्रवणसंतोष २०३

(४) अर्जुनावस्थेने श्रीकृष्णसंतोष २०४

(५) श्रीभगवानुवाच २०५

श्लो. १९ — (१) श्राकृष्ण अर्जुनाला ' बा भलें केलें ' २०६-२०८
म्हणतात तत्संबंधी

(२) दिव्याः पद सोडलें.

(३) नास्त्यंतो विस्तरस्य मे २०९-२१०

× देवाळाहि आपल्या विभूति किती
तें माहीत नाही. दृष्टांत घरीरावरील
केंस

(४) प्राधान्यतः २११

देवाळा हि स्वस्वरूपाचें स्पष्ट भान नाही.

प्राधान्यतःचें कारण व्यायोगें

सर्व विभूति जाणल्या जातील

बीज - वृक्ष

उद्यान - फळें फुलें

(५) नास्त्यंतो विस्तरस्य मे पुन्हां २१४

श्लो. २० — (१) श्लो. पूर्वार्ध २१५

× गुडाकेश - कुटिलाळक
सर्वभूताशयास्थितः यामुळें अम
न व्हावा म्हणून भूताबाहेर
माझी च गंवसणी २१६

(२) श्लो. उत्तरार्ध २१६-२१८

आकाशदृष्टांत

(३) विभूतिविस्तारबीज २१९

(४) पुढील श्रवणार्थ आज्ञा २२०

श्लो. २१ - - (१) सर्व श्लोक २२१-२२२

× नक्षत्राणां = तारांमार्जी

श्लो. २२ — (१) सर्व श्लोक २२३-२२४

श्लो. २३ — (१) सर्व श्लोक २२५-२२७

श्लो. २४, २५ — (१) श्लो. २४ सर्व २२८-२२९॥

(२) श्लो. २५ सर्व २२९॥-२३४

× गिरामस्येकमक्षरं = सत्य वाचा

यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि — जप-

यज्ञांत कर्मत्याग आहे. जपार्थ

प्रणव २३२ व नाम २३३ सर्वोत्तम.

हिमाळय = पुण्यपुंज

श्लो. २६, २७ — (१) श्लो. २६ २३५-२३६॥

× कल्पद्रुपारिजातादून अश्वत्थ

विशेष

(२) श्लो. २७ २३६॥-२३९

श्लो. २८, २९ — (१) श्लो. २८ २४०-२४१॥

(२) श्लो. २९ २४१॥-२४६

× यम = भोगनियतिदेवता

श्लो. ३० — (१) प्रह्लादश्चास्मि दैत्यनाम् २४७

विभूति म्हणून दैत्यमावळितता

नाही.

(२) कालः कळयतामहं

२४८

(३) मृगाणां च मृगेंद्रोऽहं २४८

+ मृग = आपद्

(४) वैमतेयश्च पक्षिणाम् २४९

+ विभूति मृणून गरुड पाठीवर
भगवंताला वाहुं शक्तो

श्लो. ३१ — (१) पवनः पवतामस्मि २५०॥

+ पवतां = वेगवंत

(२) रामः शस्त्राभृतामहम् २५०॥-२५४

+ रामचंद्रावतारकार्यवर्णन

(३) शष्पाणां मकरश्चास्मि २५५

(४) सौनसामस्मि जाह्नवी २५६-२५७

(५) विभूतिवर्णन कालदृष्ट्या अशक्य २५८

श्लो. ३२, ३३ — (१) सर्वे विभूति एकदम जाणण्यासाठी

विशेष विभूतिकथनाचा प्रस्ताव २५९-२६३

दृष्टांत — नक्षत्रवैचणी

पृथ्वीपरमाणु

वृक्षशाखाफळफूल

(२) श्लो. ३२ पूर्वार्ध २६४

+ तात्पर्य ईश्वर सृष्टीत ओतप्रोत.

(३) पुढील विभूतिकथनाचा प्रस्ताव २६५

(४) अध्यात्मविद्या विद्यानां २६६

(५) वादः प्रवदताहंम २६७-२६९

x वाद कधीं सरत नाहीं ही टीका.

(६) अक्षराणां अकरोऽस्मि २६९

(७) द्वंद्वः सामासिकस्य च २६९

(८) अहमेवाक्षयः काळः २७०-२७३

(९) धानाहं विश्वतोमुखः २७३

श्लो. ३४ — (१) श्लो. पूर्वार्ध २७४

(२) श्लो. उत्तरार्ध २७५-२८०

+ ' नित्य नवी ' कीर्त्तीला विशेषण

' औदार्ययुक्त ' संपत्तीला विशेषण

' विवेकमार्गी चालणारी न्याययुक्त '

वाणीचें विशेषण.

' सार्वत्रिक ' क्षमेचें विशेषण.

श्लो. ३५ — (१) वृहत्साम तथा साम्नां २८१

(२) गायत्री छंदसामहम् २८२

(३) मासानां मार्गशीर्षोऽहं २८३

(४) ऋतूनां कुसुमाकरः २८३

श्लो. ३६, ३७ — (१) द्यूतं छळयतामस्मि २८४

+ स्पष्ट चोरी असून कोणी
निवारण न शकण्याचें हें कारण
विलक्षण दिसतें.

(२) तेजस्तेजस्विनामहम् २८५

(३) जयोऽस्मि २८५

+ सर्व कार्योंदेशांत मी जय

(४) व्यवसायोऽस्मि २८६

+ न्यायाळा उजळा देणारा.

व्यवसायविशेषण असा अर्थ

घेतला नाही.

(५) सत्त्वं सत्त्ववतामहम् २८७

श्लो. ३७ — (१) वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि २८७-२९२

१ वसुदेवदेवकीमुक्ता

२ पूतनाविनाश

३ गोवर्धनप्रसंग

४ कालियदमन

५ गोकुलरक्षण

६ ब्रह्मदेवास पिसें लाबलें

७ कंसवध

— अशी कंसवधापर्यंतची स्वकीला.

वृष्णी = यादव

(२) पांडवानां घनजयः २९३-२९४

(३) मुनीनामप्यहं व्यासः

कवीनामुशना कविः २९५

श्लो. ३८ — (१) दंडो दमयतामस्मि २९६

× अनिवार्य

(२) नीतिरस्मि जिगीषताम् २९७

× धर्मज्ञानाचा पक्ष धरणारें

सर्व शास्त्रांत नीतिशास्त्र

हा विशेष अर्थ.

(३) मौनं चैवास्मि गुह्यानां २९८

(४) ज्ञानं ज्ञानवतामहम् व पुढील

श्लोकप्रस्ताव २९९

श्लो. ४० प्रथम घेतला — (१) श्लो. पूर्वार्ध ३००-३०१

दृष्टांत-पर्जन्यधारा

पृथ्वीचे तृणांकुर

सागरतरंग

(२) श्लो. उत्तरार्ध ३०२-३०३

श्लो. ३९ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ३०४

(२) श्लो. उत्तरार्ध ३०५

(३) पुढील श्लो. प्रस्ताव ३०६

श्लो. ५१ — (१) यद् यद् विभूतिमत् सत्त्वं — श्रीमत् ३०७

(२) ऊर्जितमेव वा ३०८-३११

× विभूर्तीचे दोन प्रकार

श्रीमत् आणि दोन ऊर्जित.

पैकी श्रीमत् पेक्षा विभूतिमत्

श्रेष्ठ असं ज्ञानदेव दर्शित करतात

(२) श्लो. उत्तरार्ध ३१२-३१५

× जरी ऊर्जित विभूति श्रेष्ठ

तरी तसा भेद करणे युक्त नाही.

श्लो. ४२ — (१) सर्व श्लोक ३१६-३१८

× साम्ये भज — विशेष

(१) “ भेदभाव सोडून साम्ये भज ” या

श्रीकृष्णाच्या म्हणण्यावर अर्जुनाचे

प्रत्युत्तर

३१९-३२३

× श्रीकृष्णाच्या म्हणण्याला निरर्थकता

येऊं पाहते दृष्टांत —

सूर्य — अंधार

३२०

केवळ कृष्णना माने भेद जातो येथे

प्रत्यक्ष श्रीकृष्ण

३२१-३२२

श्रीकृष्णाची धोरपणाच्या भरांतली

गोष्ट — चंद्रदृष्टांत

३२३

(२) श्रीकृष्णाचें संतोषपूर्वक

पुन्हां बोलणें

३२४-३२६

× परीक्षार्थ प्रथमचें बोलणें

(३) अर्जुनाचें त्यावर लीनता

पूर्वक उत्तर

३२७

अध्यायउपसंहार व पुढील अध्यायप्रस्ताव

(१) घृतराष्ट्राची अतर्बाह्य आंधळी

स्थिति

३२८-३२९

(२) अर्जुनाची स्वहिताची आणखी

एक अभिलाषा

३३०-३३२

× विश्वरूप ' या च डोळां ' दिसावें

(३) श्रीकृष्ण अर्जुनाचे मनोरथ

पुरविणारा गुरु असल्यामुळे

अर्जुनाला अशक्य काही नाहीं.

दृष्टांत - १ कल्पतरु

३३३

२ प्रल्हाद

३३४

(४) विश्वरूपार्थ प्रार्थना करी

करील तें पुढील प्रसंगी सांगूं

३३५

अध्याय ११ वा

११ व्या अध्यायाचा प्रास्ताविक विभाग :—

(१) या अध्यायातील रसद्वय व गौण रस १-३

× दृष्टांत - वधूवर व वन्हाडी

(२) शांताद्भुतरत्नांना उपमा

४-६

हरिहर भेट

अमावास्या चंद्रसूर्यमालिन

गंगायमुनासंगम

- (३) या अध्यायांतील त्रिवेणी व ताविर
गुरूंनी बांधलेले घाट ७-१०
- (४) या अध्यायांत कृष्णार्जुनांबरोबर
सर्वांना काम ११-१४
- (५) अवधानार्थ सलगीची विनंति व
तिला प्रत्युत्तर १५-२१
सलगीचा दृष्टांत- १ पोपट २ बालक
अवधानार्थ सारस्वताच्या झाडाचे
रूपक.
- (६) ज्ञानदेवांचे विनयोत्तर २२-२७
दृष्टांत वानर - रावण
- (७) अर्जुनमनांत उद्भवलेला प्रश्न २८-२९
- (८) प्रश्न विचारण्याच्या वेळची मनस्थिति
३०-३९
- × यशोदा, गरुड, सनक, गोपाळ इ. नीं न
विचारलेला प्रश्न कसा विचारावा ३१-३६
दर्शन पाहिजे तर मग हव्हां च
विचारूं च या ! ३७-३९
- (९) श्रीकृष्णाचे शिष्यवात्सल्य ४०-४३

श्लो. १— (१) श्लो. पूर्वार्ध+यत्त्वयोक्तं वचः ४४-४८

- × सामान्यतः ४४
विशेषतः ४५-४७
१ गुह्यत्वाचे कारण-जीवमाये-
पलीकडचे रूप ४५

२ गुह्यत्वाच्चै स्वरूप-द्वयार्त,
कृपणवत्, वेदार्त ४६

३ अध्यात्मरहस्यमाहात्म्य
शंकरदृष्टार्त ४७

(२) तेन मोहोऽयं विगतो मम ४९-६८

× सामान्यतः ४९

सविस्तर—

१ अहंकार	५०/५१	} मोहस्वरूप
२ ममता		
३ स्वकर्तृत्व	५२	

उद्धरणोपमा—

१ दुःस्वप्न	५२
२ गंधर्वनगरगमन	५३
३ मृगजळपान	५३
४ कर्पटसर्पदंश	५४
५ सिंहप्रतिबिम्ब	५५

= स्वतःचा मोहाभिनिवेश

आग्रहजळ, पिसें

५६-५८

उद्धरणोपमा पौराणिक —

काक्षागृह ५९-६०

वराह ६१-६२

उपकारोद्धार — पंचप्राणदान ६३

मायानिरास ६४

ईश्वरप्रसन्नतेजवळ मोह राहणें

अधक्य दृष्टार्त—

बडवानळ — मृगजळवृष्टि ६६

ब्रह्मरसपर स्वस्थिति	६७
मोहनष्टता व स्वोद्धार	६८

श्लो. २ — (१) त्वत्तः कमलपत्राक्ष श्रुतः	६९
× मूल विशेषणाबरोबर आणखी दोन विशेषणें	
(२) भवाप्ययौ हि भूतानां	७०
(३) माहात्म्यमपिचाव्ययम्	७१-७३
× वेद, बाळमय सर्वाधार पुरुषमाहात्म्य	
(४) दर्शनपद्धति	७४-७६
× प्रकृति दूर सारून पुरुषदर्शन दृष्टांत ढग — सूर्य शेवाळ — पाणी साप — चंदन पिशाच —द्रव्य	
(५) नवीन अभिव्याख्या तिथ्या प्रथमदर्शनी	
भीड कशाळा	७७-८०
× दृष्टांत— जळ— जळचर माता— बाळक	

श्लो. ३ — (२) श्लो. पूर्वार्ध	८१
(२) ऐश्वरं रूपं	८२-८५
× १ उत्पत्तिर्लानतास्थळ ८२- सृष्टि	
२ सूरकार्यार्थ जेथून अवतार ८३- देव	
३ कार्यसमाप्ति. नंतर जेथे	
अवतारलानता	८४- अवतार
४ उपनिषद्	८५- ग्रंथ

५ योगी हृदयांत — योगी जें

पाहतात ८५

६ सनकादि जें दृढ धरतात ८५

(३) श्लो. उत्तरार्ध ८६-८८

श्लो. ४ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ८९-११०

× विश्वरूपदर्शनयोभ्यस्त भगवंतांनीं

च पहावी. दृष्टांत रोगी-वैद्य ८९-९०

बाळक — माता ९२

परंतु दर्शनाची तीव्रेच्छा दृष्टांत

तडानेळा समुद्र ९१

योग्यता असेल तर कृपा करा नाही

तर नाही म्हणा. ९३-९४

(अत्यार्त माणसाचें निर्वाणाचें बोलणें)

कारण उपयोग नाही. दृष्टांत— बधिर

— पंचमाळाप.

केवळ उपयोगदृष्टि ही भगवंतांपुढें

असणें शक्य नाही. दृष्टांत—मेघ—चंद्र

९५-९६

केवळ उपयोगदृष्टि ही भगवंतांपुढें

असणें शक्य नाही कारण— पात्रा—

पात्रविचाराशिवाय भगवान् कांहीं तरी

निमित्तानें कैवल्यदानी

९८-१०७

पौराणिक दाखले

१ चैद्याळा मोक्ष— कंस

२ पूतना, ३ शिशुपाळ, ४ ध्रुव,

५ अजमिक, ६ मृगु, ७ शंखासुर, ८ बळी,

९ गणिका

शत्रू म्हणून अपात्र = कंस

आनेच्छा म्हणून ,, = ध्रुव

अपमानकारी ,, ,, = भृगु

दाता ,, ,, = बळी

अनीति ,, ,, = गणिका

म्हणून भगवान् अर्जुनाका विश्वरूप

दाखविलीळ च १०८, दृष्टांत कामधेनू

वस १०९

अर्जुनकिंतीचा खरा अर्थ —

देव दाखविलीळ की नाही ही शंका नव्हे

परंतु योग्यता बावी ११०

(२) थोडक्यांत सर्व श्लोक १११

(३) अर्जुनाच्या वारंवार विनवणीने विश्वरूप

दाखविण्याविषयी श्रीकृष्णाची

उतावीळ ११२-११४

दृष्टांत —

अर्जुन कृष्ण

वर्षाकाळ मेघ

वसंत कोकिळ

चंद्र क्षीरसमुद्र

— हे उत्तरोत्तर उत्कृष्ट दृष्टांत — वर्षाकाळ

असून मेघ वर्षत हि नाहीत असें होतें पण

वसंत ऋतूंत कोकिळा ओरडते च. पण ती

हि कदाचित् ओरडणार नाही. पण चंद्राळ।

पाहून समुद्र उचंबळला च पाहिजे.

(४) पश्य मे पार्थ रूपाणि ही पुढील श्लोकांतील

पदे

११५

(५) देवाभ्या उदारतेनें अर्जुनाचें भाग्य

१ रूपाणि पदाधारे वर्णन एकाऐवजीं

सर्व च विश्वरूपमय ११६

२ देवाचें औदार्य ११७

३ अर्जुनभाग्यतुळना १ शेष २ वेद

३ लक्ष्मी ११८

४ अर्जुनासाठीं विश्वरूपाचा धंदा

देवानें केला ११९

(६) देवाचें रूपांतर—स्वप्नदृष्टांत १२०-१२१

(७) पुढील श्लोकाची प्रस्तावना १२२

× एकदम पश्य मे पार्थ गृह्णे
त्यावरून स्नेहातुरत्व

श्लो. ५ — श्लो. (१) पूर्वार्ध + नानाविधानि १२३-१२०

× एकटें विश्वरूप च नव्हे तर
त्यांतील अनेक रूपें भगवान्
दाखवितात. १२३

बहुधा परस्परविरुद्ध रूपाचें
वर्णन आहे.

(२) श्लो. उत्तरार्ध १२१-१४०

× वर्ण — वर्णसौंदर्य दर्शित

होईल असें वर्णविषयक वर्णन १२१-१२६

आकृतीनि च १२७-१४०

द्वंद्व आणि सौंदर्य दोन्ही तऱ्हेचें
वर्णन.

श्लो. ६ — (१) पश्य आदित्यान्

१४१

× विश्वरूपापैकी एखाद्या हि रूपाची
दृष्टि उघडली कीं त्यामधून आदित्य.

(२) वसून् १४२

× तोंडांतून वसु

(३) रुद्रान् १४३

× भुवयांतून रुद्र

(४) अश्विनौ मरुतस्तथा १४४

× कानांतून अश्विनौ वायु

विश्वरूपांत रुद्रादित्यादि देव लीलेनें

कसे निर्माण होतात ते मोठ्या

खुशीनें सांगितले आहे

१४५

(५) श्लो. उत्तरार्ध १४६-१४७

× रूपगौरव— जेथे वेद बोलें

शकत नाहीत. विधास्याळा थांग

लागत नाही. ज्याळा आयुष्य

कमी पडतें.

श्लो. ७ — (१) इहैकस्थं जगत्कृत्स्नं पश्य १४८--१४९

× सृष्टि ही विश्वरूपाच्या मानां

तृणवत्, परमाणुवत् हें दर्शित

करण्यासाठीं व्याख्यान

(२) सचराचरम् १५०

× स्पष्ट व्याख्यान नाही. तथापि

‘ विस्तार ’ शब्दानें चराचरत्व

घेता येईल.

(३) श्लो. उत्तरार्ध १५०-१५१

+ अन्यत् = जगापलीकडचे

श्लो. ८ — (१) न तु मां शक्यसे द्रष्टुम् १५४-१५५

(२) अनेनैव स्वचक्षुषा १५६-१५९

× “ अनेनैव स्वचक्षुषा ” हें अर्जुनाचें
बोलणें कल्पून भाष्य.

दोष दाखविणाऱ्याचा दृष्टांतः—

१ चांदणें — बगळा

२ आरसा — आंधळा

३ गाणें — बहिरा

४ मकरंद — बेडूक

(३) कृष्णाकडून दोषस्वीकार. दोषकारण

प्रेम १६०-१६१

(४) श्लो. उत्तरार्ध १६३-१६४

श्लो. ९ — (१) संजय उवाच

× अर्जुनभाग्याविषयीं बिस्मित

संजयवर्णन १६५-१७५

१ लक्ष्मी, वेद, शेष, गरुड हे

बाजूला सारून देव पांडवांना

भुलला १६५-१६८

२ त्यांत अर्जुनाला कमाळीचा

भुलला दृष्टांत — १६९-१७०

१ कामुक स्त्री

२ क्रीडामृग

३ पदविकेला पक्षी

३ अर्जुनाला उपदेश व दर्शनाचा

हट्ट देव पुरा करतो १७१

- ४ राग रुसर्गे हि सहन करून समजावतो १७२
- ५ शुकादि योग्याहून हि अर्जुनाळा
वश म्हणून आश्चर्य १७३-१७४
- ६ आश्चर्य निरसन १७५
- (२) श्लो. पूर्वार्ध १७६-१७८
- × दिव्यं ददामि ते चक्षुः १७६
परमेश्वरभाषणाबरोबर अविद्यानिरास १७७
परमेश्वराच्या दिव्यं ददामि या
अक्षराबद्दल उद्गार १७८
- (३) श्लो. उत्तरार्ध १७९-१८१
- १ थोडक्यांत श्लो. उत्तरार्ध १७९
२ सविस्तर ,, ,, १८०-१८१
- (४) अर्जुनानुग्रहाळा दाखले १८२-१८५
- यशोदा १८२-१८३
ध्रुव १८४
- (५) दर्शनाबरोबर झालेली अर्जुनाची
अवस्था १८६-१९२
- १ विस्मय १८६
२ कौतुक १८७
३ प्रपंचरचनालोप १८८-१९०
४ इंद्रियमनादींचा लोप १९१-१९२
- (६) अर्जुनाळा प्रथम स्वरूपसाक्षात्कार १९३-१९४
- × चतुर्भुजदर्शन सर्वत्र
दृष्टांत— १९३-१९४
मेघ, महप्रलयतेज

(७) अर्जुनसमाधान व विश्वरूपार्थ

अवलोकन

१९५-१९६

श्लो. १० — (१) अनेकवक्त्र

१९७-२०२

× मनोहर आणि भयानक दोन्ही
तऱ्हेचीं तोंडे

(२) नयन

२०३-२०५

(३) चरणमुकुटादि अवयवांकडे अर्जुनदृष्टि

२०६-२०९

× अनेकदिव्याभरण या पदसिद्धर्थ
अवयवांची जरूरी

+ अर्जुनभाग्य

२०७-२०९

(४) अनेकदिव्याभरणं

२१०-२१३

× देव च भूषणे हि ज्ञात्वा

२११

प्रभामय तेजोमय अलंकार

२१२-२१३

(५) दिव्यानेकोद्यतायुधम्

२१४-२१७

× आंग, लेणे, आयुध सर्व
देव च

+ आयुधांचे तेज

२१४, २१६, २१७

दृष्टांत — १ कल्पातष्वाळा

२ नक्षत्रे हि स्यांत भाजणी

जातात

३ काळकूटकल्लोळ

४ विजांचे जंगल

श्लो. ११ — (१) दिव्यमाला

२१८-२२०

× शस्त्रांवरून दृष्टि काढणी.

दिव्यमान्यांबरधरंसाठीं सांधा

मुख्यतः कंठमुकुटाच्या ठिकाणी

पुष्पे. स्तवक = गुच्छ.

पूजाबंद = गजरे, जाळ्या, झळरी,

माळार्दड = हार

(२) अंबरधरं

२२१

उपमा — स्वर्गाळा सूर्यतेजवेष्टण

मेखळा सूर्याचे वेष्टण

(३) दिव्यगंधानुलेपनं

२२२-२२५

चंदन चर्चिण्याळा उपमा —

महादेव — कापुर

कैलास — पारा

क्षीरसमुद्र — क्षीरोदक

चांदण्याची घडी — आकाश

गंध म्ह. सुवास तदनुसार व्याख्यान

२२४-२२५

(४) सर्वाश्चर्यमयं

२२६

(५) अनंत विश्वतोमुखम्

२२७-२२८

न पाहिले तरी विश्वरूप दिसे

हो त्याचे अनंतत्व

२२७-२२९

विश्वतोमुखं

२२८

(६) अर्जुनावरीळ अनुग्रह

२३०

(७) श्री. उत्तरार्ध सामान्येकरून २३१-२३३

सर्वाश्चर्यमयं

२३१

अनंतं

२३१

विश्वतोमुखं

२३३

- (८) संज्ञयाचें आंधळण घृतराष्ट्राळा मुद्राम
सांगणें २३५
- (९) थोडक्यांत संबंद श्लोक २३६

श्लो. १२ — (१) सर्व श्लोक २३७-२३८

× कल्पांतोचे द्वादशादित्य असे
सूर्य = सूर्यप्रमाण
सहस्र = सहस्रवेरी = हजारों
तरी तथा तेजाची थोरी उपमूं नये

(२) सूर्यप्रमाणें च इतर तेजांचा स्वतंत्र
दाखला २३९-२४१

इतर तेजें— सर्व विजा

प्रलयाम्नि

महातेजदशक

या तेजांच्या तुलनेनें हि तें तेज
अधिक

(३) संजयकृत व्यासकृपास्मरण २४१

श्लो. १३ — (१) सर्व श्लोक २४२-२४४

प्रविभक्तं जगत् साठीं उपमा—

बुडबुडे, गंधर्वनगर, पिपीलिकागृह मेरुपरमाणू

श्लो. १४ — (१) ततः स विस्मयाविष्टो २४५-२४६

× विस्मय = अंतःकरणाची आनंदावस्था

(२) दृष्टरोमा २४६, २४७, २५२

× दृष्टरोमावरून स्वेदकंपादि सात्विक
भावदर्शन—

स्वेद — दृष्टांत चंद्रकांत २४८

कंप — ,, कमळ २४९

अश्रु — ,, कर्पूरकंदळी २५०

कंठ दाढणें ,, समुद्रोंभिं २५१

(३) श्लो. उत्तरार्ध २५३-२५४

श्लो. १५ — (१) अर्जुन उवाच २५५-२५६

१ विश्वरूपदर्शनाबद्द देवाचा

जयजयकार २५५

२ सृष्ट्याधार म्हणून अर्जुनाचा

अधिक संतोष २५६

× ही ' पश्यामि देवान् ' ची

प्रस्तावना

(२) पश्यामि देवान् २५७-२५९

× दृष्टांत — मंदरश्चापदे

आकाशप्रहगण

महावृक्ष पक्षांची घरटी

(३) सर्वास्तथा भूतविशेषसंघान् २६०

(४) ब्रह्माणं २६१

(५) ईशं २६१-२६३

× ब्रह्माद्यंकराबरोबर विष्णूचा अंतर्भाव

कमळासनस्थ पद गाळले.

(६) ऋषींश्च सर्शानुरगांश्च दिव्यान् २६३

(७) थोडक्यांत श्लोकभाषार्थ २६४-२६५

श्लो. १६ — (१) अनेकबाहू २६६-२६७

+ सर्व व्यापार एका च काळीं करणारे

हात हे विशेष व्याख्यान

(२) उदर २६८

× कोठाराची समुचित उपमा

(३) वक्त्र — २६९-२७०

‘ सहस्रशीर्षा ’ चा उल्लेख

तोंडाला फळेपमा

(४) नयन २७०

(५) पश्यामि त्वां सर्वतोऽनंतरूप २७१-२७३

(६) नातं न मध्यं न पुनस्तर्वादि पश्यामि

२७४-२८१

× भावार्थ — ‘ तुझा तूं सर्व ’

(७) विश्वेश्वर विश्वरूप २८२

(८) विश्वरूपांत दिसणाऱ्या रूपांवर रूपकें

× रूपकें — १ आंगरखे २८३

२ पर्वतावरील वृक्षवेली २८४

३ समुद्र २८५

४ वृक्षफळ २८५

५ भूतयुक्त पृथ्वीतळ २८६

६ नक्षत्रखचित आकाश

६ देहावरील केंस

(९) विश्वरूप हें श्रीकृष्णस्वरूप च अशी ओळख

(पुढील श्लोकप्रस्तावना) २८८-२९३

× श्रीकृष्णाचें मूलरूप व्यापक च.

पण भाक्तिप्रेमास्तव मर्यादित चतुर्भुजरूप

अर्जुनाचें श्रीकृष्णावरील प्रेम.

× तो च मुकुट पण तेज आणि
आकार विलक्षण

(२) चक्रिणं २९५

(३) गदिनं २९६

× दोन हात रथाच्या दोन्यांसाठी मोकळे

(४) विश्वरूपाबद्दल आश्चर्य २९७-२९९

ओळखीचे कारण २९७

× चित्ताची स्तंभित अवस्था २९८

स्तंभित अवस्थेची खूण २९९

२९७ ते २९९ स्वतंत्र व्याख्यान

(५) तेजोराशिं सर्वतो दीप्तिमंतं ३००-३०१

(६) पश्यामि त्वां दुर्निरीक्षं समंतात् ३०२-३०३

× दिव्य चक्षूना हि असह्य तेज

(७) दीप्तानलार्कद्युतिमप्रमेयं ३०४-३०६

× कालाग्निरुद्रोपमा ३०४

ब्रह्मकटाहाचे कोळसे ३०५ } दीप्तानलार्क
अप्रमेयं ३०६

श्लो. १८ — (१) त्वमक्षरं परमं वेदितव्यं ३०७

× परमं = ३॥ मात्रा पलीकडचे
वेदितव्यं = वेद ज्याला शोधीत
येतात

(२) त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ३०८

× विश्व = आकार

(३) त्वमव्ययः ३०८

(४) शाश्वतधर्मगोप्ता ३०९

× शाश्वत-गाळले

(૫) સનાતનસ્થં પુરુષો મતો મે ૩૦૯

× સનાતન = ૧ અનાદિસિદ્ધ

૨ નિસ્થ નવા

પુરુષ = સદતિસાધા પુરુષ

શ્લો. ૧૯ — (૧) અનાદિમધ્યાંતમનતંવીયં અનંતવાદુમ્ ૩૧૦

(૨) શશિસૂર્યનેત્રમ્ ૩૧૧

શશિ = કૃપા

સૂર્ય = રાગ

(૩) પશ્યામિ ત્વાં દીપ્તદ્વિતાશબક્ત્રં ૩૧૨-૩૧૩

× દીપ્તદ્વિતાશ = પ્રલયાગ્નિ

દાઢા ચાઢણારી જીમ મુઢાંત નાહીં.

(૪) સ્થતેજસા વિશ્વમિદં તપંતમ્ ૩૧૪

શ્લો. ૨૦ — (૧) પ્રથમ દોન ચરણ ૩૧૫-૩૧૬

(૨) દૃષ્ટાન્નુતં ૩૧૭

(૩) રૂપમુર્ધ્ન ૩૧૮

(૪) લોકત્રયં પ્રવ્યથિતં ૩૧૯

(૫) મહાત્મન્ ૩૨૦

× મહાત્મ્યાંબ્યા જબઢ મય કાં અસાવેં.

(૬) વ્યથેચેં સ્વરૂપ — ઇકઢે આઢ

તિકઢે વિશ્વીર ૩૨૧-૩૨૫

× સંસાર સુઢઢા પળ રૂપ ધરવત

નાહીં. રૂપ સોઢઢેં તર સંસાર ગિઢતો.

દૃષ્ટાંત ૩૨૫

શ્લો. ૨૧ — (૧) પ્રથમ ચરણ ૩૨૬-૩૨૭

× સુરસંઘ = જ્ઞાનશૂર.

ईश्वरी तेजानें कर्मबीजें जाळून

प्रवेशतात (प्रवेशसाधन) ३२७

(२) केचिद्धीताः प्रांजलयो गृणंति ३२८-३३०

× प्रार्थनेचें स्वरूप ३२९-३३०

(३) शेवटचे दोन चरण ३३१

श्लो. २२ — (१) प्रथम दोन चरण (उष्मपाः खेरीज) ३३२

(२) अंतिम दोन चरण (विस्मिताश्चैव सर्वे
खेरीज) ३३३-३३४

× महेंद्रं मुख्य देव — मुळांत नाहीं.

(३) विस्मिताश्चैव सर्वे ३३५

(४) (मूळाखेरीज) विस्मयानंतरचा
जयजयकार व प्रणिपात ३३६-३३७

× हात जोडण्यांत ईश्वरप्राप्ति.
रसिकरूपक ३३७

श्लो. २३ — (१) रूपं महत् ३३८-३३९

× स्वभाग्य वर्णनानें
व्यापकतेनें
देवानां हि धाक म्हणून } महत्ता

(२) बहुवक्त्रनेत्रं ३४०

× पुढील बहुदंष्ट्राकराळ ला उद्देशून
भयानक तोंडे म्हटलें

(३) बहुबाहूरुपादम् ३४०

× ऊरु गाळलें

(४) बहुदरं ३४१

(५) बहुदंष्ट्राकराळं ३४१-३४६

×	આવેશયુક્તમત્તમુલ્લે	૩૪૧
	મુલાંત દૃષ્ટાંત —	
	૧ પ્રલયકાલીન અગ્નિ	૩૪૨
	૨ પ્રલયરુદ્રશર્લે	૩૪૩
	૩ પ્રલયમૈરવટોલ્યા	૩૪૩
	૪ કરૂપાંત કરણાન્યા તોપા	૩૪૩
	દાંત = દરાંતીલ સિંહ	૩૪૪
	દાઢા = પ્રલયરાત્રિપિશાચે	૩૪૫
	તોંડાંતીલ મયંકર સ્થિતિ	૩૪૬
	લોકાઃ પ્રવ્યથિતાઃ	૩૪૯-૩૪૮
(૬)	તથાઽહમ્	૩૪૬-૩૫૨

લો. ૨૪ — (૧) નમસ્પૃશં દીપ્તમનેકવર્ણં

	વ્યાત્તાનનં	૩૫૩-૩૬૩
×	રાગીટ મુદ્રા	૩૫૩
	૧ નમસ્પૃશં	૩૫૩, ૩૫૪
	૨ દીપ્તં	૩૫૪
	૩ અનેકવર્ણં	૩૫૫
	૪ આનનં	૩૫૬-૩૫૮
×	તોંડાલ તોંડ ફુટલે દૃષ્ટાંત —	
	૧ વાન્યાલા ધનુર્વાત	
	૨ સમુદ્ર મહાપુરાંત પઢળે	
	૩ વડવાનલ વિષામ્નિ	
	૪ હાલ્લાહલાને અગ્નિમક્ષણ	
	૫ મરણાલા અન્યમરણ	
	૬ વ્યાત્તં—	૩૫૯-૩૬૦
	દૃષ્ટાંત— અંતરાલ દિરખ્યાક્ષ	

७ तोंडांतीळ जिभा ३६१-३६२

× १ विश्वाचा घास घेणाऱ्या

२ फुत्कार करणाऱ्या

८ दाढा ३६३

(२) दीप्तविशाळनेत्र ३६४

(३) दृष्ट्या हि त्वां प्रव्यर्थात्तरात्मा ३६५-३६९

+ ' आत्मा ' शब्द घेऊन सावर
केलेली कोठी.

(४) धृति न विंदामि ३७०-३७२

× धैर्याला हि विश्वरूप घडलें !

(५) शमं च विष्णो ३७३-३७४

लो. २५ — (१) दंष्ट्राकरालानि च ते मुखानि ३७५-३७८

× करालानि ३७५

दंष्ट्राकरालानि ३७६

करालानि दृष्टांत— ३७७-३७८

१ तक्षक — विष

२ काळरात्र — भूत

३ अग्न्यवस्र — विजेचें पुट

४ मरणरसाचे कोंढे

(२) काळानलसंनिभानि ३७९

(३) दिशो न जाने ३८०

(४) न लभे च शर्म ३८१

(५) प्रसीद देवेश जगन्निवास ३८२-३८५

× विश्वरूप आबरण्याची कृपा कर

हा च प्रसीद चा अर्थ केला.

जगन्निवास या विशेषणाचा

आधार घेऊन तूं हें बिसरलास

अशी आठवण ३८४

(६) स्वतःची पूर्वस्थितीशीं तुलना ३८६-३८९

(७) पुढील श्लोकाची प्रस्तावना ३९०-३९१

१. २६ — (१) अमीच त्वां धृतराष्ट्रस्य

पुत्राः सर्वे सदैवावनिपाक संघैः ३९२-३९३

(२) हत्ता, शस्त्रे, पायदळ इ. सैन्य ३९४-३९७

(३) भीष्मद्रोणः ३९८

(४) सूतपुत्रस्तथासौ अस्मदीयैरपि

योधमुख्यैः ३९९

(५) लोकांवर हा प्रसंग आपण ओढवून

आणला याबद्दल अर्जुनाचें दुःख ४००-४०५

x विभूर्तावर च संतुष्ट न होतां

विश्वरूपाची मागणी ४०१

दैवाप्रमाणें बुद्धि ४०२

दृष्टांत — अमृत — विष ४०३-४०५

(६) विश्वरूपाचे संहारदर्शन ४०६-४०८

मोहनाशार्थ

(७) अर्जुनाची वाढती व्याकुळ अवस्था ४०९

श्लो. २७ — (१) वक्त्राणि ते त्वरमाणा विशंति ४१०-४१४

x देष्टाकरालानि भयानकानि ह्यीं पदै

गाळून टाकलीं. कारण पूर्वी

त्यावर विवरण होऊन गेलें.

वक्त्राणि ते त्वरमाणा विशंति दृष्टांत —

१ अभें — आकाश

४१०

२ एकवीस स्वर्ग - विश्वप्रलय

समर्थीचा काळ	४११
३ संपत्ति—दैवप्रतिकूलता	४१२
४ अशोकाचे कोंब — उंट	४१४
(२) श्लो. उत्तरार्ध दोन चरण	४१५-४१८
+ अंतिम चरण	४१५
मुकुटांतीक रत्नांची स्थिति	४१६
मस्तकें शिल्लक	४१७-४१८
(३) पुढील श्लोकप्रस्ताव — जें जें	
जन्मतें तें तें या मुखांत लुप्त	
होतें.	४१९-४२२

श्लो. २८ — (१) पूर्वार्ध दोन चरण	४२३
(२) उत्तरार्ध दोन चरण	४२४
× अभिविज्वलंति गाळलें पूर्वी	
याचें वर्णन येऊन गेलें म्हणून.	
अहोरात्ररूपानें दृष्टांत	

श्लो. २९ — (१) संबंद श्लोक	४२५
× यथा प्रदीप्तं ज्वलनं = अरण्यवणवा	
(२) जे जे या तोंडांत प्रवेशले	
त्यांचें नामरूप नष्ट	४२६
नाश्याच्या स्पष्टीकरणार्थ ही	
ओवी दिसते.	

श्लो. ३० — (१) प्रथम दोन चरण	४२७-४३४
× भयंकर मुकेचें वर्णन	४२७
रोग्याचा दृष्टांत	४२८
आहाराची विलक्षणता	४३०-४३१

खा खा मुठली	४३२
दृष्टांत काम, अग्नि	
त्रिभुवन कबीठ	४३३
तोंडें वाढलीं	४३४
(२) अंतिम दोन चरण	४३५-४४०
दृष्टांत - वणवा- मृग	४३५
जालें- जळत्तर	४३६
रूपक- तोंड - काक्षागृह	४३७
विश्वरूपाचा स्वतःच्या उपरूपाची	
कल्पना नाही. ४४० दृष्टांत- अग्नि	४३८
शब्द	४३९
(३) विश्वरूपाचा प्रश्नयुक्त विनवणी	
(पुढाक ओ. प्रस्तावना)	४४१-४४३
विश्वव्यापक आत्मा असून	
अंतक कां ?	४४१

ओ. ३१ -- (१) प्रश्नापूर्वीची विनीतता	
(नमोस्तु ते देववर प्रसीद)	४४४-४४५
(२) प्रश्नप्रस्ताव	४४६
(३) आख्याहिमेको भवानुपरूपः	४४६
(४) न हि प्रजानामि तव प्रवृत्तिम्	४४६-४४९
× विज्ञातुमिच्छामि भवतंमाद्यं	
आख्याहिमेकोमध्ये च समाविष्ट	
(५) विश्वरूपाचा प्रश्नावल खोलासा	४५०

ओ. ३२ -- (१) ओ. पूर्वार्ध दोन चरण	४५१
(२) अर्जुनाची या उत्तरानें झालेली	
मनःस्थिति	४५२

(३) ऋतेऽपि त्वां म्हणावयाचें कारण ४५३

(४) श्लो. उत्तरार्ध दोन चरण ४५४-४६५

× ऋतेऽपि त्वां म्हणतां च

अर्जुनाची अवस्था ४५४-४५५

पुन्हां ऋतेऽपि त्वां इ. चरणद्वय ४५६

विश्वरूपांत सर्व नष्ट होतें

हें दृश्य सैन्यमद व्यर्थ ४५७-४५८

हें दाखविण्यासाठीं

सैन्यमदवर्णन ४५९-४६३

सैन्यमदवैयर्थ्य ४६४-४६५

दृष्टांत — मृगजळ कर्पदसर्प

श्लो. ३३ — (१) मयैवेते निहताः पूर्वमेव ४६६-४६७

× शत्रुसैन्यास्थितीचा पोकळपणा

दृष्टांत — कुंभारगृहीचें निर्जीव

बाहुळें. दोरी तुटलेली कळसूत्री बाहुळी.

(२) तस्मात्त्वमुत्तिष्ठ यशो लभस्व

जित्वा शत्रून् ४६८-४७०

× उत्तरगोप्रहणाभ्या वेळची आठवण

(३) मुंक्ष्व राज्यं समृद्धम् निमित्तमात्रं

भव सव्यसाचिन् ४७१

श्लो. ३४ — (१) द्रोणं च भीष्मं च कर्णं ४७२

(२) जगद्द्वयं च तथान्यानपि

योधवीरान् ४७३

(३) मया हतान् ४७४-४७६

× चित्रांतीळ सिंहाचा दृष्टांत

(४) त्वं जहि मा व्यथिष्ठा :	४७७
(५) धुद्धस्व	४७८
(६) जेतासि	४७९
(७) रणे सपत्नान्	४८०-४८१

श्लो. ३५ — (१) एतच्छ्रुत्वा वचनं केशवस्य ४८२-४८५

× वचनदृष्टांत —

१ सत्यलोकाद्गून सुटकेली गंगा

२ मेघांचा वर्षाव

३ क्षीमाब्धिमथननाद

(२) कृतांजलिर्वेपमानः किरीटी ४८६-४८७

× सुखामुलें की भयामुलें कंप तें

माहीत नाहीं (कंपकारणद्वय)

३) नमस्कृत्वा भूय एवाह कृष्णं

सगद्गदं भीतभीतः प्रणम्य ४८८-४९०

श्लो. ३६ — (१) अर्जुन उवाच — “ कालोऽस्मि ”

या श्रीकृष्णवाक्यावर अर्जुनाचें मुळांत

नसलेलें म्हणणें (श्लो. ३६ ची प्रस्तावना)

४९१-५००

× विश्वास्तित्वाचा काळ असतां

विश्वरूपाकडून प्रलय होणें असंगत .

कारण योग्य वेळीं योग्य गोष्टी होत

असतात दृष्टांत — १ तारुण्यादिदशा

२ सूर्यास्त

या आक्षेपावरें दवाचें संकेतभाषण ४९२

अर्जुन जगापुढें पाहातो व उद्गारतो ५००

(२) श्लोकपूर्वार्धे दोन चरण ५०१-५०४

× जगाचा हर्ष अर्जुनाला होत आहे ५०१-५०३
जगाचा अनुराग ५०४

(३) रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवन्ति ५०४-५०५

(४) सर्वे नमस्यन्ति च सिद्धसंघाः ५०६

श्लो. ३७ — (१) कस्माच्च ते न नमेरन् ५०७

× राक्षस तुला बंदन कां करीत
नाहीत — स्वतंत्र अर्थ ५०७

(२) महात्मन् ५०८-५०९

राक्षस बंदन करीत नाहीत कारण
तू प्रकाशमय ते निशाचर.
सूर्यदृष्टांत ५०८

महात्मा = प्रकाशमय हा भाव.

(३) गरीयसे ५१०

× श्रीरामा ऋणण्याचें काश्ण रामा-
बतारी राक्षससंहार मुख्य.

(४) ब्रह्मणोऽप्यादिकर्त्रे ५११

× ब्रह्मणः — महद्ब्रह्म

(५) अनंतदेवेश ५१२

× तत्त्व, गुण, साम्य
निस्सीमता = अनंत
देवेश = नरेंद्र देवाचा

(६) जगन्निवास त्वमक्षरं सदसत्तत्परं
यत् ५१३

श्लो. ३८ — (१) त्वमादिदेवः पुरुषः पुराणः ५१४

× प्रकृतिपुरुषांना आदि = आदिदेवः

× पुराण = अनादि पुरातन
प्राचीनत्वाद्या भ्रमनिरासार्थं
अनादि

(२) त्वमस्य विश्वस्य परं निधानं
वेत्तासि वेद्यं च ५१५

× वेत्तासि वेद्यं = भूतभविष्याच्चै
ज्ञान असणारा

(३) परं च धाम -- ५१६-५१७

× श्रुतीचै रूपमुख
त्रिभुवनाधार
महद्ब्रह्माधार

= परं धाम

(४) त्वया ततं विश्वमनंतरूप ५१८

श्लो. ३९ — (१) श्लोकप्रस्ताव ५१९

(२) वायुर्यमोऽग्निः ५२०

(३) वरुण शशांकः प्रजापतिस्त्वं
प्रपितामहस्त्व ५२१

(४) श्लोकउत्तरार्धं दोन चरण ५२२-५२३

श्लो. ४० — (१) श्लोकप्रस्ताव अथवा भावार्थाने

सर्व श्लोक ५२४-५२८

× साद्यन्ताबलोकन व नमस्कार ५२४

अबलोकन समाधान व नमस्कार ५२५

चराचरांत दर्शन व नमस्कार ५२६

अद्भुतरूपस्फुरण व नमस्कार ५२७

केबळ नमस्कार करीत सुटण्याचें

कारण ५२८

(२) नमः पुरस्तात् ५२९

- (३) अथ पृष्ठतस्ते ५३०-५३१
 × देवाळा पाठपोट कोठून ?
 माझ्या पाठीमार्गे म्हणून देवाळा
 पाठ वास्तविक नव्हे ५३१
- (४) नमोऽस्तुते सर्वत एव सर्व ५३२
 × निरनिराळ्या अवयवांचा
 भेद नको म्हणून हें या
 नमनभागाचें कारण
- (५) अनंतवीर्याभितविक्रमस्त्वं सर्व ५३३-५३६
 समाम्रोषि ततोऽसि सर्वः
 दृष्टांत — आकाश, क्षीरार्णव

- श्लो. ४१, ४२ — (१) अजानता महिमानं तवेदं
 सखेति मत्वा ५३७-५४२
 × स्वजमसंबंधामुळें महिमा
 जाणला माहीं. ५३७
 महिमा न जाणण्यांत प्रमाद
 व त्याला दृष्टांत ५३८-५४०
 १ अमृतसंमार्जन
 २ कामधेनू विकणें
 ३ परीस खडक पायांत घालणें
 ४ कल्पतरूचें कुंपण
 ५ चिंतामणीनें गुरें हाकळणें
 महिमा न जाणण्यानें प्रमाद
 प्रस्तुत दाखला. सारथ्य व
 शिष्टार्थ ५४१-५४२

- (२) अजानता मदिमानं तवेदं
अवहसितोऽसि ५४३-५४४
- (३) असत्कृतोऽसि ५४५-५४६
- × असत्कार = स्वतःचा अतिमान
ब समोरच्याची क्षिति न बाळगणे
- (४) सखेऽति मत्वा आसने असत्कृतोऽसि ५४७
- (५) सखेऽति मत्वा विहारे असत्कृतोऽसि ५४८-५५०

उदाहरणे — १ कोळदांडा

२ आखाड्यांत झोंबी

३ सोंगड्यांत भांडण

४ चांगली वस्तु मागणे

५ शहाणपणा शिकविणे

६ तुझे काय लागतो !

— विहाराचा खेळ हा अर्थ करून
गंमतीने विस्तार केला.

- (६) भोजनेषु असत्कृतोऽसि ५५१
- (७) शय्या ५५२
- (८) हे कृष्ण हे यादव ५५३
- (९) आसन ५५४
- (१०) एकोयवाप्ययुततत्समक्षं
तत्क्षामये ५५५-५५७
- × क्षमा — नदी दृष्टांत
- (११) मया प्रमादात् प्रणयेन वापि ५५८
- (१२) तत्क्षामये त्वामहमप्रमेयम् ५५९-५६०
- × पृथ्वी देवाच्या क्षमेची मूर्ति आहे ५५९

श्री. ४३ — (१) पितासि लोकस्य चराचरस्य ५६१

× ओषांचे दोन चरण श्लोकप्रस्ताव

(२) त्वमस्य पूष्यश्च गुरुर्गरीयान् ५६२

× पूष्य देवाची हि देवता

गुरु = वेदांतादि पढविणारा

(३) अप्रतिमप्रभावः ५६३

× अप्रतिमप्रभाव असून सर्व

भूतांना सम

गंभीर तूं ' श्रीरामा ' हें विशेषण ५१०

औषीत आळें आहे येथें याचें

प्रयोजन !

(४) त्वत्समोऽस्यभ्यधिकः कुतोऽन्यो ५६४-५६६

× तुझ्यासारखें दुसरें नाही ही

भाषा च खोटी आणि विनजरूरीची

श्री. ४४ — (१) तस्मात् प्रणम्य प्रणिधाय कायं ५६७

× सात्त्विकाचें भरतें

(२) प्रसादय त्वामहमीशमीडयम्

सोयरेपणाच्या प्रमादाबद्दल क्षमा

कर

५६८-५७१

(३) पितेऽप्य पुत्रस्य

५७२-५७३

(४) सखेव सख्युः

५७४

(५) प्रियः प्रियाय

५७५-५७६

× उच्छिष्ट काढल्याबद्दल क्षमायाचना

(६) प्रियः प्रियाया अन्वयार्णे अर्थ ५७७-५७८

श्लो. ४५ — (१) अदृष्टपूर्व	५७९-५८९
× विश्वरूपदर्शनाभ्या अदृष्टपूर्व	
कोढाला उपमा —	५७९
१ सुरतरुचीं झाडें	
२ कामधेनूचीं बासरे	५८०
३ फाशाप्रमाणें नक्षत्रें खेळणें	५८१
४ चंद्राचा चेंदू	५८१
५ अमृताचा पाऊस	५८२
६ चिंतामणि पेरणें	५८२
अश्रुनं आपि — शंकर ब्रह्मदेवानें	
जें कानांनीं हि ऐकलें नाहीं.	५८३
उगनिषदांस हि जें अगम्य	५८४
(२) अदृष्टपूर्वचा स्वानुभवाचा गृह.	
पूर्वजन्मादींचा हि अनुभव	५८५-५८६
(३) अदृष्टपूर्वचें कारण —	
बुद्धीच्या पळीकडची गोष्ट	५८७-५८८
(४) अदृष्टपूर्व दृष्टितोऽस्मि दृष्ट्वा	५८९
(५) भयेन च प्रव्यथितं मनो मे	५९०-५९३
× विश्वरूपानें ' जवळीक ' होत	
नाहीं.	५९०
जवळीकीचें स्वरूप	
आलिंगन	५९१ }
संभाषण	५९२ }
विश्वरूपाशीं ' जवळीक ' अशक्य	
दृष्टांत	५९२
१ वाज्याबरोबर धावणें	

३ गगनालिंगन

३ समुद्रांत जलक्रीडा

जवळीक होत नाही म्हणून

विश्वरूपाचें भय

५९३

(६) तदेव मे दर्शय देव रूपं

५९४-५९८

चतुर्भुज आणि विश्वरूप तुकना

दृष्टांत

५९४

सृष्टि व धर

चतुर्भुजरूप हेंच योग, शास्त्राभ्यास,

यज्ञ, तार्थे, दान, पुष्प इ. चे

फल

५९५-५९७

= याच रूपावदक आवड

५९८

(७) प्रसीद देवेश जगन्निवास

५९९

श्लो. ४६ — (१) श्लो. पूर्वार्ध

६००-६०५

X मुळावरून पण स्वतंत्र

स्वरूपवर्णन —

नौक अंगकाति

६००

कंबरेवरील देह

६०१

१ किरीटिनं

६०२

X लेणिया भांग ।चि होय

लेणें — वैजयंति

६०३

२ गदिनं चक्रहस्तं

६०४

X गदेचें औदार्य

२ इच्छामि त्वां दृष्टुं

तथैव

६०५

(२) श्लो. उत्तरार्ध

६०६-६०८

× कृष्णमूर्तिसाठीं डोळे आंधळे (हपापळेळे)	६०६
साकार मूर्तीवाचून पाहणें	६०७
अन्य पाहण्याची नावड	
भोगभोक्ष हि कृष्णमूर्ति	६०८

श्लो. ४७ — (१) अर्जुनाला अविचारीपणा बद्दल दोष	६०९-६१०
(२) श्लो. पूर्वार्ध	६११-६१४
× पररूप = गूढ जेथून कृष्णादिक अवतार झाले.	
(३) श्लो. उत्तरार्ध	६१५-६१६
× यन्मेवदन्येन न दृष्टपूर्वं ते कारण आनि पुढील श्लो. प्रस्ताव	६१६

श्लो. ४८ — (१) वेदयज्ञ	६१७
(२) अध्ययनेः	६१८
× योगाभ्यास मुळांत नाहीं.	
(३) दानैः न च क्रियाभिः	६१९
× सात्त्विकेन दान समाज्जनं वेतते.	
(४) न तपोभिश्चैः	६२०
× तपाची उग्रता यापुढें कांहीं च नाहीं	
(५) श्लो. उत्तरार्ध दोन चरण	६२१-६२२
× केवळ नुळोक एवढें च न रहावें म्हणून ब्रह्मदेवाचा उल्लेख केला.	

४९ — (१) मा ते व्यथा	६२३
------------------------	-----

(२) मा च विमूढभावः ६२४-६३१

विमूढभावाळा दृष्टांतः—

१ अमृतसमुद्रांत बुडणें

२ सोन्याचा पर्वत जड मानणें

३ चिंतामणाचें ओझे मानणें

४ कामधेनु पोसवत नाही म्हणणें

५ चंद्राचा उष्मा होतो म्हणणें

६ सूर्याचा काळोख पाडतोस म्हणणें

× विश्वरूप हें च सत्य चतुर्भुज छया.

(३) दृष्ट्वा रूपं घोरमीदृङ्ममेदम् ६३२

(४) व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुनस्त्वं ६३३-६३८

प्रेम ठेवण्याळा दृष्टांत —

१ कृपणाळा ठेव्याची जागा ६३३

२ पाक्षिणी — पिलें ६३४

३ गाय — वासरूं ६३५

कृष्णरूप बाह्यसुखापुरतें ६३६-६३७

श्रद्धा विश्वरूपावर

कधी न पाहिलें हें भयकारण ६३८

(५) तदेव मे रूपमिदं प्रपश्य ६३९

श्लो. ५० — (१) श्लो. पूर्वार्ध दोन चरण ६४०

(२) अर्जुनाचे प्रेमास्तव मूर्खरूप

धारण ६४१-६४६

× अर्जुनाच्या विश्वरूपनावर्डीळा दृष्टांत —

१ वस्तु परत करणें ६४२

२ कन्या पाहून मनांत भात

नाहीं म्हणणें ६४२

- ३ रत्नाला दूषण देणें ६४२
- अर्जुनाच्या आवडीप्रमाणें श्रीकृष्ण
मूळरूप धारण करतात दृष्टांत
अलंकार — सोने ६४४-६४५
असें गुरू कोठे आढेत ! ६४८
- (३) मूळरूपधारणाला दृष्टांत ६४७-६५२
१ विश्वरूपतेज	स्वरूप	६४७
२ त्वंपद	तत्पद	५४८
३ वृक्ष	बीज	६४८
४ स्वप्न	जागृति	६४९
५ प्रभा	बिंब	६५०
६ समुद्रभरती	घडी	६५१-६५२
- (४) भु त्वा पुनः सौम्यवपुर्महात्मा ६५३
- (५) आश्वासयामास च भीतमेनं ६५४
- (६) अर्जुनाची मूळ कृष्णरूप
पाहून झालेली स्थिति ६५५-६५९
दृष्टांत
१ स्वप्नांत जागा झालेला
२ प्रपंचज्ञान गेल्यावर
तत्त्वस्फुरण
३ पडदा — मूळरूप
४ काळ जिकून परत येणें
५ सप्तसिंधु तरून येणें
- (७) अर्जुन कुरुक्षेत्रादि मूढस्थिति
पाहतो ६६०-६६२

- श्लो. ५१ — (१) थोडक्यांत भावार्थानें सर्व श्लोक ६६३
 (२) श्लो. उत्तरार्ध ६६४-६६६
 (३) श्लो. पूर्वार्ध ६६७-६७२
 x मूळरूपदर्शनकृपेळा दृष्टांत
 १ चुकलेल्या अपत्याळा स्तनपान
 २ समुद्रांतून तीरावर
 ३ सुकणाऱ्या झाडावर वृष्टि
 ४ तहानेलेल्याला अमृतसिंधु
- श्लो. ५२ — (१) सुदुर्दर्शमिदं रूपं ६७३-६७७
 x विश्वरूपी आस्था ठेव
 हें वचन विसरलास
 सुदुर्दर्शमिदं ची प्रस्तावना
 (२) श्लो. उत्तरार्ध ६७८-६८०
- श्लो. ५३ — (१) नाहं वेदैः ६८२
 x ओळी पूर्वार्ध प्रस्तावनेदाखळ
 + वेद + साही शास्त्रें
 (२) न तपसा ६८३
 (३) न दानेन न चेष्टया
 + श्लोकउत्तरार्ध ६८५
 (४) पुढील श्लोकप्रस्ताव ६८५
- श्लो. ५४ — (१) भक्त्या त्वनन्यया शक्य ६८६-६८८
 x अनन्यभक्तिदृष्टांत —
 १ पर्जन्याधार — पृथ्वी ६८६
 २ गंगा — समुद्र ६८७
 १ आधी ईश्वरैकाग्रता
 २ नंतर ईश्वरदर्शन }

(२) अहमेवंनिधोऽर्जुन	६८९
(३) अनन्यभाक्ते	६९०
(४) ज्ञातुं द्रष्टुं	६९१
× ज्ञानानंतर दर्शन सहज	
(५) तत्त्वेन प्रवेष्टुं	६९२-६९५
दृष्टांत — इंधन — अग्नि	६९१
सूर्योदय	६९३
ईश्वरांत प्रवेश =	
अहंकारनाश	६९४
समरसता	६९५

लो. ५५ — (१) मत्कर्मकृत	६९६
(२) मत्तरमः	६९७
(३) मद्भक्तः	६९८
× ओवी पूर्वार्ध अस्पष्टपणें	
मद्भक्तः चे सूचन	
(४) निर्वैरः सर्वभूतेषु	६९८
× निर्वैरत्वाचें कारण मद्भक्तता	
(५) यः स मामेति पांडव	६९९
× मरणोत्तर भगवंताला भक्त मिळतो.	

(६) संजयनिमित्तानें श्रीकृष्णाला	
विश्वरूपदर्शनानुकूल विशेषणें	७००
× नांवापुढें ' देव ' लावण्याची पद्धति	
(७) पुढील अध्यायप्रस्ताव	७०१-७०७
× विश्वरूप आणि कृष्णरूप यांत	
देवानें अर्जुनाची कृष्णरूपाची	

आवड पसंत केळी नाहीं
 त्यावरून तुळनात्मक प्रश्न
 विचारण्याची अर्जुनाची तयारी

(८) ज्ञानदेवांचे पुष्पार्पण

७०८

अध्याय १२ वा

बाराव्या अध्यायाचा प्रास्ताविक विभाग :—

(१) गुरुकृपादृष्टीचा जयजयकार १-५

× जयजयकारांत मातृस्वरूपनिदर्शन—

शुद्ध, उदार, आनंदरूपिणी.

शुद्धिपरिणाम — विषयनाशिनी

औदार्यआनंदपरिणाम — विषयपरिणाम

नाशिनी (ताप शोक)

(२) गुरुकृपादृष्टीवर मातेचे रूपक ४-९

× मातेच्या रूपकांत मातृमुखनिदर्शन

मातृमुख = योगमुख

सोहळे, ळळे, अंक, पाळणा, ओवाळणे,

खेळणी, लेणी, स्तन्य, गाणे, निद्रा

= अंतः पुष्टि.

मातेच्या रूपकांत सारस्वत आणि

विद्यांची सहजदन्वि = बहिःसृष्टि

× माता च सारस्वत आणि विद्या

ही प्रथमतः शिकविते.

(३) ग्रंथनिरूपणार्थ प्रार्थनेत ग्रंथ—

स्वरूपनिदर्शन

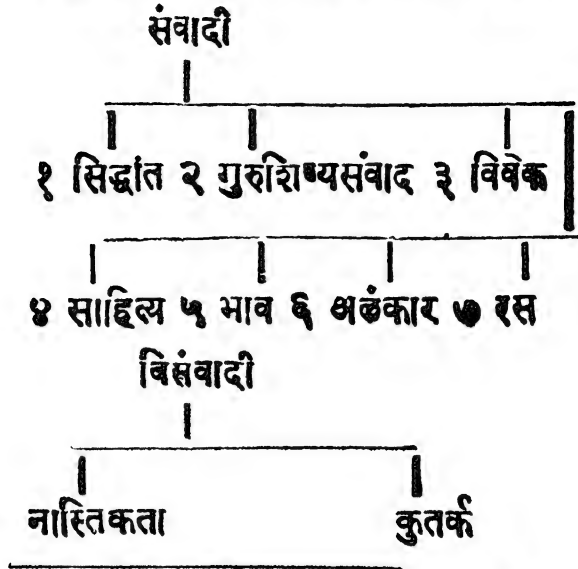
१०-१७

× अस्पष्टां प्रंथावर पृथ्वीचे रूपक

समुद्रापासून नगरपर्यंत वर्णन.

(४) गुरुंची आज्ञा व अध्यायाळा सुरवात १८-१९

(५) संबंद वर्णनांत ब्रह्मविद्येला संवादी
आणि विसंवादी वस्तूंचे निदर्शन
व त्यांचा चढता क्रम दाखविता आहे.

- श्लो. १ — (१) अर्जुन उवाच २०
- (२) अकराव्या अध्यायावरून प्रश्नाळा
सुरवात २१-२३
- (३) व्यक्ताव्यक्त एक च २३-२८
- (४) श्लो. पूर्वार्ध २९-३०
- (५) श्लो. उत्तरार्ध ३१-३२
- (६) तेषां के योगवित्तमाः ३३
- (७) अर्जुनप्रश्नाने कृष्णसंतोष ३४
- × प्रश्नाळा सुरवात — विश्वरूप
— कृष्णरूप — व्यक्ताव्यक्त एक च.
दृष्टांत सोने अमृत
- × व्यक्ताव्यक्त = व्यापक एकदेशीय
श्लो. पूर्वार्ध — एवं = अकराव्या

अध्यायांतीक शेवटचा श्लोक

श्लो. उत्तरार्ध — अक्षर म्हणजे

प्रणव नव्हे ३१

निर्देशरहित — श्लो. ३ मधीक

अक्षरोपासना = सोहंभावाने उपासना

श्लो. २ — (१) मय्यावेश्य	३५
(२) श्रद्धया परया	३६
× चढती श्रद्धा = परा श्रद्धा	
(३) नित्ययुक्ताः	३७
(४) थोडक्यांत सर्व श्लोक	३८
(५) ते मे युक्ततमा मताः	३९
× सर्वेन्द्रियासहित मन	

श्लो. ३ — (१) अक्षरं	४०
(२) अनिर्देश्यं	४०
× निरवयव	
(३) अव्यक्तं	४२
× मनबुद्धिइंद्रियागोचर	
(४) सर्वत्रगं	४२-४३
(५) अचित्यं	४३
(६) कूटस्थं	४४
(६) अचलं ध्रुवम्	४५

श्लो. ४ — (१) संनियम्येन्द्रियप्राप्तं	४५
बाह्यसंयम	
अंतःसंयम-योगसंयम	४६-५६
हे वर्णन म्हणजे थोडक्यांत	
सर्वेन्द्रियक्रिया बंद करणे	

(२) सर्वत्र समबुद्धयः ५७

म्हणजे सोहंसिद्धि

(३) ते प्राप्नुवन्ति मामेव ५८

श्लो. ५ -- (१) श्लो. पूर्वार्ध ५९-६९

× सर्वभूतहिते रताः मार्गील

श्लोकापैकी

सर्वभूतहित ही अव्यक्त वस्तु आहे.

क्लेशकारणें - सिद्धि इ. चा

त्रास ६१

कामक्रोधांचे वेग ६२

इंद्रियें शून्याशीं झुंजबावीं

लागतात ६२-६५

क्लेशांना उपमा ६६-६९

(२) श्लो. उत्तरार्ध ७०-७५

पांच उपमा

श्लो. ६ -- (१) सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य ७६-७८

× वर्णकर्मे विधिनिषेध पाळून केलेली

(२) मत्पराः ७९

× कायावाचामनाच्या मावांना

ईश्वरावाचून अन्य धांव नसणें

(३) उपासते ८०

(४) ध्यायंतः ८०

(५) अनन्येनैव योगेन ८१

× अव्ययतेची कसोटी

१ भोगमोक्षत्याग

२ जीव मन आंग तीन्ही ईश्वरार्पण

(६) पुढील श्लोकप्रस्ताव ८२

श्लो. ७ — (१) तेषामहं	८३-८६
× माता बाळक	
(२) समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात्	८७-९४
१ चित्तेंतून समुद्धरण समर्थत्वाी	
दृष्टांत	८५-८६
२ समुद्धरणकारण	८७-८८
१ देवाळा कळवळा	
२ भक्तांना संसारभीति	
३ समुद्धरणप्रकार	८९-९३
१ अवतार किंवा मूर्तिरूपानें	
२ नामाची नाव करून	
३ प्रेमाची पेटी करून	
(३) मय्यावेशितचेतसाम्	९५
(४) पुढील श्लोकप्रस्ताव	९६
(५) ' न चिरात् चें स्पष्ट व्याख्यान	
नाहीं, तरी ८९ मध्ये — म्हणोनि	
गा पांडवा । मूर्तीचा मेळावा ।	
करूनि त्यांचिया गांवा ।	
धांवत आलों ॥ यामध्ये हें व्याख्यान	
येऊन जातें.	

श्लो. ८ — (१) श्लो. पूर्वार्ध	९७
× मन ईश्वरांत ठेवणें म्हणजे	
तद्वृत्तिक होणें.	
बुद्धि ईश्वरांत ठेवणें म्हणजे	
तनिश्चय होणें	
(२) निवासिष्यसि मध्येव	९८-१०२

× मनबुद्धि ईश्वराच्या ठिकाणी.

प्रेमयुक्त असेल तर च ईश्वरप्राप्ति ९८

मनबुद्धि ईश्वराच्या ठिकाणी

लीन झाल्याने त्याची प्राप्ति करी

त्याचे स्पर्धीकरण

९९-१०२

(३) अत ऊर्ध्व न संशयः

१०३

× देव भक्तासह्य शपथ हि वेतात !

श्लो. ९ — (१) श्लो. पूर्वार्ध

१०४

(२) श्लो. उत्तरार्ध

१०५-११३

× अभ्यासाची दिशा

१०५-११०

अभ्यासकाला दुष्कर काही नाही १११-११३

श्लो. १० — (१) अभ्यासेऽप्यसमर्थोसि

११४-११६

(२) मत्कर्मपरमो भव

११७-१२३

कर्म = कायावाक्माननाचा व्यापार

१ कर्माहंकार

११७

२ करणें न करणें हा आग्रह

११८

३ कर्माच्या उणेपुरेपणाचा

अभिनिवेश

११९

दृष्टांत

१२०

११८ व्या ओवीची पुनरावृत्ति

१२१

११९ " " " "

१२२-१२३

११७ व्या ओळीची पुनरावृत्ति

नाही. कारण निवांत चि अर्पिजे

माझ्या ठायीं यांत ही

येऊन जाते.

(३) श्लो. उत्तरार्ध १२४

सिद्धि = सायुज्यसिद्धि

तनुआगानंतर ही सिद्धि मिळेल

आधी जाही. हे विशेष व्याख्यान.

श्लो. ११ — (१) श्लो. पूर्वार्ध १२५-१२७

x मद्योग म्ह. ८ - ९ - १०

श्लोकांत सांगितलेला.

(२) यतात्मवान् १२७

(३) सर्वकर्मफलत्यागं ततः कुरु १२८-१३३

उपमा:—

वृक्षफळे — कर्मफलत्याग

खडकावर पेरलेले बी — कर्म

मूळत्याग कन्यामिच्छा —

कर्माच्या अभिच्छेचा त्याग

वन्हीची बाळा — कर्मशून्यता

(४) कर्मफलत्यागाचें फळ १३४-१३६

१ कर्मविपाकांतून सुटका

२ जन्ममृत्युंतून सुटका

श्लो. १२ — (१) शांतिप्राप्त्यर्थं अभ्यासक्रम १३७-१४०

(२) क्रमांतीक उत्तरोत्तर वरिष्ठ पायरी १४१-१४३

x श्रेयस् = गहन

या श्लोकांत पुनरुक्ति दिसते.

श्लो. १३ — (१) अद्वैत स्थानां १४४-१४७

सर्व भूतें — आप पर, उत्तम अधम,

राय रंक, सौम्य क्रूर—या

प्रकारांसाठी वृष्टांतयोजना.

(२) मैत्रः (सर्वभूतान्ना)	१४८
(३) करुण एव च	१४८
(४) निर्ममो निरहंकारः	
समदुःखसुखः	१४९
(५) क्षमा	१५०
(६) पुढील श्लोकांतील पद	
‘ संतुष्ट ’ (पुढील श्लोकप्रस्तावार्थ)	१५०

श्लो. १४ (१) संतुष्टः १५१

× निरुपचार संतुष्ट = आत्मसंतुष्ट

(२) यतात्मा १५२

(३) दृढनिश्चयः १५२

(४) योगी १५३

× जीवनपरमात्म्याचें ऐक्य = योग

(५) मय्यर्पितमनोबुद्धिः १५४

(६) मद्भक्तः १५५-१५६

× योगी असून भक्त हें वैशिष्ट्य

(७) स मे प्रियः १५६-१६३

× प्रिय वस्तूला उपमा नाही.

प्रिय वस्तुवर्णन शक्य नसलें

तरी तें केल्यावांचून रहावत नाही.

ऐकणारा हि प्रिय आणि बोलणें

हि प्रिय वस्तूसंबंधी असा

अपूर्व योग.

(८) पुढील श्लोकप्रस्ताव १६४

- श्लो. १५ — (१) श्लो. पूर्वार्ध १६५-१६७
- x समुद्रदृष्टांतानें लोकसमूहाची
कल्पना.
तेषि उन्मत्तें जगें-ज्ञानेश्वरांचा
स्वतःचा अनुभव.
शरीर आणि अवयवदृष्टांतानें
भक्ताचा एकजीवपणा
जीव जीवपणा या दृष्टांतानें
भक्ताची जबाबदारी
- (२) हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तः १६८-१६९
- x दृषामर्षभयोद्वेगादीतून मुक्त
असण्याचे कारण
- (३) सच मे प्रियः १७०
- (४) पुढील श्लोकप्रस्तावना
-
- श्लो. १६ — (१) अनपेक्षः १७२
- (२) शुचिः १७३-१७९
- x भक्तांच्या ठिकाणी या च देहीं
निर्मलत्व — मुक्तिसामर्थ्य
काशी १७३ — प्रत्यक्ष मरण
हिमालय १७४ — मरणाचा
अधिक संभव
गंगा १७५ — मरणाची भीति
—तीन दृष्टांतानें वैशिष्ट्य.
भक्तांमुळें च तीर्थादीकांस पावित्र्य १७७-१७८
भक्तांच्या ठिकाणी अंतर्बाह्य
पावित्र्य १७९

(३) दक्षः	१७९
[४) उदासीनः	१८०
× आकाशवत् चित्त	
(५) गतव्यथः	१८१-१८२
× संसाररूप व्यथेपासून मुक्त	१८१
सततसुखी	१८२
(६) सर्वारंभपरित्यागी	१८३-१८४
× कर्मारंभासाठी अहंकार नाही.	
(७) यो मद्भक्तः	१८५-१८७
× अद्वैतप्राप्ति झालेला हा भक्त	
केवळ भक्तिमुखासाठी च देवभक्त	
असा विभक्त होतो.	
(८) स मे प्रियः	१८८-१८९

श्लो. १७ — (१) यो न हृष्यति	१९०
(२) न द्वेष्टि	१९१
(३) न शोचति	१९२
(४) न कांक्षति	१९३
× हर्ष द्वेष शोककांक्षा का नाही	
त्याचे सकारणत्व.	
(५) शुभाशुभपरित्यागी	१९४
× सूर्यदृष्टांताने स्पर्ष्टीकरण	
(६) भक्तिमान् यः	१९५
× आहीवरी भजनशील	
(७) स मे प्रियः	१९६

श्लो. १८ — (१) समः शत्रौ च मित्रे च	१९७-२०१
× दीप, वृक्ष, जंस — तीन	

दृष्टान्तीं ज्ञान, शान्ति, आनंद
तीर्थांचें शत्रुभिन्नांच्या बाबतीं साम्य.

- (२) मानापमानयोः समः २०१
(३) शान्तोष्णांत सम २०२
(४) सुखदुःखांत सम २०३
(५) समः २०४-२०५

× समः म्हणून एक स्वतंत्र सार्थ
पद कल्पून त्यावर दोन ओव्या.
समत्व माधुर्ययुक्त आहे म्हणून
तिन्ही लोक त्याची इच्छा करतात.

- (६) संगविवर्जितः २०६

श्लो. १९ — (१) तुल्यनिंदास्तुतिः २०७-२०८

× १ प्रकार निंदा न करणें
स्तुतीची इच्छा न करणें
२ प्रकार निंदास्तुति सम मानणें

- (२) मौनी २०९

× मौनी राहण्याचें कारण
उन्मनी अवस्थायोग

- (३) संतुष्टो येन केन चित् २१०

× यथाळाभानें संतोष नाही
अळाभानें असंतोष नाही हें
संतोषाचें स्वरूप

- (४) अनिकेतः २११

- (५) स्थिरमतिः २१२-२१३

- (६) भक्तिमान्मेप्रियो नरः २१४-२१५

× १ मस्तकावर मुकुटाप्रमाणें धरणें

- २ हृदयावर भक्ताची टाच
- ३ भक्ताचे गुणानुवाद गाणे
- ४ भक्ताची कीर्ति ऐकणे
- ५ भक्ताला नेत्रांनी पाहणे
- ६ भक्ताचे पूजन करणे
- ७ चार हातांनी आर्चन
- देण्यासाठी चतुर्भुज. देहधारणा.

(७) पुढील श्लोकप्रस्ताव २२८-२२९

(८) भक्तियोग — उपसंहार २२८-२२९

श्लो. २० — (१) श्लो. पूर्वाध २३०

× उपासणे = प्रतीक्षामय करणे

(२) श्रद्धाणाः २३१

× उपासणे = अनुष्ठणे

(३) मत्परः २३२-२३३

× उपासणे = बीजाची पेरणी करणे
— उपासनेची चढती पाहणी.

(४) भक्तास्तेतीव मे प्रियाः २३४-२३८

× अतीव प्रियलक्षणे —

१ अखंड उत्कंठा २३४

२ तद्व्यसन २३७

३ ते च सारसर्वस्व २३७

प्रेमाची पराकाष्ठा म्ह. भक्ति, देव

भक्ताचा हि भक्त. २३५, २३६, २३८

या वर्णनावरून दिसून येते.

भक्ताचे भक्त या श्लोकात सांगितले

आहेत.

पै प्रेमळांची वार्ता अनुवादिती २३८

भक्तिकथेसी मैत्र । जया पुरुषा २३५

इ. वचनावरून.

(५) संजयाचा धृतराष्ट्राचा उद्देशून

उद्गार

२३९-२४५

× एकंदर ओव्यांव्या स्वरूपावरून

उपसंहारांत भगवंतांचें स्तोत्र

रचण्याचा हेतु दिसतो.

स्तोत्रांतील विशेषणांवरून भक्ति-

योगानुरूप संबोधनें उद्देशपूर्वक

ळिढिलेलीं दिसतात.

(६) ज्ञानेश्वरांचा पुढील अध्यायार्थ

प्रस्ताव

२४६-२४७

अध्याय १३

१३ व्या अध्यायाचा प्रास्ताविक विभाग — १-५

(१) श्रीगुरुवंदन. गुरुस्मरणामुळे

अद्भुत ज्ञानसामर्थ्य

१-५

× कारण गुरुचरण सर्वविद्याधिकरण.

ओ. १ — (१) श्रीभगवानुवाच

६

(२) सर्व ओक

७

ओ. २ — (१) सर्व ओक

८-९

ओ. ३ — (१) तत्क्षेत्रं मे श्रुणु

१०

× प्रथम ओकाचा अनुलक्षण

(२) ओ. पूर्वार्ध

११

(३) ओ. उत्तरार्ध

१२-१३

(४) या विषयाविषयीं अनेकांचा

खळ, अभिमान व या विषयाविषयींचे

अगम्यत्व

१४-२६

१ खळ —

१ वेदांची बडबड

२ तर्काची टकळी

३ षड्दर्शनवाद व विसंगति

४ घरोघरीं काध्याकूट

१४-१८

× या सर्व वर्णनांत पांडित्य व

काध्याकूटाचे दृश्य व अगदीं

प्रथमारंभीं (गणेशनमन)

प्रकट केलेली षड्दर्शनांची

परस्परविरोधिता सांगितली.

२ अभिमानानें वाद

१९-२१

× यांत नास्तिक व वेदवादी

यांच्या प्रचंड वादाचे केवळ

उल्लेखात्मक दर्शन आहे.

नास्तिक = नम्र क्षपणक

३ अभिमानानें क्षेत्ररक्षणप्रयत्न

— योगी, शंकर

२२-२३

४ या विषयाचे अगम्यत्व

ब्रह्मदेव

२६

छो. ४ — (१) ' बहुधा ' पदाधारे

२७-६५

× क्षेत्रासंबंधीं रूपकात्मक रीतीनें

व परस्परविरोधानें ५ मते.

मत १ जीववादी

१७-३२

रूपक— देह— क्षेत्र

जीव— माळक

प्राण— शेत करणारे कुळ

अपानादि चार वायु—

प्राणाचे काम करणारे भाऊ

मन— मुख्य कुळवाडी

१० इंद्रिये — मातीचा पेटारा ओढणारे

बैठ (पेटारा ओढून

जमीनीचा उबारा जातो)

उबारा = कर्तव्य

अन्याय — बी

कुकर्म — खत

दुःख } पीक
परिणाम }

परंतु जर :-

कर्तव्य — उबारा राखला

सत्कर्म — बी पेरले

तर सुख — पीक — येते

मत २ प्रकृतिवादी

३२-३९

१ जीववादीमतविरोधदर्शन

३२-३४

+ जीव क्षेत्रमाळक नव्हे. तो केवळ
प्रवासी. प्राण हा वतनी कामगार
तो पहारकरी मात्र.

खरा माळक — प्रकृति

रजोगुण — पेरणी करणारा

सत्त्वगुण — पीक राखणारा

तमोगुण — छाणी करणारा

महत्तत्त्व — खळें

काळ — खळ्यातील मळणी करणारा

बैल. ३५-३९

मत ३ संकल्पवादी ४०-५०

१ प्रकृतिवादीमतविरोधदर्शन ४०-४१

ब्रह्म — मूळ

शून्यब्रह्म — शेजघर

छयावस्था — पलंग

झोपणारा — आदिसंकल्प

संकल्पजागृति — विश्वरचना

महाभूतांचे चार भाग (जीवसृष्टिरचना)

पांचभौतिकसृष्टि (जडसृष्टि)

कर्मभकर्मगोत्र्यांचे क्षेत्राळा बांध

नापीक जमीनीचें रान

जा ये सुरूं व्हावी म्हणून जन्ममृत्युवाढा

— असें हें क्षेत्र आदिसंकल्पानें

अहंकाराशीं सख्य करून बुद्धीच्या

मध्यस्तीनें जीवनपर्यंत बाहण्याची

व्यवस्था केली. ४२-५०

मत ४ स्वभाववादी ५१-५७

१ संकल्पवादी मतविरोधदर्शन ५१-५३

विरोधांत सांख्य गृह. प्रकृतिवादी

व संकल्पवादी एक च ठरवळे.

२ स्वभावदर्शक उपमा ५४-५७

१ ढगांचें ढीग

२ तारासमूह सावरणें

३ आकाशाचें छत ताणणें

४ वाऱ्याचें नित्य वाहणें

५ कोंसाची पेरणी

६ समुद्राला भरवण

७ पावसाच्या धारा बळणें

मत ५ काळवादी ५८-६५

१ स्वभाववादीमतविरोधदर्शन ५९-६०

२ क्षेत्रावर काळसत्ता दर्शविण्या-

साठी काळावर सिंहाचें रूपक ६०-६५

१ ब्रह्मलोकहत्तीवर झांप

२ नवलोकपाळ व दिग्गजसंहार

३ जीवरूपी हरिणें नुसत्या

वाऱ्याने निर्जीव

४ काळसिंह जबडा एवढा विशाल

कीं विश्वरूपी हत्ती त्यांत फस्त.

(२) ऋषिभिर्गीतं ६६

× नैमिषारण्यांत ऋषींची चर्चा
पुराणग्रंथांत ऊहापोह

(३) छंदोभिर्विविधैः पृथक् ६७

(४) ब्रह्मसूत्रपदैश्चैव ६८

× बृहत्साम्पदैश्चैव भसा पाठ
घेतलेला दिसतो.

(५) हेनुमद्भिर्विनिश्चितैः हि पदे गाळढी

व याच्या उलट ' या क्षेत्रासंबंधी

कोणाला च ज्ञान नाही ' असे

विवेचन केले.

६९-७०

(६) पुढील श्लोकप्रस्ताव

७१

श्लो. ५, ६ — (१) श्लो. पूर्वार्ध + दशइंद्रियाणि

७२

(थोडक्यात) (२) एकंच + पंचचेंद्रियगोचराः

७३

× मुळात पंच विषय आहेत

परंतु ते दहा घेतले (ओवी

११७ ते १२१ पहा)

श्लो. ६ — (३) इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं संघातः

७३

(४) चेतना धृतिः + श्लो. उत्तरार्ध

७४

साविकारं = व्यक्त

श्लो. ५ साविस्तर (१) महाभूतानि

७५-७६

(२) अहंकार

७७-८२

× अहंकार प्रकृतीच्या पोटांत

कसा गुप्त असतो; दृष्टांत —

१ जागृतीत स्वप्न

२ अवसेला चंद्र

— पूर्वप्रगटतेची अप्रगटता

३ बाल्यकाळ — तारुण्य

४ कळीत सुगंध

— पूर्व अप्रकटतेची भावी

प्रकटावस्था

५ लाकडांत अग्नि

— अप्रकटसातत्य

× लाकडांत अग्नि अनर्थमूळ
 गृहणून पुढील धातुगत ष्वराशीं
 सदृश दृष्टांत
 निमित्तमात्र देह करून त्याला
 नाचविणारा इ. ८०-८१
 धातुगत ष्वर. अहंकार निमित्ता-
 साठीं टपलेला च असतो.
 अहंकाराचें नवल - ज्ञान्याला च
 पकडित पकडतो. ८२

(१) बुद्धि ८३-९०
 १ सुखदुःख विनचूक मापणारी ८३-८५
 २ पुण्यपाप, बरे वाईट इ.
 निवडणारी ८६-८८
 ३ ज्ञानाचें मूळ, सत्वावस्था,
 मोक्षकारण ८९-९०
 संवेदनात्मक, पृथक्कारक, ज्ञानसत्त्वमोक्षद

(४) अव्यक्त ९१-९७

× सातव्या अध्यायांतील परा } ९१
 अपरा दोन प्रकृतींचा उल्लेख }
 २ परा प्रकृति ती च अव्यक्त ९२
 ३ अव्यक्तस्पर्शीकरणार्थ दृष्टांत ९३-९७
 १ दिवसा नक्षत्रस्थिति
 २ रात्री प्राणिमात्रकर्म
 ३ देह गेल्यावर कृतकर्मांत लीन
 ४ बौमर्ष्ये वृक्ष
 ५ तंतु वस्त्ररूपानें

(५) इंद्रियाणि दश

९८-१०३

(६) एक = मन १०३-११६

१ इंद्रियें बुद्धि यांच्या सांग्यावर जें
राहते,

२ रजोगुणस्वरूपी

३ भासात्मक

४ दशेंद्रियांच्या ठिकाणचें चंचलत्वमूळ

५ मनाचें अधिक वर्णन

(७) पंचचेंद्रियगोचराः ११७-१२१

१ शब्दस्पर्शादि = ज्ञानेंद्रियपंचक

२ उच्चार, पकडणें, सोडणें, चाळणें,

मलोत्सर्ग — पांच कर्मेन्द्रियपंचक

लो. ६ (८) इच्छा १२१-१२५

१ पूर्ववस्तुस्मृतीमुळें जी उद्भवते (उद्भव)

२ इंद्रियविषययोग होतां च जी

कामाबरोबर राहते (निवास)

३ जिचा परिणाम —

१ मनस्वैरता

२ इंद्रियें भळतीकडे जाणें

३ बुद्धि वेडी होणें

४ जिचें स्वरूप ---

विषयाची अति आवड

(९) द्वेषः १२६

× इच्छित न मिळाल्यावर जो

मनोविकार उत्पन्न होतो.

(१०) सुखं १२७-१३१

+ ज्ञानेश्वरांनीं येथें सुख हें

योगसुख घेतलें आहे, येथें एकाएकी

हे घेण्याचें कारण समजत नाही.

१ स्वेतगविस्मारक

२ कायावाचामनबंधक

३ देहभावनाशक

४ प्राण सौम्य करणारे

५ सत्त्ववर्धक

६ आत्मस्वरूपमार्गदायक

(११) दुःखं १३२

x जेथे योगसुख नाही ते दुःख

(१२) सुखदुःख दोन्ही बरोबर १३३

x संकल्पविकल्पत्याग — सुख

याच्या उलट — दुःख

(१३) चेतना १३४-१४२

१ संगर्हीन उदासीनता

२ सर्व शरीरांत सर्व अवस्थांत जागृत

३ मनबुद्धीला टवटवणारी

४ प्रकृतिवमवसंतलक्ष्मी

५ सजीव निर्जीव दोहोंत निवास.

६ जडाला आत्मसंगाने सजीव करणारी

दृष्टांत — १ राजा — सैन्य -- परचक्र

२ चंद्र — समुद्र

३ चुंबकमाणि — लोखंड

४ सूर्य — लोकजागृति

५ कासबी — तिची पिळ

(१४) धृति — १४२-१४८

परस्पर वैरी पंचमहाभूतांची जूड

ज्यामुळे देहांत घडते ती धृति.

(१५) संघात १४९

जीवासह छत्तीस तत्त्वे = संघात

(१६) एतत् क्षेत्र १५०--१५९

१ छत्तीस तत्त्वे = क्षेत्र

दृष्टांत —

१ रथावयव — रथ

२ सर्व अवयव — देह

३ हत्ती घोडे इ. संघ = सैन्य

४ अक्षरसमूह = वाक्य १५१-१५५

५ मेघपिंड = आभाळ

६ लोकसमुदाय = जग

७ तेलवात अग्नि = दिवा

२ क्षेत्र म्हणण्याचे दुसरे कारण १५६

पाप पुण्य येथे पिकते.

३ यार्चे एक नांव देह. अशी

अनंत नांवे १५७

४ क्षेत्राची व्यापक व्याख्या १५८

परब्रह्माच्या पलीकडे

स्थावरजडापर्यंत

(सर्व क्षेत्र)

त्यांतील देवादि अनेक योनि

सत्त्वरजतमामुळे १५९

(१७) पुढील लोकप्रस्तावना १६०-१८४

१ ज्ञानासाठी प्रयत्नपराकाष्ठा

योगी, तपस्वी, कर्मकांडी, वेदाध्ययनी,

गुरुशुश्रूषक यांच्या द्वारे १६०-१६७

२ ज्ञानकार्य —

मोहनाश, जीवशिवैक्य, इंद्रियप्रशम,
प्रवृत्तिप्रशम, सुखनाश, मदमोहनाश,
द्वैतनाश, संसारनाश संकल्पशुद्धि,
ज्ञेयाकलन, प्राणाची पांगळी अवस्था,
बुद्धीची तेजस्विता, आनंदाची प्राप्ति,

मनःशुद्धि १६८-१७६

३ ज्ञानाचें अनिर्वचनीयत्व १७७

४ ज्ञानाचें ग्रहण (बुद्धिद्वारा) १७८

५ ज्ञानाचें प्रत्यक्षीकरण १७८-१८४

(इंद्रियद्वारा हि)

दृष्टांत— १ वसंतप्रवेश— झाडे

२ पाळवी— मुळांना पाणी

३ आचारगौरव— कुर्कान मनुष्य

४ स्नेह— आदरसत्कार

५ शांत भव्य चेहरा— पुण्यशील

६ सुगंध— कापूरकंदळ

७ प्रकाश— दिवा

छां. ७ — (१) अमानित्वं

१८५-२०२

१ कोणाशीं हि आपली बरोबरी

नको

१८५

२ स्वतःच्या मोठेपणाच्या मानाचें

संकट वाटणें

१८५-१९०

मानप्रकार—

१ संभावितगणना, २ गुणवर्णन,

३ मानसन्मान, ४ योग्यता

५ महत्त्व, ६ पूज्यता

७ कीर्ति, ८ आदरसत्कार

९ नमस्कार

स्वमानसंकट वाटण्याला दृष्टांत—

१ व्याधरुद्धमृग

२ भावेन्यात सांपडणें

३ मोठेपणाच्या संकटनिवारणार्थ उपाय—

१ वेडेपणाचें आवरण १९१-१९२

२ व्हानपणाचा अंगिकार १९३-१९५

४ अस्तित्वानें हि ओकांनीं मानूं नये १९६

५ त्यासाठीं उपाय :—

१ आपली हाळचाळ अगदीं

सूक्ष्मपणें करणें १९७

२ एकांतवास १९८-२००

एकूण अमानित्व तीन तऱ्हेनें—

१ कशाची हि बरोबरी नको

२ स्वतःच्या मोठेपणाच्या मानाचें
संकट वाटणें

३ स्वतःच्या अस्तित्वानें हि ओकांनीं
मानूं नये असें करणें

प्रत्येक ज्ञानगुणवर्णनाच्या शेंबटीं ज्ञान-

दर्शक पाल्लपद २०१

(२) अदमित्व २०२-२१७

१ पुण्यगोपन २०३, २०७, २०९

गोपनदृष्टांत—

१ दोमी — द्रव्यठेवा

२ खव्याळ गाय — पान्हा

३ वेश्या — उतार वय

४ अरण्यस्थ श्रीमान् — श्रीमंती

५ कुर्बान खाँ — अवयव

६ शेतकरी — बों

× दंभ म्हणजे पापगोपन व पुण्य असतां
किंवा नसतां हि प्रकट कारणें तद्विरुद्ध
अदंभलक्षण.

२ शरीराचें औदासिन्य व ज्ञानदान
परता

२०८-२१५

× दंभ म्हणजे शरीरपर असणे व
आत्मपर भासविणें. तद्विरुद्ध
अदंभित्व, दंभ म्हणजे स्वार्थपरता
तद्विरुद्ध अदांभित्व दानपरतेला
देहपरता म्ह. संप्रहपरता नसून
हि दानपरता दृष्टांत —

१ केळ २१३

२ मेघ २१४ — या

दृष्टांत अदंभी माणसाच्या दानाचा
आकार लहान परंतु परिणाम थोर
असा भाव प्रगट होतो.

दंभो धर्मध्वजित्वं या शांकर

व्याख्येनुसार — स्वधर्म वागूध्वजों

बांधो नेणे

२०८

(३) अहिंसा

२१७-२१३

१ अहिंसेसंबंधीं विक्षिप्त भिन्न मते

२१८-२२०

× विक्षिप्तपणा म्हणजे मत अहिंसेचें
पण त्यानें घडावयाची हिंसा.

अहिसेच्या मुळावर च धाव घाळणाऱ्या

या मर्ताना दृष्टांत :—

१ शाखा तोडून — कुंप

२ बाहू तोडून — भूक भागविणें

३ देऊळ मोडून — देवळाचा ओटा करणें

२ याज्ञिक

२२१-२२४

× याज्ञिकांच्या विक्षिप्त अहिसेचें उदाहरण

— १ अर्षणार्थ यज्ञ व त्यांत हिंसा

३ आयुर्वेद —

२२५-२३०

× एक जीव वाचविण्यासाठीं दुसऱ्या

जीवाचा घात आयुर्वेदांत सांगितला

त्याचीं उदाहरणें

१ वनस्पतिहिंसा—

१ वनस्पतीचे कंद खोदणें

२ पानासकट उपटणें

३ खोड तोडणें

४ साली काढणें

५ चिकासाठीं वृक्षाळा चिरे देणें

२ प्राणिहिंसा—

१ प्राण्यांना चिरून पित्तदि पदार्थ

काढणें

४ या विक्षिप्त मर्ताना आणखी दृष्टांत २३०-२३४

१ राहते वाडे मोडून — देवळें करणें

२ गरीबांना नागवून — अन्नछत्र घाळणें

३ डोकें झाकून — हुंगण उघडें टाकणें

४ घर मोडून — मांडव उभारणें

५ पांघरूण जाळून — शेकणें

- ६ हत्तीला स्नान
 ७ बैल विकून गोठा बांधणें
 ८ पोपटाळा सोडून — पिंजरा
 ५ जैन मत २३५-२३६
 १ पाणी गाळण्यांत हिंसा
 २ उपवासांत हिंसा
 याज्ञिक = आधिदैवत
 आयुर्वेद = आधिभौतिक
 जैन = आध्यात्मिक
 तीन तन्हेची अहिंसेची मते.
 ६ सिद्धांत २३७
 x कर्मकांडी अहिंसा म्हणजे हिंसा च.
 ७ हीं भिन्न विक्षिप्त मते सांगण्याचें
 कारण २३८-२४२
 १ हीं मते सांगण्याची सहजस्फूर्ति
 २३८-२३९
 १ अन्य मतांची मांडणी केल्यानें
 आपलें मत स्पष्ट होतें २४०-२४२
 ८ स्वमतकथनप्रस्ताव २४३-२४५
 अंतरीचें ज्ञान प्रकट होते ती
 अहिंसा २४३
 अहिंसेची कसोटी आचरण २४४
 ३ ज्ञान आणि मनाची गांठ
 पडली कीं अहिंसा प्रकट होते २४५
 ९ अहिंसक पुरुषाचें चालणें २४६-२६१
 थोडक्यांत— २४७-२५१
 बक भ्रमरवत् जीवांच्या काळजीनें

कारुण्यांत पाडलें लपवून,

पावलें टाकण्यांतली काळजी, स्नेह

मार्दव दृष्टांत — २५२-२५५

१ मांजरीचें पिल्ल धरणें

२ आईचें वाट पाहणें

२ कमलपत्र हलवून बुबुळाळा

वारा लागणें

× चाळतांना जीवांची काळजी २५५-२६१

१ कृमि कीटक दिसेल तर — लगेच

मार्गे वळणें

२ गुरुभाषनेनें त्या त्या जीवाच्या स्थितीनें

बिघाड होऊं न देणें

३ तृणाळा हि धक्का न लावणें

४ कोणाचा हि अतिक्रम होऊं न देणें

दृष्टांत — मुंगी — मेरू

भशक — सिंधु

५ निष्कर्ष — चाळणें म्हणजे कृपा

फळाफुलांनीं बहरणें

१० अहिंसक पुरुषाच्या नागिंद्रियाचें म्हणजे

मुखाचें वर्णन

२६१-२६२

(पुढील बौद्धाच्या प्रस्तावना)

श्वास, मुख, दंत वर्णन— तात्पर्य

अहिंसक पुरुषाच्या मुखाकृतीवर हि

अहिंसेची छाप.

दात ही हिंसेची खूण म्हणून मुद्दाम

त्यांना माधुर्याकुर म्हटलें.

× हिंसक पशूंत आसाच्या कुसकाऱ्यानें
क्रोधप्रकटीकरण होतें म्हणून तद्विरुद्ध
श्वाससुकुमारता सांगितली.

११ अहिंसक पुरुषाचें बोलणें २६३-२७२

१ बोलण्याचें स्वरूप थोडक्यांत—

स्नेहकृपापूर्वक अक्षरें व शब्द २६३

२ अहिंसक पुरुष बहुधा बोलत

नाहीं कारणे—

२६४-२६७

१ वर्मा लागणें

२ संशयोत्पत्ति

३ असलेली घडी बिसकटणें

४ भीति वाटणें

५ क्रोध उत्पन्न होणें

६ बोल व्यर्थ जाणें

—या गेष्टी कदाचित् आपल्या

बोलण्यानें होतील म्हणून.

३ अहिंसक पुरुष मोठ्या आप्रहानें

बोलतो

२६८

४ अहिंसक पुरुषाच्या बोलण्याला

दृष्टांत व तदनुसार त्याच्या

बोलण्याचे गुण

२६९-२७०

दृष्टांत —

१ नादब्रह्ममूर्ति — माधुर्य

२ गंगाजळरव — पाबित्र्य

३ पतिव्रतावार्धक्य — मर्यादा

दृष्टांतानुसार प्रत्यक्ष गुण —

१ सत्य, पावित्र्य — स्वरूप

२ मृदु, रसाळ, माधुर्य — रीति

३ मित, मर्यादा — परिमाण

५ अहिंसक पुरुषाच्या बोलण्यांत द्वादश-

भाषणदोषवर्जन

२७०-२७२

१ विरोध ७ अडवणुक

२ वाद ८ आवेग

३ संतापकरता ९ खंखचटपणा

४ उपहास १० आशा दाखविणे

५ कापट्य ११ कुशंका घेणे

६ वर्मस्पर्श १२ प्रतारणा करणे (असत्य)

१२

अहिंसक पुरुषाची दृष्टि

२७३-२७७

१ भुवया मोकळ्या + कारण आढ्या

असेळेल्या भुवया क्रोधदर्शक

२ कोणाकडे हि सहसा न पाहणे

कारण सर्वत्र ब्रह्म. आपल्या पाहण्याने

कोणाकडे घास न व्हावा.

३ पाहिल्यास अपूर्व कृपादृष्टि दृष्टांत

चंद्र - चकोर, कासबी.

१३

अहिंसक पुरुषाचे हात

२७८-२९२

१ कृतार्थ पुरुषवत् निष्क्रिय २७९

२ निष्क्रिय हातामागे निष्क्रिय पुरुष

दृष्टांत

२८०-२८१

१ कार्यासमर्थ — त्यांत — संन्यास

२ निरिधनता — आग हि नाही.

३ मळचा मका .. मोन घेणे

३ निष्क्रियतेचें अहिंसादर्शक वर्णन

२८२-२८६

वाज्याला हिसका, पोकळीला नख

न लागावें म्हणून

पशुपक्षी उडवणें, माशी चिळट

उडविणें याची गोष्ट च नाही.

दंड काठी नाही. शस्त्रें हि नाहीत

कमळ, पुष्पमाळा हि परमाणुंना,

सूक्ष्म जीवांना गोफण होईल

म्हणून झेलणें नाही.

अंगवरचें केंस कुरवाळणें नाही.

बोटावर नखांची गुंडाळी. कारण

नखें रूप नयेत. लागत्यास त्यांचा

गुळागुळीत स्पर्श.

४ अहिंसकाच्या हाताचा कार्योपक्रम

दुःखितार्थ

२८७-२८८

अभय देण्यास

पडलेल्याला आधार देण्यास

दुःखी जीवास कोमळपणें गोंजारण्यास

५ अहिंसकाच्या हाताचा प्रभाव २८९-२९०

६ अहिंसकाच्या हाताची निर्दोषता आणि

सफलता

२९१

७ अहिंसकाच्या हाताला शेंबटची उगमा २९२

१४ अहिंसक पुरुषाचें मन २९३-३१०

× आतांपर्यंत अहिंसक पुरुषाच्या पाय,

मुख, नेत्र, हात इ. च्या क्रियांचें

जें वर्णन केले तें मनाचें च. कारण

इंद्रियांहून मन भिन्न नाहीं. २९३-२९६
दृष्टांत —

- १ फाद्या म्हणजे च झाड
- २ पाणी ,, समुद्र
- ३ तेजस्वी पदार्थ ,, तेज
- ४ अवयव शरीर एक च
- ५ पाणी रस ,,

इंद्रियद्वारा मन च बाहेर प्रगट
होतें उदा. बीं. झाड २९७-३००
मनावांचून इंद्रियें लटकीं

दृष्टांत ३०१-३०२

सूत्रधर — काळसुत्री बाहुली

अन्याचा उगम — प्रवाह

जीव — देहव्यापार

सर्व इंद्रियव्यापारांना मन हें मूळ

दृष्टांत ३०३-३१०

पिकलेले फळ — सुगंध

समुद्राचे उधान — खाज्या भरणें

पंतोजी — मुलांकडून लिहविणें

१५ कायावाचामनानें हिंसेचा पूर्ण त्याग

तेथें च पूर्ण अहिंसा व ज्ञान ३११-३१३

१६ अहिंसेच्या केलेल्या विस्ताराबद्दल

कारणें व संतश्रीत्यांजवळ क्षमा-

याचना

३१४-३१८

१ श्रीत्यांचा कल्पित आक्षेप- हा

वक्ता रसाळ भावनांत वाढवतो ३१५-३१६

दृष्टांत —

द्विरवा चारा — गुरूं

वाच्याची झुळूक — पाखरूं

२ श्रोत्यांचा आक्षेप खरा नसून
विस्ताराचें कारण भिन्नमतनिराकरण

३१७-३१८

निरनिराळ्या मतांचें निराकरण न

करतों तर श्रोत्यांचें समाधान न

होतें. दृष्टांत —

३१७-३२२

रत्नपारद्व्यांचें गांव — शालिग्राम

— स्फटिक पिठाची विक्री — कापूर

श्रोते सामान्य नसून अधिकारी.

स्यामुळे निःशंक व्याख्यान भाग

होतें नाहीं तर श्रोते लक्ष देते ना ३२३-३२८

दृष्टांत — शेवाळाचे पाणी — हंस

ढगाआड चंद्र — चकोर

संतश्रोत्यांना संतोषविण्यासाठी व्याख्यान

प्रथननिमित्त. त्याचसाठी विस्तार.

त्याबद्दल क्षमायाचना. ३२८-३३५

विस्ताराचें दृष्टांतानें समर्थन ३३६-३३८

अज्ञातळा खडा काढण्यांतळा उशीर.

वाटेंत भेटलेल्या ठगाळा चुकविण्यासाठी

उशीर.

(४) क्षांति

३३९-३५३

क्षांति = सहन करणें (क्षमा)

× क्षमेची वाढती रीति:—

वाढीला दृष्टांत

३४१-३४२

खोळ डोहांत कमळें, दैववानाळा संपत्ति

१ सहन करण्यांत खेदाचा लेश हि

नसणें

३३९

२ सहन करण्यांत अलंकारवत्

भावड

३४२

३ अनिष्ट हि इष्टवत् साहणें

३४३-३४९

उदा. मानापमान

निंदास्तुति

सुखदुःख

शीतोष्ण

दृष्टांत घेरू वराह पृथ्वी.

४ इष्ट हि न भोगणें केवळ सहन करणें

५ सहन करण्यांत अमुक प्रमाण नसणें

अपरंपार सहन करणें

३४९

दृष्टांत - समुद्र

३५०

६ सहन करतो याचें भान हि

नसणें (क्षमासहजता)

३५१

× अनाक्रोश क्षमा शांकरव्याख्येचा

उल्लेख

३५२-३५३

(५) आर्जव

३५४-३६८

१ सर्वांशीं सारखें सौजन्य

३५४-३५७

दृष्टांत - प्राण, सूर्य, आकाश

२ आपपरभाव नसणें

३५८

× कारण जगाशीं ब्रह्मरूपांत जुनी

ओळख.

३ सर्वांशीं मिळून जाण्याची वृत्ति ३५९-३६१
दृष्टांत - पाणी, वारा, आई.

म्हणजे अढी, शंका, हाव नसणें

४ गोपनवृत्ति नसणें. दृष्टांत - कमळ रत्न

३६२-३६३

५ स्पष्टपणा

३६४-३६५

६ निर्मळपणा दृष्टांत अमृत

३६५-३६८

(६) आचार्योपासनं

३६९-४६०

१ गुरुसेवेचें भाग्य व तद्विषयक

व्याख्यान एकाग्रतेनें ऐकण्याबद्दल

अर्जुनाच्या कृष्णसूचना

३६९-३७१

भाग्यकारण - सेवा जीवाच्या

शोकावस्था नष्ट करते. बद्धस्थिति देते.

अर्जुनाच्या प्रस्तुत स्थितीला उद्देशून उल्लेख

२ गुरुसेवेची प्रथम पायरी -

गुरुकुळाचा सर्वस्व अर्पण

३७२-३७४

दृष्टांत - १ नदी समुद्रार्पित पाण्यासह

२ वेदविद्या ब्रह्मार्पित सिद्धांतांसह

३ सती-पत्यार्पित-गुणांसह

३ गुरुसेवेची द्वितीय पायरी गुरु

विषयीं अतिशय उत्कंठावस्था

३७४-३७९

दृष्टांत - विरहिणी

३७५

वत्स

३७८-३७९

विरहवर्णन - गुरुस्थान

स्थानाकडील वारा दिशा इ.

४ गुरुसेवेची तृतीय पायरी —

गुरुसेवेच्या उत्कंठेचे प्रसंगतर ३८०-३८४

× गुरुकडील माणसाच्या दर्शनाने

अपार आनंद ३८०-३८२ दृष्टांत —

१ मरणाराळा — आयुष्यलाभ

२ शुष्क अंकुराला — अमृतवर्षाव

३ लहान डबक्यांतला मासा-- समुद्रांत

४ भिकाऱ्याला गुप्तनिधानप्राप्ति

५ आंधळ्याला नेत्रप्राप्ति

६ भणंगाला इंद्रपद

गुरुकुळाची अतिशय आवड ३८३-३८४

५ गुरुसेवेची चतुर्थ पायरी ध्यानद्वारे

गुरुमूर्ति उपासना ३८५-३९०

पूजारूपक —

१ हृदय — कोट

२ स्वतः — गुरुपरिवार

३ ज्ञान — चबुतरा

४ आत्मानंद — मंदिर - तेथे

गुरुमूर्तिस्थापना

५ ब्रह्मबोध — सूर्योदय

६ बुद्धि — परडी

७ सात्त्विकभाव — फुले

८ श्रीगुरु — शंकर

९ जीवभाव — धूप

१० ज्ञान — दांप

११ ब्रह्मैक्य — नैवेद्य

- १२ स्वतः — पुजारी
 १३ गुरु — आराध्यमूर्ति
 ६ गुरुसेवेची पंचम पायरी — ध्यानद्वारे
 सर्वभाव गुरुमय होणे — ३९१-४०१
 १ शेषशायी रूपक ३९२-३९५
 स्वप्रेम — क्षीरसमुद्र
 ध्यानसुख — शेषमंचक
 गुरु — नारायण
 स्वतः — लक्ष्मी, गरुड, ब्रह्मदेव
 २ गुरु — माता ३९६
 स्वतः — वत्स
 ३ ज्ञानवृक्ष — छाया ३९७
 गुरु-धेनु
 स्वतः-वासरू
 ४ गुरु -- पाणि ३९८
 स्वतः — मासोळी
 ५ गुरु - पर्जन्यवृष्टि ३९९
 स्वतः — सेवावृत्तिरूप रोप
 ६ गुरु — पक्षिणी ४००-४०१
 स्वतः — चार घेणारे पिल्ले
 ७ गुरु — तारू ४०१
 स्वतः — तार्वार्या कासेळा लागळेळा
 ७ गुरुसेवेची ६ वी पायरी प्रत्यक्ष
 गुरुसेवा ४०३-४३१
 १ प्रत्यक्ष सेवेची कसोटी
 गुरुप्रसन्नता ४०४

२ गुरुपार्शी वर मागणें तो

हि सर्व च सेवा स्वतः

करण्याचा व सर्व च सेवा-

साधनें स्वतः होण्याचा

४०५-४०७

३ गुरुंना सेवेनें केवळ स्वतःच्या

आधीन वरून सोडणें ४०८-४१४

४ घरांत, मागांत, स्नान, भोजन,

बस्त्र, आसन, शयन, ग्रंथ-

निरूपण इ. सर्वांत सर्व साधनें

स्वतः होऊन अनन्य अशी

गुरुंची सेवा

४१५-४३१

८ गुरुसेवेची सातवी पायरी

४३२-४३७

आपल्या देहातील पंचमहाभूते

मरणोत्तर गुरुशुश्रूषेत

९ गुरुसेवेची आठवी पायरी

गुरुकार्य

४३८-४४२

१ गुरुसेवेत स्थळकालरात्रिदिवस

कोणती हि मर्यादा नाही.

२ गुरुंचे कठिणांतले कठिण काम

एक व्यानें च तडीस नेण्याची

हिमत व आत्मबळिदानाची तयारी

१० गुरुसेवेची शेंवटची कल्पना ४४३-४५५

सर्व विश्व गुरुमय

४४३-४५२

गुरुशुश्रूषक हा ज्ञानी भक्त

तत्त्वज्ञानाचा आधार

४५३-४५४

गुरुशुश्रूषकापार्शी अपरंपार

જ્ઞાન

૪૫૫

૧૧ ગુરુપ્રેમામુલે ચ એવઢા વિસ્તાર

યા કાર્મી સ્વતઃચી અયોગ્યતા ૪૫૬-૪૫૯

૧૨ વિસ્તારાબદ્ધ ક્ષમાયાચના થ

પુઢીલ વ્યાધ્યાનાવધાનાબદ્ધ વિનંતિ ૪૬૦

x

ગુરુસંવેષે સર્વ વર્ણન ભાવનાત્મક

દાખવિલે. કારણ અશી સેવા કેવલ

ભાવનાત્મક અસૂ શકતે.

(૭) શૌચં

૪૬૧-૪૮૪

૧ અંતર્બાહ્ય શુચિતા

૪૬૧-૪૬૩

(શરીર આણિ મન) દૃષ્ટાંત—

ફાપૂર, રત્નપિંડ, સૂર્ય

૨ અંતર્બાહ્ય શુચિતાસાધન

૪૬૪-૪૬૭

(બાહેર કર્મને આંત જ્ઞાનાને)

દૃષ્ટાંત — આરસા, વજ્ર

૩ કેવલ બાહ્યશુચિત્વાચી વ્યર્થતા ૪૬૮-૪૭૪

કારણ અંતઃશુદ્ધિ અસેલ તર બાહ્યશુદ્ધિ

યેઈલ. પળ બહિઃશુદ્ધિ અસેલ તર

અંતઃશુદ્ધિ લામેલ અસે નાહી. દૃષ્ટાંત

દારૂચા ઘડા — ગંગા

વ્યર્થતાદૃષ્ટાંત —

મૃત — શ્રંગાર

ગાઢથ — તીર્થસ્નાન

કદ્દુ દુષ્યા — ગુલાને માલગે

ઓસ ઘર — તોરણ બંધગે

ઉપવાસી — બાહેર અન્નલેપ

विधवा - कुंकू लावणे

कळसाचा मुळामा

शेणाचें रंभीत फळ

४ शुचितेची कसोटी - आंतबोहेर एक

होणें. केवळ शुचित्व उरणें. ४७४-४७५

५ केवळ शूचि भूमिकेची द्विविध

पूर्णता

४७६-४८४

१ सतत सद्भावविष्करण

४७६

स्फटिकगृहगतदोषदृष्टांत

२ विषयांत असूनहि यत्किंचित्ति

विषयसंस्कार न होणें ४७७-४८४

दृष्टांत - वाटेतील महारीण

स्त्रीची पुत्रप्रेमांत कामरहिता

पाण्यानें हिरा हरळ भिजणें अशक्य

(८) स्थैर्य

४८५-५०१

देहाच्या चळवळीनें (ज्ञानी) स्थिर

मनुष्याचें मन चळत नाहीं. ४८५-४९१

दृष्टांत- १ गोवार्तन्य

२ पतिव्रताविळास

३ लोभ्याचा जीव

४ धावणारें दग व आकाश

५ ध्रुव

६ पाथिक व पंथ

२ देहविकारामुळे स्थिर मनुष्य चळत

नाहीं.

४९२-५०१

x देहविकार- सुखदुःख, भयशोक, मृत्यु,

वासना, रोग, काम, क्रोध, निंदा, अपमान इ.

दृष्टांत— १ वाबटळ व पृथ्वी

२ क्षीरणव व मंदर

३ आकाश व वणवा

(९) आत्मविनिग्रहः

५०२--५१२

१ इंद्रियांपासून अंतःकरणाची जपणूक

कारण काम आशा यांची भीति ५०२-५०५

जपणूकीला दृष्टांत —

पिशाच — झाड

योद्धा — हत्यार

आई — मूल

मधमाशी — मध

२ योगशास्त्रीय निग्रह

५०६-५१०

प्रवृत्तिनिरोध — दृष्टांत स्वैरस्त्री

इंद्रियनिरोध

शमदमजागृति

तीन चक्रांत तीन बंध

इडापिंगळा संधीवर चित्तप्रवेश

ध्यानापुढील समाधिप्रज्ञा

चित्तचैतन्य एकरूपता

३ अंतःकरणनिग्रहाचा गौरव व

समाप्ति

५११-५१२

लोक ८ — (१) इंद्रियार्थेषु वैराग्यम्

५१३-५२४

१ विषयविरक्तीची तीव्रता (निषेधक बाजू)

दृष्टांत —

५१३-५१७

ओकारीने जिमेला पाणी

मळ्याला मिठी
विष गिळणें
जळतें घर — प्रवेश
वाघाची गुहा — वसती
लोहरस — उडी घाळणें
भजगराची उशी करणें

× दृष्टांतांत विषयाविषयीं जुगुप्सा व
भयानकता प्रतीत होईल अशी योजना
आहे.

२ विषयविरक्तीची विधायक बाजू
(योगाची आवड म्ह. भोगाची नावड)
शरीरकार्श्य — योगाला अवश्य
शमदमाची हौस
तपोव्रतांचा मेळावा
एकांतवास
योगाभ्यासाचा हव्यास

३ इहपरभोगाविषयीं तीव्र तिरस्कार

५२१-५२४

दृष्टांत — इहभोगतिरस्कार —
बाणाचें आंधरूण
पुढाच्या चिखळांत लोळणें
दृष्टांत — परभोगातिरस्कार —
कुत्र्याचें सडलेले मांस

(२) अनहंकार एव च

५२५-५३५

१ सकामाप्रमाणें कर्म करून हि
जाणवि नसणें

५२५-५३०

× कर्म = १ इष्टापूर्त = सार्वजनिक

२ वर्णाश्रम = नित्यनैमित्तिक

जाणीव नसणें = १ मी केलें

२ माझ्यामुळें सिद्धीस गेलें

दृष्टांत— वारा — सहजसंचार

सूर्य — निरहंकार उदय

वेद — सहजज्ञानज्ञानकथन

गंगा — निर्हेतुकवहन

झाडें — निरहंकार फळतात

× झाडें निरहंकार फळण्याचा दृष्टांत कर्म-
सिद्धीसाठीं आहे.

२ कायावाचामनाची निरहंकारता म्ह.
कर्मांत अलिप्तता. कर्माचा बिलकूल
बोजा न होणें.

दृष्टांत—

५३१-५३२

एकपेडी दोरी

आकाश व दगें

३ देहात 'मी' आहे ही आठवण हि नसणें.

दृष्टांत—

५३३-५३५

मद्यची — वस्त्र

चित्राहातचें — शस्त्र

बैलावर बांधलेलें शास्त्र

(३) जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम्

५३६-५९३

१ थोडक्यांत सर्व पद ५३६-५३७

× जन्ममृत्यु इ. चें अनुदर्शन म्हणजे

त्यापासून अक्षिप्तता (अक्षिप्तते-
शिषाय अनुदर्शन अशक्य) दृष्टांत—

साधक — पिशाच

योगी — उपाधि

ओळंबा — सरळता, शकता

२ जन्म ५३७-५४३

१ जन्माचें अनुदर्शन = जन्म दोषाचें

अनुदर्शन ५३८-५४०

जन्मांतर्ल. कुत्सितता ५३९-५४०

असह्यतेने अनुदर्शनाला दृष्टांत —

सापाचा डाव

ढोळ्यांत रेंती

जखमेंत बाणशक्य

२ जन्माचें अनुदर्शन = पुन्हां जन्मप्राप्ति

होणार नाही अशी मनस्थिति ५४१-५४४

टपलेल्या मनस्थितीला दृष्टांत —

जुगारी

बापाच्या वैऱ्याचा सूड

मारणाऱ्याच्या मार्गे लागणें

जन्म ही मानहानि ५४४

३ मृत्यु ५४४-५५२

मृत्यूचें अनुदर्शन = मृत्यूपूर्वी च

सावधता — दृष्टांत — ५४५-५४८

ढोह पाहून काठावर च काऱ्या मारणें

युद्धापूर्वी अवसान संभाळणें

घावापूर्वी ढाल पुढे करणें

दगा होणार हें ऐकून आधीं

सावध होणें

प्राण जाण्यापूर्वी औषध घेणें

मृत्यूपूर्वी सावधानता नसेल तर ऐन

वेळेवर उपयोग नाहीं

५४९-५५०

दृष्टांत— आग लागल्यावर

बिहीर खोदणें

× मृत्यूपूर्वीची तयारी म्हणजे तो

येणार च याबद्दल खात्री, त्या वेळीं

अकस्मातता न भासणें

५५१-५५२

दृष्टांत —

बैलवान् बैरी

माहेरचा वियोग

संन्यासी पुरुष

× जन्ममृत्यु या दोहोच्या अनुदर्शनाचें

फल

५२२-५५४

या जन्मानें जन्म

या मरणानें मरण

नष्टता

४ जरा

५५५-५८७

१ तरुणपणीं च, दृष्टांतयुक्त, तारुण्याच्या

तुळनेनें जरादर्शन

५५५-५६५

२ केवळ दृष्टांतयुक्त जरादर्शन

५६६-५७१

३ जरेमुळें इतरांच्याकडून तिरस्कार

५७२-५७५

मरणासाठीं इतरांचे नवस

लोकांनी पाहून थुंकणें
सोयऱ्यांनीं कंटाळणें
बायकांनीं भूत म्हणणें
मुळांनीं घाबरणें
शेजाऱ्यांनीं त्रासणें

४ जरादर्शन म्हणजे तरुणपणीं च

जरा आली नाही तों आपलें साध्य
साधणें

५७६-५८२

कान — श्रवण

पाय — यात्रा

डोळे — दर्शन

तांड — सुभाषित

हात — दानादि

मन — आत्मज्ञान

— हें साध्य

अगोदर च साध्य साधण्याला दृष्टांत —

चोर लुटण्यापूर्वी संपत्तीची वासळात

वात मारवली नाही तों च आकापाकी

५ वृद्धदशे पूर्वी साध्य साधलें नाही तर

शेंवटीं उपयोग होणार नाही

दृष्टांत —

५८२-५८७

किल्ले मोडकऱ्यांस येणें

आकाशांत दग जमणें

तिळाचें आड

अग्नि राखोंडी जाकूं शकत नाही.

६ व्याधि

५८८

रोगदर्शन = रोग आला नाही तों

या शरीराचा पूर्ण उपयोग करून घेणें

૭ દુઃખ

૫૮૯-૫૯૦

દુઃખદર્શન મ્હળજે ણ્યા યોગે

દુઃખોત્પત્તિ તે મૂળ મ્હ. મમતા

સોઢળે દૃષ્ટાંત — સર્પાનેં ચણલલેલા

અન્નપિંડ

૮ દોષ

૫૯૧

દોષાનુદર્શન મ્હળજે ણ્યા ણ્યા કર્મનેં

દોષોત્પત્તિ હોતે. તેયે

યમનિયમયોજના

૫૯૨-૫૯૩

૯ ળોકોપસંહાર

ળો. ૯ — (૧) અસક્તિ:

૫૯૪

= સ્વદેહાવિષયીં ઉદાસીનતા

દૃષ્ટાંત— ધર્મશાળેત વસલેલા મનુષ્ય

(૨) અનભિષ્વંગ: પુત્રદારગૃહાદિષુ

૫૯૫-૬૦૦

ઘરાવિષયીં અનાસક્તિ

— સાવલીચેં માન

ળીવિષયીં અનાસક્તિ

દૃષ્ટાંત — છાયા

મુલાંવિષયીં અનાસક્તિ

દૃષ્ટાંત— ઘાટસરુ

ળાડાલાલર્ચીં ગુરે

આદિ શન્દાનેં સંપત્તિ સુચવિલી.

સંપત્તીવિષયીં અનાસક્તિ—

કેવલ દ્રવ્યસાક્ષિત્વ.

वेदाज्ञेप्रमाणे पुत्रादीविषयीं कर्तव्य.

तथापि अनासक्ति.

अनासक्तीचा अर्थ कर्तव्यत्याग

होऊं नये म्हणून स्पष्टीकरण.

(३) श्लो. उत्तरार्ध

६०१-६०३

समत्वदृष्टांत—

ग्रीष्मवर्षाकाळीन समुद्रस्थिति

तीन्ही काळीं सुर्यस्थिति

आकाश

इष्टानिष्टाबरोबर सुखदुःख हि घेतळें.

श्लो. १० — (१) श्लो. पूर्वार्ध

६०४-६११

अनन्ययोगाचीं तीन लक्षणें—

६०४-६०७

ईश्वराशिवाय जगांत श्रेष्ठ काहीं नाहीं.

ईश्वराशिवाय कायावाचामनानें

अन्य आशा नसणें.

सतत ईश्वरानुस्मरण दृष्टांत— स्त्री.

अनन्ययोगानें भाक्ति दृष्टांत—

६०८-६११

गंगा — समुद्र

सूर्य — प्रभा

पाणी — लहरी

(२) श्लो. उत्तरार्ध

६१२-६१४

विविक्त देश—

१ तीर्थ २ नदीतीर ३ तपोवन

४ अरण्यगुहा ५ पर्वतखोर्

६ सरोवरतीर = एकूण एकांत

एकांत, अरण्य, पाणी, पर्वत

या चारार्चें वैपुल्य

(३) पुढील श्लोकप्रस्ताव

६१५

श्लो. ११ — (१) अभ्यात्मज्ञाननित्यत्वं ६१६-६२३

× ईश्वराखेरीज स्वर्गसंसारादि ज्ञानें
मिथ्या आहेत हें जाणणें म्ह.

अभ्यात्मज्ञान. दृष्टांत —

आडवाट — राजमार्ग

नित्यत्वदृष्टांत — मेरु, ध्रुव.

(२) तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् ६२४-६३३

× अभ्यात्माज्ञाननित्यत्वानंतर
तत्त्वज्ञानार्थदर्शन काय उरतें
ही शंका गृहीत धरून तिचे
निरसनार्थ विवेचन —

१ अभ्यात्मज्ञाननित्यत्व झालें
म्हणजे तत्त्वज्ञानार्थदर्शन म्हणजे .
ज्ञेयदर्शन जवळ जवळ झाल्या —

सारखें च. फक्त काळाचा थोडा

फरक राहतो. दृष्टांत — बसणें ६२४-६२५

२ ज्ञेयदर्शन झालें नाही तर
अभ्यात्मज्ञान हि झालें नाही असें
च म्हणावें लागेल. दृष्टांत —

आंधळ्याच्या हातांतला दिवा

३ अभ्यात्मज्ञाननित्यत्व असून हि
ज्ञेयदर्शन होत नसेल तर त्याला
कारण अनिर्मळता

६२९

४ तात्पर्य अभ्यात्मज्ञाननित्यत्व

म्हणजे ज्ञानाचा मोठेपणा ग्रहण
 झाला पण ज्ञेयदर्शनाला ते ग्रहण
 बुद्धीत पूर्ण समावळें पाहिजे ६३१
 ५ उपसंहार ६३२-६३३
 ज्ञेयदर्शकपुरुषगौरव
 — तो मूर्तिमंत ज्ञानच ! दृष्टांत
 सूर्य
 अज्ञानं यदतोऽन्यथा या पदाचें
 विस्तृत व्याख्यान व्हावयाचें
 असल्यानें श्रोत्याकरवी विनंति ६३४-६४८
 या विषयाचा विस्तार आतां पुरे ६३४-६३५
 यापुढें आलेला सद्द्वयविषय आतां
 सुखं करावा या दृष्टीनें श्रोत्याचें
 म्हणणें दृष्टांत— ६३६-६३८
 सुप्रण, गाय
 इतरांच्या व्याख्यानाच्या तुलनेनें
 आतांपर्यंतच्या अप्रतिम व्याख्याना
 बद्दल प्रशंसा ६३९-६४५
 ज्ञानविषय पुरा कोणी च म्हणणार
 नाही. दृष्टांत —
 अमृताच्या पावसाचें सातरे
 सुखाचे कोट्यवधि दिवस
 पौर्णिमाश्रीचें युग
 भाग्यवान् पाहुणा आणि
 सुप्रण
 रसाळ व्याख्यानाने श्रोत्यांच्या

अवधानाची द्विगुणितावस्था व

‘ अज्ञानं यदतोन्यथा ’ चें व्याख्यान

करण्यासंबंधी विनंति ६४६-६४७

वक्त्याची अनुमति ६४८-६४९

(३) एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तं ६५०-६५२

× श्रिकृष्ण आणि इतर ज्ञान्यांचें हि
हें च मत,

करतळामळकवत् हें ज्ञानदर्शन

(४) अज्ञानं यदतोन्यथाव ६५३-६५५

दृष्टांत— दिवस — रात्र

(५) अमानित्वादिलक्षणाविरुद्ध अज्ञान लक्षणें

६५६-६८४

१ मानित्वं

६५६-६७८

मोठेपणा, मान, सत्कार, गर्व-युक्तता

२ दंभित्वं

६५९-६६१

पुण्यकर्मबळेजाव दृष्टांत- मांगाचें तोरण

उद्धतता दृष्टांत- देवळांतील खटारा

विद्येचा देखावा, पुण्याचा डांगोरा,

लौलिकार्य प्रत्येक गोष्ट, लोकांना

फर्सी पाढणें

३ हिंसा

६६२-६६४

आचरणापासून जगाला दुःख

दृष्टांत — वणवा

भाषण — बोचणारें — दृष्टांत — पहार

घातकता बिषाहून अधिक

४ अक्षति

६६५-६६८

संयोगवियोगाने हर्षशोक दृष्टांत

माता

स्तुतीने चढून जाणे दृष्टांत -- धूळ

अल्पनिंदेने हि दुःख, मानापमान

सहन होत नाही. दृष्टांत — चिखळ

५ अनाजवं

६६९-६७२

आतल्या गांठीची वृत्ति, मनस्येकं

वचस्येकं, दिखाऊ वृत्ति — दृष्टांत

पारधी, शेवाळाने गुंडाळकेली गार,

निबोणी

६ आचार्यद्रोह

६७३-६७७

गुरुकुळाची लाज, गुरुभक्तीचा कंटाळा,

गुरुशीं माजोरीपणा,

गुरुद्रोह्याचे नांव घेणे पाप

गुरुभक्ताचे नांव घेऊन या पापाचे

आळन

७ अशुचित्वं

६७८-६८४

१ आचारांत डळमळ

२ संशयीपणा

३ घाणेरेपणा-उपमा-रानांतीक आड

४ द्रव्याशुचि-दृष्टांत-कुत्रा

५ स्त्रीविषयी अशुचि

६ निव्यनैमित्तिक चुकणे

७ पापाची लाज नसणे

८ पुण्याची चाड नसणे

८ अस्थैर्य

६८५-६९२

१ अल्प स्वार्थानें हि चलितता

उपमा— गवताचीं बीजे

२ भातीनें चलितता दृष्टांत— डबकें

३ मनोरथानीं चलितता दृष्टांत— पुरांतका
मापट्या

४ दुःखानें चलितता दृष्टांत—

वाज्याबरोबरची धूळ

५ निवासानें चलितता— दृष्टांत १ सरडोक
रांजण

९ स्वैरता

६९३-७०२

१ निग्रहाचा जोर नसणें

२ निषेधाची भाती न मानणें

दृष्टांत — ओढा

३ पापाचार — व्रत, यमनियम, धर्मवादाता

४ लजाराहिल्य

५ कोणाला हि न मानणें —

कुळपरंपरा, वेदाज्ञा, कृत्याकृत्यनिर्णय

६ या सर्व स्वैरतेला दृष्टांत—

१ पोळ

२ निर्जन जागेतला पाट

३ वारा ४ अंध हंची ५ उकिरडा

६ उनाड टोर ७ गांववेस ८ अनछत्र

९ वेश्या, १० वाण्याचें दुकान

० इंद्रियेधेषु अवैराग्यं

७०२-७१३

१ स्वर्गासाठीं येथें सिद्धता

२ वैराग्यविरोध

३ विषयासक्ति — दृष्टांत — महारोगी,

गाढव, आर्गीत उड्डी, व्यसनं, हरिण

४ विषयासक्तौचें वर्णन

प्रथम आईबाप, नंतर स्त्री, नंतर मुलें

मांजरीचा दृष्टांत

११ अहंकार

७१४-७२७

१ देह हा च आत्मा मानणें

७१४

२ हर्षामर्षांत सांपडणें

७१५

३ विद्यातारुण्यमद

७१६

४ आपल्यासारखा दुसरा

कोणी च न मानणें

७१७-७१८

५ दुसऱ्याचें बरें सहन न होणें

७१९ दृष्टांत व्याधिप्रस्त

६ गुणनाश, — दृष्टांत दीप ७२०

स्नेहनाश, दुःखोत्पत्ति

७ समजून न पटणें — दृष्टांत दीप ७२१

कांगावा करणें, परघात

८ अल्पविद्येनें ताठा -- दृष्टांत दीप ७२२

९ गुण, ज्ञान, तप इ. चा अहंकार

७२३-७२४

दृष्टांत — नवव्वर, सर्पाळा, दूध

१० गर्वानें फुगणें

७२५

दृष्टांत — अंत्यजाळा राण्य, खांब

११ अनसत्त्व दृष्टांत — लाटणें

७२६

१२ अद्रव — दृष्टांत घोंढा

७२७

- १३ कोणाळाहि न मानणें दृष्टांत— फुरसे ७२६
- १२ जन्माचा विचार न करणें ७२८-७३६
- १ शरीरजोपासन
- २ मागीळ किंवा पुढील जन्माचा विचार न करणें
- ३ इंद्रियक्षरणविस्मरण दृष्टांत —
कृतघ्न चोर, निलजरा, ओढाळ कुत्रें
सर्पेतुंडस्य भेक.
- ४ जन्मजुगुप्सा नाही.
- १३ मृत्यूचा विचार न करणें ७३७-७५३
- १ जीविताच्या भरांत चिरंजीव असा भ्रम
७३७-७३८
- २ जीवितरूपानें मृत्यू च पुढें
आहे हें न जाणणें ७३९-७४३
- दृष्टांत—
लहान डबक्यांतला मासा
गाणें—हरिण
आमिष—मासा
दिव्याचा लखलखाट—पसंग
घर जळतें— निद्रित मनुष्य
विषाबरोबर अन्न
३ शरीरपरता व विषयसुखभोग
सत्य मानणें ७४४
- ४ विषयसुखभोग व शरीरबाढ
ही मृत्यूच्या जवळ जाण्याची
चिह्ने न जाणणें दृष्टांत— ७४५-७५१
- ठकमैत्री

- मितीवरीक चित्र धुणें
पांढूरंगाचे स्थौल्य
सुळावर जाणाव्याचा पावळें
पाण्यानें मीठ धुवून जाणें
उपसंहार ७५२-७५३
- १४ जरेंचा विचार न करणें ७५४-७६२
- १ तारुण्याच्या तोज्यांत म्हातारपण
विसरणें ७५४-७५५, ७६०
- दृष्टांत— कळ्यावरून लवंगलेळा घोंडा
२ तारुण्यमदानें बेताल होणें ७५६
- दृष्टांत— १ ओहोळाळा पाणी
टोणग्यांची झुंज
- ३ म्हातारपणाची छाया पडली तरी हि
म्हातारपणा विसरणें व मायापसारा
वाढविणें ५५७, ५५८, ५६२
- ४ अशक्त, कुबडे इ. ना तारुण्यमदानें
हीन लेखणें. आपली अवस्था अशी
च होईल हें न जाणणें ७६१
- १५ व्याधीचें अदर्शन ७६२-७६८
- एकदोनदां कुपथ्य करून हि शरीर
ठीक आहे असे पाहून रोग न
मानणें. दृष्टांत —
- १ व्याघ्राण्यांतून आलेला पोळ
२ सर्पाबिळातला ठेवा
व्याधीच्या अदर्शनाची भयंकरता
दृष्टांत — निद्रित बैरी

१६ दुःखाचें अदर्शन ७६९-७७०

१ स्त्रीपुत्रादिविषयसंवादनापासून
अंध होणें

२ यांचा शेंबटीं बियोग हें भावी
दुःख न दिसणें

१७ दोषांचे अदर्शन ७७०-७८०

कृति, आशा, चिंतन, शरीरमनप्रवेश;
स्पर्श, गमन, दर्शन इ. इ. विषयीं
सर्व निषिद्धाचरण करणें व त्यांचा
परिणाम न पाहणें.

× निषिद्धाचारी पुरुषाच्या अज्ञानाची
बलिष्ठता ७८०

१८ आसक्ति ७८१-७८२

× गृहसंसारविषयक दृष्टांत — भृंगी

१९ अभिष्वंगः पुत्रदार गृहादिषु ७८३-८०४

स्त्रीविषयीं आसक्ति दृष्टांत—

शर्करेवरची माशी ४८३

स्त्रीदेहभजन व आत्मकर्तव्याविषयक

भाति दृष्टांत— ब्रह्मज्ञानी ७९०-७९२

स्त्रीसाठीं इतर सर्वांची उपेक्षा

दृष्टांत — लोभी ७९३-७९९

स्त्रीची यत्किंचित् इच्छा हि

पूर्ण करणें ८००-८०१

स्त्री च सर्वस्व ८०२

गृहासक्ति — दृष्टांत ७८३-७८५

चिळट, ढोर, साप

संततीची आसक्ति ८०३

संपत्तीची आसक्ति	८०३
उपसंहार	८०४
२० नित्यं च समचित्तत्वं इष्टानिष्टोपपत्तिषु	८०५-८०७
X दृष्टांत — खवळलेल्या समुद्रांतील नाव	
ईश्वराविषयी अनन्यभाक्ती नसणे	८०८-८२३
X अनन्यभाव नसणे म्हणजे	
फलाशेने भाक्ती, दृष्टांत —	८०८-८१०
द्रव्यार्थ वैराग्यवेश	
व्यभिचारार्थ पतिमनधरणी	
इच्छित फळ न मिळाले की भाक्ती	
सोडणे	८११
थाठमाट दिसेल त्या संप्रदायाचा	
मंत्र ग्रहण करणे व इतरांना तुष्ट	
लेखणे	८१३
सजीव प्राण्यांशी निर्दयता व	
निर्जावाची चंचळतेने पूजा	८१४
नवीन नवीन देवतांची फलाशेने	
आराधना म्हणजे च एकनिष्ठा	
	८१२, ८१५-८२३
नसणे दृष्टांत— कुणबी	८१२
वेश्या	८२३
उदाहरण — देवदेवतांची यात्रा	
कुळदेवता	
पर्वपूजा	

जिरनिराळे नवस

पितृपूजा

नागपंचमी

गणपती

दुर्गा

चंडी

काळभैरव

शिवालिंग इ. इ. इ.

२२ आविविक्तदेशसेवित्वं ८२४-८२५

एकांत, तीर्थ, तपोवन, नदीथडी

इ. चा वीट जनसमाज, संसार;

लौकिक विषय इ. ची आवड

२३ अध्यात्मज्ञानाची नावड ८२६-८४२

आत्मदर्शक विद्येचा उपहास ८२६

उपनिषदे, योगशास्त्र, अध्यात्मज्ञान

याकडे कळ नसणें ८२७

आत्मचर्चा विचारणीय अशी श्रद्धा

नसणें ८२८

मनाची स्वैरता

आत्मज्ञानाखेरीज बाकीच्या ज्ञानांत

भरमार उदा. ८२९-८३४

कर्मकांड वेद

पुराणें नीतिशास्त्र

ज्योतिष वैद्यक

शिल्प काव्यनाटक

पाक स्मृति

अथर्वणमंत्र गारुड
कामशास्त्र शब्द
भारत व्याकरण
अध्यात्मज्ञानाखेरीज सर्व ज्ञानें
व्यर्थ

८३५-८४१

दृष्टांत — १ मूळनक्षत्र
२ मोरापिसाचे डोळे
३ आयुष्याशिवाय सौंदर्य-
वर्धक बत्तीस लक्षणे
४ मस्तकाशिवाय दागदागिने
५ नवरानवरीशिवाय वाजंत्री

उपसंहार ८४२

२४ तत्त्वज्ञानार्थदर्शनाचा अभाव ८४३-८४७

✕ अध्यात्मज्ञानादर नाही त्याका
तत्त्वज्ञानार्थदर्शन कोठे ? दृष्टांत—

१ अलिकडच्या तीरावरून मागे पळणारा

२ दाराच्या उंबरठ्याका डोळे अडकलेला

२५ अज्ञानलक्षणविस्तारसमर्थन ८४८-८५३

१ ज्ञानपदांत अज्ञानाचे दृष्टांत —

गर्भिणी-गर्भ

ब अज्ञानपदांत ज्ञानाचे विवरण

होते दृष्टांत—अंधामंत्रण

२ श्रीकृष्णवाक्यानुसार च विस्तार

केला. व्यर्थ विस्तार केला नाही.

२६ विस्तारसमर्थनावर ओल्यांचे

प्रत्युत्तर

८५४-८५९

१ विस्तारभीति अनवश्यक कारण

गर्भितार्थ उक्तण्याची प्रत्यक्ष

श्रीकृष्णाज्ञा

२ व्याख्यानानें अतिशय संतोष

३ पुढील व्याख्यानाबद्दल विनंति

(६) पुढील श्लोकप्रस्ताव

८६०-८६४

ज्ञाननिश्चयाचा अर्जुनाला

श्रीकृष्णाकडून उपदेश

२ ' ज्ञेय ' जाणण्याची अर्जुनेच्छा जाणून

भगवंतांची पुढील श्लोकाळा सुरवात

× ज्ञानाच्या लक्षणाच्या पांच श्लोकावर

ज्ञानदेवांनीं ६७९ ओव्या म्हणजे या

अध्यायाच्या अर्ध्यापेक्षां जास्त ओव्या

लिहिल्या आहेत. व प्रत्येक ज्ञानगुणाच्या

शेंबटीं पाल्लपद घातले आहे. उक्तून -

अज्ञानलक्षणे सांगितली आहेत.

ज्ञानगुणसंवर्धनाची तत्परता ज्ञानदेवांच्या

या व्याख्यानांत उत्कटतेनें झाली आहे.

श्लो. १२ — (१) श्लो. पूर्वार्ध

८६५-८६७

× ज्ञेयं यज्ञात्वा या पदाकडे

लक्ष देऊन, ज्ञानाशिवाय ज्ञेयाचा

उपाय नाही हें व्याख्यान

८६५

अमृतं अश्रुते = संसारनष्टता

नित्यानंदप्राप्ति

८६६-८६७

(२) अनादिमत्परं ब्रह्म

८६८

(३) न सत्तत्त्वासदुच्यते ८६९-८७१

× कारण असत् म्हणार्हे तर प्रत्यक्ष
दिसतें, सत् म्हणार्हे तर माया

(४) पुढील श्लोकप्रस्ताव ८७२-८७३

सर्वत्र व्याप्ति दृष्टांत —

भांड घट शरावी — मार्ता

श्लो. १३ — (१) सर्वतः पाणि ८७४-८७५

× स्थूल अस्थूळांतली क्रिया हे च
हस्त. म्हणून सर्वतः = विश्वबाहु

(२) सर्वतः पाद ८७६

एका काळीं सर्वत्र आगमनामुळे
= विश्रांति

(३) सर्वतोक्षि ८७७-८७८

सर्वद्रष्टृत्वामुळे = विश्वतश्चक्षुः ८७९

(४) शिर

सर्वांग्या डोक्यावर म्हणून विश्वमूर्धा

(५) मुख ८८०-८८१

सर्वभोक्तृत्व, सर्वत्रमुख = विश्वतोमुख

(६) सर्वतः श्रुतिमत् ८८२-८८३

बद्धमात्रांत कान म्हणून

× या सर्व श्लोकांत विश्वतश्चक्षुः—१.

श्रुति ज्ञानदेवानीं घेतली आहे.

(७) सर्वमावृष्य तिष्ठति ८८४-८८५

आतांपर्यंतचे वर्णन फक्त व्यापकत्वदर्शनार्थ

अवयवभाषा लागू होत नाही

शून्याने हि ब्रह्मवर्णन अशक्य
 व्याप्यव्यापकभाव हि नाही. दृष्टांत-तरंग
 द्वैताच्या भाषेशिवाय सुटका नाही
 दृष्टांत-तरंग

(८) पुढील श्लोकप्रस्ताव ८९१

श्लो. १४— (१) ब्रह्माची सर्वव्यापकता ८९२

दृष्टांत-आकाश-अवकाश
 तंतु - पट

(२) ब्रह्माची सर्वस्वरूपता व अंतर्बोद्ध

व्यापकता. दृष्टांत - ८९३-८९५

उदकरूपाने - रसतरंग

दिप ,, - प्रकाश ,,

कापूर ,, - गंध ,,

शरीर ,, - कर्म ,,

सोन्याचा कण - सुवर्ण

(३) ब्रह्माच्या ठिकाणी विकार भासणे

तरी ते निर्विकार ८९६-८९९

दृष्टांत - रवा - सोने

ओवाचा वांकडेपणा - पाणी

अग्नितप्तलोह - अग्नि

घटवर्तुळत्व - माती

झोपडीचा आकार - आकाश

(४) सर्वेन्द्रियगुणभारक्ष ९००

(५) सर्वेन्द्रियविवर्जित ९०१-९०४

दृष्टांत - गुळाची गोडी - देवीचा आकार

तूप — दूध

अठंकार — सोने

(६) निर्गुणं ९०५-९०७

नाम, रूप, जाति, क्रिया इ. आकार भेद
राहित्य = निर्गुण

(७) असक्तं सर्वं भृशैव ९०८-९१०

दृष्टांत — आकाश — ढग

आरसा — प्रतिबिंब

(८) गुणभोक्तृ च ९१०-९१२

× गुणभोग मिथ्या स्वप्नवत् म्हणून
निर्गुणाढा गुणभोग ही भाषा
वापरता येत नाही.

श्लो. १५ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ९१३

× अंतर्बाह्य जें आहे असें मूळ
असून केवळ चराचर भूतांत
जें आहे असें केळें आहे.

(२) श्लो. उत्तरार्ध ९१४-९१५

× सूक्ष्मत्वात् तत् अविज्ञेयं न घेतां
” ” “ विज्ञेयं ”
असा पाठ घेतला.

श्लो. १६ — (१) श्लो. पूर्वार्ध भावार्थानें ९१६-९२०

सर्वत्र व्याप्ति दृष्टांत — क्षीरसागर
मिन्न भूतांत राहून अभिज्ञता
दृष्टांत — चंद्र — चंद्रबिंब
क्षार — खवणकण
गोडी — ऊंस

× मूळ श्लोक — भूतमात्रांत न भेदता
भेदल्याप्रमाणें राहतें.

ज्ञानेश्वर — सर्वांना व्यापून राहतें
पण त्याचें अभिन्नत्व मोडत नाहीं.

(२) श्लो. उत्तरार्ध ९२१-९२३

भूतभर्तृ — दृष्टांत -- कल्लोळ - सागर,

शरीर — बाह्यादि अवस्था

आकाश — प्रातरादि तीन काळ.

प्रसिष्णु प्रमविष्णु भूतभर्तृ ९२४-९२५

ब्रह्मा विष्णु महेश-संज्ञा

(३) महाशून्य ९२५-९२६

—मुळांत नसलेंलें विवेचन

श्लो. १७ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ९२७-९३६

१ ज्योतिषामपि तज्योतिः ज्या आधारें--

श्रोत्रस्य श्रोत्रं इ. उपनिषद् व्याख्यान

९२७-९३४

२ श्लो. पूर्वार्ध निष्कर्ष =

अद्वैतभाव

९३५-९३६

(२) श्लो. उत्तरार्ध ९३७-९३९

साध्यसाधनैक्य. दृष्टांत-ताळा

श्लो. १८ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ९४०-९४३

समासतः पद गाळलें कारण

विवेचन विस्तारानें केलें.

(२) श्लो. उत्तरार्ध ९४४-९४६

मुळांत. एकदम मद्भाषायोपपद्यते

आहे. ज्ञानेश्वर मधल्या पायऱ्या

सांगतात —

- १ देहादिसर्वविषयसंन्यास
- २ प्राणानें (जीवाभावानें) ईश्वरसेवा
- ३ ब्रह्मरूपानें ईश्वराची ओळख
- ४ आपलें व्यक्तित्व विसरणें
- ५ अंतो म पता

(३) क्षेत्र, ज्ञान, अज्ञान, ज्ञेय या गोष्टी
सांगण्याचें कारण अर्जुनप्रहणशक्तीप्रमाणें
त्याला क्रमानें ब्रह्मज्ञान व्हावें. दृष्टांत —

- १ कळ्याला पायरी
- २ उंच होण्याला माचा
- ३ तरण्यासाठीं होडी
- ४ भरवतांना दहावीस घास करणें

(४) पुढील श्लोकप्रस्ताव ९५३-९५९

- १ मागील व्यवस्था जर नीट समजली
नसले तर चार भाग टाकून केवळ
आत्मा अनात्मा दोन भागाचें तत्त्वज्ञान
सांगण्याचें आश्वासन ९५४
- २ अवधानार्थ सूचना ९५५
- ३ श्रीकृष्णाच्या या नवीन आश्वासनानें
अर्जुनाला गहिवर ९५६
- ४ नवीन मार्ग प्रकृतिगुरुष = सांख्य
उपाध्या वर्णनार्थ देव कपिल श्लो.

९५७-९५८

५ ऐकण्यासाठीं पुन्हां सूचना ९५९

श्र. १९ — (१) श्र. पूर्वाध

९६०-९६२

ज्ञा. द. ३५

प्रकृतिपुरुषदृष्टांत — दिवसरात्र

दोषांचें सतत सान्निध्य

दृष्टांत — रूप- छाया, धान्य- मुसा

(२) क्षेत्र-क्षेत्रज्ञ म्ह. प्रकृतिपुरुष ९६३-९६५
मुळांत नसटेंळें विवेचन

(३) प्रकृति पुरुषाची आणखी ओळख ९६५
सत्ता--पुरुष; क्रिया--प्रकृति

(४) ओ. उत्तरार्ध ९६७-९६८

ओ. २० — (१) ओ. पूर्वार्ध ९६९-९७२

प्रकृतीकरवी अहंकार--इच्छाबुद्धि

यांची आधीं उत्पत्ति ९६९

२ मग त्यांना कारणाला लावणे ९६९

३ मग कर्मसिद्ध्यर्थ युक्तीचे प्रकार

तें च कार्य ९७०

४ मग मन इंद्रियांना राबवितें

तें च प्रकृतीचें कर्तृत्व ९७१

= कार्य कारण कर्तृत्व सर्वांचें

मूळ प्रकृति ९७२

(२) प्रकृतीपासून त्रिगुणात्मक कर्मोत्पत्ति

व त्यापासून सुखदुःखोत्पत्ति ९७३-९७६

x ओकांतीक उत्तरार्धांतीक सुखदुःखांच्या

उत्पत्तीची उपपत्ति येथें मुळांत जी

सांगितली नाहीं ती सांगितली.

(३) ओ. उत्तरार्ध ९७६-९७८

(४) पुढील ओकप्रस्ताव ९७९-९८०

१ प्रकृती मिळविते. पुरुष खातो.

२ प्रकृतिपुरुषाच्या संयोगाशिवाय जग

श्लो. २१ -- (१)	श्लो. पूर्वार्ध	९८१-१०१४
	१ पुरुषवर्णन	९८१-९८४
X	पुरुषाचें अव्यक्तस्वरूप	
	२ प्रकृतीमुळे पुरुषाला भोग	९८४-९८५
	— हा थोडक्यांत पूर्वार्ध	
	३ प्रकृतिवर्णन	९८६-९९६
X	व्यक्त, गुणमय, साकार,	
	प्रपंचवर्धक वर्णन	
	पुरुषविरुद्ध वर्णन	
	४ प्रकृती च पुरुषाचे रूप होते	९९७-१००८
	५ श्लो. पूर्वार्ध	१००८-१०१४
	(विस्तारार्थ)	

दृष्टांत —

- १ अमावास्येच्या हातचा चंद्र
- २ चौख सोन्यांत बाळभर डाक
- ३ पिशाचसंचार झालेला सज्जन
- ४ ढगामुळे दुर्दिन
- ५ जनावराच्या बोटांतून दूध
- ६ कांकडांतला अग्नि
- ७ वस्त्रांत रत्नदीप
- ८ दुसऱ्याच्या कक्षांत राजा
- ९ सिंह रोगग्रस्त
- १० जागृत स्वप्नवश
- ११ विरक्त स्त्रीवश

(६) श्लो. उत्तरार्ध

१०१५-१०२०

दृष्टांत —

१ तप्त लोहाचे घाव अग्नीला

२ चंद्रबिंब - चंद्राला

३ आरसा - दोन प्रतिबिंबे

४ कुंकू - काचमणि

५ संन्यासी - अंत्यज

× वास्तविक हा भास च पण गुणसंग
हैं त्याचें कारण.

श्लो. २२ — (१) उपद्रष्टा

१०२२-१०२३

× दृष्टांत —

१ वेळ सावरणारा खांब

२ प्रकृतिनदीतीरावरचा मेरु

(२) नियन्ता

१०२४

× शाश्वतपणामुळे

‘ अनुमंता ’ ऐवजी ‘ नियंता ’ पाठ
घेतलेल्या दिसतो.

(३) भर्ता

१०२५

(४) महेश्वरः

१०२६-१०२७

(५) श्लो. उत्तरार्ध

१०२८-१०२९

× परः हैं अलग पद घेऊन त्यावर

भाष्य. तो प्रकृतीहून पर.

सर्व श्लोक प्रकृतीला अनुलक्षून

घेतलेल्या दिसतो.

× भोक्त्या पद गाळकें. कारण मागील

श्लोकांत त्याचें विवेचन घेऊन गेळें

श्लो. २३ — (१) श्लो. पूर्वार्ध	१०३०-१०३२
(२) श्लो. उत्तरार्ध	१०३३-१०३४
× देहांत अक्षेपयंत अद्वित.	
(३) पुढील श्लोकप्रस्ताव	१०३५-१०३६
प्रकृतीपुरुषाच्या निवाड्याचे उपाय- श्रवणार्थ सूचना.	

श्लो. २४ — (१) श्लो. पूर्वार्ध	१०३४-१०३९
ध्यान = आत्मानात्मविचार	
(२) श्लो. उत्तरार्ध	१०४०

श्लो २५ — (१) श्लो. पूर्वार्ध	१०४०-१०४५
× अजानन्तः = अभिमानत्याग करून	
अन्येभ्यः = हिताहितज्ञाते	
परमकनवाळू	
विचारून शांण नाहीसा	
करणारे	
सुखदाते	
उपासते = आदरपूर्वक श्रवण	
वृत्तीची तद्रूपता	
सर्वस्व मानण्याइतकी श्रद्धा	
जीवाभावाचें उपदेशावरून	
कोण (तदनुसार विनचूक आचरण)	
(२) श्लो. उत्तरार्ध	१०४६
(३) पुढील श्लोकप्रस्ताव	१०४७-१०५०
साराचेंहि सार कथन करण्याचें	
आश्वासन	

श्लो. २६ — (१) सर्व श्लोक

१०५१-१०५५

दृष्टांत—

बारा + पाणी = कल्लोळ

तेज + उजाड भूमि = मृगजळ

मेघ + भूमि = अंकुर

(२) पुढील श्लोकप्रस्ताव १०५६

× क्षेत्रज्ञापासून सृष्टि वेगळी नाही.

श्लो. २७ — (१) श्लो. पूर्वार्ध

१०५६-१०६५

× क्षेत्रक्षेत्रज्ञांचे ऐक्य

= परमेश्वरदर्शन १०५७

नामवर्तन वेषभिन्नता किती हि

असो भूतें हीं एका च

परमेश्वराचीं १०५८-१०५९

भेददृष्टि असेल तर मुक्ति नाही १०६०

भूतें भिन्न असून वस्तु एक च

दृष्टांत १०६१-१०६५

भोपळ्याच्या बेळीचीं फळे

बोरीच्या फांद्या

निखान्याचे कण

पावसाच्या धारा

घठमठाकाश

(२) श्लो. उत्तरार्ध

१०६५-१०६८

विनश्यत्स्वविनश्यंतं —

१ परमात्मा विनाशी जीवमात्रांत

अविनाशी. दृष्टांत — अलंकार - से ने

२ परमात्मा विनाशी जीवमात्रांत

अविनाशी पाहणें म्हणजे —

जीवमात्रापासून अलिप्त १

जीवमात्रापासून अभिन्न २

पाहणें

यः पश्यति स पश्यति

१०६७-१०६८

ज्ञानांत डोळस

ज्ञानाचा डोळा

डोळसाचा डोळा

श्लो. २८ -- (१) न हिनस्त्यात्मनात्माः

१०६९ - १०७२

× आत्मानं = देहात्मा

१ देहवर्णन —

१०६९

२ देहाच्या भयंकरपणावर

१०७०

रूपक — पांच नांग्याची इंगळी

पांच बाजूंची आग

जीवसिंहाला मिळालेले हरिण इ.

३ देहभयंकरता व त्यामुळे तो नष्ट

करण्याची इच्छा स्वाभाविक पण

ज्ञानी तो नष्ट करीत नाही

१०७१--१०७२

(२) ततो याति परां गतिम्

१०७२--१०७६

× परा गति = आत्मतत्त्व

पर — १ जेथे योगी गेल्यावर परत

येत नाहीत

२ नामरूपात्मक सृष्टीच्या पळीकडे

३ जेथे सर्व परमगति लीन

होतात

१०७३--१०७५

+ परा गति आपण होऊन प्राप्त होते

कारण श्लो. पूर्वार्ध

(३) श्लो. पूर्वार्ध १०७७-१०७९
सर्वत्र सम परमात्मदर्शन दीपोपमा

श्लो. २९ — (१) श्लो. पूर्वार्ध १०८०

(२) श्लो. उत्तरार्ध १०८१-१०८३

x मायेच्या तुळनेने आत्म्याला

दृष्टांत — घर — घरांतीळ माणसें

मेघ — आकाश

श्लो. ३० — (१) श्लो. पूर्वार्ध + ब्रह्म संरघते तदा १०८४

(२) श्लो. उत्तरार्ध १०८५-१०८८

विस्तार व व्यात ऐक्य दाखविण्यासाठीं

दृष्टांत—

पाणी — लाटा

स्थूल — पार्थिवकण

सूर्य — किरण

शरीर — अवयव

मन — भाव

अग्नि — त्रिगुण्या

x भूतपृथग्भाव म्हणजे च विस्तार

हे हि दृष्टांताद्वरून समजते.

(३) अर्जुनाला प्रकृतिपुरुषव्यवस्था

श्रवणलाभ व पुढील श्रवणार्थ

अवधान सूचना. लाभदृष्टांत—

अमृताची चूळ, गुप्त ठेवा १०८९-१०९३

श्लो. ३१ — (१) परमात्मा न लिप्यते १०९४

(२) आत्मा देहांतं फलं प्रतिबिम्बरूपाने

१०९६-१०९७

(३) आत्मा आणि देहाची गांठ पडते

हे म्हणणे खाटे. कारण दोहोंत

महदंतर- दृष्टांत —

१०९८-११०२

१ वारा - वाळू - संयोग

२ अग्नि - कापूस - माळा

३ आकाश - पाषाण - सांधा

४ पूर्व - पश्चिम

५ प्रकाश - अंधार

६ मृत - जिवंत

७ रात्र - दिवस

८ सोने - कापूस

(४) आत्मा आणि देहांतीक अंतर

गुणदृष्टीने

११०३-१११४

देहगुण-

११०३-११०६

पंचभूतयुक्तता

कर्मबद्धता

जन्ममृत्युवत्ता

क्षणभंगुरत्व

किळस - परिणामी

आत्म्याचे गुण

११०७-१११४

(१) श्लो. पूर्वार्ध + नेतिनेति

स्वरूपाचे वर्णन

(५) श्लो. उत्तरार्ध १११४-१११९

१ शरीरस्थ = दृष्टांत-महाकाश

२ शरीरस्थ = सत्तास्वरूप दृष्टांत

रात्रादिवस व आकाश

× आत्मा आणि शरीर यांचा संबंध च
नाहीं हें स्पष्ट करण्याकडे ज्ञानेश्वर -
भाष्याचा रोख

श्लो. ३२ — (१) ' सौदम्यात् ' खेरीज श्लो. पूर्वार्ध ११२०

× सौदम्यात् पद गाळलें

(२) श्लो. उत्तरार्ध ११२१

(३) निष्कर्ष - क्षेत्रज्ञ हा क्षेत्रहीन ११२२

श्लो. ३३ — (१) सर्व श्लोक ११२३-११२८

मुळांतील दृष्टांताला आधीं

दृष्टांतजोडः—

१ चुंबळमाजि — लोह

२ दिवा — गृहव्यवहार

३ काष्ठगतअग्नि -- काष्ठ

४ आकाश -- ढग

५ सूर्य -- मृगजळ

६ मुळांतील उपमा -- सूर्य

श्लो. ३४ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ११२९

× क्षेत्रक्षेत्रज्ञ जाणणारी बुद्धि

ही च खरी डोळस

(२) क्षेत्रक्षेत्रज्ञ भेदज्ञानाचा

गौरव

११३०-११३४

× शांति, शान्ति, योग, शरीर

तृणवत् मानर्णे, संतसेवा

इ. चे हें च प्रयोजन

(३) क्षेत्रक्षेत्रज्ञभेदज्ञानाचा गौरव ११३५

(४) श्लो. उत्तरार्ध ११३६-११४३

१ भूतप्रकृतिमोक्षं च ये विदुः

११३६-११४०

नाहक बंधक (दृष्टांत - शुक्नलिका)

मायेचे (दृष्टांत- माळा - सर्प, शुक्तिकारजत)

सत्य ज्ञान

२ याति ते परं ११४०-११४३

ब्रह्मरूप = पर म्ह. पळीकडचे या

अर्थावर ध्यान ठेऊन विवेचन

अध्यायोपसंहार ११४४-११७०

(१) कृष्णानें अर्जुनाला दिलेल्या सर्व

ज्ञानासंबंधी कृष्णार्जुनभेदपर उद्गार

११४४-११४७

× सर्व ज्ञान देण्याला दृष्टांत कलश

नरनारायणरूपांत एकता

(२) श्रीकृष्णज्ञानदानानें अर्जुनजिज्ञासेचा

वाढता भर ११४८-११४९

दृष्टांत - दीप - तेलाचें भरवण

(३) अर्जुनजिज्ञासेनें कृष्णव्याख्यानाला

अधिक स्फुरण ११५०-११५३

× दृष्टांत :—

अनुकूल वारा - मेघ

चंद्र - समुद्र

- (४) हा कृष्णार्जुनसंवाद मराठीत सांगण्याची
 ज्ञानदेवांची अपूर्व पद्धति ११५४-११६३
 १ श्रृंगार जिकणाऱ्या शांतरसपद्धतीचे
 मराठी व्याख्यान ११५६
 २ शांतरसपद्धति — अमृताहून गोडी ११५७,
 चंद्राप्रमाणे शीतळ, नादब्रह्म-कीन ११५८
 ३ शांतरसपरिणाम — पिशाच सात्त्विक
 होणे, संतांना समाधि ११५९
 ४ शांतरसव्याख्यानाने ज्ञानदेवांचे
 अपेक्षित — ११६०-११६२
 १ गीतार्थाचा विश्वांत प्रचार
 २ (तद्वारा) आनंदाची उभारणी त्याचा
 क्रमः—

- १ विवेकवाणी (पूर्तता)
- २ श्रवणमनन (सार्थक)
- ३ सर्वांना ब्रह्मविद्यालाभ
- ४ परतत्त्वदर्शन
- ५ (त्याचे) सुख
- ६ महाबोधसुकाळांत विश्वप्रवेश

- (५) व्याख्यानमूळ श्रीगुरु ११६३-११६६
 (६) संतभोल्यांपुढे व्याख्यान असल्यामुळे
 अडचण कोणती च राहिली नाही.
 दृष्टांत — सरस्वतीचे मूल, लक्ष्मीचे
 सामुद्रिक ११६७-११७०

अध्याय १४

चौदाव्या अध्यायाचा प्रास्ताविक विभागः—

(१) आचार्यांना नमन

१-१५

१ जयजयकार

१-२

× जयजयकारांत द्विविध गुरुस्वरूप-
ज्ञानमय — ओळी १ +

१ २ पूर्वार्ध

२ या द्विविध गुरुस्वरूपाच्या

स्पष्टीकरणार्थ गुरूंना संबोधन

३ संबोधनांत गुरुस्वरूप—

१ करुणामय

२ ज्ञानमय

३ गुरु दिसणें हें च ज्ञानदर्शन

गुरु कपणें हें च मायामय

सृष्टिदर्शन दोहोंत मूळ गुरु

४-३

× दृष्टिवंधावर कोटी

गुरु स्वतःचा च कपवितात

गुरूंना नमन

४ गुरु जरी प्रत्यक्ष न दिसले

तरी या मायामय जगतांत त्यांचे

गुण त्या त्या पदार्थांत आहेत

उदा.—

पाणी — गोडी

पृथ्वी — क्षमा

रविचंद्र — प्रभा

वायु — चंचकत्व (चकत्व)

५ गुरुंचें असें गुणवर्णन मळा काय

वेदांना हि अशक्य

१०-१४

× कारण गुरुभ्या आत्मस्वरूपाशीं
गांठ पडल्यावर वेद हि मजप्रमाणें
मुका. दृष्टांत—

सर्वच पाणी, सूर्योदय

६ वर्णन सोडून गुरुचरणीं नमन १५

(२) ग्रंथरचनेसाठीं कृपानुग्रहार्थ रूपकद्वारे

प्रार्थना

१६-२४

रूपक १:—

गुरु — सावकार

कृपा — भांडवळ

बुद्धि — खोळ

ज्ञान — लाभ

विवेकवचनें — ठेणीं (संतजनकर्णार्थ)

रूपक २ :—

गुरुकृपा — दिव्यांजन

गीतागूढार्थ — ठेवा

रूपक ३ :—

गुरुकृपा — सूर्योदय

बुद्धि — डोळे

वाङ्मयसंपत्ति — दृश्य

रूपक ४ :—

प्रज्ञा — वेळ

काव्य — फळ

गुरुस्नेह — वसंत

रूपक ५ :—

गुरुकृपादृष्टि — वर्षाव

बुद्धि — गंगा

तत्त्वसिद्धांत — पूर

रूपक ६ :—

गुर्वनुग्रह — पूर्णचंद्र

ज्ञान — समुद्र

नवरस — भरती

(३) श्रीगुरुं चे ग्रंथ पुढे चालविण्यासंबंधी

आज्ञोत्तर

२५-२६

× गुरुंना स्तुति नको असते हें येथें
दर्शित केलें.

(४) गुर्वाज्ञेने ज्ञानेश्वरांचा हर्ष व

निःसंशय अर्थाविष्करण आणि

व्याख्यानांत मधुरता येण्याबद्दल प्रार्थना २७-३१

(६) मागील अध्यायावरून स्वाभाविक

असा चौदाव्या अध्यायाचा विषय

३२-४०

× तेराव्या अध्यायांतील विषय

३२-३४

१ क्षेत्र क्षेत्रज्ञसंयोगानें जगनिर्भिति;

२ गुणसंगामुळें आत्म्याला सुखदुःखभोग

× चौदाव्या अध्यायांतील विषय—

३५-४०

१ क्षेत्रक्षेत्रज्ञसंयोगानें जगनिर्भिति

२ गुणसंगामुळें आत्म्याला सुखदुःखभोग

× चौदाव्या अध्यायांतील विषय—

३५-४०

१ क्षेत्रक्षेत्रज्ञसंयोग कसा होता

२ गुणविवेचन

३ गुणातीतवर्णन

श्लो. १ — (१) श्लो. पूर्वार्ध

४१-४७

X ज्ञानाच्या ' पर ' विशेषणासंबंधी

तीन प्रकार—

१ पर = वेदांनी पर म्हटलें म्हणून

२ पर = आपल्याला परके म्हणून
(इहलोक स्वर्गलोकाच्या छंदांमुळे)

३ पर = सर्वांत उत्तम म्हणून

X सर्वोत्तमत्वाचें कारण—

इतर ज्ञानें — जीं स्वर्गमृत्यु सत्य
मानतात व यज्ञकर्म च चांगलें
समजणारीइतर ज्ञानें — या ज्ञानांत लीन
होऊन मिथ्या ठरतात. दृष्टांत—

वारा — आकाशांत लीन

सूर्य — चंद्रादितेजें— सूर्यलीन

नदीनद — प्रलयकालचें पाणी

(२) श्लो. उत्तरार्ध

४८

(३) पुढील श्लोकप्रस्ताव

४९-५१

१ संसाराच्या डोकें काढूं न देणें

२ देहातीत वृत्ति

३ एकदम ईश्वरसाम्य

श्लो. २ — (१) श्लो. पूर्वार्ध

५३-५६

साधर्म्य — नित्य

परिपूर्ण

शाश्वत आनंद

५३

साधर्म्यदृष्टांत —

घटाकाश

दिपश्योति

५४-५५

(२) श्लो. उत्तरार्ध ५७-५९

X सर्गेऽपि नोपजायते म्हणून

— प्रलये न व्यथंति च

(३) पुढील श्लो. प्रस्ताव ६०-६६

X श्रीकृष्णाकडून अर्जुनश्रवणौत्सुक्य

गौरव

६०-६३

क्षेत्रयोगानें जगदुत्पत्तिविचार

६३-६६

एकविण्याची सूचना

श्लो. ३ — (१) महद्ब्रह्मनामकारण ६७-६८

(२) दुसरी नावे ६९-७०

(३) प्रकृतिस्वरूप ' अज्ञान ' ७०

(४) अज्ञानस्वरूप 'आत्मरूपाचा विसर ७१

(५) अज्ञान विचाराभावींच असतें ७२-७५

दृष्टांत — दिवा — अंधार

दूध — साय

अज्ञानदृष्टांत — गाढ झोप

वातहीन आकाश

(६) आणखी अज्ञानस्वरूपाविष्करण ७६-७९

X आत्मज्ञानाच्या विरुद्ध नाही अनुकूल

नाही अशी संदेहावस्था म्ह. अज्ञान.

दृष्टांत— अंधारांतील खांब

संध्याकाळ

(७) अज्ञानबद्ध आत्मतत्त्व ७९-८१

म्हणजे च क्षेत्रज्ञ

હેં ચ ક્ષેત્રજ્ઞૈશિષ્ટય

હા ચ ક્ષેત્રસંયોગ

(૮) પ્રત્યક્ષ વસ્તુ (બ્રહ્મ) પદ્ધત

અસૂન નાનાત્વદર્શન હી ચ

સૃષ્ટિ દૃષ્ટાંતે—મળંગ વેદા,

મૂર્છિત

(૯) જ્ઞો. પૂર્વાર્ધભાવ

અવિદ્યાવર્ણન

આત્મસત્તેને ચ ગર્ભધારણ

૮૬-૮૯

૮૬-૮૮

૮૯

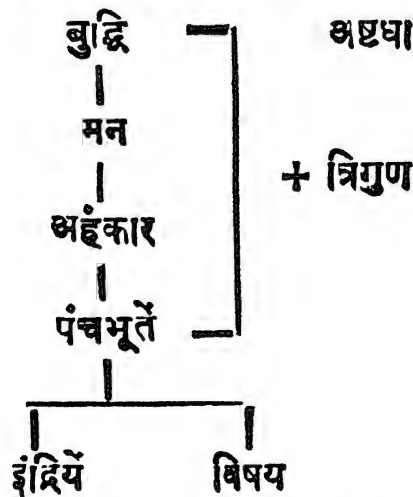
(૧૦) જ્ઞો. ઉત્તરાર્ધ ભાવાર્થાને વ

રૂપક વિસ્તારાને

૧ પ્રકૃતિગર્ભવર્ણન ક્રમાને

૮૯-૧૧૪

× અષ્ટધા પ્રકૃતિ વ ત્રિગુણ

૨ ગર્ભાર્થે ચતુર્વિધ સૃષ્ટિસ્વરૂપ

આણિ ત્રિગુણાપાસૂન વ પંચ-

ભૂતાપાસૂન ત્યાંચી ઉત્પત્તિ

૯૫-૧૦૨

૧ અંદજ — આકાશ, વાયુ

૨ સ્વેદજ — પાણી + તેજ + તમરજ

३ उद्भिज्ज -- आप + पृथ्वांचे
आधिक्य + तस्य

४ जारज -- पांच कर्मेन्द्रिये
+ पांच ज्ञानेन्द्रिय + मन बुद्धि
अहंकार = जारज

३ सृष्टिरूप बालकाचे रूपकात्मक
विस्तृत वर्णन

१०३-११४

रूपकः—

अष्टधा प्रकृति — मस्तक

अंडज स्वेदज — दोन हात

जारज उद्भिज्ज — दोन पाय

प्रवृत्ति — पोटा

निवृत्ति — पाठ

आठ देव सर्ग — बेंबीचा भाग

स्वर्ग — कंठ

मृत्यु — कंबर

पाताळ — नितंब

त्रिलोकपसारा — बाळसे

चौज्यांयशी लक्ष

योनि — हाडपेराचे संधि

— बालकरूप

नामरूप — अलंकार

अज्ञान — दुध पाजणे

सृष्टि — अंगठ्या

— बालकपोषण व

अलंकार

प्रभात — ब्रह्मदेव

मध्याह्न — विष्णु

सायंकाळ — शंकर

— बाळककाळ

महाप्रलय — आंथरूण

नवकल्पोदयकाळ — अज्ञानोत्थान

— निद्रा जागृति

युगपरंपरा — चाळ

— चाळणें

संकल्पविकल्प — मित्र

अभिमान — खेळगडी

— मित्र खेळगडी

सत्यज्ञान — अंत

— अंत

(११) थोडक्यांत सर्वश्लोकभाव ११५

श्लो. ४ — (१) सर्व श्लोक ११६

(२) जगांत नाना प्रकारचीं शरीरें
दिसलीं तरी जग हें ईश्वरापासून
वेगळें नाहीं ११७-१२२

दृष्टांत — १ शरीर — अवयव

२ बीज — झाडाच्या फांद्या

३ माती — तिचा घटपुत्र

४ तंतू — त्याचा पट नातू

५ समुद्र — तरंगसंतानें

६ अग्नि — ज्योत

× ३-५ हे अभिन्नता व प्रस्तुत
श्लोकानुसार पितापुत्रसंबंध दर्शविणारे
दृष्टांत. यांत विनोद हि आहे.

(३) जग उत्पन्न ज्ञान्याने ईश्वरस्वरूप
कोपत नाही.

१२३-१२८

दृष्टांत. —

१ माणिक -- तेज

२ सोने -- अहंकार

३ कमळ -- विकास

४ अवयवी -- अवयव

५ जोधळा -- त्याची वाढ

(४) ईश्वरनिर्मित गुणत्रयबंधामुळे भिन्नत्व-
भास होतो. तरी हि मुळांत भिन्नता

नाहीं च दृष्टांत —

१२९-१३३

१ कावीळ झालेला मनुष्य

२ सूर्यप्रकाश -- ढगाच्छादन

३ आपण -- आपली छाया

(५) पुढील श्लोकप्रस्ताव

१३४-१३७

× वास्तविक बद्धता हें अज्ञान परंतु
कोणत्या गुणांनीं कसा बद्धताभास इ.
वर्णनाची सूचना.

श्लो. ५ — (१) श्लो. पूर्वार्ध

१३८

(२) त्रिगुणांचें उत्तममध्यमअधमत्व व

एका च ठिकाणीं वास्तव्य

१३९-१४२

दृष्टांत—

एक देह -- बाल्यादि तीन अवस्था

एक सोने -- १५ ते ५ त्रिधा कस

एक वृत्ति - सावधता - आळस-

निद्रा - त्रिधा भेद

- (३) अज्ञान स्वीकारून वृत्ति निघाली
कों ती अशी त्रिधा होते १४३
- (४) श्लो. उत्तरार्ध व पुढील श्लोकप्रस्ताव १४४
- × देहिनमू अव्ययमू-पदे गाळलीं.

- श्लो. ६ — (१) सत्त्वगुणबद्धतेपूर्वीची भूमिका १४५--१४६
- × जीवाचा देहात्मभाव व ममत्व
- (२) तत्र सत्त्वं + श्लो. उत्तरार्ध १४७-१५८
- १ सत्त्वाची झडप १४७--१४९
- रूपकः —
- सत्त्व — जळपारधी
- जीव — मासा
- सुख व ज्ञान — जाळें
- ज्ञान -- चडफड
- अहंता -- धडफड
- २ सुख व ज्ञानसंगवर्णन
- प्राधान्यानें सुखवर्णन १५०--१५१
- विद्यमान = ज्ञान
- लाम, संतोष, माग्य, अष्टसात्त्विक-
- भाव = सुख
- ३ ज्ञानसंगवर्णन १५२--१५७
- ज्ञान = विद्वत्ता
- आत्मज्ञान गेलें त्याचें दुःख न करतां
- विषयज्ञानां फुगणें
- दृष्टांत— राजाचें स्वप्न
- प्रवृत्तिशास्त्र, यज्ञविद्या इ. बाह्यज्ञानाचा ताठा

वध्नाति

१५८

पांगुळाच्या बैलाचा दृष्टांत

- × निर्मळत्वात् प्रकाशकमनामयम् हा
भाग सोडला

(३) पुढील श्लोकप्रस्ताव

१५९

श्लो. ७ — (१) रजो रागात्मकं विद्धि

१६०

- × रज = रंजविणारे अभिलाषा
भरस्वरूप

तृष्णासगसंमुद्भवम्

१६१-१६४

१ प्रथमभूमिका - जीवांत रजप्रवेश

↓
काम
↓
तृष्णा

१६१

२ तृष्णेची वाढ

१६२

- × होमकुंडदृष्टांत

३ विषयाबरोबर दुःखसेवन हि गोळ १६३

४ किती हि भोग अपुरा

१६३-१६४

उदा. इंद्रपद, मेरु

(३) कर्मसंगेन

१६५-१७१

१ जीविताची हि तृष्णातृष्णापुढे पर्वा

न करणे

१६५

२ विलक्षण हावेने विलक्षण व्यापार

१६६-१७१

- × व्यापार उदा. व्रत-काम्य इष्टापूर्ते

+ व्यापारदृष्टांत —

१ ग्रीष्मांतीचा वारा

२ कामिनीकटाक्ष

३ वीज

(४) देहिनम् निवध्राति १७२--१७३

X देही देहाहून निराळा असून हि बंधन

श्लो. ८ — (१) श्लो. पुर्वार्ध १७४--१७८

१ श्लो. पुर्वार्ध थोडक्यांत १७४

X तमाने व्यवहारज्ञानदृष्टि हि मंद होते.

२ श्लो. पुर्वार्ध विस्ताराने १७५--१७८

X अज्ञानजं -- अज्ञानजिव्हाळा १७५

मोहनं -- दारू १७६

मोहनास्त्र १७७

सर्वदेहिनाम् १७८

(२) प्रमादालस्य निद्राभिः १७९--१९२

१ आलस्य १७९

२ निद्रा १८०--१८८

X निद्रारंभस्थिति १८०--१८१

निद्रेचा अघोरीपणा १८२--१८४

निद्रेंतीळ व्यापार १८५

निद्रासुखव्यसन १८५--१८८

३ प्रमाद १८९--१९२

X क्रोध १८०

अभिवेक १९०

साहस १९१--१९२

प्रमाद

पतंगवर्णनादृष्टांत

- (३) तन्निवध्नाति भारत १९३
 X मूल शुद्ध आत्म्याला तिपेडी बंधन
 (४) गुणभासाने आत्मतत्त्ववद्धता १९४-१९५
 दृष्टांत — अग्नि — लाकडाचा आकार
 घटाकाश
 तळें — चंद्रबिंब

श्लो. ९, १० —

१९७-२०३

रजस्तमश्वाभिभूय सत्त्वं सुखे संजयति— १
 रजः सत्त्वं तमश्चैव अभिभूय कर्मणि,, २
 तमः सत्त्वं रजश्चैव,, प्रमादे,, ३
 —असा एकूण दोन्ही श्लोकांचा ज्ञाने-
 श्वरांनीं कायकारणभावाने संगम केला आहे.

(१) याला दृष्टांत —

कफवात निजोर—पित्तबळ ९६
 पावसाळा उन्हाळा मोडून—थंडी ९७
 स्वप्नजागृतीलोप — सुषुप्ति ९८

(२) ९-१० श्लोकसंगम ९९-२०२

(३) पुढील श्लोकप्रस्ताव २०३

X त्रिगुणवृद्धिनिरूपण । तीं श्लोकीं
 सांगितले जाण । तीन श्लोक कसे ?
 संगमाकडे लक्ष दिल्यास तीन श्लोक
 होतील.

श्लो. ११, १४ एकामागून एक. सत्त्ववृद्धि व सत्त्वगति.

श्लो. ११ भावार्थाने — सत्त्ववृद्धिलक्षणे २०४-२१३

(१) अस्मिन्देहे प्रकाश उपजायते २०५

X सत्त्ववृत्ति केवळ बुद्धीत समावत

नाहीं. दृष्टांत - वसंतांतली पद्मखंडदृती

(२) सर्वद्वारेषु २०६-२१०

× इंद्रियांत सहजविवेक व नियमपरता.

विवेक — योग्यःयोग्य, पापपुण्य

दृष्टांत — राजहंस.

इंद्रियांपुढें निषिद्ध टिकत नाहीं.

दृष्टांत — दिवा — अंधकार

निषिद्धाच्या बाबी — ऐकणें, पाहणें;

बोळणें इ.

(३) ज्ञानं २११-२१२

× ज्ञानप्राप्तांत अप्राप्तिम संचार

दृष्टांत — पावसाळ्यांतली नदी

पौर्णिमाचंद्रप्रभा

(४) ज्ञानं २१३

× ज्ञानाची आंतरिक बैठक

वासनास्थैर्य

प्रवृत्तिनिरास

विषयांचा वीट

श्लो. १४ — (१) श्लो. पूर्वार्धभाव २१४-२१५

× सत्त्वगुणवृद्धि असतां मरण हा

आनंदभोग. दृष्टांत —

सुगी पिकणें

पक्कानसिद्ध

पाहुणा

(२) श्लो. उत्तरार्धप्रस्तावना २१६-२१७

× सत्त्वगुणी उत्तम गतीला जाईल

म्ह. इहपर दोन्ही साधील

हे निःसंशय

(३) श्लो. उत्तरार्धप्रस्तावना २१८-२२५

अमळान् - सत्त्वमूर्ति

उत्तमविदः - ज्ञानीजन

दृष्टांत- राजा - डोंगर,

दिवा - अन्यग्राम अमळान्-

अन्य अर्थ- विवेकवर्धन व महत्तत्त्व-

विचारपूर्वक आत्मस्वरूप समरसता.

उत्तमविदः लोकान्

अन्य अर्थ - निरुपमदेहप्राप्ति २२४-२२५

श्लो. १२ व श्लो. १५ पूर्वार्ध एकाभागून एक

श्लो. १२ - (१) सर्व श्लोक २२६-२३७

(२) लोभः २२७-२३०

× विषयलोभ. व्यासार्थे इन्द्रिये

मोकाट दृष्टांत- वाढटळ.

परदारानिषेध हि नाही.

(३) प्रवृत्तिरारंभः २३१

× भलत्या प्रवृत्तीत पडणे

(४) कर्मणामशमः २३२-२३४

× अचाट कामांना हात घालणे

उदा० राजवाडा, नगररचना, तळी

बागा इ. इ. इ.

(५) स्पृहा २३४-२३७

× इहपरलोकी भोगस्पृहा

विस्तृत

आणि

तीव्र

|

दृष्टांत समुद्र

|

दृष्टांत अग्नि

स्पृहेसाठी जग पादाक्रांत करण्याचा हव्यास

श्लो. १३ व श्लो. १५ उत्तरार्ध एकामागून एक

श्लो. १३ —

२४३-२५५

(१) अप्रकाशः

२४५

दृष्टांत — अमावस्यारात्र

(२) अप्रवृत्तिः

२४६-२४७

× हृदय — चेतनाशून्य

बुद्धि — अविवेकी, जड.

(३) प्रमादः

२४८-२५१

१ मुख्यत्वं देवधैव

२ दुःख ज्ञाळें तरी दुष्कर्म

३ दुःष्कर्मांछास व इंद्रियप्रवृत्ति

(४) मोह

२५१-२५५

× अकारण मोह. दृष्टांत—

दारु, वायु, वेडा

मोहाची मस्ती

श्लो. १५ उत्तरार्ध—(१) उत्तरार्ध

२५६-२५९

× तमोगुणी मेख्यावर तमोगुण

बरोबर धेतो. दृष्टांत—

१ मोहरीचें बीज

२ अग्नीची ज्योत

व्यामुळें तामस योनींत जन्म उदा.

पशु, पक्षी, झाड, किडा इ.

श्लो. १६—(१) श्लो. पूर्वार्ध

२६०-२६१

× श्रुतीचा आधार ' आहुः ' च्या

आवारे

सुख व ज्ञानात्मक फल मूल श्लोकात्
नाहीं. पण रजतमाविरुद्ध म्हणून ते
येथे दर्शविले.

(२) रजसस्तु फलं दुःखं २६२-२६३

वरून सुखमय पण आतून दुःखमय
फल दृष्टांत — वृंदावनफल निबोणी

(३) अज्ञानं तमसः फलं २६४

× दृष्टांत — विषारी ज्ञाढ

श्लो. १७ - (१) सत्त्वात् संजायते ज्ञानं २६५

× दृष्टांत दिनमान

(२) रजसो लोभ एव च २६६

× दृष्टांत — द्वैत

(३) श्लो. उत्तरार्ध २६७

(४) उपसंहार २६८

+ करतळामलकदृष्टांत

(५) सत्त्वगौरव पुढील श्लोकारंभ

प्रस्ताव

२६९-२७०

श्लो. १८— (१) ऊर्ध्वं गच्छंति सत्त्वस्था २७१

× ऊर्ध्वं = स्वर्ग

(२) मध्ये तिष्ठंति रजसाः २७२-२७३

× मनुष्यलोक = मध्य

(३) श्लो. उत्तरार्ध २७४

× अधो गच्छंति = नरकांत

(४) उपसंहार — त्रिगुणकथन
केले तरी मूल वस्तु शुद्ध च.
दृष्टांत — स्वप्रगत राजा

(पुढील श्लोकप्रस्ताव)

श्लो. १९ — (१) नान्यं गुणेभ्यः कर्तारं २७९-२८३

× कर्ता = देह

उलट सांगण्याची पद्धति, मुळांत

गुणांशिवाय कर्ता नाही. याच्या

उलट देहामुळे (कर्त्यामुळे)

गुणांना अस्तित्व म्ह. कर्त्याशिवाय

गुण नाही

२८०

मुद्याप्रमाणे सुलट सांगणे

२८१-२८३

दृष्टांत — अग्नि — जळण

रस — झाड

दूध — दही

ऊस — गोडी

(२) पुढील श्लोकभागप्रस्तावना

२८४-२८७

× गुणत्रय व देह जीवाला

मुळीं च बंधक नाही.

२८४-२८५

यांत हि मुक्तिव्यभक्त्यन व

अर्जुनजिज्ञासागौरव

२८६

अशा च विवेचनाचा मागोळ

हवाला (अ. १३ श्लो. २३) २८७

(३) यदा दृष्टानुपश्यति

२८८-२९०

× गुणातीतादर्शनदृष्टांत

जागृति — स्वप्नमिथ्यात्व

तीरस्थ -- जळप्रतिबिंब

नट — स्वतःला न विसरणे

(४) गुणेभ्यश्च परं वेत्ति

२९१-२९८

× गुणांत राहून हि गुणांपलीकडे

असं ज्ञान दृष्टांत—

२९१-२९२

ऋतुत्रय --- आकाश

गुणांत असून स्वस्वरूपाचे

अकर्तृत्व

२९३-२९४

दृष्टांत —

वसंत — वनश्री

सूर्य — सूर्योदयाबरोबर होणारी कार्ये:-

नक्षत्रलोप,

सूर्यकांतव्यलन

कमळविकास

अंधारनाश

(५) पुढील श्लोकप्रस्ताव

२९९

(६) मद्भावं सोऽधिगच्छति

३००-३०६

सिंधुसरितादृष्टांत

शुक — शाखा

आत्मस्वरूपप्रबुद्ध

आरसा त्याग — प्रतिबिम्ब

देहाभिमानवारा — ऐक्यसमुद्र

श्लो. २० — (१) श्लो. पूर्वार्ध

३०७-३१४

+ देहांत असून गुणांनी अवद्ध

दृष्टांत — प्रकाश — काचेने

चंद्र — पाण्याने

त्रिगुण परभारे सोंगासारखे नाचतात.

देहांत आपण आहो हें हि त्याला

मान नसतें दृष्टांत—

१ सर्पाची कात

२ शिळा कमळकोश

(२) श्लोक उत्तरार्ध ३१४-३१८

+ जन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तः कारण

देहाभिमान नाही [अमृतं अश्रुते]

दृष्टांत — “ घटनाश ”

‘ गुणातीत संज्ञा

(३) अर्जुनसंतोष ३१९

श्लो. २१ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ३२०

(२) श्लो. उत्तरार्ध ३२१

(३) भगवान् अर्जुनप्रश्नांतीक चूक

दाखवितात

३२२-३२३

x गुणातीताचा आचार कसा असतो

हा प्रश्न च संभवत नाही. कारण

‘ आचार ’ आहे तो गुणातीत नव्हे ३२३

(४) प्रश्न कसा पाहिजे ३२४-३२६

x गुणातीतावस्था —

१ तो गुणांत वावरत नाही.

२ वावरला तरी अलिप्त

म्हणून — गुणांत वावरत

असता त्याला गुण कसे

चिकटत नाहीत असा प्रश्न हवा.

श्लो. २२ — (१) प्रवृत्तिउद्भवाने द्वेष कांक्षा

नसणे

३२७-३२८

- × कर्तृत्वाहंकार नसणें
कर्मफल निष्फल झालें तरी
वाईट न वाटणें
- (२) प्रकाशउद्भवानें द्वेषकांक्षा नसणें ३२९-३३०
- × सत्त्वगुणवर्धनानें इंद्रियांवर
ज्ञानतेज पसरलें असतां विद्याभिमान
व संतोषाचा ताठा नसणें
- (३) मोहप्रवृत्तीनें द्वेषकांक्षा नसणें ३३०
- × मोहाला बळी न पडणें
अज्ञानाचा खेद नसणें
- (४) सर्व श्लोक एकदम ३३१
मोहप्रसंगीं ज्ञान		इच्छा न होणें
ज्ञान ,, कर्म		
कर्म ,, दुःख		न होणें
- इत्यर्थ जो जो गुण येईल
त्याच्या विरुद्ध गुणाची अपेक्षा
न करणें म्हणजे च आगंतुक
गुणाचा द्वेष न करणें.
- त्रिगुणांत द्वेष किंवा अपेक्षा या
दृष्टीनें कोणता च भेद न करणें
दृष्टांत- त्रिकाळ व सूर्य
- त्रिगुणातीत त्रिगुणापासून अलिप्त
कारण त्रिगुणांपलीकडचे ज्ञान
त्याच्या जवळ, त्यामुळें — प्रकाशानें,
कर्मानें, मोहानें — त्याच्या ज्ञानांत
फरक पडत नाही.

३३२

दृष्टांत—

३३३-३३५

समुद्रभरती

हिमालयात हॉब

विस्तबाला विस्तव

श्लो. २३ — (१) उदासीनवदासीनो

३३६-३३९

× गुणकार्य हे सर्व आत्मस्वरूप
असल्यामुळे त्याची ताटातूट
करण्याचा प्रयत्न न करता
ज्ञानी देहांत उदासीन राहतो
म्हणजे गुणकर्मांत उदासीन राहतो
दृष्टांत —

धर्मशाळेंतील वाटसरू

युद्धभूमि

अतिथि

चव्हाव्यावरचा खुंट

(२) गुणैर्यो न विचार्यते

३४०-३४२

दृष्टांत —

मृगजळानें — मेरु

अंधारानें — सूर्य

स्वप्नानें — जागता माणूस

(३) गुणावर्ततं इत्येव योवनिष्ठति

३४३-३४४

× दृष्टांत— नाटकगृहांतील बाहुल्या पाहणें .

दृश्य — सत्त्व सत्कर्मांत

रज — वैषयिक कर्मांत

तम — मोह अज्ञानांत

(४) नेंगते

३४५-३४७

- × आत्मसत्तेने च गुणक्रियांचा व्यापार
 म्हणून ज्ञानी आत्मतत्त्वाप्रमाणे अविचल.
 दृष्टांत — १ सूर्य — लोकव्यवहार
 २ चंद्रोदय- समुद्रमरती
 सोमकांत पाझर
 कुमुदिकास
 ३ आकाश — वारा

(५) पुढील श्लोकप्रस्ताव ३४८

श्लो. २४ — (१) समदुःखसुखः (थोडक्यांत) ३४९-३५०

× कारण — विश्व मद्रूप ३४९

दृष्टांत — वस्त्र — सूत

साम्याळा भगवत्दृष्टांत—

रिपुभक्तसमगति

(२) समदुःखसुखः (पुन्हां) ३५१-३५२

× ज्ञान्याच्या तिकाणीं सुखदुःखे जिरण्याचे

कारण देहभावना आत्मभावेनेत समरस

दृष्टांत—

शेतांतले पिकाला आलेले बी

समुद्राळा मिळाकेली नदी

(३) समलोष्टारमकाचनः ३५५-३५७

× ज्ञानी समलोष्टारमकाचन कारण तो

निर्द्वंद्व (हें च कारण पुढील श्लो. उत्तरार्धाळा

हि लागू) दृष्टांत-

खांब — रात्र दिवस

निद्रित — साप उर्वशी

(४) तुल्यप्रियाप्रियो धीरः ३५८

× दृष्टांत — स्वर्ग — बाघ
 दृष्टांतांत ' धीर ' पद समावळें.
 साम्याळा दृष्टांत—
 चिरडळेंळें उठणें
 भाजळेंळें रुजणें

(५) तुल्यनिंदात्मसंस्तुतिः ३६०-३६१
 दृष्टांत — राखोंडी — जळणें — विजणें
 सूर्यगृह — अंधार नाहीं
 दिवा नाहीं

श्लो. २५ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ३६२-३६४
 दृष्टांत — सूर्य — रात्र व पहाठ
 आकाश — षड्भुज

(२) सर्वारंभपरित्यागी ३६५-३६८
 १ निर्व्यापारता
 २ निरारंभता
 ३ निष्प्रवृत्ति
 ४ यदृच्छालाभसंतोष
 ५ संकल्पविकल्परहित्य

(३) गुणातीतः स उच्यते ३६९

(४) पुढील श्लोकप्रस्ताव

श्लो. २६ — (१) सर्व श्लो. थोडक्यांत ३७१
 (२) श्लोकविस्ताराची सूचना ३७२
 (३) मां = ईश्वर विश्वरूप च आहे.

दृष्टांत— ३७३-३९०

रत्न — प्रभा

पातळपणा — पाणी

अवकाश — आकाश
 गोडी — साखर
 ज्वाला — अग्नि
 दळ — कमळ
 फांघाफळें — झाड
 हिम — हिमालय
 दुध — दही
 चंद्रबिंब — चंद्रस्वरूप
 थिजळें तूप — पातळ तूप
 आटळें सोनें — अलंकार
 वस्त्र — तंतु
 घट — माती

(४) अव्यभिचारेण

३८१

✕ विश्व ईश्वर हें ज्ञान. हा च
 अव्यभिचार, या अभेदज्ञानांत
 कमीपणा हा व्यभिचार.

(५) भक्ति

३८२-३८८

✕ आपण व ईश्वर एक आहोंत या
 दृष्टीतळा आनंद, उल्लासवृत्ति ही च भक्ति.
 आपण व ईश्वर अभिन्न दृष्टांत—
 सोनें — सोन्याची टीका
 तेज — किरण
 पृथ्वि — सूक्ष्म कण
 हिमालय — हिमकण
 (ईश्वर -- अहं)
 समुद्र — लाट

(६) भक्तियोग—

३८९-३९१

- × या उल्लासवृत्तीचा परमेश्वराशीं अखंड
सांधा म्ह. भक्तियोग. दृष्टांत —
१ समुद्र — दगांत अखंड धारावृष्टि
२ विहिरीचें तोंड — आकाश अखंड संधि
३ बिंब — प्रातिबिंबापर्यंत प्रभा

(७) सेवते ३९२-३९५

- × ईश्वरसेवन = परमात्मतत्त्वाविकीनता
दृष्टांत — मीठ — समुद्र
गवत — अग्नि
परमात्मतत्त्वाविकीनता झाल्यावर
ज्ञान हि शिळक रहात नाही.
केवळ ऐक्य उरतें. दृष्टांतः— गवत — अग्नि

(८) श्लो. उत्तरार्ध ३९६-४०१

- × सगुणान्समतीत्येतान् — हें सांगण्याची
आवश्यकता च नाही. गुण जिकण्याचा प्रश्न
च रहात नाही. ३९६
ब्रह्मभूयाय कल्पते ३९७-४०१

- × ब्राह्मी स्थितीला भक्ताशिवाय गति नाही.
दृष्टांत —

पतिव्रता — पति

नदी — समुद्र

ब्रह्मस्थितीला नावें ४०१

साधुष्य, चतुर्थ पुरुषार्थ मोक्ष.

(९) पुढील श्लोकप्रस्ताव ४०२-४०३

- × ईश्वर आणि ब्रह्मत्व वेगळें नाही.
त्यांत साध्यसाधनभाव नाही.

- श्लो. १७ — (१) सर्व श्लोक थोडक्यांत ४०४
 ✕ भी चि बोळिजे आववा ।
 शर्दी इहीं । म्हणजे
 अमृत, अव्यय, शाश्वत,
 धर्म, सुख
 अभेदार्थदृष्टांत — चंद्र — चंद्रमंडळ ४०५
 (२) श्लोकांतीळ उरलेली पदे ४०६
 (धर्म, सुख)
 (३) श्लोकाळा गौरवार्थ आणखी
 पुस्ती ४०७
-
- उपसंहार ४०८-४१५
 (१) धृतराष्ट्रसंजयसंवाद ४०८-४१०
 ज्ञानाची अनास्था व विजयार्थ
 धृतराष्ट्रपृच्छा
 (२) संजयमनःस्थिति ४११-४१२
 धृतराष्ट्रस्थितीबद्दल विस्मय
 धृतराष्ट्राबद्दल शुभकामना
 कृष्णार्जुनसंवादांमुळे हर्ष
 (३) ज्ञानेश्वरांची पुढील अध्याय
 अवणाबद्दल विनंति ४१३-४१५

अध्याय १५

- १५ व्या अध्यायाचा प्रास्ताविक विभाग १-७१
 (१) श्रीगुरुचरणपूजारूपक १-८
 हृदय — चौरंग (गुरुचरणस्थान
 ऐक्यभाव — ओंजळ

इंद्रिये — श्रीगुरुका अर्घ्य म्हणून

वाहण्याची किंचित उमललेलीं फुले

अनन्यतेने शुद्धबासना — चंदनउशी

निर्मल प्रेम — सोन्याच्या तोरळ्या (पायांसाठी)

अव्यभिचारभाव शुद्ध प्रेम — जोडवी

अष्टसात्त्विकभाव — उमललेउं कमळ

अहं — धूप

सोहंऽतेज — ओवाळणें (नीरांजन)

समरसता — कवटाळणें

देहप्राण — खडावा

निंबलोण — भोगमोक्ष

(१) श्रीगुरुचरणसेवेचें अपेक्षित म्ह.

गुरुचरणसेवेनें येणारी सहजपात्रता ९-१२

१ सर्वपुरुषार्थाधिकार

२ वाणीला अमृतत्वप्राप्ति

(निश्चित सिद्धांतप्राप्ति

३ प्रत्येक अक्षरांत अपूर्व

गोडी — कोटिचंद्रतुळना

४ श्रोत्यांना ज्ञानप्रकाशदिवाळी म्ह.

प्रबोधशक्ति

(३) श्रीगुरुचरणधूलिकण लाभल्यानें वाणीला

अपूर्व सामर्थ्यप्राप्ति

१३-१७

१ अपूर्वत्व — वेदकैवल्यतुळना

२ विश्वमोहकता — वसंतदृष्टांत

३ परमात्मतत्त्वगोचरता

४ शब्दांत ब्रह्मतत्त्वसाठवण

(४) गुरुकरुणेचा स्वानुभव १८-२६

१ गुरुकरुणेची मातृवत् अपूर्वता

२ गुरुचे केवळ स्वतःवर प्रेम

असल्याचा अनुभव दृष्टांत-माता, चातक

३ गुरुकृपेचा प्रत्यक्ष पुरावा-गीतारहस्य

ज्ञानदेवमुखांत

४ गुरुकरुणेने संसार हि मोक्षमय दृष्टांत-

दैवानुकूल्य

१ वाळूचे रत्न

२ दगडांचे तांदूळ

३ पांडव

४ ज्ञानदेवांचे अज्ञान हि ज्ञानस्वरूप

(५) गुरुगौरववर्णनाशक्यता व श्रोत्याच्या चरणीं

गीतार्थसमर्पणाची तयारी

२७-२८

(६) १५ व्या अध्यायाच्या उपक्रमार्थ १४ व्या

अध्यायाच्या शेवटाचा इत्यर्थ

२९-४४

१ ज्ञानी च मुक्तीचा अधिकारी

२९-३२

दृष्टांत— स्वर्ग — इंद्र

ब्रह्मदेव

सूर्यप्रकाश — डोळस

२ ज्ञानार्थ मन शुद्ध पाहिजे

३३-३५

३ शुद्धि म्ह. विशिष्टी तिची प्राप्ति होण्याला

संसाराच्या अशाश्वततेच्या जाणिवेची आवश्यकता

दृष्टांत — विषमिभ्रान्त. तो च १५

व्या चा उपक्रम.

(७) प्रथम दोन श्लोकांतील वृक्षवर्णनाचा

अर्जुनोत्सुक्यार्थं भगवंतांकडून अस्पष्ट

उपक्रम ४५-६७

१ विश्वभ्रम=महावृक्ष ४५-४७

२ उलटा असामान्य वृक्ष ४८

३ उलटा असण्याचें कारण ४९-५०

४ वृक्षविस्तार खाली - दृष्टांतः—

सूर्यकिरण व रात्रीचा अंधार ५१-५४

५ संसारवृक्षनिष्फळता ५५

६ सदोदित ताजा ५६

७ वर खाली हि मुळें ५७

८ सर्वत्र वाढ ५८-६०

९ उत्प्रेक्षा ६१

१ आकाशाची पालवी

२ वाऱ्याचा वृक्ष

३ अवस्थात्रयावतार

(८) या वृक्षवर्णनांतल्या स्पष्ट भाव सांगण्या-

संबंधी अर्जुनाला आश्वासन व एकाग्रतेने

श्रवणाची आज्ञा ६२-६७

स्पष्ट भाव म्हणजे—

१ ऊर्ध्वत्व

२ मूललक्षण

३ अधोमुखकारण

४ शाखास्वरूप

५ अधोमूलस्पष्टीकरण

६ ऊर्ध्वशाखास्वरूप

७ अश्वत्थनामकरणकारण इ.

(९) अर्जुनचित्तेकाग्रता व श्रवणौत्सुक्य ६८-७०

औत्सुक्यदर्शनार्थं अर्जुनाला अगस्तिजी उमा

(१०) अर्जुनास्थितीनें श्रीकृष्णसंतोष ७१

लो. १ — (१) उर्ध्व ७२-७९

× ब्रह्म हें च वृक्षाचें उर्ध्व ७२

१ वास्तविक उर्ध्वत्वादिरहित

निरुपाधिक ब्रह्मस्थिति ७३

२ इंद्रियागोचर ७४

३ केवलस्वरूप ७५

४ उपाधिसंबंधानें विश्वरूप ७६

५ केवल ज्ञानसुखशून्यस्वरूप ७७

६ कार्यकारणद्वैताद्वैतरहित

कैवल्यस्वरूप ७८

— ब्रह्मवर्णन

× ब्रह्मवर्णनाचा इत्यर्थ इतका च
कों ते केवल निरपेक्ष आहे. वृक्षा-
पेक्षेनें च त्याला उर्ध्व म्हटलें

(२) मूल ८०-९०

१ मायावर्णन ८०-८२

२ मायासंसारवृक्षबीज ८३

३ ब्रह्माच्या ठिकाणी मायास्थान ८४-८७

— ऊर्फ मायेचा उद्भव हें च संसार

वृक्षमूल. दृष्टांत—

स्वप्न — ज्ञानशून्यता

दीप — काजळी

स्वप्नस्थ — स्त्री

- × मूळस्वरूपाविस्मृति=वृक्षकंद ' बीजभाव ' ८८
 ' बीजांकुर ' व फळभाव ८९
 इत्यर्थे संसारवृक्षमूळ ' अज्ञान ' ९०
- (३) थोडक्यांत ऊर्ध्वमधःशाखं ९१-९३
 (४) अधः शाखम् ९४-१०५
- × वृक्षरूपक—हे रूपक जीवाची
 देहेन्द्रियादि वाढ दर्शविणारे आहे. त्यांतील
 पाने वहाळ्या इ. वर्णन गौण आहे.
- (५) संसारवृक्षाचे अधिष्ठान व
 विस्तार ब्रह्म च १०६-१०९
 दृष्टांत—
 १ शिंपी — रजत
 २ समुद्र — तरंग
 ३ खम — परिवार
- (६) अश्वत्थं ११०-११७
- × अश्वत्थव्युत्पत्ति १११
 व्युत्पत्तीप्रमाणे वृक्षाच्या
 क्षणभंगुरत्वाला दृष्टांत— ११२-११४
 १ मेघाचे रंग
 २ बीज
 ३ कमळपत्रबैठक
 ४ पीडितमनुष्याचित्त
- × अश्वत्थ म्ह. पिंपळ म्हणतात
 तत्संबंधी. ११५-११७
 १ पिंपळ हा कृष्णामिप्राय नाही
 २ पिंपळ म्हटल्याने हि संगति

लागेल

लौकिक गोष्ठी नकोत.

४ क्षणभंगुरत्वामुळे च अश्वत्थ

(७) ग्राहुरव्ययं ११८-११९

१ अश्वत्थस्थितिलय तर्किता येत

नाहीत म्हणून लोकांकडून

अव्ययाभिधान

११९-१२१

दृष्टांत — समुद्र

२ सततव्यय व सततोद्भव दृश्य

नसल्यामुळे लोकांना ' अव्यय '

दर्शन

१२१-१३८

दृष्टांत— १ दानशील पुरुष

२ रथचक्र

३ ऊस

४ चालं वर्ष पुढील वर्ष

५ आजचा दिवस पुढील दिवस

६ वाण्याच्या झुळका

७ वाहतें पाणी

८ सागरतरंग

९ कावळ्याचें बुबुळ

१० भोवरा

११ कोळीत

३ तात्पर्यार्थ ज्ञानी पुरुष यांचें क्षण.

भंगुरत्व जाणतो

(८) यस्तं वेद स वेदवित्

१४०-१४३

यः तं वेद—

०. ज्ञानमूल	}	१४०
मिथ्या अस्तित्व		
क्षणभंगुरता		
स वेदवित्		१४१-१४२
+ छंदांसि यस्य पर्णानि गाळलें		
पुढील श्लोकांत ' छंदांसि ' चा उपयोग		
करून घेतला.		

श्लो. २ — (१) अध्यायारंभाच्या उपक्रमाचा उल्लेख

व थोडक्यांत श्लोकभावार्थ	१४४-१४६
(२) अर्धश्चोर्ध्व प्रसृतास्तस्य शाखा	१४७-१५२
१४७ ओवीचा अर्थ ?	
(३) गुणप्रवृद्धा विषयप्रवालाः	१५३-१५४
× गुणामुळे त्रिधा वृक्ष	
(४) रजोगुणवृद्धि	१५५-१६२
(५) तमोगुणवृद्धि	१६३-१७४
(६) अधश्चमूलान्य नुसंततानि कर्मानुबंधांनि	
मनुष्यलोके	१७५-१८२
× मनुष्यांवाचून वेदत्रयाची पाळवी	
सात्क्रिया वगैरे अशक्य. म्हणून	
वास्तविक मनुष्य ही मध्य-शाखा	
असतां येथें मानवशाखा खालच्या	
बाजूला कल्पिली आहे.	
(७) सत्त्वगुणप्रवृद्धि	१८३-२०७
(८) उपसंहार व पुढील श्लोकप्रस्तावना	
	२०८-२०९

- × वृक्षरूपक — हे रूपक अंकुर
फोंक, डहाळ्या, शाखा, कोंब, पाळवी,
आडशाखा, सरळसोट, इ. वृक्षपरिभाषा
पुनः पुन्हां ती च ती च वापरून
सांगितलें आहे. ते अतिशय बोजड
झालें आहे.
- × जीवजडविस्तार
सस्वरजतमानें विस्तार
कामादिविकारांनीं विस्तार
ज्ञानाज्ञानपरिणामानें विस्तार
पापपुण्यपरिणामानें विस्तार
— असें थोडक्यांत याचें
विस्तारस्वरूप आहे.

- श्लो. ३ — (१) न रूपमस्यऽहं तथोपलभ्यते २१०--२२३
१ एवढा विकक्षण वृक्ष नष्ट
करणारें साधन असणें शक्य
आहे काय ही शंका नको
२ याळा पाळण्याचे श्रम नाहींत २१४--२१६
दृष्टांतः-- १ बागुळ
२ गंधर्वनगरी
३ सशाचें शिंग
३ कारण हा मिथ्या २१६--२१८
दृष्टांत— १ वांझेचीं मुळें
२ स्वप्नांतली गोष्ट
४ हा सत्य मानल्यास याचा
कोणी च छेद करूं शकणार

नाहीं ही आपत्ति. दृष्टांत- २१९-२२०

फुंकारों आकाश उडविणें,

५ मूळ अज्ञान च निध्या म्हणून

अज्ञानाचें हें वृक्षरूप कार्य

हि मिथ्या च. दृष्टांत- २२१-२२३

१ कासवीचें तूप

२ मृगजळावरची शेती

(२) नातः २२४-२२९

+ एका दृष्टीनें याळा अंत नाहीं हें खरें

ती दृष्टि — विवेकानें याचा नाश

केल्या खेरीज याळा अंत नाहीं.

ष्टांतः—

१ निद्रेचा अंत जागृतीशिवाय

२ रात्रीचा अंत पहाटेशिवाय

३ सागरतरंग अनंत

४ मृगजळाचा अंत सूर्यास्तानें च

५ दिवा माळवल्यानें च कथेचा अंत

(३) न चादिः २३०-२३६

१ मिथ्या वस्तूचा अंत कोठून

दृष्टांतः—

१ वंध्यापुत्रजन्मपत्रिका

२ आकाशांत निळी जमीन

३ खपुष्प देठ तोडणें

२ मिथ्यात्व हें अनादित्वाचें

कारण दृष्टांत — घट

(४) न च संप्रतिष्ठा

२३७-२४७

संप्रतिष्ठा = मध्य

१ आद्यंत नाहीं तो मध्य

भास च दृष्टांत — मृगजळ

२ संसार अज्ञानाळा मोहक

दिसतो दृष्टांतः— १ इंद्रधनुष्य

२ नट

३ मध्य हि क्षणभंगुर दृष्टांतः—

१ अकालाभ्र

२ स्वप्न

३ माकडाचे प्रतिबिंब

४ तरंग

४ संसाराळा अमुक अशी सत्यस्थिति

नाहीं. दृष्टांत — ग्रीष्मशेषवारा

(५) अश्वत्थमेनं सुविखूढमूलं २४८-२५३

१ हा वृक्ष इतका विळक्षण आहे की,

याळा तोडण्यासाठी ज्ञानाशिवाय

अन्य उपाय केल्यास त्याचा

उपयोग नाही.

दृष्टांतः—

१ दोरीचा क्षाप व काठ्या

२ मृगजळ नदी तरण्यासाठी होडी

२ संसार वृक्ष छेदण्यास ज्ञानाखेरीज

उपाय करूं गेल्यास संसारभ्रम

अधिकच वाढतो.

३ खरा उपाय ज्ञान च. दृष्टांत

स्वप्नातळा घाव व जागृति

(६) असंगशस्त्रेण दृढेन छित्वा २५४-२६१

१ ज्ञानसामर्थ्य = वैराग्याचें

अभंग शस्त्र

२ वैराग्याविर्भावाचा परिणाम

धर्मार्थकामत्याग.

दृष्टांत - कुत्रें.

३ तीव्र वैराग्यलक्षण

४ प्रत्यक्ष शस्त्र चाळविण्यासाठी तयारी

१ देहाभिमानत्याग

२ आत्मभावनेच्या हातांत - शस्त्र धरणें

३ विवेकाची सहाण - शस्त्र पाजविणें

४ अहं ब्रह्मास्मि - सहाणेवर घासणें

५ पूर्ण बोध - चूर्णानें घासणें

६ निश्चय - मुठीतळें बळ अजमावणें

७ मननबळ - तोळून धरणें

८ निदिध्यास - शस्त्र व आपली

एकरूपता करणें

५ या शस्त्रप्रहारापुढें वृक्ष वगैरे काहीं च

टिकणार नाहीं. दृष्टांत -

१ शरद्वायु - दग

२ सूर्य - काळोख

ओ. ४— (१) ततः पदं तत्परिभाषितव्यं

२६७-२७५

१ व्या पदाचा शोध घेणें = स्वस्वरूप

पाहणें

२६७

२ पाहण्याचा प्रकार - द्वैत मोडून

पहाणें

२६८-२७४

दृष्टांत—

- १ दर्पण
- २ आटकेल्या पाण्यातील प्रतिबिंब
- ३ न खोदकेल्या विहिरींतील शरा
- ४ घटभंगानंतरचे आकाश
- ५ जळण संपल्यानंतरचा अग्नि
- ६ जिभेने स्वतःची चव चाखणे
- ७ डोळ्यांनी स्वतःची बुबुळे पाहणे
- ८ तेज तेजात मिसळणे
- ९ आकाश आकाशात मिसळणे
- १० पाणी पाण्यात मिसळणे
- ३ हे पाहणे म्हणजे साधनाधिवाय
स्वयंसिद्ध पाहणे २७५
- (२) तमेवं चायं पुरुषं (प्राहुः) मुळाळा
सोडून २७५
- (३) श्रुतीची ज्या संबंधी बडबड २७६
- × मुळाळा सोडून
- (४) मुमुक्षूचा ज्यासाठी प्रयत्न २७७-२७८
- × मुळाळा सोडून
- (५) यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणी २८०-२८१
- (६) पुन्हा — तत्पदं परिमार्गितव्यं २८२
- (७) यस्मिन्गता न निवर्तन्ति भूयः २८३
- (८) पुढील श्लोकप्रस्ताव २८४

श्लो. ५ — (१) निर्मानमोहाः

२८५

दृष्टांत— पावसाळ्याच्या शेवटी मेघ

(१) जितसंगदोषाः २८६

× संग = विकार

दृष्टांत— निष्ठुर दरिद्री मनुष्याळा सोयरे

(३) अध्यात्मनिष्ठाः २८७

दृष्टांत— केळींचें झाड

(४) विनिवृत्तकामाः २८८

× काम = संकल्पविकल्प

दृष्टांत— पेटलेल्या झाडावरून पक्षी

(५) द्वंद्वैर्विमुक्ताः २८९-२९२

× द्वंद्व = भेदबुद्धि

देहाभिमान दृष्टांत— सूर्योदया

बरोबर रात्र

द्वैतबुद्धि दृष्टांत— आयुष्य

सुटल्यावर देह

(६) सुखदुःखसंज्ञैः

द्वंद्वैर्विमुक्ताः

}

२९३-२९५

दृष्टांत— १ स्वप्नांतीक राज्यलाभ व मरण

२ गरुडावर सांप

(७) अमूढाः

२९६-३०५

अमूढ— १ आत्मानात्मविवेकी—

दृष्टांत — सूर्य

२ आत्मनिर्णयसमरस—

दृष्टांत — गंगा

३ वासनास्पर्शरहित—

दृष्टांत — आकाश

४ निर्विकार —

दृष्टांत — १ उवाकामुखी

२ क्षीरसागर

३ पूर्णचंद्र

४ निर्विषय —

दृष्टांत — वारा

(८) गच्छंतिपदमव्ययं तत् ३०५-३०६

(९) पुढीळ श्लोकप्रस्ताव ३०७

श्लो. ६ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ३०८-३१६

× श्लो. पूर्वार्धकारणे —

१ अमुक प्रकाशानें जो दिसणेपणा

तो ज्याच्या अदृश्यत्वामुळे च अस्तित्वात

असतो

३०८-३११

दृष्टांत — १ शिंपी — रजत

२ रण्जु — सर्प

३ चंद्रसूर्यादि तेज

२ ती वस्तु तेजोराशि ती च

सर्व वस्तुप्रकाशक

३१२-३१३

३ ती वस्तु प्रकाशित झाल्यावर

सर्ववस्तु लोपतात

३१४-३१६

दृष्टांत— १ जणेपणीं स्वप्न

२ संख्याकाळीं मृगजळ

(२) श्लो. उत्तरार्ध

३१६-३२०

तद्धाम परमं मम

यद्रत्वा न निवर्तते—दृष्टांत—

१ जळप्रवाह समद्रातून

२ मिठाचा हत्ती समुद्रातून

३ अग्निष्वाळा आकाशातून

४ पाणी तप्त खोखंडावरून

(३) पुढील लोकप्रस्ताव ३२१-३४२

१ अर्जुनप्रश्न — ईश्वराळा जे मिळाले

ते भिन्न कीं अभिन्न ?

२ मूलतः जर अभिन्न तर ते परत

येणार च. दृष्टांत—

—बाण — लक्ष्य

फुलें -- भ्रमर

३ मूलतः जर अभिन्न तर ते

ईश्वराशीं मिळाले हें सांगण्यांत

तात्पर्य नाही. दृष्टांत—

शस्त्र शास्त्राळा टोचणें

अवयव व शरीर

शिवाय मूलतः जे भिन्न ते

ईश्वराशीं मिळूं च शकणार नाहीत.

मग परत येण्याची गोष्ट च काय ?

२ अर्जुनप्रश्नानें म्ह. अर्जुनबुद्धिमत्तेनें

कृष्णसंतोष

३२९

३ श्रीकृष्ण उत्तर

३३०-३४२

१ भिन्न अभिन्न दोन्ही

३३०

२ विवेकानें पाहतां अभिन्न

३३१-३३७

दृष्टांत —

१ पाणी — तरंग

२ सोने — अलंकार

३ सर्व आकाशव्याप्त सूर्यबिंब

४ प्रलयकालीन पाणी

३ मायेने भिन

३३८-३४२

दृष्टांत —

१ दोन ओघांचे वाकणे

२ सूर्य प्रतिबिंब

३ घटमठाकाश

४ स्वप्न

५ हिणकस सोने

श्लो. ७ — (१) भूमांशः

३४३-३४४

दृष्टांत — समुद्र — तरंग

(२) जीवलोके जांबभूतः

३४५

x जीवव्याख्या

(३) जीवलोक

३४६-३४७

x जीवलोकव्याख्या

(४) सनातनः (ईश्वर)

३४८-३५०

x वास्तविक येथे सनातन

जावाचे विशेषण पण ते ईश्वराचा लवळे.

दृष्टांतः—

प्रतिबिंब — चंद्र बाहेरचा

कुंकवावरचा स्फटिक — रंगराहित

(५) श्लो. उत्तरार्ध

३५१-३६०

१ आत्म्याच्या व्यवहाराचा दृष्टांत —

संन्यासी व त्याचा स्वप्नसंसार

२ शब्दस्पर्शरूपरसगंधादिकांचा

मनासह उपभोग (म्ह. श्लो. ९ चे

विवेचन)

श्लो. ८ — (१) शरीरं यदवाप्नोति ३६१-३६३

× जीवाचें कर्तृत्व भोक्तृत्व हें
देहाच्या आश्रयानें च कळतें. दृष्टांत —

अमंत विलासी पुरुष

(२) यच्चाप्युत्क्रामतीश्वरः+श्लो. उत्तरार्ध ३६४--३६७

उत्तरार्धातीक दृष्टांताच्या जोडीला दृष्टांत—

१ अपमानित आतिथि यजमानपुण्य

२ कळसूत्री बाहुल्याचें चकनवलन

३ वारा परिमळ (मूळ दृष्टांत)

श्लो. ९ — (१) सर्व श्लोक ३६८-३६९

× दीपदृष्टांत

(२) पुढील श्लोकप्रस्ताव ३७०-३७२

× अज्ञानी आत्म्याचें देहांत येणें

विषयभोग इ. खरें मानतात वास्तविक

हें सर्व प्रकृतीचें.

श्लो. १० — (१) स्थितं ३७३

(२) भुंजानं ३७४

(३) उत्क्रामंतं ३७५

(४) विमूढा नानुपश्यंति ३७६-३८०

× विमूढ लोकांचे पाहणें—

देहाच्या होण्याजाण्यानें आत्मसत्ता

होते जाते.

प्रश्नद्वारा—

१ हाळणारें व न हाळणारें झाड

२ आरसा व रूप

दृष्टांतद्वारा—

१ भेषशब्द

२ अभ्रगति व चंद्र

(५) पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषा

३८१-३९०

× विवेकी पुरुषार्थे पाहणें—

आत्मा देह जावो राहो निर्विकारो

दृष्टांत —

१ आकाशप्रतिबिंब

२ चंद्रिकाप्रतिबिंब

३ सूर्यप्रतिबिंब

४ घटमठाकाश

श्लो. ११ — (१) सर्व श्लोकभावार्थ

३९१-३९६

× केवळ ज्ञानानें आत्मदर्शन होणार

नाहीं. व्यावरोबर वैराग्य पाहिजे.

(यतंतो योगिनश्चैनं कळे नजर

देऊन अर्थ केळा)

दृष्टांत —

१ स्वप्नप्रपञ्च व व्यवहार

२ पोथीला स्पर्श व वाचण्याचें फळ

३ मोल्यें डोळे धांघून नाकाळा

लावणें व त्यांची किंमत

(२) पुढील श्लोकार्थसूचना

३९७

श्लो. १२ — (१) श्लो. पूर्वार्ध

३९८

× सर्व जगत् प्रकाशविणारें

सूर्यातळें तेज माझें — मूळ

सूर्यासकट विश्वाला प्रकाशविणारे

तेज — ज्ञानदेव

(१) श्लो. उत्तरार्ध ३९९-४००

× चंद्रांतलें तेज = व्योम्ना

चंद्रांतील तेजाच्या उपयोगाचें निदर्शन

श्लो. १३ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ४०१-४०२

× पृथ्वीचा विनाश न होण्याचें कारण

भूतधारणेचें मुळांतील कारण

(२) श्लो. उत्तरार्ध ४०३-४०५

× औषधिपोषणाचा मधील क्रम

(मुळांत न सांगितलेला)

औषधीचा भूतमात्रजीवनार्थ

उपयोग (मुळांत न सांगितलेला)

(३) पुढील श्लोकप्रस्ताव ४०६

श्लो. १४ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ४०७

(२) श्लो. उत्तरार्ध ४०८-४०९

× प्राणापानसमायुक्तः

प्राणपानाचे भाते फुंकून

चतुर्विध अन्न —

१ कौरडें २ मऊ ३ शिजलेंलें

४ करपडेंलें

(३) पुढील श्लोकप्रस्ताव ४१०-४२०

१ जीव, जीवन, जठराग्नि ईश्वर च ४१०

२ ईश्वर विश्वव्यापक ४११

३ — मग भेद कां ? ४१२-४१३

४ ईश्वर सर्वत्र सारखा असून ४१४-४२०

जीवभेदानें त्याची प्रतीति भिन्न

(' मत्तःस्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च ' याकडे
लक्ष देऊन हा भाग लिहिला आहे)

दृष्टांत —

- १ ध्वनि एक — बाधभेदानें भिन्न
- २ सूर्य एक — लोकचेष्टा ,,
- ३ पाणी ,, — बीजधर्मानें रूपांतरें भिन्न
- ४ हार ,, — दृष्टीप्रमाणें ,,
- ५ खातीचें पाणी एक — परिणाम भिन्न

श्लो. १५ — (१) सर्वस्य चाहं हृदि सन्निविष्टः ४२१

× प्राण्यांच्या ठिकाणीं अहंस्फुरण
तोच ईश्वर

(२) मत्तः स्मृतिर्ज्ञानम् ४२२-४२५

- १ सत्संग २ योगाभ्यास ३ वैराग्य
- ४ गुरुचरणसेवा, ५ अज्ञाननाश
- ६ ईश्वराच्या ठिकाणीं लीनता

× अहंस्फुरणातून ईश्वरस्मृति
मुख व ज्ञानप्राप्तीचा क्रम.
स्मृति = ईशस्मृति
ज्ञान = ईशज्ञान

(३) अपोहनं च ४२६-४२८

- १ देहाभिमान २ संसारसंग
- ३ इहलोकार्थ कर्मकांड
- ईश्वरविस्मृति व ईश्वरविषयक
अज्ञानाचीं कारणें.

× अपोहनं = १ ईश्वरविस्मृति
२ ईश्वरविषयक अज्ञान

(४) मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च

(एकत्र)

४२९-४३१

× द्विविध प्रतीतीका म्हणजे ज्ञानाप्रमाणें

अज्ञानाका हि ईश्वर कारण दृष्टांतः—

१ स्वमाका — जागृतिदृश्य

२ अभ्रमासाका — दिवस

ज्ञानाज्ञान दोन्ही प्रतीतींसाठीं दृष्टांत—

जागपणा—निद्राजागृतिहेतु

(५) वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यः

४३२-४३५

१ वेदांना ईश्वरस्वरूपाची कल्पना न

येतां ते जाणण्याचा प्रयत्न करतात.

त्यामुळे त्याच्या शाखा होतात. (सर्वे वेदैः)

कडे लक्ष देऊन अर्थ.

२ त्या सर्व शाखांचा हेतु एक च ईश्वरज्ञान.

दृष्टांत—

पूर्वपश्चिमगामी नद्या — शेंबट समुद्र

वाऱ्याच्या भिन्नगंधहरा — शेंबट आकाश

(६) वेदांतकृतवेदविदेहचाहं

४३६-४४२

× वेदांत = अद्वैत. या अनुरोधानें सर्व

अर्थ बसविला आहे.

दृष्टांत — १ जागृत पुरुष

२ जाळळेका कापूर

३ मार्गासकट विश्व चोरणारा चोर

(७) पुढील लोकप्रस्ताव

४४३-४७०

१ श्रीकृष्णबोधाचा अर्जुनाच्या ठिकाणीं

ठसा

४४२-४४४

दृष्टांतः—

१ आकाशांतला चंद्र — क्षीरसागरांत

२ समोरचे चित्र — चकचकीत भितीवर

२ अर्जुनजिज्ञासा

४४५-४४७

जिज्ञासाकारण — जों जों ब्रह्मज्ञान
तों तों गोढी.

जिज्ञासास्वरूप — श्रीकृष्णवचनांती

सहज आलें निरुपाधिक स्वरूप जाणवें.

३ अर्जुनप्रश्नावदल श्रीकृष्णसंतोष ४४७-४५१

× संतोषकारण— अशा ज्ञानप्रश्नाविषयीं

भगवंतांना बोलण्याची हौस. पण प्रश्न

विचारणारा च कोणी नाहीं. दृष्टांत —

हौसेसाठीं आरसा.

४ अर्जुनावदल श्रीकृष्णप्रेम

४५२-४५९

१ प्रेमदर्शनार्थ— अर्जुनानें विचारवें

व कृष्णानें सांगवें ही भूमिका

सोडली. दोघांत अद्वैत. दृष्टांत —

दोन ओठ — बोलणें एक

दोन पाय — चालणें एक

× अमृतानुभवाचें येथें स्मरण होणें

अपरिहार्य आहे. दो बोळा एक दिठी ।

दो ओठी एक गोठी इ. ओढ्या

ढोळ्यापुढें उभ्या राहतात.

२ प्रेमदर्शनार्थ— कृष्णाकडून मिठी

सुटेना हें दृश्य.

३ संवादसुखार्थ— प्रेमाद्वैत आवरण्याचा

विचार दृष्टांत— गूळ व क्षार

४ प्रेमदर्शनार्थ— अर्जुनप्रश्नाची

श्रीकृष्णाला विस्मृति.

अर्जुनाचें श्रीकृष्णप्रेम व पुन्हां प्रश्नकथन

४६०-४६१

६ श्रीकृष्णोत्तरांतील प्रथम द्विविध

उपाधीच्या वर्णनाचें दृष्टांतद्वारे समर्थन

४६२-४७०

दृष्टांत—

१ ताक घुसळणें — तेव्हां च लोणी

२ हीन जाळणें „ सोने

३ शेवाळ बाजूस सारणें „ पाणी

४ अभ्र बाजूला सरणें „ आकाश

५ कोंडा काढणें „ दाणे

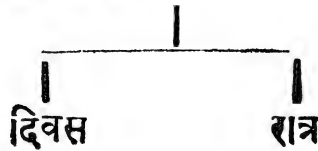
६ स्त्रीचें पतिनाम न घेणें यांतच पतिसूचन

७ झाडाची फांदी दाखवून — चंद्रदर्शन

श्लो. १६ — (१) द्वाविमौ पुरुषौ लोके

४७१-४७४

× दृष्टांत— आकाशांत

× तिसऱ्या पुरुषाचा उल्लेख.

त्याचे दोन्ही पुरुषांना नष्ट करणारे

किंचित् स्वरूपाविष्करण.

(२) क्षरश्चाक्षर एव च

४७५-४७६

× क्षर = अंध पंगु, वेडा

अक्षर = सर्वांगयोग्य

एके ठिकाणीं राहण्याचें कारण स्नेह.

(३) क्षरः सर्वाणि भूतानि ४७७-५००

सर्वाणि भूतानि ४७८-४८५

जें जें —

१ चराचर २ बुद्धिगोचर ३ पंचभूतात्मक

४ गुणत्रयात्मक ५ नामरूपात्मक ६ विपरीत-

ज्ञानगम्य ७ नाशवंत ८ क्षणोत्पन्नक्षणावनिष्ट

९ भ्रमपूर्णजगनामक १० अष्टधाप्रकृतिमूलक

११ छत्तीस तत्त्वार्थे १२ संसारवृक्षवर्णित

क्षर — ४८६-५००

इ. इ. सर्व ते नगर समजतो

व त्यांत राहतो दृष्टांत —

१ प्रतिबिंबक्षुब्धसिंह

२ आकाशप्रतिबिंब

त्या नगरांत जो झोपी जातो ४८९-४९०

दृष्टांत — स्वप्नांतलें स्वप्न

त्या झोपेंत स्वप्न पडून ४९१-४९३

अहंममताइहपरलोकप्रांतीत जो पडतो.

तो क्षर पुरुष ४९३

त्याचीं भिन्न नांवें क्षेत्रज्ञ, जीव इ. ४९४

पुरुषसंज्ञार्थ ४९५-४९६

पूर्ण म्हणून पुरुष

देहपुरांत शयन करतो म्हणून पुरुष

क्षरसंज्ञार्थ ४९७-५०१

उपाधीने क्षर — दृष्टांत —

खळखळणाऱ्या पाण्यांतील चंद्रबिंब

(४) कूटस्थोक्षरउच्यते

५०१-५२५

कूटस्थदर्शनार्थं स्वदृष्टांतस्पष्टीकरण —

- १ मध्यस्थ ५०२-५०३
दृष्टांत मेरु
- २ ताटस्थ ५०४-५०६
म्ह. ज्ञान अज्ञानांत अलिप्तता म्ह.
सत्यज्ञानानें एकत्व. अज्ञानानें
दुजेपणा न मानणें — दृष्टांत
१ मातीपणा गेलेली माती
२ आटछेला समुद्र
- ३ स्पष्टीकरण ५०७-५०८
१ जागेपणा निद्रारहितावस्था
२ विश्वाभास आत्मज्ञानोदय सहितावस्था
- ४ लीन अवस्था अव्यक्त ५०९-५१०
दृष्टांत—
१ अमावास्याचंद्र
२ बीजरूपांत झाड
- ५ विश्वविज भावावस्था ५११-५२०
१ विपरीतज्ञानोत्पत्तिस्थान
२ उश्वात्थानस्थान
३ व्यक्ताव्यक्तसांवा
४ क्षर पुरुषाच्या जागृत्स्वम
लीलावस्थांचें उत्पत्तिस्थान
- ५ अज्ञानाची निद्रावस्था
६ प्रकृतिपुरुष व क्षेत्रक्षेत्रज्ञाभासस्थान
७ संसारवृक्षमूल
- ६ पुरुषसंज्ञार्थ ५२१

- × मायानगरींत राहणारा म्हणून
याची मायेत निद्रा ५२२
- ७ अक्षरसंज्ञार्थ ५२३-५२५
- × नष्ट न होणारा म्हणून अक्षरस्वरूप—
जीवरूपी कार्याचे कारण
मायासंगलक्षण

ळो. १७ — (१) उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः ५२६-५३६

१ ज्ञानाज्ञानाहून वेगळा म्हणून

अन्य

५२६-५२८

× जागृति स्वप्न ह्या विपरीतज्ञानावस्था

अज्ञानांत लीन

५२६

त्या अज्ञानाचा ज्ञानांत लय व मग

ज्ञानाचा लोप दृष्टांत— आग्नि

५२७

२ क्षराक्षराहून वेगळा म्हणून अन्य

दृष्टांत—

सुषुप्तिनिद्रेहून वेगळे जागेपण

किरणमृगजळाहून वेगळे सूर्यमंडळ

काष्ठगत अग्नि काष्ठहून वेगळा

३ सर्व अवस्थाहून वेगळा म्हणून अन्य

५३३-५३४

दृष्टांत— प्रलयकालीन पाणी

४ द्वैताद्वैताहून वेगळा म्हणून अन्य

दृष्टांत प्रलयकालीन तेज

५३४-५४०

(२) परमात्मैयुदाहृतः

५३६-५४०

× या पुरुषाचे नामकरण (स्वरूप
कथन) त्यांत न मिसळतां च

शक्य या गोष्टी सांगणाऱ्या वेदाहून
हि हा पुरुष वेगळा हे सूचित
करावयाचें आहे. क्षराक्षराहून उत्तम
तो च परमात्मा

= परमात्मा शब्दसंज्ञादींनी कळणार नाही.

५४१-५४२

कारण - शब्द, ज्ञान, होणें - या
तर्हिची जेथे अवृत्ति नाही

कारण - ज्ञाताज्ञेय, दृष्टादृश्य - जेथे
एकरूप अशी ही स्थिति आहे.

दृश्यादृश्यलोप म्हणजे कांहीं च उरत
नाहीं असें नाही. तेथे वस्तूचा

अनुभव आहे

५४३-५४५

दृष्टांत —

१ विंबप्रतिविंबामधील प्रभा

२ घ्राणेंद्रियकुळामधील सुगंध

(३) परमात्मा = ईश्वर

५४५-५५०

× ज्यावर कशाची सत्ता नाही. पण

ज्याची सर्वावर सत्ता आहे. उदा:—

प्रकाश, आकाश, नाद, स्वाद, आनंद,

पूर्णता, विश्रांति, सुख, तेज, शून्य,

विकास, ग्राह्य, बाहुल्य इ. इ.

(४) यो लोकत्रयमाविश्य विभर्ति

५५०-५५३

× विश्वांतरांत राहून विश्वरूपाचें पोषण.

विश्वांतरांत राहून म्हणजे विश्वरूप

न होतां दृष्टांत :— शुक्तिकारजत.

विश्वांतरांत राहून म्हणजे आत्मस्वरूप

न सोढतां दृष्टांत :—

सोने — अलंकार

पाणी — तरंग

(५) अव्ययः

५५४-५५७

विश्वरूपाने होंगे
विश्वरूपाने जाणें } ज्याला नाही.

× अव्ययत्वकारण — अद्वितीयत्व

श्लो. १८ — (१) सर्व श्लोक

५५८

श्लो. १९ — (१) श्लो. पूर्वार्ध

५५९

× असंमूढ=जागृत

(२) स सर्ववित्

५६०-५६४

१ जंगन्मिथ्यात्वदर्शन — स्वप्नोपमा

२ प्रपंचांतून अलसता - माळ - सर्प

३ भेदभावस्वाग - दृष्टांत - सुवर्णविद्

४ अद्वैतभावाने आत्मस्वरूप ओळखणे

(३) भजति मां

५६५-५६८

× भजति मां = म्हणजे ' सर्वविद् '

खेरीज दुसरा कोणी भक्ति करणे

शक्य नाही. हा च भक्ति करतो.

कारण ऐक्याशिवाय भक्ति नाही.

(शिवो भूत्वा शिवं यजेत्)

दृष्टांत —

१ आकाशांत मिसळणारे आकाश च

२ क्षीरसागराला मेजवानी क्षीरसागर च

देणार

३ अमृत होऊन च अमृतांत सामरस्य

४ चोख सोने च चोख सोन्यांत मिसळेल.

५ नदी — समुद्र

(४) सर्वभावेन भारत

५६९-५७०

× सर्वभावेन = अनन्यभावेन

दृष्टांत — तरंग-सागर

प्रभा — सूर्य

छो. २० — (१) इति शास्त्रं

५७१-५७१

१ या शास्त्रार्थे सर्व सारस्वरूप ५७१-५७२

× शास्त्रे, उपनिषदे, शब्दब्रह्मसार

ओवी ५७२ पाहून ओवी १.५२ चे

स्मरण अपरिहार्य.

२ या शास्त्रार्थे परिणामस्वरूप ५७३

ज्ञान, आनंद, विचारपरमावधि

अनुक्रमे (गंगा, सत्राही कळा,

लक्ष्मीया रूपकांने)

३ या शास्त्रार्थे विषय-स्वरूप- ५७४-५७५

परमेश्वर च अनन्यलक्ष्य दृष्टांत—

लक्ष्मीगुरुषोत्तमसमर्पण

(२) गुह्यतमं इदमुक्तं मयानघ

५७६-५८२

१ गुह्यतमं

५७७-

साच चि बोलाचें नव्हे हें शास्त्र ।

× गुह्य हें बोळण्याचें नसतें — गुह्य

संसार जिणतें शस्त्र ।

× शस्त्र हें म्यानांत गूढच असतें-गुह्यतर

आत्मा अवतरविते मंत्र

अक्षरे इयें ॥ १ ॥

मंत्र हा गूढ च असतो-गुह्यतम

—नुसर्ते गुह्यतम यांत स्वारस्य

नाहीं. संसारजय आत्मावतरण हा

अपूर्व परिणाम असे हें गुह्य.

२ गुह्यतमं इदमुक्तं मया

५७८-५८१

× गुह्यतम भी सांगितलें म्हणण्यांत गूढत्व

रहात नाहीं. म्हणून हें गुप्तधन

तूं काढलेंस

× गंगादृष्टांतानें गुह्यतमत्वदर्शन व

अर्जुनास्थागौरव

अर्जुनगौरवाबरोबर अर्जुनाला

सांगण्यांत श्रीकृष्णाला स्वतःला

ज्ञायेला उपयोग — ज्ञानाचा आढावा—

दृष्टांत — आरसा

× अर्जुनाची पात्रताविशालता —

सागरदृष्टांत

३ अनघ

५८२

× अर्जुनपात्रतेचें मर्म — निर्मळता.

(३) एतद् बुध्वा बुद्धिमान स्यात् ५८३-५८५

× बुद्धिमान् = आत्मज्ञानवान्

अर्जुनाला उद्देशून मुझास प्रथम

एतद् बुध्वा मोडमुक्तः स्यात्

मूळ गीतेनें एक च बाजू दाखविली

ज्ञानेश्वरांनीं अर्जुननिमित्तानें दुसरी

बाजू दाखवून दोहोंचा भेळ दर्शविला.

(अमृतदृष्टांतानें)

(४) कृतकृत्यश्च भारत

५८६-५८८

× कृतकृत्यताकारण —

उद्दिष्टलाभानंतर साधनरूप कर्माची अनवश्यकता

अध्यायोपसंहार

(१) श्रीकृष्णवचनामृतश्रवण

परंपरा

५८९-५९०

(२) अनाधिकारी श्रोत्याला हि अंती

गीतोपयोग

५९१-५९३

× प्रत्यक्ष दृष्टांत — धृतराष्ट्र

समजुतीसाठी दृष्टांत — द्राक्षवेळीला दूध

(३) स्वतःच्या व्याख्यानावडल विनम्रभाव

व संतश्रोत्यांना विनंति

५९४-५९८

१ विनम्रभाव-- ओबडधोबड

मराठी भाषा स्वबुद्धी

प्रमाणे व्याख्यान

५९४

स्ततःकडे बाळकटव

५९७-५९८

२ विनंति- प्रमेय घेणे, उणे

सोडणे

५९४-५९५

दृष्टांत- शेवंती

(४) निवृत्तिनार्थाना वाक्यपूजास्वीकारार्थ

विनंति

५९९

अध्याय १६

१६ व्या अध्यायाचा प्रास्ताविक विभाग-

(१) चित्सूर्याचे रूपकात्मक वर्णन

१-१२

प्रभातकाळापासून मध्याह्णकाळापर्यंतची

सूर्यस्थिति लक्षांत घेऊन तदनुसार

रूपक

१-१२

- १ आभासनाश — विम्व
(रात्रीं अस्पष्टतेन आभास होतो)
- २ कमलविकास — अद्वैत
- ३ रात्रीचा लोप — अविद्या
- ४ चांदण्यांचा लोप — ज्ञानाज्ञान
- ५ दिवसाची सुरवात — आत्मबोध
- ६ पक्ष्यांचे — जीव
डोळे उघडून — आत्मज्ञान
घरटीं सोडून जाणें — देहभाव
- ७ कमळांत — लिंगदेह
अडकलेले भुंगे — चैतन्य
मोकळे होणें — मुक्ति
- ८ आकाशातील — चैतन्य सूर्यामुळे
नदीच्या दांन्ही तीरांवर — भेद
आक्रोश करणाऱ्या— शब्दाची काध्याकूट
चक्रवाकांचे भीडन— बुद्धिबोध
- ९ पहाट झाल्यामुळे — प्रबोध
अंधारी चोरवेळ
संपल्यामुळे — भेद
प्रवाशांचे — योगी
मार्गस्थ होणें — आत्मानुभव
- १० सूर्यकिरणस्पर्शानें — विवेक
सूर्यकांतानें तेज टाकणें — ज्ञान
त्यामुळे रानें जळणें — संसार
- ११ (सूर्यकिरण प्रखर झाल्यावर)
माळावर — आत्मस्वरूप

- मृगजटाचा पूर — महासिद्धि
 १२ खस्वस्तिर्की — आत्मबोध
 मध्याह्नि — ब्रह्मभाव
 (सूर्य आन्यावर)
 सावली बुडाशी दडणें — भ्रांति
 १३ (मध्याह्नकाळी) झोप — विपरीतज्ञान
 स्वप्नलोप — विश्वाभास
 १४ (मध्य ह्रीं) नगरांतील — अद्वैतबोध
 जेवणें — आनंद
 (म्हणून) व्यापार भंद — सुखानुभव
 ✕ या रूपकाचें अनुकरण करून प्रबोध
 पहाट झाली ही सुप्रसिद्ध भूपाळी
 लिहिली गेली.
 सूर्याचे किरण उदयानंतर अधिकाधिक
 फाकतात त्याप्रमाणें या रूपकांत पुढें
 पुढें अधिकाधिक अंगाचें निरूपण
 झालें आहे. एकंदरीत हा सूर्य
 अदभूत आहे १३-१६
 अद्भुताचे गमकः—
 १ निरंतर दिवसरात्र
 २ संपूर्ण आकाशस्वामि
 ३ उदयास्त नष्ट करणारा
 ४ दिसणें न दिसणें यापलीकडचें दाखविणारा
 ५ दिवसरात्रीच्या पलीकडचा
 ६ वस्तूशिवाय केषळ प्रकाशस्वरूप
 नमन १७

(२) द्वैतबुद्धीने सूर्यरूपकार्ने वेळें स्तवन

सहन करण्याबद्दल युक्तिवादपूर्वक

विनंति - युक्तिवाद -

१७-२९

१ गुरुस्तवन शब्दांनीं अशक्य

१७

२ वारण स्तवनाला स्तव्याचीं

एकरूपता हवी

१८

३ गुरु निर्गुण व्यासुळें एकरूपतेनें

स्तवन अशक्य

१९-२०

४ म्हणून भक्तीनें शाब्दिक स्तवन

थ ते ग्रहण करणें गुरुला उचित

२१-२९

दृष्टात—

१ अमृतसागर — भाजीचा पाहुणचार

२ बालकबोल — माता

३ गंगा — गदळ झरा

४ भृगूची लाथ — नारायण

५ अंधारपूर्ण आकाश — सूर्य

६ ध्यानसमाधिसाधन

७ वेदवाणि

(३) गीतावर्णन ही गुरुस्तुती च कल्पून

ही गुरुस्तुति पुरी झाल्याशिवाय न

थावण्याचा निश्चय

३०-४१

कारणें —

१ गीतावर्णनाला लागल्याबरोबर द्विगुणित

उत्साह

३१

२ अनेक जन्मांच्या पुण्याईनें ही वस्तु

लाभली आहे

३२-३३

× सत्य वाणी, तपश्चर्या, पुण्य

३ गीतारूप कीर्तिवर्णन आठोव्यांत

आत्म्याने जीवावस्था व मृत्युभीतिनाश

३४-३५

४ गुरुकृपेचे हें अपूर्व भाग्य

३५-४१

दृष्टांत —

१ दरिद्राच्या घरी महाकृष्मी

२ अंधाराच्या घरी सूर्य पाहुणा

३ भक्ताकरतां देवांचे अवतार

(४) पंधराव्या अध्यायाचे थोडक्यांत

विवरण, सोळाव्याचे प्रयोजन

आणि स्थान

४२-६३

१ पंधराव्याचे थोडक्यांत विवरण

४२-५२

शास्त्रसिद्धांताचा उळगडा

४२

वृक्षरूपक = विश्ववर्णन

विश्वात्मा = अक्षरपुरुषवर्णन

४३-४४

उत्तमपुरुष व आत्मवर्णन

आत्मप्रातिसाधन — ज्ञान

४५-४८

ज्ञानी कोकांना १५ व्याने

पूर्ण समाधान

५२

पंधराव्यांत विषयविवेचन पूर्ण.

सोळाव्यांत काही उरले नाही!

२ सोळाव्याचे प्रयोजन

५३-५८

ज्ञानासंबंधी प्रेम उत्पन्न झाले

नाही अशा नेणत्यांना ज्ञानसाधन

दाखविणें व ज्ञानवाधक वस्तु दाखविणें.

३ सोळाव्याचे स्थान

५९-६३

- ज्ञानसाधक दैवी संपत्ति ५९
 ,, विरुद्ध आसुरी ,, ६०
 दोहोंचा ९ व्यांत उल्लेख ६१
 १६ व्यांत याचें विस्तृत स्पष्टीकरण,
 म्हणून हा ९ व्याची पुरवणी (हे स्थान)
 ६२-६३
- (५) उभयसंपत्तिसामर्थ्य, संपत्ति व दैवी या
 नांवाचा उलगडा व पुढील दैवी वर्णन
 सूचन ६४-६७
- × उभयसंपत्तिरुक्ति = ज्ञानाला इष्टानिष्टरूपता
 संपत्तिनाकारण -- एकमेकांना णोषक
 अनेक पदार्थ जुळवणें म्ह. संपत्ति
- × ' दैवी ' नामकारण — दिवू वरून
 १ मोहबंधकारनाशक
 २ दैवानें लाभणारी ती

- छो. १ — (१) अभयं ६८-७३
- १ दैवी गुणात प्रथम महत्त्व ६८
 २ कर्माकर्मांत अहंकारभाव
 उठूं न देतां संसाराचा
 धाक सोडणें ६९-७०
 दृष्टांत —
 १ महापुरांत न पडणारा
 २ पथ्य संभालणारा
 ३ अद्वैतभावनेनें सर्वाविषयीं आत्मभाव
 वाटून कोणाविषयीं हि भय न
 वाटणें. दृष्टांत — ७१-७३
 मिठाला जुळविणारें पाणी

(२) सत्त्वपुंशुद्धिः

७४-८०

- १ रजतमोदभूत मनोरथ सोदून बुद्धीत
केवळ धर्माची आवड. दृष्टांत —
राखेची उंडी जळणें विजणे
मध्यम अवस्थेंतीक चंद्र
मध्यम स्थितींतली नदी
- २ चांगल्या वाईट कोणत्या हि
विषयांनीं बुद्धि चळित न होणें.
- ३ आत्मस्वरूपी बुद्धीची तन्मयता
दृष्टांत — पतिव्रता

(३) ज्ञानयोगव्यवस्थितिः

८१-८४

- १ आत्मप्राप्त्यर्थ ज्ञानयोगांत अत्यंत
प्रेम ठिकणें
- २ म्हणजच इतर मनोवृत्तींचा त्याग.
दृष्टांत —
१ यज्ञार्घीत निष्काम आहुति
२ कुळवंतांनै ऊन्या कुळवंताळा च देणें
३ लक्ष्मी मुकुंदस्थानीं च स्थिर.

(४) दान

८५-८८

- १ बैरी हि दुःखार्त असतां त्याळाहि
कायावाचामनघनानें मदत करणें
- २ श्रांतासाठीं धनधान्यादींनीं मदत
करण्यांत अंतःकरण लावणें दृष्टांत —
वृक्ष.
- ३ दानमहिमा — माक्ष ठेवा दाखविणारें
अंजन.

(५) दमः

८८-९३

- १ विषय व इंद्रियांचा मेळ
ताबडतोप तोडणें, दृष्टांत-वीर-शत्रु
- २ विषयांनीं इंद्रियांना मुळवूं नये
म्हणून प्रत्याहार.
- ३ प्रवृत्तिनिरास
- ४ इंद्रियांत वैराग्य बाणविणें
- ५ व्रतकर्कशता

(६) यज्ञः

९३-९९

- आपापला धर्ममार्ग निष्काम व
- निरंद्कार पुद्गीनें आचरणें

(७) स्वाध्यायः

१००-१०५

- १ वेदप्रतिपाद्य ईश्वरस्वरूप
कळण्यासाठीं श्रुति ग्रंथांचा अभ्यास
- २ केवळ अभ्यासासाठीं अभ्यास नव्हे.
हें दर्शविण्यासाठीं दृष्टांत —
- १ चेंडू जमीनीवर आपटणें
- २ शेतांत बी पेरणें
- ३ गुप्तधनप्राप्त्यर्थ दिव्याचा स्वीकार
- ४ फांदीवर फळ यावें म्हणून
वृक्षमूळीं पाणी.
- ५ स्वमुखदर्शनार्थ आरसा
- ३ श्रुतिग्रंथांचा च अभ्यास करावा
असा आग्रह नाही. अधिकार म्हणजे
आवाक्याप्रमाणें कोणत्या हि सद्ग्रंथाचा
अभ्यास

४ तप

१०५-११२

१ आत्मस्वरूपाच्या अनुभवार्थ प्राणेंद्रियांची

आटणी करणे म्हणजे तप दृष्टांत —

१ सर्वस्वदानाने सार्यक

२ बीं आन्यावर वनस्पतींचे सुकणे

३ धुपाचे अग्नीत लीन होणे

४ हीणकसनाद्याने सोने कमी होणे

५ पितरांना अमृत होऊन चंद्राचे

क्षीण होणे

२ तपाचे अनेक प्रकार सांगतात पण

त्यात विवेक म्हणजे देहभाव जाऊन

आत्मभाव येतो आहे की नाही हे

पाहणे दृष्टांत— हंस, दूध ;

जागृति — स्वप्न

(९) आर्जव

११३

प्राणिमात्राच्य^१ ठिकाणी सौजन्य

म्ह. आर्जव, सौजन्यदर्शनार्थ

दृष्टांत—

१ बाळाळा हितकर स्तन्य

२ त्रिविध भूतमात्रात चैतन्य एक

श्लो. २ — (१) अहिंसा

११४

जगाळा सुखी करण्यासाठी काया-

वाचामनाने व्यवहारणे

× अहिंसेचें हे विधायक अंग आहे.

+ १३ व्या अध्यायात अहिंसेचा पुष्कळ

विस्तार केन्यामुळें येथें एका ओळींत च
अहिंसा संपविळी आहे.

(२) सत्य

११५-१२४

१ (मूळ वस्तुप्रकाशनांत) तीक्ष्ण आणि
तेजस्वी असून हि मृदु आणि शीतल ते सत्य.
दृष्टांत-- मोगरी, चंद्र

२ अमोन्माद ताडेण्यांत लोखंडाप्रमाणें
श्रवणांत माधुर्याद्वून मधुर ते सत्य.
दृष्टांत - दगडाचा फोडणारें पाणी
बुबुळस्का मऊ.

४ पृथकरणांत विकक्षणसमर्थ उ०-
ब्रह्मतत्वाची फोड. स्वरूपांत अत्यंत
मधुर उ. अमृत.

५ प्रिय व गोड असून न फसविणारें
सत्य असून खुशणारें
(थोडक्यांत दोन परस्परविरुद्ध टोके
एकत्रित आणणारें वर्तुळवत् पूर्ण)

६ पूर्ण सत्याखेरीज इतरत्र अपूर्णता दृष्टांत-
१ पार्श्याचें गाणें, २ अग्नीचें शुद्धीकरण

७ वरवर मधुर आणि आंत कठोर असा
अम होऊं नये.

८ वरवर कठोर पण आंत मृदु ते अपवादा-
दाखळ सत्य असूं शकेल उदा. आई.

९-- पण पूर्ण निर्विकार सत्य --

१ श्रवणमुखचतुर २ परिणामी हितकर

× थोडक्यांत सत्यस्वरूप --

१ वस्तुप्रकाश - सत्याचा धर्म

२ माधुर्य - सत्याची पद्धति

३ सत्याच्या वस्तुप्रकाशनधर्माचे प्रथमकार्य--
' मोहनाश '

४ सत्याच्या वस्तुप्रकाशनधर्माचे मुख्य कार्य
' ब्रह्मत्वाची फोड '

५ सत्याचा धर्म आणि सत्याची पद्धति
दोहोंनीं सत्य परिपूर्ण.

६ त्यामुळे सत्य निरुपम.

७ पद्धतीवर च सत्य अवलंबून नाही.

आईसारख्या उदाहरणांत काचित्

पद्धति वरवर बाधित झालेली दिसेल

पण सत्याच्या धर्माचे कार्य अंतिम

दितकारिता ते निरपवाद.

(३) अक्रोधः

१२५-१३०

केवढे हि मोठे कारण अततांना

मनांत लोधाचा किंचित हि उठाव

न झाले म्ह, अक्रोध. दृष्टांत—

१ दगडाळा पाण्याने कोंब

२ लोणी घुसळून पेज

३ सांपाच्या दातेच्या फणीचा उठाव

४ वसंतसमयीं आकाशाळा फुले

५ रंभा लावण्यानें शुक्राच्या ठिकाणीं काम

६ भस्म झालेला आग्ने तूप शिंपडून प्रदीप्त

७ ब्रह्मदाच्या हि पाया पडून मृत

उठणे — जसें सर्वथैव अशक्य

(४) त्यागः १३१-१३५

देहाहंता सोढून सर्व संसारजात

त्याग तो त्याग, दृष्टांत —

१ मृत्तिकात्यागाने	घडा
२ तंतु	पट
३ बीज	वट
४ भित	चित्र
५ निद्रा	स्वप्न
६ जळ	तरंग
७ वर्षा	मेघ
८ धन	भोग

(५) शांतिः १३५-१४०

१ शांतिसंबंधी सांगण्याची अर्जुन—

विनंति व त्याळा श्राकृष्णरुकार १३६

२ ज्ञेयाळा प्राप्त करून मग ज्ञाता,

ज्ञान, ज्ञेय, ज्ञातृत्व हि शिल्लक

रहात नाहीं तो अवस्था म्ह. शांति

दृष्टांत प्रलयकालीन पाणी

(६) अपैशुनम् १४१-१५३

१ कष्टनिवारणाच्या कळकळीत

भेदभाव नसणे दृष्टांत—

भेद — आपपर १ रोगी

पूर्णापूर्ण २ चिखळांतली गाय

उच्चनीच ३ बुडगारा मनुष्य

२ दुसऱ्याचे उणे स्वगुणाने पूर्ण

करून च दुसऱ्याकडे केवळ

उपासनाभाषाणें पाहणें. उणें
पूर्ण करण्याला दृष्टांत — नमस्त्री
x नमस्त्रीदृष्टांतानें उणे पुरें केल्या—
शिवाय पाहणें शक्य च नाहीं हें
दर्शित केलें. उपासना दृष्टीनें
पाहण्याला दृष्टांत—

- १ पूजा करून देव
- २ पेरून शेत
- ३ कोणाचें हि धर्म न काढणें
- ४ कोणाला हि कुकर्मांत न टाकणें
- ५ कोणाचा हि दोष न काढणें
- ६ मोठ्याच्या तुळनेनें इतरांना
क्षुल्लक न लेखणें
—अशा प्रकाराचा व्यवहार
म्हणजे अपैशुन्य
- ७ अपैशुन्यगौरव—
मोक्षमार्गाचें विघ्नातिस्थान

(७) दया

१५४-१६२

- १ परदुःखनिवारण्यांत समता दृष्टांत — चंद्र
- २ „ „ सर्वस्व त्यागाची
तयारी दृष्टांत — पाणी — गवत
- ३ परदुःख निवारण्याशिवाय पुढें न जाणें
म्ह. दुसरे कर्म न करणें
दृष्टांत — पाणी — खळगा
- ४ परदुःखानें दुःखी परसंतोषानें
सुखी होणें दृष्टांत — पायांत काटा

पायाळा गारवा.

५ तात्पर्य दुःखितासाठी ज्याचें जीवन

तो दयावानू

६ दयावंताचा गौरव — परमेश्वर

त्याचा ऋणी

(८) भूतेष्वलोलुप्त्वं

१६३-१६७

लौकिक किंवा स्वर्गीय सुखें दास

झाली तरी ती भोगण्याचें मुळी च

मनांत न येणें दृष्टांत—

१ कमळ — सूर्य

२ वनश्री — वसंत

३ लक्ष्मी — विष्णु

× मुळांत भूतेषु म्हणजे केवळ लौकिक

विषय आहे. त्याबरोबर ज्ञानदेवांनी

स्वर्गीयसुखें हि मुद्दाम घेऊन राहिलेल्या

गोष्टीची पूर्तता केली आहे.

+ दया भूतेषु न घेतां भूतेषु अलोलुप्त्वं घेतलें.

(९) मार्दवं

१६८-१७४

१ भूतमात्रांशीं मोकळी मृदु

वर्तणूक दृष्टांत—

१ माझांना — मोहळ

२ जळचरांना — पाणी

३ पक्ष्यांना — अंतराळ

४ मुळाला — आई

५ वसंतस्पृष्टमलयवयू

६ डोळ्यांना — प्रियजनस्पर्श

दर्शन

७ पिळांना — कासवींची दृष्टि

२ भूतमात्राशीं गोड आणि मृदु वर्तणूक
दृष्टांत —

१ कापराच्या उणेपणानें समजूत
३ मार्दवाची सीमा इतकीं कीं कोणाळा
हि न खुपतां सर्वांतरांत राहणें.

दृष्टांत — आकाश

४ मार्दवाची चरमसीमा — जगाच्या
जीवाप्रमाणें राहणें म्हणजे मिसळून
राहणें. केवळ जगाच्या अंतरांत
नव्हे तर जगाशीं समरसून
बेगळेपणा मुळींच न राहतां राहणें

(१०) व्ही

१७५-१८२

१ साडेतीन हातांच्या देहांत बंदिवान् होणें

२ पुनः पुन्हा जन्ममरण

३ किळसवाणा गर्भवास

— याबद्दल अत्यंत कष्ट

ती व्ही

दृष्टांत — १ पराजित राजा

२ अपमानित मानी पुरुष

३ चांडालगृहगत संन्यासी

४ पळालेला क्षत्रिय

५ विधवा पतिव्रता

६ देखण्या पुरुषाळा कोड

७ निर्मळ पुरुषांना च व्ही कष्ट

इतरांना नाही.

(११) अचापलं

१८३-१८५

१ योगसाधनाने व मनोनिप्रदाने
इंद्रियांची हालचाक बंद होणे
ते अचापल.

दृष्टांत—

१ कळसूत्री बाहुली

२ सूर्यास्त

श्लो. ३ — (१) तेजः

१८६-१९०

ईश्वरप्राप्तोभ्या मार्गांतले अडथळे
नष्ट करण्याचे सामर्थ्य ते तेज उदा.
विधि, निषेध, महासिद्धि
दृष्टांत— सतीचे मरण

(२) क्षमा

१९१

१ आपल्या क्षमाशीलतेचे भान
हि नसणें ती क्षमा. दृष्टांत—
शरिरावरील केस

× १३ व्या अध्यायांत क्षांति विवरण
केल्याने येथे संक्षेप

(३) धृतिः

१९२-१९६

चित्ताची चळबिचळ करणाऱ्या सर्व
प्रसंगां ठिकून राहणें उदा. काही प्रसंग—

१ इंद्रिये बेताळ होणें

२ रोग खवळणें

३ प्रियजनवियोग

४ अप्रियजनयोग

५ त्रिविधिताप

दृष्टांत— १ अगस्त्य २ धुराचा लोट व वारा

(४) शौचं १९७

१ शरीरानें निष्काम मनाने विवेक म्ह.

शौच दृष्टांत— मंगाजळपूरित सुवर्णघट

(५) अद्रोहः १९८-२०४

१ दुसऱ्यांचें हित करीत च स्वार्थ साधणें

दृष्टांत—

१ गंगेचें समुद्राकडे जाणें

२ सूर्यप्रदक्षिणा

पराहिताची समजूत—

बद्धांची मुक्तता

बुढावेल्यांना काढणें

दुःखितांचें दुःखनिवारण

२ आपल्या कार्यासाठीं मनांत हि

कोणाचें वाईट न चितणें

✕ अद्रोहत्वाची मुख्य विधायक बाजू

मांडून निषेधकाचा शेंबटी उल्लेख

(६) नातिमानिता २०५-२०६

१ मान प्राप्त झाल्यास अतिकण्ठित होणें

दृष्टांत— शंकरजठेंतीळ गंगा

२ १३ व्या अध्यायांत ' अमानित्व '

सांगितल्यानें येथें संक्षेप.

(७) दैवी संपद्गुणांचा उपसहार २०७-२१२

२६ गुणांवर उत्प्रेक्षाः—

१ मोक्षसाम्राज्यचक्रवर्तीनें दिवलेलीं

२६ वतनें

२ २६ गुणजलांनीं भरलेली गंगा

३ २६ गुणपुष्पांची माळा मुक्तिबाळा
विरक्ताळा घाळण्याला उभी

४ गीतापत्नी आत्मापतीला २६
नीरांजनानें ओवाळीत आहे.

५ गीतासागरातील दैवीसंपद
शुक्तिकेतील २६ मौक्तिकें

(८) आसुरी संपत्तीचा उपक्रम २१३-२१६

१ दुःख दोषमय असून हि आसुरी
संपद्वर्णन त्यागार्थ अवर्य

२ अधोगतीला जाण्यासाठी अनेक
पापांचा समुदाय हें च आसुरी
संपत्स्वरूप

श्लो. ४ — (१) दंभः

२१७-२२३

१ आपण केलेल्या धर्माचें शाद्विक
अवडंबर माजविणें (दंभः धर्म-
व्यजित्वं या शांकरव्याख्येप्रमाणें) म्ह. दंभ

२ धर्म चांगला पण त्याचे प्रकाशन
अधर्मकारक दृष्टांत—

१ आई — नम्रावस्था

२ गुरुपदेश — चव्हाट्यावर

३ नाव — डोक्यावर

४ अन्न — अधिक खाणें

(२) दर्पः

२२४-२२९

१ प्राप्त झालेल्या (विद्या, द्रव्य, मान)

३. दींनीं चढून जाणें म्ह. दर्प दृष्टांत—

- १ अल्पज्ञ - ब्रह्मसभेला नावें
- २ चढेल घोडा - ऐरावत तुच्छ
- ३ कुंपणावरचा सरडा - स्वर्ग ठेंगणा
- ४ फुसकें गवत - जळून आकाशांत
- ५ डबक्यांतला मासा - समुद्र क्षुद्र
- ६ ढगांची सावली - घर मोडणें
- ७ मृगजलदृश्य - धरचें टाकी फोडणें

(३) अभिमानः

२३०-२३६

- १ सर्व जग मरणभीतीनें वेदईश्वरवादींचें
भजन करतें त्या वेदईश्वराचा मत्सर
- २ संपत्तींत बाटा पडेल म्हणून बापाचा
हि द्वेष.

३ अशी अहंमन्यता, माजोरीपणा म्ह.

अभिमान दृष्टांत-

पतंग - दिव्यानें चडपडणें

काजवा - सूर्याचा तिटकारी

टिटवी - समुद्राशीं वैर

× तात्पर्य आपणाखेरीज कोणी च

न मानणे म्हणजे अभिमान.

× अतिमान पाठ सोडळा.

(४) क्रोधः

२३७-२४२

- दुसऱ्याचें बरें पाहून (विद्या, सुख
ऐश्वर्य इ.) भडकून जाणे ही मनोवृत्ति
म्ह. क्रोध.

दृष्टांत--

१ तप्ततेळांत - थंड पाणी

२ चंद्रदर्शन - कोल्हा

- ३ सूर्योदय — घुबड
 ४ प्रभातकाल — चोर
 ५ सर्पोदरांत दूध — विष
 ६ समुद्राचे अपरंपार
 पाणी — वडवानळ

(५) पारुष्य

२४३-२४५

- मन — सर्पविळ
 डोळे — बाण
 बोलणें — निखान्याचा वर्षाव
 इतर क्रिया — पोळादी कर्वती
 — अशी भयंकर कठोरता तें पारुष्य

(६) अज्ञानं

२४५-२५१

- १ कर्तव्याकर्तव्य, पापपुण्य यांच्याविषयी
 आंधळेपणा तें अज्ञान. दृष्टांत—

- १ दगड — थंडउष्णभेद
 २ जन्मांध — रात्रिदिवसभेद
 ३ आग — खाद्याखाद्यभेद
 ४ परिस — सुवर्णलोहभेद
 ५ पळी — भिन्नरसस्वाद
 ६ वारा — मार्गामार्गभेद
 ७ मूळ — स्वच्छास्वच्छभेद

(७) चाभिजातस्य पार्थसंपदमासुरीम् २५२-२६४

- १ हे आसुरीसंपदोष ६ च म्ह. थोडे
 दिसले तरी भयंकर मोठे आहेत
 दृष्टांत —

- १ सर्प लहान — विष भयंकर

२ तीन अग्नि — विश्वप्रासणारे
 ३ त्रिदोष — मरणकारण
 २ या रुहा दोषांची मनुष्याला अति भीति
 दृष्टांत —

- १ पापप्रहांची युति
- २ निंदकाकडे सर्व पापें
- ३ मरणासन्नावर सर्व रोग
- ४ शुभ दिवशीं दुष्ट योग
- ५ विश्वासानें चोराआधीन
- ६ श्रांताला महापुरांत
- ७ शेळीला सात इंगळ्या
- ३ हें दोष, जो मोक्षमार्गाचा कळ
- जाणूनबुजून नष्ट करतो व
- अधःपतित होतो त्याला च जडतात.

- श्लो. ५ — (१) दैवी संपत्तिमोक्षाय २६५
 मोक्ष म्ह. सूर्योदय दैवी संपत्ति
 म्ह. उषःकाळ
- (२) निबंधायासुरी मता २६६
- (३) श्लो. उत्तरार्ध २६७-२७०
- × आसुरी संपत्ति बंधनकारक
 खरी च पण जो ती स्वीकाराळ
 त्याला च.

- श्लो. ६ — (१) श्लो. पूर्वार्ध २७१-२७३
 दृष्टांत—
- रात्रीं निशाचर } व्यापार
 दिवसामनुष्यादि }

(२) दैवो विस्तरशः प्रोक्तं २७४

× १३ व्या अध्यायांत विस्तारानें
(ज्ञानगुण) व इतरत्र हि दैवी
संपद्गुण सांगितले.

(३) आसुरं पार्थ मे शृणु २७५-२८०

१ शरीराधाराशिवाय आसुरी संपत्

असू शकत नाही. दृष्टांत —

वाद्याविण नाद, पुष्पाविण सौरभ

२ एखादा देह तिच्या ताब्यांत आला

कों, ती त्यावर असामान्य ताबा

चाळविते. म्हणून तो देह वाढविणें

म्हणजे आसुरी संपत्ति वाढणें

३ आसुरी प्राण्यांचे लक्षणकथन

—तात्पर्य — आसुरी संपद्वर्णन

म्हणजे आसुरी लोकांचे वर्णन

श्लो. ७ — (१) श्लो. पूर्वार्ध २८१-२८४

प्रवृत्ति — पुण्यासंबंधी

निवृत्ति — पापासंबंधी

दृष्टांत—

१ कोशकीट } बाहेर जाणें
आत जाणें

१ चोरा हातीं धन } परत मिळणें
बिनाश

(२) न शौचं २८४-२८६

अशुचित्वाबद्दल दृष्टांत—

१ कोळसा — काळेपणा सोडणें

२ राक्षस — मांसाळा विटणें

३ मद्यपात्र — पवित्र होणें

(३) नापिचाचारः

२८७-२८९

१ आचार—

१ विधी पाळणें

२ वडिलांचें अनुकरण करणें

३ शुद्ध वागणूक ठेवणें

— तीन्ही नाहीं

२ स्वैराचार दृष्टांत—

१ शेळींचें स्वैर चरणें

२ वाऱ्याचें ,, वाहणें

३ अग्नीचें ,, जाळणें

(४) न सत्यं तेषु विद्यते

२८९-२९१

१ सत्य बोलणें तर नाहीं च, उलट

संत्याशीं वैर

२ आसुरांत सत्य असंभाव्य. दृष्टांत—

१ विचवानें गुदगुल्या अशक्य

(५) पुढील श्लोकप्रस्ताव

२९२-२९४

१ आसुरांनीं वाहीं केळें नाहीं तरी

ते स्वभावतः दुष्ट. दृष्टांत—वक्र उंट

२ पुढील श्लोकांतील आसुरभाषणाचा

दृष्टांत — घुराड्यांतील धूर

श्लो. ८ — (१)

श्लो. पूर्वार्ध

२९५-२९८

१ जगज्जियंता ईश्वर

२ वेदांनीं दोषी ठरविलें तो नर्क

व न्यायी ठरविलें तो स्वर्ग.

भोगतो ही प्रतिष्ठा = व्यवस्था

न मानणें.

× म्ह. कर्मविपाक न मानणें

३ याज्ञिक, पूजक, संन्यासी इ.

ईश्वरोपासक मूर्ख समजणें

(२) किमन्यत्कामहैतुकम् २९९-३०५

१ शक्य तितका कामोपभोग हें च पुण्य

व उपभोगासमर्थता हें च पाप.

२ इतर पापें निषिद्धें खोटीं व्यर्थ.

ब्याचा वाईट परिणाम नाहीं.

१ भीमंतास मारून लुटून

२ सबळानें दुर्बळास खाणें

३ परदारागमन

४ चोरीचें द्रव्य

(३) पुन्हां श्लो. पूर्वार्ध २०६-२०९

१ ईश्वर व कर्मविपाक खोटा कारण

दोन्ही आढळत नाहींत.

२ स्वर्गनर्कभेद हि खोटा कारण

दोन्हीकडे सारखा भोग

उर्वशी व कीटक

(४) अपरस्परसंभूतं ३१०-३१२

१ म्ह. स्त्रीपुरुषकामसंभूतं

२ दुसरी बाजू परस्परद्वेषानें नष्टता

(५) हें अमंगल तत्त्वज्ञान बोलण्यानें क्लेश ३१३

श्लो. ९ — (१) अल्पबुद्धयः = अनिश्चित बुद्धि ३१४

(२) एतां दृष्टिमवष्टभ्य ३१५-३१७

× नास्तिकता व कर्मविपाक न मानणें

(३) श्लो. उत्तरार्ध ३१८-३२१

१ प्रभवन्ति क्षयाय जगतोद्दिताः ३१८-३१९

दृष्टांतः—

१ पाणी आटल्यानंतर माझासाठीं कोळी

२ मरणकाळीं रोगोद्धव

३ विश्वनाशार्थ धूमकेतु

२ उपकर्मणः = अभंगल, पाप

कर्मणः ३२०-३२१

(४) पुढील श्लोकप्रस्ताव ३२२

श्लो. १० — (१) श्लो. पूर्वार्ध ३२३-३२४

काममाश्रित्य — कामाचा जिव्हाळा

जिवीं धरून

दुष्पूरत्वदृष्टांत — १ जाळें, २ अग्नि

(२) श्लो. उत्तरार्ध ३२५-३२९

भोहदृष्टांत — हत्तीला दारू

असदुग्राह = दुराग्रह

अशुचित्रत = परपीडा, पाप, स्ववासना

विस्तार, दृष्टांत — स्वैर गाय

श्लो. ११ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ३३०-३३३

चित्तेभ्या अपरिमेयतेर्चे सुळनेर्ने वर्णन

खोळी पाताळ

उंची आकाश

विस्तार त्रिभुवन

× चिंताविषय— भोग

विषयध्यास

चिंताकाल — मरणापर्यंत

(२) श्लो. उत्तरार्ध ३३४-३३६

× कामोपभोग मुख्य स्त्रीविषयक घेतला

श्लो. १२ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ३३७-३४१

× आशाबद्ध म्ह. विषयबद्ध

दृष्टांत — माझा

आशापाशशतबद्ध — नुसत्या विषयाशेने

बद्ध दृष्टांत — कोशकीट

(२) श्लो. उत्तरार्ध ३४२-३४७

× अन्याय—

१ फसवून मारणें

२ सर्वस्व लुटणें

३ अपाययंत्रें तयार करणें

दृष्टांत — पारधी

(३) पुढील श्लोकप्रस्ताव ३४७

वी उत्तरार्ध ओवी.

धनांतील आनंद

श्लो. १३ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ३४८-३४९

(२) श्लो. उत्तरार्ध ३५०-३५१

(३) पुढील श्लो. प्रस्ताव

३५१ ओवी उत्तरार्ध

श्लो. १४ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ३५२॥

(२) श्लो. उत्तरार्ध ३५१॥-३५६

भोगी — इंद्रतुलना

सिद्ध — म्हणेन तें सिद्धीस जाणार
म्हणून.

बलवान् -- काळतुलना।

- श्लो. १५ — (१) आढयः ३५७
 ✕ कुबेर लक्ष्मीपति तुलना
 (२) अभिजनवान् ३५८
 ✕ ब्रह्मदेवतुलना
 (३) कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया ३५९
 ✕ ईश्वर हि सदृश नाहीं.
 (४) यक्ष्ये ३६०
 ✕ अभिचारादिपीडक यज्ञाचा
 पुनरुद्धार
 (५) दास्यामि ३६१
 ✕ स्वस्तुतिगान करणारे व नाचणारे
 त्यांस दान
 (६) मोदिष्ये ३६२
 अमली खाद्य स्त्रीभोग इत्यादि द्वारे
 (७) इत्यज्ञानविमोहिताः (भावार्थ) ३६३

- श्लो. १६ — (१) अनेकचित्तविभ्राता ३६४
 ✕ चित्त = संकल्प
 दृष्टांत — रोग्याची बडबड
 (२) प्रसक्ताः कामभोगेषु ३६५--३६६
 काम = आशा — दृष्टांत वाढटळ
 = कामना ,, आषाढमेघ
 ,, समुद्रलाटा

(३) मोहजाकसमावृताः ३६७-३७०

× दृष्टांत -- १ कमलें काव्यावर ओरखडणें

२ दगडावर मडकें फुटणें

मोहवर्धन दृष्टांत — रात्रीं अंधार

विषयवर्धन तेथें पातकें

(४) पतंति नरकेऽशुचौ ३७०-३७४

× पापानें जिवंतपणीं च नरकवास

नरकयातनावर्णन

(५) पुढील श्लोकप्रस्ताव ३७५-३७६

× ढोंगी यजन-क्रिया

श्लो. १७ -- (१) आत्मसंभाविताः ३७७-३७८

× खोटेंच मोठेपण स्वीकारून

गर्वानें फुगणें, दृष्टांत — वेश्या

(२) स्तब्धाः ३७९

दृष्टांत — १ दोखंडी खांब

२ उंच खडक

(३) धनमानमदान्विताः ३८०-३८१

मानमदान्वित दृष्टांत — इतरांना

गवताहून हलकें समजणें

धनमदान्वित — योग्यायोग्य विचाराकडे

न पाहणें

(४) यजन्ते नामयज्ञैः ३८२-३८४

(५) दंभेन अविधिपूर्वकम् ३८४-३८८

× अविधिपूर्वकम् — कुंडादि साधनें,

शास्त्रोक्त विधि नसणें

+ अज्ञा यज्ञाळा येणार कोण या शंकेचें
निरसन व यज्ञामंत्रणकारण. फसवून
लोक आणणें त्याच्याकडून आहेर
लुबाडणें. दृष्टांत — पेंढ्याचें वासरू
करून दुध काढणें.

श्लो. १८ — (१) अहंकार ३८९-३९१

x मूळ अहंकाराळा अधिकता —
नामयज्ञाच्या डांगोन्यानें
दृष्टांत — अंधाराळा काजळपुटें
अहंकारपरिणाम — मूढता उद्धतता
अविवेकवर्धन

(२) बळ ३९२

बळाच्या अधिकपणाचा हेतु —
दुसऱ्याचें नांव न उरूं देणें = परपीडा

(३) दर्प ३९३

अहंकारबळ = दर्पोद्भवकारण

(४) कामं क्रोधं ३९४

कामक्रोधाधिक्यकारण दर्प

(५) श्लो. पूर्वार्ध समग्र ३९४-३९७

x अहंकारबळदर्पकामक्रोधांचा जेथें
मेळावा तेथें हिंसेची अनर्थकारक
तयारी. रूपक —
उन्हाळा — अहंकार
अग्नि — बळ
वारा — दर्प
तेळतुपाचें कोठार — कामक्रोध

(६) मामात्मपरदेहेषु प्रविषन्तः ३९८-४००

१ जारणमारणसाधनार्थं स्वदेहपीडा

स्वतःच्या रक्तमासाचा वेच

स्वतःचा देह जाळणें इ. क्लेशें

२ जारणमारणाचा परक्यावर प्रयोग

करून परपीडा

३ स्वपरदेहांत ईश्वर असल्यानें

ईश्वराला पीडा

(७) अभ्यसूयकाः

४०१-४०४

जारणमारणादि अभिचारांचा व्याख्यावर

परिणाम होत नाही त्यांची असूया म्ह.

निंदा.

जारणमारणांतून मुक्त = परमेश्वराला

आवडणारे- १ सती पतिव्रता २ साधुसंत

३ दाते ४ याज्ञिक ५ तपस्वी

६ संन्यासी ७ भक्त

श्लो. १९ — (१) श्लो. पूर्वार्ध

४०५

(२) ,, उत्तरार्ध

४०६-४१३

१ आसुरी योनींत ठाकण्यापूर्वीची प्रथम

पायरी- मनुष्यत्व काढून घेणें ४०६

२ आसुरी योनिवृक्षण

४०७

तमोयोनि, क्लेश, अमांगल्य

३ क्लेशवर्णन व योनिदर्शन

४०८-४१३

१ आहार जेथें मिळत नाही

२ श्वासाला हि फुरसद नाही.

अशा स्थितींत अनंतकाल

योनिनिदर्शन — व्याघ्रवृश्चिकसर्प

- श्लो. २० — (१) श्लोः पूर्वार्ध ४१४-४१६
 व्याघ्रादि योनीं त हि जो थोडा
 विश्राम तो हि ईश्वर काढून घेतो।
- (२) ततो यान्त्यधमां गतिम् ४१६-४२०
 अधमगतिवर्णन
 १ निव्वळ तमस्वरूपता
 २ निव्वळ पाप ,,
 ३ क्लेशपरिसीमा
- (३) मामप्राप्यैव चा भाव ४२१-४२२
- (४) पुढीक श्लोकप्रस्ताव ४२३-४२४
- × आसुरी षट् त्याज्य
 क

- श्लो. २१ — (१) त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाश्ननमात्मनः
 कामक्रोधस्तथा लोभः ४२५-४३१
 १ नरकः— रूपक ४२५-४२८
 अमांगव्य सुगी
 दुखः वाटाडे
 पाप सभा
- २ आत्मनाशः— ४४९
 १ कष्ट
 २ हानि
- ३ त्रिविधं नरकद्वारं ४३०-४३१
- (२) तस्मादेतयत्रं त्यजेत् ४३२

- श्लो. २२ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ४३३-४३७
 (उलट घेऊन एतैर्निबद्धः कौतेय
 तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः)

१ त्रिदोषासह कल्याण व कार्यसिद्धि

अशक्य, कारण—

१ यांच्यासह पुरुषार्थ अशक्य ४३३

२ हे कार्यसिद्धीला बाधक ४३६-४३७

दृष्टांत—

१ दगड बांधून समुद्रतरण

२ काळकूट खाऊन जगणें

२ यांच्यापासून आत्मार्थी साधकानें
सावध राहणें.

(२) एतैर्विमुक्तः कौतेय आचरत्यात्मनः

श्रेयः ४३८-४४०

१ या तिहींपासून सुटल्यानें सुखलाभ

दृष्टांत—

१ त्रिदोषमुक्त शरीर

२ त्रिकुटीपासून अलिप्त नगर

३ त्रितापापासून मुक्त अंतःकरण

२ सुखलाभानंतर मोक्षमार्ग व सत्संगलाभ

(३) ततो याति परां गतिम् ४४१-४४३

१ ततः = नंतर -- सत्संग, सच्छास्त्र,
गुरुकृपेनंतर

२ याति परां गतिम् — आत्मानंद
आत्मास्थिति
संसारराहित्य

(४) पुढील श्लोकप्रस्ताव ४४४

श्लो. २३ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ४४५-४४८

x शास्त्र = वेद

(२) श्लो. उत्तरार्ध

४४९-४५४

× सिद्धि = मुक्ति

सिद्धीला नदीचें रूपक

सुख = ऐहिक भोग

परा गति = स्वर्ग

× कामादिकांच्या पाठीमागे लागणाऱ्या

शास्त्रविधि न मानणाऱ्यांना इहपरलोका

नाहीं कारण — मृत्यु

दृष्टांत — माशाच्या लोभाने प्राणास

मुकळेच्या ब्राह्मणाची गोष्ट.

श्लो २४ -- (१) तस्मात् शास्त्रं प्रमाणं

४५५-४५९

× शास्त्र = वेद, श्रुति

शास्त्रप्रमाण आत्मकल्याणार्थ

+ शास्त्रप्रामाण्याने आपोआप कल्याण

दृष्टांत—

१ पातिनिष्ठ पतिव्रता

२ गुरुनिष्ठ शिष्य

३ दीपधाक

(२) कार्याकार्यव्यवस्थितौ

४६०

(३) ज्ञात्वा (शास्त्र)

४६१-४६३

ज्ञात्वा = १ निष्ठा ठेवून

२ श्रुतीला कधीहि न सोडणे

३ तिची सेवा करणे

× श्रुतीला माउलीची उपमा

अर्जुन धर्मानुज या दृष्टीने श्रुति न

सोडण्याविषयी विधान

(४) शास्त्रविधानाक्त कर्मकर्तुमिहार्दसि ४६६-४६८

× अर्जुनगौरव

सुबुद्धिरुपसमुद्रा, लोकसंप्रदृशामर्थ्य इ. द्वारे

अध्यायोपसंहार

४६९-४७३

(१) षोडशोऽध्यायनिष्कर्ष

४६९

(२) सतराव्यांतील प्रश्न

४७०

(३) १७ व्या अध्यायांतील ४७१-४७३

प्रसंगनिवेदनाची तयारी व श्रवणावधानकृपा

इ. साठी सतर्तना याचना

अध्याय १७

१७ व्या अध्यायाचा प्रास्ताविक विभाग

१-३०

(१) श्रीगणेशस्वरूप श्रीगुरुंना नमन

१-२०

१ श्रीगुरुंचा मुक्तिदायक प्रभाव

१-३

विश्वापासून, मायेपासून, त्रिगुणापासून
सुटका

× शंकरतुलनेने गुरु जड तरा माया
तरणार्थ झुळे — कोटी

२ गणेशस्वरूपाचे विरोधाभासात्मक
वर्णन

४-८

सोंड — मूढांना वक्र ज्ञान्यांना सरळ

दृष्टि — लहान तरी उत्पत्ति

प्रलयसामर्थ्याने मोठी.

कान — प्रवृत्ति-निवृत्ति उभय-

विरोधस्वरूप

ताडव — मायाविलास

३ गणेशस्वरूप गुरुसंबंधप्रभाव ९-११

गुरुसंबंध -- सर्व संबंध तुटणें
सर्वसंबंध तुटणें — गुरु जगबंधु
सर्व संबंधी भासणें
सर्वसंबंधी गुरु झाला कीं देहसंबंध
तुटणें, दुजेपणा पूर्ण नष्ट होणें.

४ गुरुप्राप्त्यर्थ भेदात्मक योगसाधने
व्यर्थ १२-१३

मूर्ति पुढें ठेवतो त्याच्या गुरु
मार्गे राहतो.
जो ध्यान धरतो त्याच्या ध्यानांत येत
नाहीं. जो आत्मभावानें विसरतो
त्यावर च प्रेम

५ गुरुप्राप्त्यर्थ शब्दादि ज्ञानसाधने
हि व्यर्थ १४

सर्वज्ञ पंडित गुरूला जाणत नाहीं.
वेदाची गुरुपर्यंत पोच नाहीं.

× मूळ ओवी अशी -

तूंतें सिद्धु चि जो नेणे ।
तो नांदे सर्वज्ञपणें ।
वेदांहीं येवढें बोलणें । नेवसी कानीं
पाहिजे अशी-

तूंतें सिद्ध चि तो नेणें ।
जो नांदे सर्वज्ञपणें ।

६ गुरूच्या निर्गुणस्वरूपामुळे

स्तवनभजनसेवा अशक्य

१५-१६

कारणें अनुक्रमे—

नांव च मौन १

सर्व दृश्य माया २

द्वैतानें सेवक होणें हा द्रोह ३

७ अद्वैतानें च गुरुलाभ जाणून समरसून

नमनस्वीकाराची प्रार्थना १७-१८

दृष्टांत — अन्नांत मीठ

८ नमन करून मिळालेली परिपूर्णता

व गीतार्थकथनप्रारंभ १९-२०

परिपूर्णतादृष्टांत—

रिकामा घट — समुद्रांत पूर्ण

वात — अग्नीने दिव्य

(२) १६ व्या अध्यायाच्या शेवटीं केलेला

निर्णय व त्यावर अर्जुनमनांत

उद्भवलेला प्रश्न २१-३०

१ शास्त्राशिवाय कर्माचा प्रश्न कां सुटूं नये ?

२ शास्त्रानें कर्मनिर्णय फार कठिण

१ दृष्टांत— तक्षकफण्यांवरील मणि

सिंहाच्या नाकांतल्या केसांत ओवणें

२ कारणें — १ शास्त्रांत एकवाक्यता

नाहीं. २ एकवाक्यता झाली तरी

त्याप्रमाणें करण्याला वेळ नाहीं.

३ शिवाय सर्वांना च हें साधणार

नाहीं.

को. १ — (१) अर्जुन उवाच

३१-३४

× अर्जुनाला योग्य अशी ९ विशेषणें

(२) श्रीकृष्णाच्या बोलण्याविषयी शंकाप्रदर्शन ३४

(३) ये शास्त्रविधिमुत्सृज्य ३५-३९

ज्यांना शास्त्राभ्यास शक्य नाही

म्हणून जे शास्त्र सोडतात.

(४) यजंते श्रद्धयान्विताः ४०-४४

शास्त्र साध्य. त्यांच्यावर श्रद्धा ठेवून

वागतात. दृष्टांत— १ अक्षर काढणे

२ लुल्यापांगळ्याचे गमन

व यजनपूजनादि करतात

(५) श्लो. उत्तरार्ध ४५

त्यांची सात्त्विकादि त्रिगुणांपैकी कोणती गति ?

श्लो. २ — (१) श्रीभगवानुवाच ४६-४८

भगवंतांची तीन ओव्यांत विशेषणें

(२) श्लो. पूर्वार्ध ४९-५६

× शास्त्राभ्यासाची अडचण मान्य. पण
केवळ श्रद्धेवर विसंबणे सुरक्षित नाही.
कारण श्रद्धा स्वाभाविक च प्राण्यांमध्ये
त्रिधा आहे. त्यामुळे ती हीन हि होऊं
शकते. दृष्टांत—

१ ब्राह्मण — अंत्यजसंसर्ग

२ गंगाजळ — मद्यघटांत

३ चंदन - अग्निसंसर्ग

४ शुद्ध सोने — हाणकस संसर्ग

(३) श्लो. उत्तरार्ध ५७-६५

× सत्त्वरजतम हे प्राण्यांच्या ठिकाणी
जन्मजन्मांतरीं लागलेले च असते.

देहनाशाने हे त्रिगुण नष्ट होत नाहीत.

दृष्टांत — वृक्ष — बीज ५७-६०

+ सत्त्वामुळे मोक्षमार्ग लाभतो पण

रजतमाची अडचण ही आहे च ६१-६५

श्लो. ३ — (१) श्लो. पूर्वार्ध + यो यच्छ्रद्धःस

एव सः ६६-७१

१ त्रिगुणावेगळी श्रद्धा जीवप्रामात नाही ६६

२ सत्त्वानुरूपाश्रद्धा + यो यच्छ्रद्धःस

एव सः दृष्टांत—

उदक — जीवन सत्त्व

विषांत — मारक तम

मिथ्यांत — तिखट रज

(२) श्रद्धामयोऽयं पुरुषः ७२

(३) पुढील श्लोकप्रस्ताव ७३-७५

श्रद्धेची चिह्ने — दृष्टांत —

१ फुलावरून झाड

२ बोलण्यावरून मन

३ भोगावरून पूर्वजन्म

श्लो. ४ — (१) यजंते सात्त्विका देवान् ७६-७७

(२) यक्षरक्षांसि राजसाः ७८

(३) श्लो. उत्तरार्ध ७९-८१

(४) श्लो. १ मधील प्रश्नाचे उत्तर ८२-९२

x सात्त्विक श्रद्धा असेल तर मनुष्य

तरतो. व्याळा स्वतंत्र शास्त्राभ्यासाची

जरूर नाही. दृष्टांत—

- १ प्रयत्नाने लावलेला दीप—त्यावरून अन्यदीप
 २ एकाचे बांधलेला वाडा - अन्यवस्तीकर
 ३ तळें बांधणारा - अन्य पाणी पिणारे
 ४ स्वयंपाक करणारा - अन्य खाणारे
 ५ गौतमाची गंगा - इतरांना उपयोग

श्लो. ५ — (१) अशास्त्रविहितं ९३-९४

- × शास्त्र, शास्त्रज्ञ बडील यांची अवहेलना
 (२) दंभाहंकारसंयुक्ताः तप्यंते ये
 तपोजनाः ९५-९८
 × घोर तपोदाहरणें—
 १ स्वपरदेहाचें रक्तमांस काढून
 यज्ञपात्र भरून आहुति देणें
 २ नवसासाठीं मुळांचें बळी देणें
 ३ सात सात दिवस क्षुद्र देवतांसाठीं
 उपवास करणें
 (३) पुढील श्लोकप्रस्ताव ९९-१०३
 × तमोगुणपीरणाम तसा च दुःखद दृष्टांत—
 १ हस्तहीनाने नौकाश्रय सोडणें
 २ रोग्याचा वैद्यविरोध व औषधत्याग
 ३ आधार देणाऱ्याशीं भांडण
 (४) कामरागबलान्विताः चा भाव १०४

श्लो. ६ — (१) तान्विध्यासुरनिश्चयान् खेरीज सबंद

श्लोक भावार्थानें १०५

(२) तान्विध्यासुरनिश्चयान् १०६-१०९

१ आसुरी वृत्ति जाणण्याचा हेतु ती वृत्ति
टाळावी. दृष्टांत —

१ प्रेत घराबाहेर काढणे

२ अंत्यजाळा दूर करण्यासाठी
दोन शब्द बोलणे

३ मळ हाताने धुणे

२ आसुरदर्शन ज्ञान्यास परमेश्वरस्मरण.

इतकी आसुरवृत्ति त्याज्य व जोरदार.

(३) पुढील श्लोकांतील ' आहार '

प्रस्ताव

११०-११९

१ सत्त्ववर्धक संगति व आहार

२ आहाराचे स्वभाववर्धनांत अनन्य

महत्त्व दृष्टांत —

१ दारू इ. मादक आहारपरिणाम

२ अधिक अन्नसेवनपरिणाम

३ योग्य (अमृत) अन्नसेवनपरिणाम

४ विषसेवन मारक अन्नसेवनपरिणाम

३ आहाराचा स्वभावावर परिणाम —

आहार दृष्टांत— तसे भांडे

|

धातुरस

|

मनुष्यभावना

४ त्रिविध रसांचा त्रिविध परिणाम

श्लो. ७ — (१) श्लो. पूर्वार्ध

१२०-१२३

× एक च आहार त्रिधा होण्याचे कारण

जेवणाराच्या रुचीप्रमाणे आहार. व
जेवणारा त्रिगुणयुक्त.

(२) श्लो. उत्तरार्ध १२४

श्लो. ८ — (१) श्लो. उत्तरार्ध १२५-१३०

× सर्व वर्णन फळाकडे नजर देऊन
केलेले आहे. सात्त्विक आहार
म्हणजे फळाहार असे म्हणण्याचा
स्पष्ट भाव दिसतो.

× फळवर्णन द्विविध अंतर्बद्ध.

आंतली स्थिति — मुख्यतः १२५-१२६

रसयुक्त, भरपूर रस रसें गाढी १२८

मधुर, स्निग्ध १२७

बाहेरील स्थिति मुख्यतः १२७-१२८

मध्यम आकार

× पोठी फळे बेचव असतात.

मृदु स्पर्श, ढिळी — एकदम साळ

काढण्याजोगी, वर द्रवभावयुक्त

(म्ह. ताजी) अग्नितापराहित

(म्ह. सूर्यतापपक्व)

१ रस्याः १२६-१२८

२ स्निग्धाः १२६-१२७

३ स्थिराः १३०

आणि मुखीं जैसीं गोढें । तैसी चि

आंतुलीकडे । (गोड रस जिभेवर

टिकतो, स्थिरावतो. तशीं च पोठात

टिकाऊ)

४ दृष्ट्याः	१३०
(२) आयुः	१३२
× मेघ-नदी-दृष्टांत	
(३) सत्त्व	१३३
× सूर्यदृष्टांत	
(४) बल	१३४
(५) आरोग्य	१३४-१३५
(६) सुखप्रीतिविवर्धनाः	१३६
प्रीति = आनंद	
(७) सात्त्विक आहार अंतर्बाह्य उपकारक	१३७
(८) पुढीक श्लोकोपक्रम	१३८

श्लो. ९ — (१) आहारा राजस्रस्येष्टाः	
कटु	१३९
(२) लवण	१४०-१४१
× कणकैतल्या पाण्याइतकें, लवणाबरोबर	
इतर हि क्षार.	
(३) अत्युष्ण	१४१-१४२
× ऊन अन्न चांगळें या निमित्तानें	
अत्युष्ण उदा. — ष्यानें वात पेटेल.	
(४) तीक्ष्ण	१४३
× पहारीचा दृष्टांत	
(५) रुक्ष	१४४-१४५
× रुक्ष = जिह्वादंश, राखेचा दृष्टांत.	
+ दांत कडकडा आदळतीक इतकें कडक	
(६) विदाहिनः	१४६-१४७
× मोहरी फासून गरम. आगीशीं तुळना	

- (७) दुःखशोकामयप्रदाः १४८-१५२
 १ शोक या पाठाबद्द बहुधा ' शोष '
 पाठ घेतलेला दिसतो. भयंकर
 आग होऊन शोष पडून पाणी प्यावें
 लागणे १४८-१४९
 २ आभय १५०
 × काळसर्पउपमा
 ३ दुःख १५१
 × परिणाम दुःख
 ४ उपसंहार १५२
 (८) पुढील लोकप्रस्ताव १५३
 × किलसबाणा तामस आहार

- श्लो. १० — (१) यातयामं उच्छिष्टं १५४-१५५
 × म्हमीच्या अंबोणाचा दृष्टांत
 (२) गतरसं १५६-१५७
 × गतरस = अर्धवट शिजलेलें
 किंवा करपलेलें
 (३) श्लो. पूर्वार्ध + उच्छिष्टं १५८-१६१
 १ पर्युषितं — चांगलें ताजें
 अन्न घाण करून खारें दृष्टांत — वाघ
 २ गतरसं — १५६-१५७ शिवाय
 दुसरा अर्थ — नीरस, कोरडें
 ३ पूति = किडे असलेले सडलेलें
 ४ उच्छिष्टं = पोराबाळांनीं चिवडलेलें
 दृष्टांत — बोडण

(४) अमेध्यं १६२-१६३

× यातयामं पासून उच्छिष्टपर्यंतच्या
आहारार्थे हि तामसाळा संतोष नाही.
निषिद्ध आहार म्हणून तो करतो.

(५) तामसाप्रियभोजनं १६४

(६) तामसभोजनअविलंबफल १६४-१६८

१ पापप्राप्ति २ यातनाप्राप्ति
दृष्टांत- शिरच्छेदयातना, अग्निप्रवेश
यातना

३ तामसअन्नपरिणाम तामसतेपासून
भिन्न नाही.

(७) पुढील यज्ञविवरणप्रस्ताव १६९-१७०

श्लो. ११ — (१) अफळाकांक्षिभिः १७१-१७३

× आत्महिताखेरीज कोणत्या हि
फळाकडे दृष्टि नसणे. दृष्टांत-
१ पतिव्रता — पति
२ गंगा — समुद्र
३ वेद — आत्मदर्शन

(२) यष्टव्यमेवेति मनःसमाधाय १७४-१७५

× मनःसमाधाय — तन्मनधनार्थे
यज्ञांत तल्लीनता, फळेच्छा वैराग्य
दृष्टांत— झाडाच्या मुळाचे पाणी.

(३) यज्ञाची एवढ्याने च परिपूर्णता १७६

× मुळांत हा श्लोकभाव नाही. ज्ञानदेव
विधिविधानाळा गौणत्व देतात हे येथे
दिसून येते.

(४) विधिदृष्टः १७७-१८१

× विधि म्ह. वेदशास्त्र पाहण्याला दृष्टांत-

१ आरसा व स्वरूप, २ दिवा - रत्न,

३ सूर्योदय - उद्दिष्टमार्ग

(५) यः इष्यते १७९-१८२

यज्ञसामुप्रीचें यथायोग्यत्व अधिक

शोभादायक

(६) फळाशारहित यज्ञ तो च सात्विक १८३-१८४

× ज्ञानदेवांचा निर्णय. दृष्टांत —

तुळशीचा प्रतिपाळ

श्लो. १२ — (१) श्लो. पूर्वार्ध १८५-१८७

× फळाभिलाष - स्वर्गादि

दंभ - कीर्ति

दृष्टांत - श्राद्धाला राजाला आमंत्रण

(२) श्लो. उत्तरार्ध १८८

श्लो. १३ — (१) विधिहीनम् १८९-१९२

दृष्टांत - १ पशुपक्षिविवाह

२ वाच्याला वाट ३ मरणाळा मुहूर्त

४ अंग्रीळा निषिद्ध पदार्थ ५ माशीळा

अन्नाचा विधिनिषेध

× तामसयज्ञकारण - आप्रह

(२) असृष्टान्नं मंत्रहीनं १९२

(३) अदाक्षिणं श्रद्धाविरहितं १९३-१९४

× ब्राह्मण विरक्त त्यामुळें असल्या

यज्ञांत दक्षिणार्थ ते जाणें अशक्य

परंतु लोभीजन अशा यज्ञांत जाऊन
तामसाळा लुटतात. दृष्टांत—
बेवारशी घर वाटेळ तो लुटतो.

- (४) यज्ञं तामसं परिचक्षते १९५
(५) पुढील तपप्रस्ताव १९६-२००
१ तप द्वि त्रिविध व पापपुण्यकारक
दृष्टांत— गंगेचे पाणी
२ त्रिधा तप सांगण्यापूर्वी तपस्वरूप
कथन — शारीर, मानसिक, वाचिक

श्लो. १४ — (१) देवपूजनं २००-२०४

× पाय— शंकर विष्णु आवडल्या देवता
यात्रेसाठी नेहमी तयार
हात— देवपूजा, देवशृंगार, देवसेवा
करण्यासाठी नेहमी सिद्ध.
शरीर— देवतादर्शन होतांच लोटांगण

(२) द्विजपूजनं २०५-२०७

× १ द्विज = सदाचारी द्विज
पूजन = सेवा
२ आर्तसेवा
३ मातापितरांची सेवा — शरीर ओवाळून
टाकणे
आर्त आणि मातापितरें मुळांत नाहोंत.

(३) गुरुपूजनं २०८

संसारशीण शमविणारा ज्ञानदानी
सकरुण — गुरु

(४) प्राज्ञ पद गाळले.

- × गुरुनंतर कोणाचें हि पूजन नाहीं.
- (५) शौचं २०९
- × देहजाड्य नष्ट करणें रूपक :—
स्वधर्म — अग्नि, देहजाड्य — हीण
आवृत्ति — पुट
- (६) आर्जवं २१०
१ भूतमात्रीं नम्रता २ परोपकार व सेवा
३ स्त्रीविषयीं संयमन
- (७) ब्रह्मचर्य २११
× जन्मापासून स्त्रीविषयस्पर्शाग
- (८) अहिंसा २१२
× भूतमात्र म्हणून तृणाला हि
न दुखविणें
- (९) ' शरीर ' नामकारण २१३-२१४
- (१०) वाक्यतत्पप्रस्ताव २१५
-
- श्लो. १५ — (१) श्लो. पृथ्वी २१६-२२०
- १ अनुद्वेगकरं वाक्यं २१७
दृष्टांत — कोखंड — परीस
- २ सत्यं — मार्गे १६. २ मध्ये
विस्तार केल्यामुळे येथें गाळकें
- ३ प्रिय — सुखकारक २१७
गोड २१९
अमृतदृष्टांत २२०
- ४ हितं— १ सर्वांना हितकारक. दृष्टांत—
झाड २१८
२ हितकारक म्हणजे आत्माहितकारक

अविबेकहारक	२२०
दृष्टांत गंगा	२१९
(२) श्लो. उत्तरार्ध	२२१-२२३
× कोणी विचारलें तर वरील- प्रमाणें बोलणें नाहीं तर स्वाध्याय म्ह. (१ स्वाध्यायाची अखंडता) २ स्वाध्यायस्वरूप - १ वेदाम्यास किंवा २ नामजप	
(३) पुढील श्लोकप्रस्ताव	२२४

श्लो. १६ — (१) मनप्रसादः २२५-२२७

- × विकल्प सोडून केवळ स्वस्वरूपां
मन राहणें म्हणजे मनप्रसाद. दृष्टांत—
१ तरंग सोडून सरोवर
२ मेघ ,, आकाश
३ साप ,, चंदनोघान
४ कळा ,, चंद्र
५ काळजी ,, राजा
६ मंदर ,, क्षीरसमद्र

(२) सौम्यत्वं २२८-२३१

- × १ स्वतःचें अस्तित्व परक्याला दुःखदायक
न होणें दृष्टांत—
१ तापाविण प्रकाश
२ व्याख्या ,, रस
३ पोकळी ,, आकाश
२ स्वतःचें अस्तित्व च जणूं नाहींसे होणें
दृष्टांत— थंडीमुळें बधिर अवयव

३ मनाच्या निष्कलंक सौंदर्याची प्रतीति

चंद्रदृष्टांत - सौम्य = चंद्रवत्

४ सौम्यत्वकारण - १ वैराग्यकष्ट जाऊन

ते सहज होणे २ मनाची धावाधाव

नाहीशी होणे

(३) मौनं

४३२

× मनाच्या निश्चल अवस्थेने बाणीचे

शास्त्राभ्यासकार्य संपले. त्यामुळे मौन.

(४) भावसंशुद्धिः आत्मविनिग्रहः

२३३-२३५

× आत्मलाभामुळे मनोभावशुद्धीकरण व

इंद्रियनिग्रहकार्य उरत नाही. म्हणजे

स्वाभाविक भावसंशुद्धि व आत्मनिग्रह

हा स्वतंत्र अर्थ.

(५) तपोपसंहार

२३६-२३८

(६) त्रिगुणभेदाने तपकथनार्थ उपक्रम २३९

श्लो. १७ — (१) संपूर्ण श्लोक

२४०-२४१

× श्रद्धया परया - पूर्ण श्रद्धा

म्हणजे पूर्ण सत्त्वशुद्धि व पूर्ण

आस्तिक्यबुद्धि

श्लो. १८ — (१) सत्कारमानपूजार्थ

२४२-२४५

× केवळ स्वतःच्या सत्कारमानपूजेसाठी

(२) तपो दंभेन चैव यत् क्रियते

तदिह प्रोक्तं राजस

२४६-२४७

× दंभार्थदृष्टांत - विद्रुपाचा शकपक

पोषाख.

शरीरवाणी यांना तपाचा मुळामा
मनाळा तपाचा मुळामा शक्य नाही.

(३) चळ २४८-२४९

× चळ = निष्फल दृष्टांत-

१ पडुरणी रोगाची गाय व्याढी
तरी दुध देत नाही.

२ उभे पीक गुरांनी खाल्यास
निष्फल

(४) अश्वघ्न २५०-२५२

× तप निष्फल पाहतां च करणारा
मध्ये च सोडून देतो. म्हणून अधुव.
दृष्टांत - अकालाभ.

(५) तामसतपप्रस्ताव २५३

श्लो. १९ — (१) श्लो. पूर्वार्ध २५४-२५८

× आत्मपीडा = शरीरपीडा

+ पीडेचे अवोर प्रकार-

१ पंचाग्निसाधन २ अग्निमक्षण

३ अंगाभोवती आग पेटवणे

४ डोवयावर

गुग्गुळ जाळणे ५ पाठीला गळ टोचणे

६ शरीर हारेपळवणे ७ आसरोध

८ उपवास ९ उच्छट टांगून घूम्रपान

१० गळ्याएवढ्या थंडगार पाण्यांत

उभे राहणे ११ मांसाचे लचके तोडणे

(२) परस्योत्सादनार्थ २५९

(३) सर्व श्लोकभाव २६०-२६२

× स्वदेहपीडक व परनाशकतदृष्टांत—

वरून गडाढलेला धोंडा.

(४) त्रिधा तपोपसंहार २६३

(५) त्रिधा दानोपक्रम २६४—२६५

छो. २० — (१) दानं २६६

× स्वधर्मानें मिळविलें च दान
करतां येईल.

(२) देशे काळे च पात्रे च २६६—२७४

देशकालपात्रदुर्लभता. दृष्टांत

उत्तम बीं — क्षेत्रदुर्लभता

हिरा — कौदणदुर्लभता

हिऱ्याचा दागिना— सुंदरांगदुर्लभता

२ योग्य देशकालपात्र हें भाग्य २६९-२७०

दृष्टांत— सण— प्रियमित्र— संपत्ति

३ योग्य देशकालपात्र २७१—२७४

× देश — कुरु, काशी इ. क्षेत्र

= पवित्र स्थळ

काल — दर्शपौर्णमासी इ. पवित्र शुद्ध

काल

पात्र — सदाचारी, ज्ञानसंग्रही, पवित्र,
ब्राह्मण.

(३) दातव्यमिति २७५—२७७

× देण्याची पद्धति — आपली माळकी

दातव्य — दूर करून दृष्टांत — स्त्री-पत्यर्पण

ण्याचें त्याला देणें. दडपेकरी-तांबूल

दातव्य — देण्याची वस्तु भूमि, धन इ.

दातव्य = देणें च आहे, घेणें नाही

फळाकाक्षावर्जित.

पुढील लोकांत (फळाकाक्षादान)

(४) अनुपकारिणे २७८-२८२

× दानपात्र प्रत्युपकार करूं शकणार नाही
असें हवें. दृष्टांत —

१ आकाशाला हाक — उत्तर नाही.

२ भळतीकडे दृष्टि— आरशांत प्रतिबिंब नाही.

३ पाणथळ जागेवर चेंदू— उशी नाही.

४ मोकोट गुराला चारा — फळ नाही.

५ कृतघ्नाला देणगी " "

× मी दाता व हा घेता असा हि
भाव मनांत न आणणें

(५) तद्दानं सात्त्विकं स्मृतम् २८३-२८४

लो. २१— (१) यत्तु प्रत्युपकारार्थं २८५-२८८
दृष्टांत —

१ दुमल्यावर दृष्टीनें गाय चारणें

२ ओहेरासाठीं आमंत्रण

३ परत करील म्हणून व्रतस्थाकडे बाण

४ बक्षिस घेऊन काम करणें

५ पैसे घेऊन — औषध देणें

(२) फलमुद्दिश्य वा पुनः २८९-२९२

× दान घेणारा परत देऊं च शकणार नाही
अशा स्थितींत क्षुद्र दानानें स्वर्गादि
फळेच्छा.

(३) दीयते च परिक्रिष्टं २९२

× क्षुद्र दान देऊन पुन्हां सर्वस्व
गेळ्याप्रमाणें क्लेश.

(४) तद्दानं राजसं स्मृतम् २९३

छो. २२ — (१) अदेश २९४

म्लेच्छस्थान, अरण्य, राहुटी, चव्हाटा

(२) अकाठ २९५

संध्याकाल रात्र

चोरीच्या द्रव्यदानाला अनुकूल समय

(३) अपात्रेभ्यश्च दीयते तत्तामसमुदाहृतम्

२९६, २९९

× भाट, गारुडी, वेर्या,

जुगारी, चेटकें

२९६

दानाचें वातावरण. दानकालची

वैषयिक मनस्थिति

२९७-२९९

वेर्यानृत्य, तोंडपुजे, पुष्पवासादींनीं

विषयोन्माद

जगाला नागविळेची संपत्ति देणें.

(४) असत्कृतं ३००-३०४

× योग्य देशकालपात्र लाभळें तरी

पात्राचा असत्कार — नमस्कार,

अर्घ्यपाद्य, आसन इ. न देणें

(५) अवज्ञातं तत्तामसमुदाहृतं ३०५-३०७

क्षुल्लक देणें, भोरेतुरे अपमान करणें,

दिलेल्याविषयीं बारंवार बोलून दाखविणें

(६) रजतमनिरासाने च सत्त्वप्राप्ति

ब्रह्मण रजतमवर्णन

३०८-३१६

दृष्टांत —

१ संमद पिटाळून — गुप्त ठेवा

२ घूर सोसून दिव्याची वात पाजळणे

३ दिवसरात्रीचा त्याग — संन्यासप्रत्यय.

(७) सत्त्वप्रहणोपदेश

३१७-३१८

(८) सत्त्वाने मोक्षमार्ग मोकळा पण प्रत्यक्ष

मोक्षार्थ ' आणखी काही ' तरी लागते.

(पुढील श्लोकप्रस्ताव)

१ सत्त्वाने भाक्षप्राप्तीचा मार्ग मोकळा

दाखविण्यासाठी दृष्टांत— सूर्य.

२ सत्त्वाशिवाय आणखी काही पाहिजे

दृष्टांत — चोख सोने — नाणे.

निर्मळ पाणी — पवित्रता

साधी नदी — समुद्रप्रवेश

(९) अर्जुनौत्सुक्य व विनंति

(पुढील श्लो. प्रस्ताव)

३२६-३२७

श्लो. २३ — (१) श्लो. पूर्वार्ध

३२८-३३३

ब्रह्मणः त्रिविधः निर्देशः

३२७-३३१

× ब्रह्मनामकारण — वास्तविक ब्रह्माळा

नांव नाही. परंतु मायारात्रीत ओळख-

ण्याची खुण. दृष्टांत — बाळक.

× स्मृतः (दृष्टः) — वेदांनी मंत्र पाहिला.

मंत्रदर्शनकारण अद्वैताचा व्यक्तानुभ

यावा.

- (२) मंत्रज्ञानदुर्लभता ३३४
- (३) मंत्रगौरव ३३५-३३८
- × ब्रह्मदेवाळा या मंत्रसामर्थ्याखेरीज
सृष्टि उत्पन्न करतां येईना
या मंत्रांच्या एका च आवर्तनां
ब्रह्मदेवाने सृष्टि उत्पन्न केली.
— मुळांत नसतां मंत्रगौरवार्थ
मध्ये ब्रह्मदेवाळा आणून श्लोकाची
जुळणी केली.
- (४) श्लो. उत्तरार्ध ३३९-३४०
- × अंतरपार लोक व त्रिभुवननिर्मिति
मुळांत नाही. मुळांतीळ आधाराने
विस्तार,
- (५) ॐ तत्सदिति ३४१-३४३
- (६) सार्विक कर्म या त्रिविध मंत्राने
कैवल्यप्राप्ति करून देईन पण
त्याचा विनियोग माहीत पाहिजे.
- (पुढील लोकप्रस्ताव) ३४४-३४३
- विनियोगाशिवाय उपयोग नाही
याचा दृष्टांत—
- १ कापराचे अलंकार २ साधुजनातिथ्य
३ दागिने घालणें ४ अन्न, भूक जवळ
परंतु मूळ उपाशी ५ तेवढा वात
अग्नि जवळ परंतु दिवा लावण्याचा
विनियोग माहीत नाही.

श्लो. २४ — (१) तिन्ही अक्षरांची कर्माच्या

आदिमध्यावसानां योजना ३५४

(२) श्लो. उत्तरार्ध ३५७-३६४

(३) श्लो. पूर्वार्ध ३५७-३६४

× उँकार आधीं मनांत ठसविणें
मग उच्चार

+ कर्मरंभीं प्रणवाधार ३५८-३६०

दृष्टांत—

१ अंधारांत दिवा

२ अरण्यांत बलिष्ठ साथी

यज्ञदानतपक्रिया ३६१-३६४

× यज्ञद्वारा संसारमोहत्याग
दान — न्यायानें मिळविलेल्याचें
तप — चांद्रायणउपवासादि

(४) बंधक कभें च उँकारानें
मोक्षकारक

३६५-३६७

दृष्टांत — जमीनीवर होढी

ओझें, पाण्यांत तारक.

× हे मुळांत नसलेलें विवेचन.
ज्ञानदेव च याळा विस्तार म्हणतात.

(५) पुढील श्लोकप्रस्ताव ३६८

तत्कारप्रयोग

फळेच्छा ढकू पाहील म्हणून

श्लो. २५ — (१) सर्व श्लोक

३६९-३७२

× ' तत् ' चें ब्रह्मरूपानें ध्यान व उच्चार

+ सर्व क्रियेसकट फळ ' तत् ' ब्रह्मार्पण.
' न मम '

(२) पुढील श्लोकप्रस्ताव ३७३-३७९

× उँकार व तत्कारार्पण या दोहोंनीं
कर्म ब्रह्मरूप झालें तरी कर्ता शिळक
उरतो च. दृष्टांत —

पाण्यांत मीठ उरलें तरी क्षारता शिळक.
संसारनिरास होऊन कर्तृत्वाभिमानानें
वेगळें राहिल्लें ब्रह्म आत्मत्वानें
प्रत्ययास येण्यासाठीं ' सत् ' शब्द.
उँ तत् नें ब्रह्ममय केल्लें कर्म
= प्रशस्त कर्म त्याला च सत्
म्हणतात (पुढील श्लोकांतील हा
भाग)

श्लो. २६ — (१) या श्लोकावरील टीका स्वतंत्र
आहे. श्लोक सोडून च दिलेला आहे.

(२) सत् शब्दानें नामरूपात्मक जग
जाऊन नित्य आत्मरूपप्रकटीकरण.

दृष्टांत — सोने — नाणें ३८०-३८१

(३) सत् तत्त्वानें प्रशस्त कर्म ब्रह्मरूप
होतें. हा सत् शब्दविनियोग ३८२-३८६

× ' सत् ' तत्त्ववर्णन—

जेथें अनित्य जगत् नाही.

ण्याची आत्मरूप लाभानें च ओळख.

हे बोळणें देवाचें च.

श्लो. २७ — (१) हा श्लोक हि केवल भावार्थाने

वे तल्यासारखा दिसतो.

३८७-३९९

(२) ' सत् ' शब्दाचा आणखी एक

उपयोग —

३८७-३९२

× कोणत्या हि कारणाने सत्कर्मात

व्यंग निर्माण झाले तर ते पूर्ण

करणे. दृष्टांत—

औषध — रोग्यास रोगमुक्त

(३) चुकीमुळे कर्म विधिनिर्माना

ओलांडते तेव्हा अकार च कर्माळा

निर्मळपणा आणतो

३९३-३९९

दृष्टांत —

ढोखंडाळा परीस

आहोळ्याळा गंगा

मृताळा अमृत

(४) अ तत्सत् नामगौरव

४००-४०१

(अ तत् सत् चा उपसंहार)

१ हे नाम परब्रह्म

२ परब्रह्मसाधक

३ परब्रह्मसामर्थ्यदर्शक

४ स्वाधार दृष्टांत — सूर्य आकाश

५ हे नाम केवल त्रिवर्ण नव्हेत.

याच्या प्रभावाने यज्ञदानतपे

उणी पुरी कशी हि ब्रह्मरूप च

होतात. दृष्टांत—

१ परिभाष्या कसोटीवरील सोने

२ समुद्राला मिळणाऱ्या नद्या

(५) पुढील श्लोकोपक्रम ४११-४१३

× या नामावर श्रद्धा ठेवल्याचें फळ—
जन्मबंधनाश, कर्मांत वेदानुष्ठानकाम

श्लो. २८ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ४१४-४१६

× अश्वत्थेने केवढे हि मोठे यज्ञदानतप
असो — (पुढील अंकांत वाक्य पूर्ण)

(२) असृदिभ्युते पार्थ ४१६-४१८

— ते वाया च. दृष्टांत —

१ खडकावरचा पाऊस

२ राखेतली आहुति

३ सावळा आळिगन

४ आकाशाला मारलेली चपराक

(३) न च तत्प्रेत्य नो इह ४१९-४२२

दृष्टांत —

१ पाण्यांत दगडाचे गोटे

तेळ नाही — पेंड नाही.

२ पदराला खापरी बांधली

या देशांत परदेशांत मोळ नाही.

अध्यायोपसंहार

४२३-४३३

(१) श्रीकृष्णभाषणानें अर्जुनानंदमग्नता.

दृष्टांत चंद्र

४२३-४२४

(२) अर्जुनाचें अपूर्व भाग्य व अर्जुनामुळे

संजय व धृतराष्ट्रभाग्य

४२५-४३२

× पुढाऱ्या वेळीं ब्रह्मानंद ही अपूर्वता.

अर्जुनाची व्यासार्शी तुळना
धृतराष्ट्रभीतीने संजयाचें बोलणें
आवरतें व अर्जुनप्रश्नास सुरवात.

(३) पुढील अध्यायसूचना ४३२-४३३
ज्ञानदेवांचें संजयानुस्सरण

अध्याय १८

१८ व्या अध्यायाचा प्रास्ताविक विभाग १-८६

(१) श्रीगुरुस्वरूप परमेश्वराचा जयजयकार १-१०

१ स्तोत्रानुकूल समासरचना व शब्दालंकार

२ ' जय जय देव ' पाल्लपद

३ या च धर्तीचें स्तोत्रं अध्याय १० व्या प्रारंभी

४ पहिल्या पांच ओव्यांत ' ल ' ची सर्व यमकें
व ल चें आविश्य

५ एकूण ३७ विशेषणें

६ देवाचें ईशित्व, भक्तवात्सल्य, भक्तानिष्ठनाश

भक्ताभीष्टप्रदत्व — या चार मुद्यांना

अनुसरून सर्व विशेषणें

देवाचें ईशित्व —

१ निर्मळ ओवी १ ८ एकरूप ओवी ८

२ प्रबळ ,, २ ९ अद्वितीय ,, ९

३ सकळ ,, ३ १० श्रीगुरु ,, १०

४ निश्चळ ,, ४ ११ कलितकाल ,, ३

५ निष्कळ ,, ५ १२ कळातीत ,, ३

६ स्वप्रभ ,, ६ १३ जगदुन्मीलना ,, ४

७ विशुद्ध ,, ७ १४ जगदंबुद ,, ६

१५ सुवतोद्भवा ,, ६	१८ भजनीय ,, ५
१६ मायागम्य ,, ९	१९ परिणतो ,, ९
१७ मूळभूत ,, ५	

भक्तवात्सल्य—

१ निजजनाखिल ओषी १	
२ विगतविषय ,, ३	
३ दयार्णव ,, ७	
४ भक्तभाव ,, ८	
५ विजजनाजित ,, ९	

भक्तानिष्ठनाश—

१ जन्मजरादल ओषी १	
२ विदळितामंगल ,, २	
३ चलितचित्तपान ,, ४	
४ नित्यनिरास्ताखिल ,, ५	
५ भवध्वंस ,, ६	
६ शमदममदनमद ,, ७	
७ विद्रुदयोद्यान ,, ७	
८ अतिकृतकंदर्प ,, ८	
९ तापापह ,, ८	

भक्ताभीष्टप्रदत्व —

१ निगमागमद्रुमफल ,, २	
२ स्फुरदमंदानंद ,, ५	
३ अकल्पना ,, १०	
४ स्वसंविद्रुम ,, १०	

× विशेषणांत पुढील ठिकाणी कार्यकारणभाव दिसतो —

जय जय देव प्रबळ
विदळितामंगळकुळ १
जय जय देव निश्चळ
चळितचित्तपानतुंदिळ २

(२) गुरुचें स्तोत्र किती हि केळें तरी स्याचें
योग्य स्तवन होत च नाही. तथापि गुरु-
स्तवन केल्याशिवाय राहवत नाही.

दृष्टांत—

११-१८

१ समुद्र — चंद्र
२ चंद्र — चंद्रकांत
३ वसंत — वन
४ सूर्यकिरण — पाणिनी
५ पाणी — मीठ

(३) गुरुस्तुति अशक्य कारण स्तुत्यार्थ

भेदभाव करावा लागतो. व स्यात

गुरूला दोष येतो ही अडचण १९-२४

दृष्टांत—

१ मोती फोडून साधणें
२ मायबापउपमा — मुलाच्या उपाधीची
अडचण

३ सेवक — गुरुपणाची उपाधी

४ आत्मा — अलग काढल्याचा दोष

(४) गुरूची खरी स्तुति, पूजा व समिधि

निराळी च असता ही स्तुति सहज

कारण्याबद्दल विनंति

२४-२६

- × खरी स्तुति इ. — मौन — स्तुति,
कर्माभाव — पूजा, लय — सान्निध्य
- (५) गीतार्थविवेचनार्थ प्रार्थना. स्यावर
गुरुवार, तो च प्रसाद, ग्रंथविवरणारंभ २७-२९
- (६) संबंद गीतामंदिराचा १८ वा अध्याय
हा कळस ३०-४४
- १ × कळस म्हणजे पूर्णता. या अर्थानें
१८ वा अध्याय सर्वगीतार्थविवेचक
रूपकः— गीता — रत्नप्रसाद
१८ अध्याय — अर्थरूप चिंतामणिकलश
- × लौकिक रूढीने १८ वा अध्याय
गीतार्थविवेचक
देवळाचा कळस पाहिला कीं
देऊळ पाहिलें,
पंढरपूरची ही रूढी ?
- २ संबंद गीतामंदिररूपक—
व्यास — मंदिर बांधणारे (सूत्रकार)
वेद — रत्नगिरि
उपनिषदे — वेदरत्नगिरीवरील माळजमीन
(खणून साफ केलेली)
धर्मार्थकाम — खणतीतळे दगडगोटे
महाभारत — या दगडांचा जमिनीभोवतीं
बांधलेला प्राकार
आत्मज्ञान — उत्तम चिरे
कृष्णार्जुनसंवाद — चिण्यांची बडण

निवृत्ति — दारी

सर्व शास्त्रे — पूरणी (पर)

मोक्षवर्यादा — आकार

१५ अध्याय — १५ मजळे

१६ वा अध्याय — घुमटाव्या

गळमण्याचा घाट

१७ ,, ,, — कळसाची बैठक

१८ ,, ,, — कळस

व्यासकृत गीता — ध्वज

इतर अध्याय तुटना —

इतर अध्याय मजळे — १८ वा त्यांचे पूर्णत्व

,,

,, ,, प्रकटव

(७) गीतामंदिरांत भिन्न अधिकारी अशा

सर्वांना सारखाच लाभ

४५-४९

भिन्न अधिकारी —

पाठक — बाहेरून प्रदक्षिणा करणारे

आवक — आंत बसणारे

अर्थज्ञ — गामान्यांत शिरणारे

अर्थज्ञान्यांना परमेश्वराशीं सारूप्य

तरी सर्वांना च सारखा मोक्ष. दृष्टांतः—

थोराकडील जेवणाची पंगत

(८) संबंद गीतेत श्लोक अध्याय वेगळे तरी

अर्थ एक च

५०-५८

वेगळेपणा चरणभेदानें व अध्यायक्रमानें च

फक्त. दृष्टांत—

५०-५४

१ गंगायमुनेचे पाणी

२ अर्धनारीनटेश्वररूप

३ चंद्राभ्या वाढ्या कळा

एकता अर्थसिद्धीत प्रतिपादनांत ५५-५८

दृष्टांत—

१ पाळेंत रत्नमाणि भिज - दोरी एक च

२ भोत्यांचा समुदाय - दागिना एक च

३ फुळें फुळांचे सर भिज - सुवास एक च

(९) १७ व्यातून १८ व्याची उत्पत्ति ५९-७५

(कारण १ ठें)

१ सतराव्याभ्या बोंवटचें भगवद्भजन ६०-६१

२ त्याभ्या अर्जुनमनावर परिणाम-सामान्यतः

ब्रह्मनामाचें आकलन होणें, रजतम दूर होणें
व यथासांग कर्म घडणें कठीण. दृष्टांत—

१ हत्याराटा आळिंगन

२ ना गिणीळा खेळविणें

३ तेव्हां कर्मापेक्षा संन्यास त्याग यांचा

आश्रय केल्यास उत्तम, म्हणून तत्संबंधी

अर्जुनप्रश्न. त्याचें १८ व्यात उत्तर.

× संन्यासत्यागगौरव

७०-७१

एक अध्याय दुसरा अध्याय

जन्यजनकसंबंध

७५

(१०) १७ व्यातून १८ व्या अध्यायाभ्या उत्पत्तीचें

कारण ३ रे. वास्तविक सर्व कांहीं समजळें

असून कृष्णाकडून ज्ञानोपदेश पुन्हां सुरू

व्हावा या हेतूने त्यागसंन्यासप्रश्नोचे

अर्जुनानें निमित्त केळें

७६-८६

कारण १ — प्रेमाची रीत — प्रेमाळा पुर्वे
असे कधी वाटत नाही. दृष्टांत —
वासुं — गाय.

कारण २ — ज्ञानसुखानुभव यांबद्दयासुखें
पुन्हां सुखं करण्यासाठी. दृष्टांत — आरसा

× अर्जुनप्रश्नानें १८ व्या अध्यायाच्या
निमित्तानें सबंद एकाध्यायाची गीता
पुन्हां सुखं शाळी. दृष्टांत —
१ वासुं — पांढा, २ सेवकशब्द — बनी

श्लो. १ — (१) अर्जुन उवाच ८६
(२) सर्व श्लोक ८७-८९

× त्याग संन्यास एक च. फक्त
शब्दभेद. दृष्टांत — संघ - संघात
पृथक् जाणण्याच्या इच्छेनें अर्जुनाकरवी
ज्ञानदेवांनीं उलट भूमिका घेवळी.

(३) पुढील श्लोकप्रस्ताव ९०-९७
भगवंतांचे उत्तर —
१ अर्जुन म्हणणें एकापरी मान्य
(कारण त्यागसंन्यासांत टाकणें हें एक तत्त्व)
२ परंतु त्यागसंन्यासांत भेद ९१
स्वरूपतः कर्मत्याग = संन्यास
कर्मफलत्याग म्ह. परिणामतः कर्मत्याग
= त्याग
सर्वथैव कर्मत्याग म्हणजे काम्य
कर्मांचा सर्वथैव त्याग कारण काम्य
कर्म स्वाभाविक नाही. दृष्टांत —

१ रानांतलीं झाडे — बागेतलीं झाडे

२ गवताची वाढ — भातशेती

३ नदी आयती — विशीर खणावी लागते.

श्लो. २ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ९८-१०९

१ काम्य कर्मे ९८-९९

२ काम्य कर्मांचें फळ १००-१०३

भोगावें च लागतें दृष्टांत—

देहात जन्ममृत्यु

कपाळाचें लिखित

जन्मसिद्ध कातडीचा रंग, कर्त्रे

३ कामना न धरतां हि सइज जरी काम्यकर्ष

बडले तरी त्याचें बंधक फळ टळत नाहीं.

दृष्टांत —

खोल्या लढाईत बोथटे बाणांची हि जखम

न कळत तोंडांत घातलेला गूळ

राखुंडी समजून तोंडांत निखारा

४ काम्य कर्मे विषवत् ओकून टाकणें

१०६-१०८

५ काम्य कर्मे मोडणें म्हणजे कामना च

सोडणें, दृष्टांत — वाटसरू द्रव्यत्यागानें

छुटारुची भीति सोडता.

(२) श्लो. उत्तरार्ध ११०-१३४

× सर्व कर्मे = निरप नैमित्तिक

१ नैमित्तिक कर्मे ११०-१११

महणपर्वप्रसंगी करणीय

श्राद्धादि ,, ,,

आतिथे ,, ,,

२ नित्यकर्माणि च प्रसंगाने— मृळ्यांत
वाढ होऊन नैमित्तिकत्व येते.

दृष्टांत — ११२--११४

१ पावसाळ्यांतले क्षुब्ध आकाश

२ वसंतांतले -- रान

३ तारुण्यांतली -- देहावस्था

४ चंद्रकिरणानीं - चंद्रकांतपाझर

५ सूर्योदयाने -- कमळविकास

३ नित्य कर्म ११५--११७

× नित्यकर्म म्हणजे प्रातर्मध्याह्नसायंकाळीं

करावे लागणार रोजचे कर्म

नित्यकर्म म्हणजे स्वाभाविक कर्म. दृष्टांत--

१ ढोळ्याची दृष्टि

२ पायांचो गतिशक्ति

३ दिव्याचे तेज

४ चंदनांत गंध

४ नित्यकर्म नित्य करावे लागते

म्हणून ते निष्फळ किंवा

वांझ नव्हे

११८-१२२

× नित्यकर्मांचे फळस्वरूप

दोष नष्टता, अधिकारवर्धन, सद्गतिप्राप्ति

दृष्टांत — १ जेवणे = क्षुधानाश

+ समाधान = नवदेहप्राप्ति

२ सोने तापविणे

द्विणकसनाश + कसवर्धन = नव --

मूल्यप्राप्ति

- ५ सर्वकर्मफलत्याग १२२-१२५
- × नित्यनैमित्तिक कर्माभ्या फळाचा
त्याग उचित — दृष्टांत —
मूळनक्षत्रावरील मूळ, वसंतसमयीचा
आंव्याचा मोहर.
- × नित्यनैमित्तिक कर्मे कर्तव्य परंतु
त्यांचे फळ त्याज्य — दृष्टांत ओकारी
प्रादुस्त्यागं विचक्षणाः १२६
- (३) संन्यासत्यागपरिणाम १२७-१३०
- × काव्यनिषिद्धनित्यकर्मनाश =
आत्मज्ञानसाधनप्राप्ति.
- (४) पुढील लोकप्रस्ताव — संन्यास १३१-१३४
त्यागयुक्तीशिवायचा त्याग बंधक
दृष्टांत — १ चिकित्सेविना औषध
२ अन्नत्याग
- × त्यागयुक्ति — त्याज्य लोभ नको
अत्याज्य त्याग नको
- × त्यागयुक्ति चुकली तर सर्वस्वत्याग
हि व्यर्थ.

छो. ३ — (१) छो. पूर्वार्ध

१३५-१३७

- × कर्मफललोभ टाकता येत नाही
म्हणून सर्व कर्म च त्याज्य म्हणणाऱ्या
लोकांना दृष्टांत —
१ नागवा — जग भांडखोर म्हणतो
२ जिह्वाकोष्ठ — अज्ञाता नावे ठेवतो

कुष्ठ रांगी — माशांवर रागवतो

- × मुळांत अशा मतवाद्यांना ' मनीषी ' म्हटलें आहे. तिकडे दुर्लक्ष करून ज्ञानदेवांनी टीका केली आहे.

(२) श्लो. उत्तरार्ध १३८-१४२

- × अन्य मतवाद्यांचें म्हणणें चित्तशुद्धीला दुसरें साधन नाहीं म्हणून यज्ञदानतपें व्याप्य नाहींत. दृष्टांत—

१ मार्गक्रमणार्थ - कर्मरूपी पहार

२ सुवर्णशुद्ध्यर्थ - विस्तार

३ आदर्शशुद्ध्यर्थ - राख

४ वस्त्रशुद्ध्यर्थ - परटाचें सतेलें

५ पक्कानार्थ - स्वयंपाक

- × मुळांत चित्तशुद्ध्यर्थ हीं कर्मे असैं नसून केवळ मोघम हीं कर्मे व्याप्य नव्हेत एवढें च म्हटलेंलें आहे.

(३) पुढील श्लोकप्रस्ताव १४३-१४४

- × मतमेदामुळे हा त्यागविषय संशयित झालेला आहे.

श्लो. ४ - (१) श्लो. उत्तरार्ध १४५

(२) श्लो. पूर्वार्ध १४६-१४७

(३) पुढील श्लोकप्रस्ताव १४८

श्लो. ५ - (१) श्लो. पूर्वार्ध १४९-१५३

- × यज्ञदानतप अवश्यक

(आत्मज्ञान ठसलें नाहीं तोंपर्यंत—

ज्ञानदेवाचें स्पर्शिकरण)

दृष्टांत —

- १ प्रवासी — चाळणें बंद न करणें
- २ हरबळेची वस्तु — सांपडेपर्यंत
शोध न सोडणें.
- ३ भूक पुरी होईपर्यंत — ताठ दूर न सारणें
- ४ थडीला पोंचण्यापूर्वी — नाव न फोडणें
- ५ प्रसवण्यापूर्वी — केळ न तोडणें
- ६ ठेवलेकी वस्तु — दिसण्यापूर्वी
दिवा न मालवणें.

(२) श्लो. उत्तरार्ध

१५४-१६५

- × यज्ञादि — निष्ठापूर्वक आचरणीं
तर कर्म मनःशुद्धि करतात
म्हणजे रजतम झाडून टाकतात
व सत्वाचा लाभ करून देतात १५४-१५६
- दृष्टांत —

- १ वाटसरूचें पाऊळ — विश्रामकारण
- २ औषध घेणें — रोगनाशकारण
- ३ सोन्यावर क्षारपुटें — क्षीणकसनाशकारण

- × कर्माना तीर्थत्व (महत्त्व) येण्याचें कारण
मनःशुद्धि दृष्टांत —

१५८-१६०

बाह्यमळ — तीर्थानें

अंतर्मळ — कर्मानें

कर्म (बंधक मानवेलें) पण तेच
युक्तीनें बंधननिवारक होतें
(पुढील श्लोकप्रस्ताव)

दृष्टांत —

१६१-१६४

- १ उन्हाच्या झळईने च अमृतपान
- २ आंधळ्याच्या डोळ्यांत सूर्य
- ३ नदीने च बुडणाऱ्याला सांवरणे
- ४ मृत्यूने च वाढते आयुष्य देणे
- ५ रसायनाने मरणाऱ्याला विषाने
वाचविणे

× कर्मबंधानिवारणयुक्ति पुढील श्लोकांत १६५

श्लो. ६ — (१) एतान्यपि तु कर्माणि संगं त्यक्त्वा १६६-१७०

× संग = अहंकार

कर्तृत्वाहंकारत्यागदृष्टांत —

- १ भाडोत्री होऊन तीर्थाळा जाणे
- २ समर्थांशिने राजाळा पकडणे
- ३ दुसऱ्याच्या कळपाने तरणे
- ४ यजमानार्थ दुसऱ्याला दान देणे

(२) फलाणि च १७१-१७४

फलत्यागदृष्टांत —

- १ दाईचे दुध पाजणे
- २ पिंपळापाणी घालणे
- ३ गुराख्याचे गाई राखणे

(३) श्लो. उत्तरार्ध १७५-१७७

श्लो. ७ — (१) सर्व श्लोक १७८-१८३

× मोहात् = कर्माचा बंध कर्माने च

उडवावा हे न जाणतां कर्म बंधक

आहे म्हणून सर्व च कर्मे टाकून

देणे — त्यामुळे बंध टळेल या भ्रमाने.

दृष्टांत —

- १ अंधारावर रागाऊन डोळे फोडणें
- २ डोळेदुखीमुळे — डोळे च तोडणें
- ३ वाट अवघड म्हणून — पाय तोडणें
- ४ भावडीचें अन्न नाहीं म्हणून
— उपवास करणें

श्लो. ८ — (१) दुःखःमित्येव यत्कर्म १८४-१८८

- × कर्माची आरंभाची बाजू काढी
काळ दुःखद असतें. दृष्टांत —
- १ अन्नाची शिदोरी नेताना जड
 - २ निंब आरंभी कडू
 - ३ हिरडा ,, तुरट
 - ४ (दूध काढण्यापूर्वी) गाईचें शिंग घातक
 - ५ (फूट काढताना) काटे घेवंचीला काटेरी अंग
 - ६ भोजनापूर्वी — स्वयंपाकाची दगदग

(२) कायक्लेशभयात् यजेत् १८९-१९१

- × कायक्लेशभयानें कर्म न करणें
नव्हे तर सुरवात करून तें सोडणें
- × कर्मफल मागहून. कर्मप्राप्त आधीं
तो भोगण्यापेक्षां प्रत्यक्ष भोगतां
येतात ते भोग भोगावे. कर्मारंभ
सोडण्यांतलें तत्त्वज्ञान.

- (३) स कृत्वा राजसं त्यागं १९२
 (४) नैव त्यागफलं लभेत् १९३-१९५
 × या कर्मत्यागाच्चें त्यागफल नाही. दृष्टांत—
 १ उत्तुं गेलेलें दूध — हवन द्रव्य नाही.
 २ बुद्धन गेल्यानें — जलसमाधि नाही.
 (५) आत्मज्ञानांनै कर्मलोप होतो तेव्हां
 कर्मत्यागफल मिळतें. दृष्टांत— १९६-१९७
 सूर्योदयानें तारकालोप
 (६) पुढील श्लोकप्रस्ताव १९८-१९९
 × राजसत्यागानें मोक्षफल नाही.
 म्हणून मोक्षफलदत्याग पुढें
 सांगावयाचा.

- श्लो. ९ — (१) थोडक्यांत सर्व लोक २००-२०१
 (२) × कर्मांत अहंकार व कर्मफललोभ
 बंधक म्हणून तें त्याज. कर्म सेव्य.
 दृष्टांत — २०२-२०६
 १ आईचा तिरस्कारकाम
 त्याज्य आई सेव्य
 २ गाईचें तोंड अपवित्र म्हणून
 गाय त्याज्य नाही.
 ३ सालीं अठळी त्याज्य — फळ सेव्य
 ४ मुर्खाविषयीं काम त्याज्य
 (३) स त्यागः सत्त्विको मतः २०७-२११
 १ कर्मबंधकत्वनाश दृष्टांत — भाजलेलें बीं
 २ रजतमनाद्य — दृष्टांत — परीक्ष

३ आत्मज्ञानकविव विधिसंभ्रमनाश

दृष्टांत— १ सायंकाळीं मृगजळ

२ पोकळ आकाश

श्लो. १० — (१) श्लो. पूर्वार्ध २१२-२१७
(मेधावी छिन्नसंशयः गर्भित)

× कारण १ —

सुखः दुःखाविषयी योग्य दर्शन (मेधावी)

दृष्टांत — ढग — आकाश २१२-२१३

कारण २:—

सुखदुःखे मिथ्या (छिन्नसंशयः) दृष्टांतः—

स्वप्न २१४-२१५

(२) त्यागी सत्वसमाविष्टः २१६

(३) उपसंहार २१७

श्लो. ११ — (१) श्लो. पूर्वार्ध २१८-२२६

× देहांत स्वरूपतः कर्मत्याग अशक्य.

कारण १ -- देह च कर्मस्वरूप.

दृष्टांत—

१ मृत्तिकावीट — घडा

२ तंतुत्याग — पट

३ उष्णतात्याग — आग

४ घाणीचा त्याग — ढिंग

५ द्रवत्वत्याग — पाणी

६ टिळा लावणें — कपाळ लावणें

पुसणें

पुसणें

कारण न करणें हि कर्म होतें.

(२) ओ. उत्तरार्ध २३७-२३२

× कर्मत्याग — कर्मफलत्याग

फलत्याग — ईश्वरार्पण कर्म

ईश्वरार्पणाने — बोधप्राप्ति

बोधाने — अज्ञानासह कर्मनाश

हा च कर्मत्याग.

× केवळ कर्मत्याग हा कर्मत्याग नव्हे

दृष्टांत — मूर्च्छा — निद्रा

एक कर्म सोडून दुसरे करणें

हा हि कर्मत्याग नव्हे. दृष्टांत —

दांडके चुकविणें, बुक्के सोसणें

ओ. १२ — (१) त्रिविधं कर्मणः फलं भवति

अत्यागिनां

२३३

(२) भवति अत्यागिनां न तु

संन्यासिनां काचित् दृष्टांत — २३४-२३८

१ कन्येचा पिता मोकळा जावई बद्ध

२ विषारी वनस्पति विकणारा मोकळा

सेवन करणारा मरतो

× कर्मफल जो घेईल त्याला मिळतें

दृष्टांत— रस्त्यावरील अंब्याचें फळ

× कर्म कर्त्याचें कर्तृत्व व अकर्त्याचा

फलत्याग दोहोला काहीं करूं शकत

नाहीं.

(३) अनिष्टमिष्टं मिश्रं च त्रिविधः

कर्मणः फलं

२३९-२४७

× त्रिविध जग हें कर्मफळाचें

प्रकारस्वरूप

२३९

+ कर्माचें अनिष्ट-फल

२४१-२४२

विषयबुद्धि, अधमप्रवृत्ति,

निषिद्धकृत्यकरण. याचा परिणाम—

कीटकादि हीनयोनिप्राप्ति

कर्माचें इष्ट फल

२४३-२४४

स्वधर्मादर, पुण्याचार तद्वारा

इंद्रादि देवपदलाभ

× कर्माचें मिश्र फल

२४५-२४७

शुभाशुभकर्मफळाच्या सममिश्रणानें मनुष्यदेह

हें मिश्रफल. शुभाशुभमिश्रणाला दृष्टांत—

१ गोड + आंबट = तृतीय स्वादिष्ट रस

२ रेचक + कुंभक = , , अवस्था (?)

३ सत्य + असत्य = , , एक (?)

(४) भवत्यत्यागिनां प्रेत्य

२४८-२५६

× कर्मे आचरतांना अहंकार होतो. पण तो

परिणामी घातक. दृष्टांत—

१ द्रुष्ट पदार्थ खातांना गोड परिणामी मरण

२ ठकाची मैत्री चांगली - रान येईपर्यंत

३ वेश्या सौंदर्य - अंगस्पर्शी घातक

× कर्मफलभोग अंती चुकविणें शक्य नसतें.

दृष्टांत— सावकाराला टाळणें अशक्य.

एक कर्मफलभोग जीव भोगतो त्या च वेळीं

दुसऱ्या कर्मफळाची तयारी चाललेली असते.

फलाचा धरणाऱ्याच्या फलभोगाचा अंत च

येत नाहीं. दृष्टांत—

- १ कणसाचा दाणा रुजून पुन्हा रोप
- २ चाळतांना प्रत्येक पाऊळ मागण्याच्या पुढे च
- ३ नदी उतार करणाऱ्या तरीळा प्रत्येक तीर पलीकडचे च.

(५) न तु संन्यासिनां कचित् २५७-२७५

- × कर्माळा निमित्तमात्र होऊन त्यांचे कर्तृत्व जे घेत नाहींत. त्यांचे त्रिविध कर्मफल नष्ट होऊन त्यांना अद्वैतप्राप्ति.

दृष्टांत—

- १ जाईच्या पाकळ्यांचे फाकणे व सुकणे
- २ बीसाठी ठेवलेले धान्य पोटागीळा गेले की शेती बंद

- × अद्वैतप्राप्ति झाल्यावर फळभोगाच्या रूपाने कर्माची बाधा चाळत नाहीं.

दृष्टांत—

२६२-२६७

- १ भित पडली की चित्र गेले
- २ रात्र गेली की अंधार गेला.
- ३ वस्तुरूप गेले की सांबली गेली.
- ४ आरसा गेला की प्रतिबिंब गेले
- ५ झोप गेली की स्वप्न गेले

- × अहंभाव कर्माच्या ठिकाणी आहे तोपर्यंत दृष्टांत भेद रहाणार च. आत्मा आणि

कर्म यांत भेद. दृष्टांत—

२६९-२७५

- १ पूर्वदिशापश्चिमदिशा भेद

- २ आकाश आणि ढग
 ३ सूर्य आणि मृगजळ
 ४ पृथ्वीतळ आणि वायु
 ५ नदीतळे खडक व नदी
 ६ काजळी व दिवा
 ७ चंद्र व डाग
 ८ दृष्टि व डोळा
 ९ वाट व वाटसरू
 १० ओघ व ओघांत पडलेला
 ११ आरसा व प्रतिबिंब पाहणारा

(६) पुढील श्लोकप्रस्ताव २७६-२७७

✖ आत्म्याकडून घडणाऱ्या क्रिया दुसऱ्या
 च कारणांनी होतात. दृष्टांत— कमळिनी.

लो. १३ -- (१) संबंध श्लोक २७८-२८१

✖ अधिकारी आत्म्याचा या पंचकारणांशी
 संबंध जोडू नये.

(२) ' निबोध मे ' पदानिमित्ताने

श्रीकृष्णभक्त वात्सल्य २८२-२८५

(३) श्रीकृष्णभक्त वात्सल्याने अर्जुनाची

आनंदमग्नभावस्था २८६-२८७

दृष्टांत— चंद्र — चंद्रकांत

(४) श्रीकृष्ण अर्जुनाला मूळ मामावर

भाणतात. २८८-२८९

(५) अर्जुनाचे जीवदशेला कंठाळस्याचे

व श्रीकृष्णस्वरूपी मग होण्याबद्दलचे

म्हणणे

२९०-२९२

(६) श्रीकृष्णोत्तर २९३-२९५

× एका दृष्टीने समरसता चंद्रचंद्रिकादृष्टांत

× पूर्ण समरसता न दाखविण्याचें कारण
प्रेम च

× प्रेम आहे तोपर्यंत व्यक्तिभेद राहिल.

(७) भगवान् पुन्हां मूळ श्लोकावर येतात, २९६

(८) अर्जुन हि स्वतःच्या मनातील या

प्रश्नाच्या उत्तराची मागणी करतो २९७-२९९

(९) अर्जुनश्रोतृत्वप्रशंसा, अर्जुनऋणभारोद्धेख

अर्जुनोत्तर व कथनारंभ ३००-३०३

(१०) पंचकारणांनी कर्म सिद्ध होतें. आत्मा तटस्थ

दृष्टांत-

३०४-३१३

१ आकाश तटस्थ - दिवस रात्र

२ ,, ,, - ढगें

३ पाणी ,, - होडी

४ पृथ्वी ,, - कुंभाराच्या

आकावरील घडा

५ सूर्य ,, - लोकव्यवहार

श्लो. १४ — (१) पृथक्कारणश्रवण

३१४-३१५

दृष्टांत - मोती जोखणें

(२) अधिष्ठानं

३१५-३२०

× देह हें च अधिष्ठान. कारण १-

भोक्ता वसतिस्थान म्हणून

कारण २-

भोगस्थान म्हणून

कारण ३ - २४ तत्त्ववसतिस्थान

म्हणून

कारण ४ — जागृतिस्वप्नादिवस्थानां

आधारस्थानं गृह्णन्

(३) कर्ता ३२१-३२६

× जीवात्मा हा च कर्ता. जीवात्म्याचें स्वरूप—

१ चैतन्यप्रतिबिम्ब दृष्टांत— आकाश

२ आत्मस्वरूपविस्मरणानें देहाभिमानरूप

दृष्टांत— राजाचा स्वप्नस्थ रंकपणा.

३ देहाबरोबर राहणारा.

४ प्रकृताकिडून घडणारीं कर्मे भ्रमानें

‘ मी ’ केळी समजणारा.

(४) करणं च पृथग्विधं ३२७-३३१

× एक च बुद्धिशक्ति भिन्न इंद्रियद्वारांनीं

प्रकट होते. या इंद्रियांना च पृथग्विध

करणनाम. दृष्टांत—

१ एक च दृष्टि — पापण्यांमुळें भिन्न

२ एक च दीपप्रकाश— खिडक्यांमुळें भिन्न

३ ,, पुरुष— श्रृंगारादिरसांनीं वेगळा

(५) विविधाश्च पृथक्चेष्टा ३३२-३४३

× एक च असलेली पण निरनिराळ्या

प्रकारांनीं भिन्न झालेली वायुशक्ति

हा च पृथक्चेष्टा. दृष्टांत—

नदीनदपाणी. वायुक्रियांचें वर्णन—

ओळणें, फाळणें, घेणें, देणें इ. इ. इ.

(६) दैवं चैवात्र पंचमम् ३४४-३५१

× सर्व वृत्तिवैभवांत बुद्धि प्रधान.

बुद्धीला प्रौढी देणारी इंद्रिये.

इंद्रियांना प्रौढी प्राप्त होण्याला

त्या त्या इंद्रियांचें दैवत सूर्य १.

हें अधिदैवत हें पंचमकारण.

दृष्टांतमाला —

१ शरदृक्तु — चंद्र — पौर्णिमा

२ वसंताराम — प्रियसंगम उपचार

३ कमल — विकास — परागांचा भर

४ कवित्व — रसिकत्व — परतत्त्वस्पर्श

(७) प्रस्तुत श्लोकोपसंहार पुढील श्लोकोपक्रम

३५२-३५३

श्लो. १५ — (१) शरीरवाङ्मनोभिर्यत्कर्म प्राप्नोति

नरः

२५४-२५८

× मन वाचा शरीर असा क्रम बदलून घेतला

+ प्रथम मनानें संकल्प, वाणीनें त्याची स्पष्टता, शेवटीं देहानें कर्म -- असा कर्मक्रम, दृष्टांत—

१ वसंत - पालवी - पुष्प - फळ

२ पावसाळा - ढगे - पाऊस - धान्य

३ पूर्वदिशा - अरुण - सूर्योदय - दिवस

(४) पंचैते तस्य हेतवः

३५९-३६५

× शरीरादि समुदाय च शरीरादि

समुदायाला हेतु. दृष्टांत—

१ लोखंडी घडकाम — लोखंडी घणानें

२ तंतूचा ताणा -- तंतूच्या वाण्यानें

३ रत्नांचा दागिना -- रत्नानीं च

× कर्माला कारण व हेतु एक च

याला दृष्टांत—

१ सूर्यप्रकाश -- हेतु व कारण सूर्य

२ उसाचें काडें - वाढीला हेतु व कारण

(३) न्याय्यं वा विपरीतं वा ३६६-३७७

× शरीरादि कारणांचा शरीरादि हेतूशीं

मेळ झाल्यानें जें कर्म उभारतें त्याचा

शास्त्रोक्त मार्गाशीं मेळ पडला तर तें

न्याय्य कर्म होतें. दृष्टांत-

१ पावसाळ्याचा लोट - भाताच्या खाचरांत

२ रागांनं निघाळेला - द्वारकेच्या बाटेवर.

× शास्त्रावांचून केलेलें कर्म निष्फळ. दृष्टांत -

१ दुध वाढतांना सांडलेलें दूध

२ लुटारुनीं नेलेलें धर्मादायलातें जमा

होऊं शकत नाहीं.

३ बावन अक्षरें उच्चारून मंत्रफलप्राप्ति नाहीं.

+ शास्त्राची कास न धरणारें कर्म अन्यायकर्म

श्लो. ११ -- (१) केवलं आत्मानं ३७७-३८०

× आत्मा कर्माचा कर्तो न होतां कर्म

प्रकट करतो. दृष्टांत --

१ सूर्य कोणतें हि रूप न होतां

डोळे व वस्तूचीं रूपें प्रकट करतो.

२ पाहणारा - आरसा व प्रतिबिंब

न होतां दोघांना प्रकाशित करतो.

३ सूर्य - दिवसरात्र न होतां दोघांना

निर्माण करतो.

(२) अकृतबुद्धिस्थात् न स पश्यति ३८१

(३) दुर्मतिः आत्मानं कर्तारं पश्यति ३८२-३९४

× आत्मानं = देहं

देहाला च आत्मा मानणान्याला दृष्टांत —

१ घुबड दिवसाची रात्र करतो

२ सूर्य न पाहिलेला प्रतिबिंब च सूर्य मानतो.

३ कावीळ झालेल्याला चंद्र पिबळा

४ मृग मृगजळाला भुळतात

५ निद्रिताला स्वप्न खरे वाटते.

६ दोराचें ज्ञान नाही तो त्याला सर्प मानतो

७ अभ्राची गति केलेहे चंद्रावर आरोपतात.

८ शुक्र नालिकेला भुळीने जखडला जातो.

दुर्मतिः— १ शास्त्र आणि गुरू यांचे २९०

२ मूर्खपणाने च जगतो.

(४) पुढील श्लोकप्रस्ताव ३९५—४०२

× कर्मांत वागून पुन्हां अलिप्त

असणान्याची ओळख ४०१—४०२

कर्मांत अलिप्ततेला दृष्टांत— बडवानळ

मुक्तांच्या लक्षणांचा विचार करता

करता मुक्तता लाभते ३९७—४००

दृष्टांत—

१ दिव्याच्या उजेडाने हरबळेला वस्तु प्राप्त

२ आरसा उटावा तो तो स्वरूप स्पष्ट.

३ पाण्याच्या संगाने मीठ जळरूप

४ प्रतिबिंब बिंबाकडे आले की बिंबरूप

श्लो. १७ — (१) यस्य नाहंकृतः भावः ४०३—४०८

× अनहंभावापूर्वीची स्थिति ४०३—४०५

१ तत्त्वमसि सिद्धांतश्रवण

२ गुरुकृपा

३ मायानिद्रानाश व अभेदानंदजागृति

× अभेदभावप्राप्त पुरुषाच्या ठिकाणी अहंभाव

उरत नाही. दृष्टांत—

४०६-४०८

१ चंद्रोदयानंतर मृगजळ

२ बाळपणानंतर बायुळ

३ जळण संपल्यानंतर जळणे

(२) बुद्धिर्यस्य न लिप्यते

४०९-४२१

× बुद्धि कर्मांत द्रिप्त होत नाही. दृष्टांत—

४०९-४१२

१ सूर्याला अंधार मिळत नाही

२ अग्नि ज्या ज्या वस्तूला लागतो ती तद्रूप

बुद्धि देदांत द्रिप्त होत नाही ४१२-४११

दृष्टांत—

१ प्रलयकाळचे पाणी ओढ्याच्या आहारी

जाणे अशक्य

२ सूर्य विंब सूर्याला झांकणे अशक्य

३ कोणी ताकांत भिसळणे अशक्य

४ काष्ठगत अग्नि काष्ठापासून वेगळा

झाल्यावर तो काष्ठांत राहणे अशक्य.

५ रात्रीमधून निघणारा सूर्य रात्र

होणे अशक्य.

६ कारणे — भेदभावनष्टता

बुद्धि कर्मांत द्रिप्त होत नाही

(पुन्हा विवेचन)

४१९-४२१

सर्वत्र आत्मस्वरूपता. पूर्ण कर्मनष्टता, दृष्टांत—

१ आकाशाला वसतिस्थान नाही.

२ समुद्राळा प्रवाह नाही.

३ ध्रुवाळा गति नाही.

(३) देहाभिमान गेलेल्या पुरुषाच्या ठिकाणी
देहनिमित्ताने कर्म चाळताना दिसते याचे
कारण पूर्वीची अहंतावस्थेतील मिळाढेळी
गति. दृष्टांत—

४२२-४२८

- १ वारा गेला तरी झाड थोडे हलकें
- २ कापूर संपला तरी करंदीला वास.
- ३ गाणे संपले तरी तंद्री उरते
- ४ सूर्य मावळला तरी संभ्या राहते
- ५ लक्ष्यभेद झाला तरी बाण पुढे पडतो
- ६ घडा काढला तरी कुंभाराचे चाक
पूर्वीच्या गतीने चालते.

(४) ही ज्ञान्याची देहाकडून होणारी कर्मे
आत्म्याने कांहीं न करतां परभारे
पांच हेतु व पांच कारणांनी घडतात
दृष्टांत—

४२९-४३१

- १ मनांत कांहीं नसतां स्वप्न
- २ लावणीशेवाय रानांत झाडे
- ३ रत्नलिंगाशिवाय ढगांच्या इमारती

(५) हत्वापि स इमांल्लोकान् न हंति ४३२-४३६

× हत्वापि इमांल्लोकान् ही एक
बाजू झाली. ज्ञानेश्वर दोन्ही बाजू
मांडतात १ लोकनाश २ लोकसंभव
दृष्टांत—

- १ सूर्य — कमलविकास कुमुद सुकणे
- २ आकाश — बिजांचा वर्षाव पर्जन्यवर्षाव

(६) न निबध्यते

४३७-४४३

- × देहलिप्त पुरुषांना ज्ञानी कर्मांत
 गुतळेला अज्ञानाने दिसतो. ज्ञान्याला
 त्याचे काही च नसते. दृष्टांत—
 १ शेतकऱ्याचे बुजगावणे कोठ्यांना
 २ वेढ्याचे नेसणे. नागवेपण इतरांना
 ३ युद्धांत मेढेच्याभ्या जखमा — इतरांना
 ४ सर्ताचे दिव्य — इतरांना
 ५ पाण्याचा कोढा

(७) इत्याऽपि न निबध्यते

४४४-४४५

- × सामान्य कर्मलिप्तता तर नाही च
 पण असामान्य वाटणाऱ्या हननादि
 स्त्रियांनी हि लिप्तता नाही. कारण
 सर्वत्र आत्मस्वरूपता. त्यामुळे ज्ञानी
 या क्रिया करतो हा भास. यांत
 सत्य नाही. दृष्टांत—
 १ सोन्याची महिषासुरमर्दिनी
 २ चित्रार्ताळ आग
 ज्ञान्याभ्या सर्वत्र एकरूपतेला दृष्टांत—
 १ अंधार उजेडांने पाहणे
 २ गंगेला मिळालेली नदी
 ३ अग्नीचा अग्नीशी झगडा
 ४ शस्त्राचा स्वतःवरच आघात
- × ज्ञानी पुरुषाची सर्वत्र आत्मरूपता
 म्हणजे कार्य, कर्ता, क्रिया तीन्ही
 त्याला आत्मरूप.

(८) सर्व कर्तृत्व जीवाचें आत्मा अकर्ता ४५६-४६०

× कार्य, कर्ता, क्रिया ही त्रिपुटी आत्म्याच्या
निकाणीं नाहीं. ती अज्ञानावर विपरीत-
ज्ञानानें उमटते.

श्री. १८ — (१) संबंद श्लोक साररूपानें ४६१

(२) ज्ञाता ४६२-४६६

× इंद्रियांच्या व्यापारांनीं सुखदुःखा-
सहित ज्याला ज्ञान होतें तो जीव हा
ज्ञाता. रूपक १-

जीव — सूर्यमंडळ

पंचेंद्रियें — सूर्यकिरण

विषय — कळी

रूपक २-

जीव — राजा

इंद्रियें — घोडे

विषय — प्रांत

सुखदुःख — लूट

(३) ज्ञान ४६७-४७१

× अविद्येनें ज्याचा जन्म. जें ज्ञाता
ज्ञेय व स्वतः असें त्रिविधा होतें तें ज्ञान.
ते ज्ञान म्हणजे “ सामान्य ज्ञान.”

(४) ज्ञेय ४७१-४७६

× वास्तविक ज्ञेय एकच पण इंद्रिया-
मुळें पंचधा. दृष्टांत अंबा.

+ ज्ञानाचा जेथें शेंबट तें ज्ञेय.

(५) त्रिविधा कर्मचोदना ४७७-४८९

- × જ્ઞાતા, જ્ઞેય, જ્ઞાન હી ચ ત્રિપુટી
કર્મપ્રેરક.
- + જ્ઞેય શબ્દાદિવિષયાનાં પંચધા
પણ તેં પ્રિય કિંવા અપ્રિય અર્થે
એકરૂપી.
- × જ્ઞાતા જ્ઞેયાર્થે રૂપે જ્ઞાન જ્ઞાત્યા-
વરોવર તે સ્વીકારણ્યાસ (પ્રિય અસત્યાસ)
કિંવા ટાકૂન દેણ્યાસ (અપ્રિય અસત્યાસ)
તયાર હોતો. મ્હણજે જ્ઞેયદર્શન જ્ઞાત્યાવરોવર
જ્ઞાતા તિકડે ધાવ ઘેતો. દૃષ્ટાંત—

- ૧ માસા પાહૂન બગલા
- ૨ દ્રવ્ય „ દરિદ્રી
- ૩ છી „ કામુક
- ૪ ઉતાર „ પાળી
- ૫ પુષ્પ „ મુંગા
- ૬ ધારેલી વેલ પાંહૂને વાસરું
- ૭ સ્વર્ગાંતીલ ગોષ્ઠી એકૂન યાજ્ઞિક
- ૮ પારવી પાહૂન પારવા
- ૯ દગાંચા શબ્દ એકૂન મોર

- × જ્ઞેય પ્રિય અસેલ તર જ્ઞાતા ત્યાં તરફની
લપભાગ ઘેણ્યાલા ચિલંબ લાવીત નહીં. જ્ઞેય
અપ્રિય અસેલ તર ત્યાં ટાલણ્યાલા જો
વેલ લાગતો તો ત્યાં યુગાપ્રમાણે દીર્ઘ
વાટતો. જ્ઞેય પ્રિયઅપ્રિય મિશ્ર અસત્યાસ
ત્યાં મિશ્ર મનોવૃત્તિ હોતે. દૃષ્ટાંત—
સર્પ ઓ દાર.

(६) कर्ता

४९०-५०५

- × ज्ञाता च ज्ञेयविषयत्याग स्वकारार्थं
इंद्रियसमूहाद्या राभवतो तेव्हां कर्ता बनतो.

दृष्टांतः—

४९०-४९३

- १ जेवणारनें च अन्न रांधावें
- २ भुंग्यानें च मळा करावा
- ३ सोने पारड्यानें च कसोटी व्हावे
- ४ देवानें च देवळाचें काम करावें

+ ज्ञात्याच्या कर्तृत्वावेशाद्या दृष्टांत—

प्रतिमल्ल पाहून मल्लाचा आवेश

× ज्ञाता कर्ता ज्ञात्या की व्याख्यात

एकदम पावट होतो. दृष्टांत ४९४-४९६

- १ रात्री बोळे मिटणें
- २ नशीब फिरलें कीं, श्रीमंती गेली.
- ३ पौर्णिमेनंतर चंद्रबिंबपाळट

(७) करणं

५०६

- × कर्ता इंद्रियांचें साद्य घेतो त्यामुळे
इंद्रियें करण

(८) कर्म

५०७

- × कर्त्याच्या क्रियांनीं व्यापलें जातें तें
कर्म दृष्टांत—

- १ सोनाराची बुद्धि छेण्याला व्यापते
- २ चंद्रकिरण चांदण्याला व्यापतात
- ३ प्रभा प्रकाशाला व्यापते
- ४ गोडी उसाच्या रसाला व्यापते
- ५ अवकाश अवकाशानें व्यापतो.

(९) श्लोकाचा उपसंहार ५०८-५१६

× कर्ता, क्रिया, करण यांत कर्माची

साठवण दृष्टांत—

अर्भित - धूर

बीजांत - वृक्ष

मनांत - वासना

सोन्याच्या खोणींत - सोने

श्लो. १९ - (१) श्ला. पूर्वार्ध ५१७

(२) केवळ ज्ञान कर्म कर्ता विश्वासाई नाही.

त्यांत सात्त्विक निवड करावी कामेळ.

(३) श्लो. उत्तरार्ध ५१८-२३

× सांख्यशास्त्रगौरव -

१ विचारसागर

२ आत्मबोधदायक

३ शास्त्रसम्राट

४ प्रकृतिरूपदर्शक

५ अज्ञानमापक २४ तत्त्वदिग्दर्शक

(४) पुढील श्लोकप्रस्ताव ५२४-५२८

× गुणत्रयानें सर्व विश्व रंगळें

+ जें ज्ञान भिन्न ज्ञाल्यानें त्रिगुणांचा

पक्कीत विश्व पडलें. त्या ज्ञानासंबंधी

प्रथमवर्णन. कारण शुद्ध ज्ञान

ज्ञाल्यानें सर्व च शुद्ध व्हावयाचें

श्लो. २० - (१) विभक्तेषु सर्वं भूतेषु येन एकं
अव्ययं भावं ईक्ष्यते ५२९-५३३

× कारण ज्ञान, ज्ञेय, ज्ञाता यांचें ऐक्य.

+ भूतव्याक्ति भिन्न न दिसण्याला

दृष्टांत —

- १ सूर्याला अंधार न दिसणें
 - २ समुद्राला नद्या भिन्न न दिसणें
 - ३ हाताला चित्र न दिसणें
 - ४ जागृतीत स्वप्न न दिसणें
 - ५ सोने आटून दागिने न दिसणें
 - ६ पाणी गाळून तरंग वेगळे न हंणें
 - ७ पाण्यानें मीठ भिन्न न उतरणें
- कारण २ — ज्ञेय हें ज्ञानाचें स्वरूप

च होतें. दृष्टांत —

आदर्श पाहूं लागल्यास स्वरूपप्रतीति

(२) तज्ञानं विद्धि सार्विकं ५३७

(३) पुढील श्लोकप्रस्ताव ५३७

श्लो. २१ — (१) संबंद श्लोक ५३८-५४७

× राजसज्ञान = भेददर्शन

१ वैचित्र्यदर्शन ५३८-५३९

२ अवस्थाभेददर्शन ५४०-५४१

दृष्टांत — विस्मृति पाहून निद्रा

स्वप्न दाखविते

३ मूळ अद्वैतात भेददर्शन ५४२-५४७

× नामरूपाभाडचे अद्वैत न दिसणें

दृष्टांत—

१ दागिन्याभाड सोने

२ मडक्याभाड माती

३ दिव्यामार्गे अग्नि

४ वज्राभाड तंतु

× नामरूपानें द्वैत भासणें दृष्टांत—

१ जळवणांनीं अग्नि भिन्न

२ फुलांनीं गंध ”

३ तरंगांनीं चंद्र ”

× भेदज्ञान हें वास्तविक अज्ञान आहे.

हें बाळ ४२, मूढ ४३, मूर्ख ४४,

मुग्ध ४४ इ. भेदज्ञान्यांना परोक्षपणें

दिलेल्या विशेषणावरून व्यक्त होतें

(४) पुढील श्लोकप्रस्ताव

५४८

श्लो. २२ — (१) अहैतुकम्

५४९-५६२

× हेतु = कारण, प्रत्येक गोष्ट.

सकारण सांगणाऱ्या श्रुतिस्मृतींची

नीति. विधिनिषेध

५४९-५६१

+ ज्या ज्ञानाळा विधिनिषेध नाहीत

दृष्टांत—

५५२-५५७

१ ओसाड गावांत सोडवेंवें कुत्रें

२ सोनें लांबवणारा उंदीर

३ मांसखाऊ मनुष्य

४ रानांतला वणवा

५ शरीरावर बसणारी माशी

६ कावळा

ज्या ज्ञानाळा विधिनिषेध नाहीत

प्रत्यक्ष उदाहरणें

५५८-५५२

× ' स्त्री - द्रव्य ' मुख्य उपभोग. त्यांत

पेय अपेय, खाद्याखाद्य, निद्यानिद्य

कोणता हि विचार नाही.

(२) यत्कृत्स्नवदेकस्मिन्कार्ये सक्तम् ५६३-५६५

× कार्ये = देहोपभोगकार्ये

कृत्स्नवत् = सर्व जग माझ्या च उपभोगार्थ
दृष्टांत —

१ मृत्यु सर्व च खातो

२ अग्नि सर्व च जाळतो

× एकस्मिन्कार्ये = एक च कार्य दृष्टांत—

पावसाच्या पाण्याला समुद्र एक च थारा.

या श्लोकावरील विवेचनांत सर्वत्रे एका

देहासाठी उपभोग हा विषय आला आहे.

(३) अतत्त्वार्थवत् ५६६-५७३

× स्वर्ग, नर्क, पाप, पुण्य, देव, उपासना

इ. तत्त्वार्थाविचार ज्यांत मुळीं च नाही.

केवळ नास्तिकता व देहभोग.

(४) अरूपं च ५७४-५७७

× अरूप = व्यर्थ, क्षुद्र, निष्फल

— अशा ज्ञानाच्या निष्फळतेला दृष्टांत—

१ धूर आकाशांत निष्फळ

२ भेंडाचें वाढणें ,,

३ उसाचें कणीस ,,

४ षंढ मनुष्य ,,

५ निवडुंगाचें बेट ,,

६ दहान मुलाचें पाहणें ,,

७ चोराच्या घरचें द्रव्य ,,

८ शेळीच्या गळ्याचें स्तन ,,

(५) तत्त्वामसमुदाहृतम् ५७८-५८१

× तामस ज्ञान हे खरे ज्ञान नव्हे.
ज्ञान नांव केवळ शाब्दिक. दृष्टांत —

१ बहिऱ्याचे कान
२ आंघळ्याचे डोळे
३ मद्याला पान } हीं नांवें

(६) त्रिविध ज्ञानोपसंहार ५८२

(७) त्रिविध कर्मोपक्रम ५८३-५८५

× कर्त्याच्या क्रिया त्रिविध ज्ञानाळा
अनुसरून चाळतात.

छो. २३ — (१) नियत ५८६-५८८

× नियत = १ स्वाभाविक दृष्टांत —
पतिव्रतापरिष्वंग

" = २ भूषणभूत. दृष्टांत —
सावळ्या अंगाळा चंदन
प्रमदाळेचनवास अंजन

" + ३ नैमित्तिकाशी संगत. दृष्टांत —
सोम्यांत सुगंध

(२) संगरहित संग = बोजा ५८९
मनावर यत्किंचित हि बोजा न राहतां
दृष्टांत — आई.

(३) अफळप्रेप्सुना — दृष्टांत — आई ५९०

(४) अरागद्वेषतः कृतम् ५९१

× कर्म पूर्ण झालें किंवा उरळें तरी
त्याचा रागद्वेष नसणें. दृष्टांत —
बाढणारी प्रेम्ळ — (माता)

(५) यत्तःसात्त्विकमुच्यते ५९३

× या श्लोकांतीक सर्व दृष्टांत कर्माची
आसक्ति नव्हे पण अस्यंत आस्था
— काळजी — दिग्दर्शित झाली आहे.

(६) पुढील श्लोकप्रस्ताव ५९४

श्लो. २४ — (१) यत्तु कामेषुना कर्म ५९५-५९८

× आवश्यक नित्यनैमित्तिक कर्म
न करणें व काम्य कर्मे करणें
दृष्टांत—

१ मातापितरांचा अनादर बाहेरच्यांचा आदर
२ तुळशीला पाणी न घाळतां द्राक्षीला
दुधाचा पाट

(२) क्रियते बहुलायासं ५९८-६०२

× सर्व काम्य कर्मे सर्व शक्ति खर्च
करून करणें. दृष्टांत —
१ विपुल पिकांसाठीं बियांची पेरणी
२ परीस हातां आला असतां कोवंडाची
खरेदी

(३) साहंकारेण वा पुनः ६०३-६०५

× १ आपल्या कर्माची दबंडी
२ कर्तेपणाच्या अभिमानानें वडील
जनांचा, मान्यांचा अनादर. दृष्टांत—
काळतापकरी औषधाला मानीत नाहीं

(४) क्रियते बहुलायासं तद्राजसमुदाहृतम्

६०६-६१०

× बहुलायास उपमा—

१ डोबाच्या दोरीवरचा खेळ
२ धाम्यकणासाठीं उंदरानें डोंगर पोखरणें

३ गारुड्याने सर्पाळा ढोक्यावर घेणे
४ धान्यकणासाठी पाताळापर्यंत बोळंबा
पोखरतो

× पुन्हा 'क्रियते बहुलायासं' सांगण्याचें
कारण प्रथम बहुलफळाबरोबर
बहुल आयास सांगितला. येथें
केवळ आणि तो हि निष्फळ कर्मा-
बरोबर बहुलआयास.

छो. २५ - (१) तामसकर्मनिदा ६११
(२) अनुबंध ६१२-६१५

× अनुबंध = निष्पत्ति
निष्पत्तिशून्य कर्मांचा इष्टांत—
१ पाण्यावरील रेव
२ पैज घुसळणें
३ राखंडा फुंकरणें
४ वाळू घाण्यांत गाळणें
५ भूस पाखडणें
६ पोकळीला मोसकणें
७ वाप्याला पकडण्याला फास टाकणें

(३) क्षयं हिंसा ६१६-६२०

× अथवा ण्या कर्मानें स्वतःचा क्षय
व जगाची हिंसा. इष्टांत—
१ कमळावरील काटेरी फास ओढण्याने
काटे शिजणें व कमळ चिरणें
२ पतंगाच्या झडपानें पतंग मरतो
व दिव्य विजतो.

३. माशी स्वतः मरुन दुसऱ्याला
ओकावयास लावते.

(४) अनपेक्ष्य च पौरुषं ६२१-६२३

× आपल्या सामर्थ्याचा आवाका
दृष्ट्यांत न घेता कर्माचरण.

(५) मोहादारभ्यते कर्म यत्तत्तामसमुच्यते ६२३-६२४

× मोह = अविवेक
अविवेक दृष्ट्यांत—

१ अग्नि घर जाळतो

२ समुद्र खळून मर्यादा सोडतो.

(६) त्रिविधकर्मोपसंहार ६२७-६२८

(७) त्रिविध कर्त्यांचा उपक्रम ६२९-६३०

× कर्माच्या त्रिविधपणाळा अनुसरून कर्ते त्रिधा.

श्लो. २६ — (१) मुक्तसंगः ६३१-६३३

× संग = फळासक्ति

+ फळासक्तिहितत्वे म्हणजे

निष्फलत्व नव्हे. तर परमसफलत्व.

हे दाखविण्यासाठी दृष्ट्यांत —

१ चंदन, २ नागवेळ

(२) अनहंवादी ६३४-६३५

× आदराने कर्मे करून हि

ईश्वरार्थ अपार कर्मे करून हि

अहंकार नाही. दृष्ट्यांत— वर्षाव.

(३) धृत्युत्साहसमन्वितः ६३६-६४४

धृति = कर्मार्थ निरनिराळे निबंध

सहन करण्यासाठी लागणारी शक्ति ६३८

निरनिगळे निबंघ —

योग्य वेळ, योग्य स्थळ, शाखाचा क्रिया

निर्णय

६३६

चित्तैकाग्र्य, फळाशास्त्राग, नियम ६३७

उत्साहः—

१ आत्म्यासाठी कर्म करण्यांत आवड

२ देहसुखाग

३ आळस, निद्रा, भूक इ. च्या आहारी
न जाणें

४ विषयेच्छायाग

५ देहाभिमाननाश

(४) सिद्धसिद्धोर्निर्विकारः ६४५-६४७

× कर्म अर्धवट राहिलें तरी दुःखी न
होणें दृष्टांत— कच्चावरून पडलेला
गाडा.

× कर्म सिद्धीस गेलें तरी तें न
मिरवणें

(५) कर्ता सात्त्विक उचते ६४८

श्लो. २७ — (१) रागी ६४९-६५१

× सर्व वासनांनीं भरलेला तो
रागी. दृष्टांत—

१ गांवची घाणेरडी जागा

२ मसणवठी

(२) कर्मफलप्रेप्सुः ६५२

(३) लुब्धः ६५३-६५४

× कर्मफळासाठी कांहीं न सोडतां
प्राणार्पणतयारी.

स्वतः कद्रूपणा करून दुसऱ्याच्या
वस्तु हरण करण्याची बुद्धि
दृष्टांत — बगळा

(४) हिंसात्मकः ६५५-६५७

× स्वतःच्या स्वार्थासाठी दुसऱ्याला
त्रास देणे. दृष्टांत — बोर

(५) अशुचिः ६५८

× दृष्टांत — धोत्र्याचें फळ

(६) हर्षशोकान्वितः ६५९-६६०

× हर्ष = कर्मसिद्धीने जगाळा
हिणवणे

शोक = कर्माच्या असिद्धीने जगाळा
शिव्या देणे.

(७) कर्ता राजसः परिकीर्तितः ६६१

(८) पुढील श्लोकप्रस्ताव ६६२

× दुष्कर्ममळा = तामस कर्ता

श्लो. २८ — (१) अयुक्तः ६६३-६६९

× १ दुष्कर्मसहजता. दृष्टांत—

आग्नि, शस्त्र, काळकूट

२ आपल्या कर्माचा परिणाम न पाहणे
दृष्टांत — वादळ

३ करणी व हेतु यांचा मेळ नसणे
दृष्टांत — वेडा

४ सतत इंद्रियविषयभोग. दृष्टांत — गोचिड.

५ स्वैरपणा — दृष्टांत — अजाण मूक.

(२) प्राकृतः

६७०

- × प्रकृतीच्या अधीनपणामुळे
कल्याकल्यभाव नसणे.

(३) स्तब्धः

६७०-६७१

- × खोव्या प्राप्तीने फुगणे दृष्टांत—
उकिरडा.

- + कोणाचा हि, ईश्वराचा हि मान
न देणे. दृष्टांत— डोंगर.

(४) शठः

६७२

- × चौर्य व विषयव्यापारवृत्ति म्ह.
शठत्व. दृष्टांत — चोर, वेश्या

(५) नैष्कृतिक

६७३-६८०

- × = १ कायव्य. दृष्टांत — जुगारी अडा

- = २ क्रूर अभिलाषा. दृष्टांत—
मिळाचा गांव

- ३ दुसऱ्याच्या संकृतीने चिडून
तिचा विचका करण्याची वृत्ति
दृष्टांत—

- १ दुधांत पीठ

- २ थंड पदार्थ उष्ण

- ३ चांगळे अन्न — शरीरमळ

- ४ सर्प — विष

(६) अलसः

६८१-६८३

- × संतर्क परमार्थांत आळस. दुष्कर्म
स्वार्थांत तत्परता. दृष्टांत—

१ द्राक्ष व अंव्याच्या मोसमांत
कावळ्याच्या तोंडाळा रोग येणें.

२ दिवसा घुबड आंधळें

(७) विषादि

६८४-६८५

× परोत्कर्षविषाद = मत्सर

नेहमीं आंत विषाद असण्याळा

दृष्टांत—

१ समुद्रांत वडवानळ

२ वेंडीच्या विस्तवांत धूर इ.

(८) दीर्घसूत्री च

६८६-६८७

× १ अतिदीर्घकाळपर्यंत लावणारा कामिक
व्यापारारंभ

२ सत्कर्म करणें लावणीवर टाकणें

(९) कर्ता तामस उच्यते

६८८

(१०) कर्ता कर्म व ज्ञान तिहींचें त्रिधा

कथन म्हणून उपसंहार

६८९

श्लो. २९ — (१) बुद्धीची व्याख्या

६९०-६९१

× अविद्या

मोह

संशय

आत्मनिश्चय

} दिसणारा आरसा

(२) जगांत सर्व त्रिविध त्याप्रमाणें

बुद्धि व धृति (बुद्धेभेदं धृतेश्चैव

गुणतः त्रिविधं)

६९२-६९४

सर्वत्र त्रिविधत्वाळा दृष्टांत—

अग्नि नाही असें काष्ठ ?

(३) बुद्धिधृतित्रिविधत्वकथनप्रस्ताव

ओ. उत्तरार्ध

६९५

(४) बुद्धित्रिविधत्वकथनप्रस्ताव

६९६

लो. ३० — (१) प्रवृत्ति — कार्य — मोक्ष या वेत्ति ६९७—७०८

× प्रवृत्ति त्रिविध

१ नियमनैमित्तिक २ काम्य

३ निषिद्ध

त्रिविध प्रवृत्तीत संसारजन्ममृत्युभय
म्हणून नियमनैमित्तिक कर्म निष्कामत्वांन
सेवावें म्हणजे तें अभय व मोक्ष प्राप्त
करून देईल. म्हणून (काम्यनिषिद्ध फळ
इ.) निवृत्तिपूर्वक प्रवृत्ति जाणणें हें
सात्त्विकलक्षण.

— अभयमोक्षदप्रवृत्तीवरील विश्वासाळा

दृष्टांत— १ तृषांत — जीवन

२ पुरांत पडलेल्याळा — पोहणें

३ अंधकारांत — सूर्यकिरण

४ पथ्य औषधानें — रोगनिवारण

५ माशाळा पाणी आधार

(२) निवृत्ति — अकार्य — बंधं भयं या वेत्ति

७०९—७१५

× काम्य, निषिद्ध, जन्ममरणभयद

कर्मापासून जी बुद्धि निवृत्त होणें

जाणते ती सात्त्विक, या जाणण्याळा

दृष्टांत—

- १ आगीत शिरतां येत नाही
- २ अयांग डोहात उडी घेतां येत नाही
- ३ तसळोड धरतां " "
- ४ काळसर्पस्पर्श करतां " "
- ५ बाघाच्या जाळीत पाय टाकतां येत नाही.
- ६ विषमिश्र अन्न खातां " "

- (३) थोडक्यांत लोकासार व उपसंहार ७१६-७१७
- × या संबंद लोकांतील पदांचा परस्परसंबंध जोडण्यांत ज्ञानेश्वरांचे वैशिष्ट्य दिसते.

श्लो. ३१ - (१) यया धर्ममधर्म च अयथावत्प्रजानाति

७१८-७२०

× धर्माधर्महीनविवेकबुद्धीला दृष्टांत —

- १ बगळा — दूधपाणी
- २ आंधळा — दिवसरात्र
- ३ भुंगा — फळ लाकूड

(२) कार्यचाकार्यमेव च अयथावत्प्रजानाति

७२१-७२२

- × मोती पाहून न घेणे
- + कार्याकार्यविवेक न केला तर निषिद्ध कर्म दैवयोगाने टळके तर च टळावयाचे.

(३) बुद्धिः सा पार्थ राजसी थोडक्यांत

सर्व लोक

७२३

श्लो. ३२ — (१) श्लो. पूर्वाध

७२४-७२६

× अधर्म धर्ममिति या मन्यते दृष्टांत—

- १ चोरांना राजमार्ग — आढमार्ग
- २ लोकांचा दिवस — राक्षसांना रात्र

- ३ दैवहीनाला धनठेवा — कोळसा
 ४ जीवाला आत्मस्वरूप नाहीसे
 + मन्यते तमसावृताकडे कक्ष देऊन
 पाहिले दोन दृष्टांत
 (२) सर्वार्थान्विपरीतांश्च ७२७-७२८
 × अर्थाळा — अनर्थ
 गुणाळा — दोष
 वेदांना — अमान्य
 (३) बुद्धिःसा पार्थ तामसी ७२९
 × काळोख्या रात्रीची उपमा
 (४) त्रिषाबुध्युपसंहार ७३०
 (५) त्रिषाधृत्युपक्रम ७३१-७३२
 × बुद्धीला अनुसरून धृति

- श्लो. ३३ — (१) श्लो. पूर्वार्ध + योगेन ७३३-७४२
 × धृतीने मनप्राणेंद्रियक्रियांचे धारण
 होणे म्हणजे मनप्राणेंद्रियांच्या
 क्रिया बंद होणे. दृष्टांत— ७३३-७३७
 १ सूर्योदयाबरोबर अंधार बंद होणे
 २ राजाज्ञेने अयोग्य व्यवहार ,, ,,
 ३ वाज्याच्या योगाने ढग नष्ट ,,
 ४ अगस्त्यदर्शनाने समुद्र मूक ,,
 ५ चंद्रोदयाने कमळे मिटणे
 ६ मदोन्मत्त हत्तीने सिंहास हि न मिणे
 × मनादींचे व्यापार बंद होऊन
 म्हणजे पुढील स्थिति होऊन
 मनप्राणेंद्रिये दृश्यांत धारण होतात.
 ७३८-७४२

- १ विषय व इंद्रियसंबंध नष्ट
 २ इंद्रियांची मनांत लीनता
 ३ प्राणांची सुषुम्नेत लीनता
 ४ मनाला सोडून बुद्धि एकटी च लीन

(२) अव्यभिचारिण्या धृतिः ७४३

- × परमेश्वराशीं अव्यभिचारी
 परमेश्वर स्वाधीन करीपर्यंत
 मनप्राणेंद्रियें ज्या धृतीनें धारण
 केलीं जातात.

(३) धृतिः सौ पार्थ सात्विकी ७४४

श्लो. ३४ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ७४५-७४६

- × राजस धृतीची धर्मार्थकाममूळ
 भूमिका

- + त्या मूळ भूमिकेवरून राजस
 धृतीची धर्मार्थ कामव्यापार
 जहाजांतीक व्यापारांचे रूपक

(२) प्रसंगेन फळाकांक्षी ७४७

- × मूळ कर्मापेक्षां चौपट फळाकांक्षा

(३) धृतिः सा पार्थ राजसी ७४८

(४) पुढील श्लो. प्रस्ताव ७४८

श्लो. ३५ — (१) तमोगुण शब्दावर टीका. गुण

नसून ज्यांत सर्व ' दोष ' तो तमोगुण

७४९-७५१

दृष्टांत — ' मंगळ ' ग्रह ' दुर्मेवा '

शब्दाकडे लक्ष देऊन ही टीका असावी.

(२) यया स्वप्नं न विमुंचति ७५२-७५३

- × આધીં ખાલસ
- + જોપ ન સોઢણ્યાલા દર્ષાત —
પાપ્યાલા દુઃખે જશીં સોઢત નાહીંત.
- (૩) યયા મયં ૭૫૪
- × મયકારણ — દેહધનપ્રેમ.
દર્ષાત — શિલેચા કઠિણપણા
- (૪) શોકં. ૭૫૫
- × શોકકારણ — પદાર્થમાત્રાચી ખાસાક્તિ
દર્ષાત— કૃતગ્નાલા પાપ
- (૫) વિષાદં = અસંતોષ
દર્ષાત — ૧ લસુણાલા દુર્ગંધી
૨ અપચ્ચગ્નીલાલા રોગ
- (૬) મદમેવ ચ ૭૫૮-૭૬૦
- × મદકારણ — તારુણ્ય, દ્રવ્ય વ વાસના
દર્ષાત — ૧ ઉષ્ણતા વિસ્તવાલા
૨ સાપ દાવા
૩ મય જગાલા
૪ કાલ શરીરાલા
- (૭) જ્ઞો. ઉત્તરાર્ધ ૭૬૧-૭૬૨
- (૮) ત્રિવિધધૃતિકથનોપસંહાર ૭૬૩-૭૬૬
- × બુદ્ધિ કર્મદર્શક
ઇંદ્રિયે કર્મકારક
ધૃતિ — યા સર્વામાર્ગે આધાર
દર્ષાત — સૂર્ય — માર્ગદર્શન
પાય — માર્ગચાલક
ધૃતિ — યા સર્વામાર્ગે આધાર

(९) त्रिविध सुखोपक्रम ७६७-७७१

× अवधान देण्याची सूचना

श्लो. ३६ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ७७२-७७३

× सुखकारण = आत्मरुद्धि

(२) श्लो. उत्तरार्ध ७७४-७७६

× सुख हि क्रमानें अभ्यासानें लाभून
जीवपणाचें दुःख नष्ट होतें
क्रमार्थ दृष्टांत —

(१) मात्रेनें औषध

(२) रसायनानें कथिलाचे रुपें

(३) मिठाचें पाणी करणें

(३) पुढां श्लोकप्रस्ताव ७७७

श्लो. ३७ — (१) यत्तदग्रे विषमिव ७७८-७८८

× दृष्टांत—

१ चंदनाचे बुडी सर्प

२ गुप्त ठेव्याचे तोंडी पिशाच

३ स्वर्गमुखाआधीं दज्ञयागकष्ट

४ दिव्याआधीं धूर

५ आधीं औषधाचा चटक

‘ विषमिव ’ चें कारण —

आधीं वैराग्यकष्ट

१ संसारनाशी वैराग्य

२ तौक्षण विवेक व कर्कशत्रतांनीं

बुद्धीचे बाभाडे

३ प्राणापानवायु सुषुम्नेत मिळणें = योगकष्ट

आरंभी कष्टाळा दृष्टांत—

- १ चक्रवाकवियोग
- २ गाईजवळून वासरुं नेणें
- ३ भिकारी अन्नपात्रावरून उठवणें
- ४ आईचें एकुळतें एक मूळ मृत्युनें नेणें
- ५ माशाळा पाण्यातून काढणें

(२) परिणामेऽमृतोपमम् ७८८-७९१

दृष्टांत—

- १ क्षीरसागरांतून परिणामी अमृत
- २ वैराग्यरुपी हाढाड्यांतून धैर्यशंभूळा
- परिणामी ज्ञानामृतलाभ
- ३ हिरवें द्राक्ष आधी आंबट परिणामी गोड

(३) श्लो. उत्तरार्ध ७९२-७९३

× आत्ममयबुद्धिदृष्टांत - गंगासागरसंगम

श्लो. ३८ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ७९४-७९८

× दृष्टांत—

- १ अधिकारी गांवांत आढ्याबरोबर आधी उत्सव
- २ कर्ज काढून लग्न
- ३ रोग्याला वर्ष्य साखरेकळी गोड लागतात
- ४ वचनाग आधी मधुर
- ५ ठकाची मैत्री आधी गोड
- ६ वेश्येचें वर्तन आधी मधुर
- ७ बहुस्प्याचा विनोद आधी चांगला.

(२) श्लो. उत्तरार्ध ७९८-८०५

× दृष्टांत -- पोसळेला राजहंस खडकावर आपटणें

+ परिणामवर्णन—

१ सुख, प्राण, पुण्यनाश

२ पूर्वाचे सुखभोग स्वप्नवत्

३ इडकोकी आपत्ती परलोकी दुर्गती

श्लो. ३९ — (१) निद्रावस्यप्रमादोत्थं + श्लो. पूर्वार्ध ८०९-८०८

× प्रमाद—

निषिद्ध पेयें

,, अन्न

,, स्त्री

परघात

,, धनापहार

भाटांची स्तुति

६. मधून

मिळालेले मुख

(२) तत्तामसमुदाहृतम्

८०९

(३) त्रिविध सुखोपसंहार

८१०

(४) पुढील श्लोकप्रस्ताव

८११-८१२

× जगात— १ कर्ता

२ कर्म

३ कर्मफल

सर्वव्यापी

+ कर्ताकर्मफलांत त्रिगुण व्यापलेले.

दृष्टांत — वस्त्र — तंतु

श्लोक ४० — (१) थोडक्यांत सर्व श्लोक

८१३

(२) दृष्टांत प्रश्नरूपानें—

८१४

१ लोकराशिवाय काबळे

२ माती ,, ढेकूळ

३ पाण्या ,, काढ

(३) श्लोकसिद्धांत

८१५-८१६

(४) पुढील श्लोकोपक्रम

८१७

श्लोके ४१ - पूर्वार्ध

८१८-८२३

× चातुर्वर्ण्यरचना स्पष्टीकरण

वेदाधिकारी { (१ वणांत मुख्य ब्राह्मण.
 { २ क्षत्रिय /
 { ३ वैश्य / — ब्राह्मणांबरोबर
 { चे कारण वेदाधिकार

वेदाळा अन- (४ शूद्र- वेदाळा अनाधिकारी
 धिकारी तिन्ही वर्णांशी संबंध

तिन्ही वर्णांबरोबर जीवन

वृत्ति अवलंबित

+ शूद्रांचा तिन्ही वर्णांबरोबर नेहमी
 व्यवहार. त्यामुळे शूद्रमान्यता. दृष्टांत-
 फुलांबरोबर माळेंतील सुत्र मान्य.

(२) शब्दो. उत्तरार्ध ८२४-८३०

× त्या त्या वर्णांच्या कर्मांतून च
 त्यांची मुक्ति ८२४

+ तीन गुणांतून चार वर्णांच्या कर्मांची
 विभागणी ८२५-८२७

दृष्टांत -

१ बापाचे द्रव्य मुळांत

२ सूर्यप्रकाशानें प्रकाशित

वाटा वाटसरूंत

३ धन्याने आपली कामे नोकरांत

७ तीन गुणांनी विभागणीचें स्पष्टीकरण

८२८-८३०

सत्त्वार्थानें - ब्राह्मण

,, - क्षत्रिय

सत्त्वमिश्ररजाने — वैश्य

तममिश्ररज — शूद्र

(३) पुढील श्लोकप्रस्ताव ८३१-८३२

× गुणानीं स्पष्ट होणारें कर्म
शास्त्र दाखवितें. दृष्टांत—
दिवा — आपली वस्तु

श्लो. ४२ — (१) शमः ८३३-८३४

× इंद्रियवृत्ति ताब्यांत ठेवून
आत्म्याच्या ठिकाणीं स्थिता
म्ह. शम. दृष्टांत — धर्मप्रप्ती

(२) दमः ८३५-८३६

× शमांतून ज्याचा आरंभ, शमाळा
जो मदतगार आणि शास्त्राज्ञेनें
बाह्येन्द्रियें पिढून आना
अधर्माकडे वळूं न देणारा. तो दम

(३) तपस् ८३७

× ज्यामुळे ईश्वराविषयीं एकनिष्ठ
श्रद्धा सतत जागृत राहते ते तप.

(४) शौचं ८३८-८३९

× मनांत भाक्ति = शौच
शरीरानें निर्मळ वर्तन

(५) क्षांतिः ८३९-८४१

× सर्व सहन करणें — दृष्टांत — पृथ्वी.
हा पंचमगुण अत्यंत गोड
दृष्टांत सुरांत पंचम

(६) आर्जवमेव च ८४२-८४३

- × जीवांची वृत्ते वाकडी असली
तरी सरळपणा राखणें म्ह.
आर्जव दृष्टांत—
१ नदी वक्र — समुद्राकडे जाणें सरळ
(नम्रता, दर्शन + सरळता)
२ पेशापेरांत ऊंस वाकडा तरी
रस गोड
३ दृष्टांतींनीं सरळपणा — नम्रता — गोडी
दर्शविली.

(७) ज्ञानं ८४४-८४६

- × सर्व कर्मांनीं ईश्वरप्राप्ति करून
ध्यावयाची हें जाणणें म्ह. ज्ञान
दृष्टांत —

१ माळी मुळशीं खपतो फळासाठीं

(८) विज्ञान ८४६-८४८

- × शास्त्रज्ञान
किंवा ध्यानद्वारा ईश्वराशीं
समरसतां = विज्ञान

(९) आस्तिक्य ८४८-८५०

- × शास्त्रमाग्यत्व = आस्तिक्य
दृष्टांत — नाण्यावर राजाचा ठसा

१०) ब्रह्मकर्मस्वभावजं ८५१-८५४

- × ९ गुणांनीं जें ब्राह्मणाळाळाभतें तें
स्वाभाविक कर्म.

+ नवगुणलाभ दृष्टांत—

१ नवस्नहारलाभानें

नवगुणरत्नाकरलाभ

या दृष्टान्ताने ९ गुणामुळे गुण
बाढत च जातात हे दर्शित केले
भूषणभूत गुण म्हणून

दृष्टांत—

१ चाफा चाफेकळ्यांनीं

२ चंद्र चांदण्यांनीं

३ चंदन सुवासाने

(११) पुढील श्लोकप्रस्ताव

८५५

श्लोक ४३ - (१) शौर्य

८५६-८५७

× कोणाचा हि आधार नसताना
पराक्रम करून दाखविण्याचा
गुण = शौर्य

दृष्टांत— १ सूर्य
२ सिंह

(२) तेजः

८५८-८६०

× स्वसामर्थ्यानें सर्व जगाला
चकित करणें. व आपण
कशामुळे हि स्तंभित न होणें
हें सामर्थ्य = तेज
दृष्टांत = सूर्य

(३) धृतिः

८६०-८६१

× आकाश कोसळून पडेलें तरी
न डगमगणें व बुद्धि स्थिर
राहणें

(४) दाक्ष्यं

८६२-८६४

× कोणत्या हि कठिण प्रसंगां इष्ट
फलदकार्यांत प्रवेश करणें = दक्षता

દૃષ્ટાંત—

૧ પાળી અપાટ તરી કમલે ત્યાવર

ફાકૂન આપલી પાને પસરતાત.

૨ ઉંચી કિતો હિ અસલી તરી

ત્યાવર આકાશ ઉમે રાહતે

(૫) યુદ્ધેચાપ્યપલ્લાયનમ્

૮૬૪-૮૬૭

× ૧ આચાટ ઝુંજારપણા

૨ શત્રુલા સતત છાતી દાખવિળે.

દૃષ્ટાંત — સૂર્યફૂલ નેહમી સૂર્યાભિમુખ.

૩ શત્રુલા પાઠ ન દાખવિળે

દૃષ્ટાંત — બિટાલશી શય્યેલા પાઠ

લાવતિ નાહી.

૪ ક્ષાત્રિયગુણાંત હા ગુણ સર્વશ્રેષ્ઠ

દૃષ્ટાંત — ૧ જશી ૪ પુરુષાર્થાદૂન ભક્તિ

(૬) દાનં

૮૬૮-૮૭૦

× ઘેનારાયા ઇચ્છેપ્રમાણે વિપુલ

દેળે મ્હ. દાન. દૃષ્ટાંત—

૧ વૃક્ષ — ફલેફુલે

૨ પદ્મવન — સુગંધ

૩ ચંદ્રાચે — ચાંદળે

} ઇચ્છેપ્રમાણે

(૭) ईश्वरभावश्च

૮૭૧-૮૭૨

× ૧ આપલી આજ્ઞા સર્વત્ર ચાલું કરળે

૨ પ્રજાપાલન— દૃષ્ટાંત—

અવયવ ઘડ કરળે.

૩ ईश्वरभाव — સર્વસામર્થ્યસમ્રાટ

(૮) ક્ષાત્રં કર્મ સ્વભાવજમ્.

૮૭૩-૮૭૮

× ક્ષાત્રિયાધ્યાયા સ્વાભાવિક ૭ ગુણાધ્યાયા

शोभेछा दृष्टांत—

सप्तर्विशोभित आकाश

क्षत्रियाभ्या या ७ गुणावर

रूपक—

१ क्षत्रिय — सत्वरूपस्पर्शमेरू

२ सप्तगुण — सात स्वर्ग

रूपक २ —

१ सप्तगुणक्रियावृत्ति—

सप्तसागरवेष्टित पृथ्वी

२ क्षत्रिय — पृथ्वीचा उपभोक्ता

रूपक ३ —

सप्तगुण — सात ओघ.

सप्तगुणक्रिया — गंगा.

क्षत्रिय — महासागर

(९) पुढील श्लोकप्रस्ताव

८७९

श्लोक ४४— (१) कृषि

८८०

× भूमि, बीज, नांगर

या भांडवळावर काम मिळविणें

(२) गोरक्ष

८८१

× गोरक्षण करून वृत्ति चाळविणें.

(३) वाणिज्यं

८८१

× सबंग घेऊन महाग विकणें

(४) वैश्यकर्मस्वभावजं

८८२

(५) श्लो. उत्तरार्ध

८८३-८८४

श्लोक ४५ — (१) स्वे स्वे कर्माणि

८८५-८९१

× स्वकर्म कसोटी—

१ उचितता — शोभादायकता

म्ह. स्वाभाविकता

दृष्टांत—

१ शब्दादि गुण व्या व्या

इंद्रियांना स्वाभाविक

२ पावसाच्या पाण्याला नदी स्वाभाविक

३ नदीला समुद्र स्वाभाविक

४ गोऱ्या अंगाला गोरेपणा.

स्वकर्मकसोटी — स्वाभाविकतेबरोबर

२ शाखाज्ञेनु सार

दृष्टांत—

१ स्वरत्न — रत्नपारख्याकडून पारस्त्रवर्णे

२ स्वदृष्टि— दिव्याने उपयुक्त

३ स्वतःच्या पायासाठी— मार्ग पाहिले

(२) अभिरतः

८९२-८९५

× अभिरत= स्वभाव + शाखादोहोनुसार

तळीनतेने स्वकर्माचरण करणे.

म्हणजे १ आळस सोडून

२ फळेष्टा सोडून

३ झटून एकरस होऊन

दृष्टांत — ओघातीक पाणी

(३) सांसिद्धि लाभते नरः

८९६-९०५

× कारणे — १ निषिद्ध कर्माशी संबंध न

येण्याने संसारापायमुक्तता

२ काम्य कर्माकडे न पहाण्याने
(स्वर्गपाशमुक्तता) दृष्टांत —
चंदनाचा खोडा

३ नित्यकर्मातीत फळ ईश्वरार्पण
करण्याने मोक्षाची जीव लाभणे.

४ वैराग्यलाभ

वैराग्यगौरवः— ९००-९०५

सर्वभाष्यसीमा

मोक्षलाभनिश्चिती

कर्ममार्गशेवट = वैराग्य

मोक्षफळाची हमी

पुण्यकर्मवृक्षफळ

आत्मसूर्योदयकथकअरुण

आत्मज्ञाननिधानदर्शक अंजन

(४) श्लो. उत्तरार्ध म्हणजे } ९०६-९१३
च पुढील श्लोकप्रस्ताव }

× स्वकर्मनिरतत्वाने कर्म हा च } ९०६-९०८
आसरा व ईशसेवा }

दृष्टांत -- १ पतिव्रता -- पति

२ बाळक -- माता

+ स्वकर्मनिरतत्वाने ईश्वराची आपोआप

मदत. म्ह. ईश्वरलाभ दृष्टांत— ९०९-९१३

१ गंगेतळि माशाच्या समुद्रलाभ

कारण १— स्वकर्मनिरताचे ओझे ईश्वरावर

कारण २— स्वकर्म ईश्वराच्या इष्ट असल्याने

तो अंकित होतो.

दृष्टांत— १ दासी — माळकीण
 २ शिर देऊन सेवा
 करणारा — स्वामिशिरी
 कारण ३ ईश्वराचा स्वकर्मा व्यतिरिक्त
 सेवा अनिष्ट.
 उपमा — बाजारचा सवदा.

- श्लो. ४६ — (१) विहितकर्मगौरव ९१४
 (२) श्लो. पूर्वार्ध ९१४-९१६
 × भूतें — सृष्टि
 + प्रवृत्ति = १ आकारास येणें
 २ जीवसृष्टि.
 आकारास येणें.
 ततम् = ताणून नाचवणें
 = व्याप्त. दृष्टांत —
 दिव्याची ज्योत प्रकाशानें व्याप्त
 (३) स्वकर्मणातमभ्यर्च्य ९१७
 × पूजा असक्यानें स्वकर्म फुलें ठरतात.
 (४) सिद्धि विंदति मानवः ९१८-९२१
 × विंदति = परमेश्वर देतो.
 परमेश्वराकडून भक्ताचा प्राप्ति
 सिद्धि = वैराग्य
 वैराग्यावस्थावर्णन—
 १ निश्चाची नावड दृष्टांत — वांती
 २ सुखजात दुःखमय वाटणें
 दृष्टांत — विहिणी

३ ईश्वराख्या ध्यानार्नेच
स्याख्याशीं तन्मयता

(५) पुढील श्लोकप्रस्ताव ९२२
मुमुक्षूला स्वधर्म अनुष्ठेय. स्वकर्मा-
ऐवजी पुढील श्लोकासाठी स्वधर्म
शब्द वापरला.

श्लोक ४७ — (१) श्लो. पूर्वार्ध ९२३-९३०
x श्रेयान् स्वधर्मः ९२३-९२५

कारण १- स्वधर्म काठिण
तरी परिणामी हितकर
दृष्टांत—

१ कडू निंब परिणामी हितकर
२ केळ प्रसविण्यापूर्वी

निष्फल तरी परिणामी सफल

+ परधर्मांत स्वनुष्ठितात् ९२६-९३०

कारण २ — परधर्म चांगला असला
तरी उपयुक्त नाही

दृष्टांत —

१ आपली कुरूप आई उपयोगी
रंभा निरुपयोगी

२ पाण्यापेक्षा तूप चांगलें
पण माशाळा पाणी च उपयुक्त

३ विषांतील किड्यांना
विष हें असृत गूळ विष.

(२) श्लो. उत्तरार्ध ९३१-९३३

- × किंविष = संसार कर्मबंध
- + स्वभावानियत कर्म — दृष्टांत—
पायानें चाळणें
- ✓ स्वधर्माचरण काठिण तरी तेंच
करण्याचें स्पष्ट कारण— संसारबंध
मुक्ति.

(३) पुढील लोकप्रस्ताव ९३४-९३५

- × स्वधर्मपाळनाचें आणखी कारण
मोक्ष मिळेपर्यंत कर्म बंद राहणें
शक्य नाहीं. कर्मांत श्रम आळा च.

श्लो. ४८— (१) १ श्लो. उत्तरार्ध ९३६-९४८

- × दोष = भ्रम, काठिण्य
- ✓ मुळांतला धूमाग्नि दृष्टांत गाळला.
- + सर्व कर्मांत श्रम असल्याने स्वधर्म
कर्मांत ते भावित ह्या स्वधर्म कर्म दोष
नव्हे ९३६

- * सर्वच कर्मांत काठिण्य आहे मग
अयस्कर स्वधर्म कर्मे च कां करूं
नयेत ? (असा प्रश्न ठाकून १ श्लो.
वृत्तीची भूमिका तयार केळी)
दृष्टांत—

१ सरळ वाट — भाडवाट

२ धोंब्याचें ओझें — शिंदोरी

३ कण कांडणें — भूस कांडणें

४ हविषाज्जिजवणे

— कुत्र्याचें मांस जिजवणे

५ दही घुसळणे — पाणी घुसळणे.

६ तीळ गाळणे — रेती गाळणे

७ वैश्वदेवार्थ विस्तव फुंकणे

— घराळा भाग लावण्यासाठी

८ धर्मपति सांभाळणे — खर्च

— वेश्यासांभाळ — खर्च.

९ शत्रूसमोर मरणे —

पळतांना मरणे

१० कुळखीळा स्वगृही मार

— परगृही मार

११ अमृतासाठी कष्ट

विषासाठी कष्ट

(२) श्लो. पूर्वार्ध

९४९-९५१

× स्वधर्म न त्यागण्याळा

स्वधर्माचरण विहित कारण

कारण १ —

अंती सर्व कष्ट नाश व मोक्ष

कारण २ —

स्वधर्माचरण हें साधन

दृष्टांत —

१ सिद्धमंत्र

२ नौका — समुद्रांत

३ दिव्यौषधि — महारोगांत

(३) पुढील श्लोकप्रस्ताव

९५२-९५५

- × स्वधर्माचरणानें रजतमनाश,
सत्त्वप्राप्ति व वैराग्यप्राप्ति.
- ✓ (हा विवेचनभाग श्लो. १८।४५
मध्ये आलेला)
- + अशा विरागी पुरुषाचें पुढील
श्लोकांत कथन

श्लो. ४६.— (१) असक्तबुद्धिः सर्वत्र ९५६-९६०

- × देह संसार, पुत्र, स्त्री, वित्त इ.
कोणत्या हि विषयांत न अटकणें
दृष्टांत —
१ वारा — जाळ्यांत सांपडत नाही.
२ पक्कें फळ — देठाला रहात नाही.
३ विषपात्रसेवन कोणी करीत नाही.
- + विरक्तावस्थेंत मन हृदयांतीक
एकांत स्थळीं परततें व बाहेर जरी तें
फिरलें तरी त्याचे वैराग्य नष्ट
होत नाही
(सर्वत्र — आत बाहेर वैराग्य)

(२) जितात्मा विगतस्पृहः ९६१-९६३

- × ऐक्यभावनेनें आत्म्यांत चित्त गोंवणें
म्ह. जितात्मता
- + जितात्मतेनें इहपरविषयवासना
(स्पृहा) सहज नष्ट होतें

(३) श्लो. उत्तरार्ध ९६४-९८३

- × वैराग्यानंतर ज्ञान ९६४

८ ज्ञानप्राप्तीचा क्रम— १ कर्मसाम्यदशा

२ सद्गुरुकृपा

३ कर्मत्रिपुटीचा नाश

(संन्यास)

+ कर्मसाम्यदशा

९६५-९६६

संचित भोगनष्ट — नवीन कर्म नाही.

V सद्गुरुकृपा, व्यामुळे ज्ञानदर्शन

कर्मसमाप्ति व पूर्णताप्राप्ति

दृष्टांत— १ रात्रि सुरून सूर्योदय

(ज्ञानदर्शन)

२ लोंगर देऊन केळीची वाढ

खुंटणे (कर्म समाप्ति)

३ पौर्णिमा (पूर्णताप्राप्ति)

H पूर्णता प्राप्तीचे स्पष्टीकरण

(संन्यास) कर्म कर्ता त्रिपुटीचा विनाश

दृष्टांत —

९७०-९७२

१ सूर्योदय

२ गाभण जनावर मारणे

□ नैष्कर्म्यसिद्धि परमा अधिगच्छति ९७३-९८३

X कर्मत्रिपुटीनाशानंतर

ज्ञाता — ज्ञेय — ज्ञान त्रिपुटीचा नाश

V क्रम — प्रथम —

ज्ञेयस्वरूपता दृष्टांत

१ जागृति — स्वप्नांतले बुडणे

V नंतर —

ज्ञेयस्वरूपतेने ज्ञानस्वरूपता

दृष्टांत — आरसा

- V नंतर - केषळ चैतन्य
स्वरूपता दृष्टांत - तरंग समुद्रकीन
- T हीच नैष्कर्म्य स्थिति
हीच सर्व श्रेष्ठ ,,
दोहोंना दृष्टांत -
१ देवळाचा कळस
२ नदीचे समुद्रमीलन
३ सोन्याचा सोळावा कस
- L सर्वश्रेष्ठ अवस्थेमुळे
' परम सिद्धि ' नांव

श्लो. ५० — (१) यथा सिद्धि प्राप्तः ९८४-९९०

× सिद्धि = आत्मसिद्धि.

✓ गुरुकृपेने आत्मसिद्धि प्राप्त झाल्यावर
काहीच कर्तव्य उरत नाही.
दृष्टांत—

१ सूर्योदय - अंधारनष्टता

२ दीपस्पर्श - कापूर दीपरूप

३ उदकस्पर्श - मीठ उदकरूप

४ जागृति - निद्रास्वप्ननाश

+ गुरुकृपेने द्वैतनाश झाल्यावर कर्तव्य
न उरण्याचे कारण दृष्टांताने आकाश

(२) शिष्टक सर्व श्लोकभाव ९९१-१००७

× गुरुकृपापात्रता. प्राप्त होऊन गुरुकृपाळाम
झाल्या तरी हि ताबडतोब आत्मसिद्धिळाम
कित्येकांना होत नाही. म्हणून ब्रह्मप्राप्ति
कशी ते सांगावयाचे राहते.

गुरुकृपापात्रता

९९०-९९७

विहितकर्माचरण
 काम्यनीषद्धत्याग
 रजतमनास
 पुष्पद्रव्यस्वर्गादींची अनासक्ति
 इंद्रियानिग्रह
 स्वधर्मफल ईश्वरार्पण
 वैराग्य

सद्गुरुची गाठ.

- V गुरुकृपा होऊन हि ब्रह्मप्राप्ति न होण्याचे
 कारण गुरुकृपा आणि ब्रह्मप्राप्तिमध्ये
 काही काळ जावा लागतो. दृष्टांत ९९८-१०००
 १ औषध घेतल्याबरोबर रोग जात नाही
 २ दिवस उगवल्याबरोबर मध्याह्न येत नाही
 ३ रस्ता, सोबत ठीक. पण मुक्काम येण्याला
 काळ लागतो.

- ब्रह्मप्राप्तिक्रम विस्तृत १००१-१००६
 वैराग्यलाभ
 सद्गुरुलाभ
 ब्रह्मनिश्चय
 ज्ञानादित्रिपुटिनष्टता.
 ज्ञाननष्टता
 आनंदलीनता
 शून्यस्वरूपता

- + ब्रह्मप्राप्तिक्रम संक्षेपाने १००६-१००८
 वैराग्य
 विवेक
 क्रमाने आत्मस्वरूप

दृष्टांत— भुकेलेका व षडूस

(३) पुढील ओकप्रस्ताव १००७-१००८

पुन्हा ब्रह्मप्राप्तिक्रम पुढील ओकांत

श्लो. ५१- (१) बुद्ध्या विशुद्धया युक्तः १०११-१०१२

× बुद्धिविशुद्धतास्थल — गुरूपदिष्ट
विवेकतीर्थ

+ निर्मल बुद्धि म्ह. स्वस्वरूपस्थ

बुद्धि. दृष्टांत —

राहुमुक्त चंद्र.

(२) धृत्यात्मानं नियम्य च १०१३

× धृत्या = सुखदुःख सोडून

आत्मानं नियम्य = आत्मस्वरूपांत कनिता.

दोहीना दृष्टांत

दोन्ही कुळें त्यागून पातिमग्न झी.

(३) शब्दादीन्विषयास्त्यक्त्वा १०१४-१०१८

× विषयत्यागपद्धति—

१ इंद्रियें आवरून विषयत्याग

दृष्टांत — १ सूर्यकिरण आवरून

मृगजळछोप.

२ पूर्वोक्ता सेवन केलेला विषय व

विषयवासनात्याग

दृष्टांत — नीचाक ओकणें.

३ इंद्रियें अंतर्मुख करून त्यांना

निर्मल करणें.

४ योगसाधनार्थें इंद्रियांचा मनाशी

एकजीव करणें

- (४) रागद्वेषौ व्युदस्य च १०१९-१०२१
- (५) पुढील श्लोकप्रस्ताव १०२१
-
- श्लो. ५२ - (१) विविक्तसवी १०२२-१०२३
- × एकांत
- बाह्य { लोकांची गजबज नसलेले स्थळ
अरण्य केवळ स्वाभाव्यसंगत
- मौन
- शमदम
- गुरुवाक्यचितन
- काळाचे भान नसणे
- (२) लब्धाशी १०२४-१०२६
- × १ वर्ज आहारोद्देश - पुष्टि क्षुधाशमन स्वाद.
- २ खरा ,, - प्राणधारण
- ३ मोजक्या आहाराने अपार संतोष.
- (३) यतवाक्कायमानसः १०२७-१०३१
- × १ झोप आळस यांना थोडा हि थारा न देणे
- दृष्टांत- पतिव्रता परपुरुषनजर
- ✓ झोपेला अपवाद - जमीनीला आंग
- फक्त दंडवतप्रसंगी च
- १ देहव्यापार चाळवण्यापुरते च हातपाय
- हाळवणे.
- ३ अंतर्बाह्य शरीर ताब्यात ठेवणे.
- ४ अंतःकरणवृत्ति मनाला ओळाडून
- बाहेर न जाणे - बाणीचा प्रश्न च नाही
- (४) ध्यानयोगपरः १०३०-१०४१
- × ध्यान १०३०-१०३४

१ ध्यान - सद्गुरुबोधाचें

२ ध्यान - ध्येय - ध्याता एकरूप
होईपर्यंत ध्यान

+ योग १०३५-१०४१

१ मूळ, ओढियाणा जालंधर बंधनय साधून
सर्व वायुंची एकवटता

२ कुंडलिनी जागृति

३ सर्वचक्रभेद

४ ब्रह्मरंध्रांतीक अमृत शरीरांत खेळवणें

(५) वैराग्यं समुपाश्रितः १०४२-१०४५

x वैराग्यकारण - ध्यानयोग आत्मज्ञानांत
स्थिर होण्यासाठीं
दृष्टांत— दृष्टि व दिवा.

(६) पुढील श्लोकप्रस्ताव १०४६-१०४९

१ ब्रह्मभूयाय कल्पते १०४६

२ पुढील श्लोकांतीक पूर्वाधिका उद्देशून
लढवय्याचें रूपक

वैराग्य - कवच

राजयोग - घोडा.

ध्यान तळवार

विवेक - तळवारीची मूठ

३ लंडाईत जय १०४९

श्लोक ५३ - (१) अहंकारं विमुच्य १०५०-१०५२

x अहंकार - देहाहंकार

v अहंकारस्वरूप —

मृत्यूनंतर हि सुटत नाही.

जन्मांत सुखानें जगूं देत नाहीं
देहासक्तींत बांधतो.

+ अहंकाराचा देह हा मुख्य दुर्ग म्हणून
त्यावर प्रहार करून हा जिंकला जातो.

(२) बळ १०५२

(३) दर्प १०५३-१०५७

× दर्प - विषय = | गोड विषयावरण
दोष | घालून दहला
विषयपूर

अधम - रूपक

सन्मार्ग - खरी वाट

अधर्म - अरण्या

नरक - वाघ

+ ध्यानखड्ग दर्पमारक साधन

(४) काम १०५८-१०५९

× काम - १ क्रोधजन्मभूमि
२ दुर्भर स्वरूप

(५) क्रोध १०५९-१०६१

× काम नष्ट झाल्याने क्रोध

नष्टता. दृष्टांत -

मूळ गेले कीं फाद्या गेल्या

* कामक्रोधांचे एकरूपत्व

स्थितप्रज्ञ व अध्याय ३

मधीक प्रमाणें च येथें उक्त

(६) परिग्रह १०६२-१०६६

× परिग्रहस्वरूप — जुळमी

दृष्टांत -- सत्ताधारी जुद्धमे करतोः

२ परिग्रहाचें स्वरूप

१ डोक्यावर बसणे

२ दुर्गुण बाढाविणें

३ परिग्रहाची सर्वव्यापकता —

संन्यासी — मठ — शास्त्र शिष्य

३. रूपानें.

गृही — कुटुंबरूपानें

(७) निर्ममः

१०६७-१०७५

१ अमानित्वादि गुणप्राप्ति

२ जागृत्स्वप्नसुषुप्ति यांच्या ठायीं

ममता नसणें

३ ऋद्धिसिद्धींची ममता नसणें

४ शत्रुमित्रस्वरूप ममता नसणें

× वरील मुंदे विजयी वीराच्या रूपकांत —

१ अमानित्वादि ज्ञानगुण — कैवल्यप्राप्तीचे राजे

२ शुद्ध सत्त्वज्ञान — राज्य

३ प्रवृत्ति -- रस्ता

४ प्रस्तुत वीर -- त्यांतून मिरवत जाणारा

५ ब्रह्मबोध -- वेताची छडी

६ विवेक -- छडीनें मायिक पसारा

(गर्दी) दूर करणारा

८ योगावस्था -- पंचारती ओवाळणारी

९ सिद्धिसिद्धि — पुष्पवृष्टि करणाऱ्या

१० ब्रह्मैक्य — स्वराज्य

(८) शांतः १०७६-१०८६

× साध्य जवळ आल्यामुळे साधनांची

अशांति दूर करण्याची स्थिति =

शांति

८ साधनें वीररूपकानें—

वैराग्य — चिदखत

ध्यान — शस्त्र

वृत्ति — हात

+ दृष्टांत —

१ औषध कार्य पुरे करून नष्ट

२ मुक्काम आल्याने पाय थांबणे

३ नदी समुद्राला मिळाल्याने वेग भंद

४ पतिप्राप्तिमुळे कामुकत्वाचा चल्प मंद

५ प्रसवल्यावर केळीची वाढ खुंटणे

६ गांवांत येऊन वाट संपणे

× ही अवस्था म्हणजे परिपक्व अवस्था होय

९) ब्रह्मभूयाय कल्पते १०८७-१०९०

× ब्रह्मप्राप्तीची पात्रता व प्रत्यक्ष

ब्रह्मप्राप्ति यांत अल्प अंतर

दृष्टांत—

१ चतुर्दशीचंद्र — पौर्णिमाचंद्र

२ सुवर्ण १५ कस — १६ कस

३ नदीचे पाणी — निश्चळ. समुद्र

शिरल्याने चंचळ समुद्र

श्लोक ५४ — (१) ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा १०९१-१०९५

× ब्रह्मभूतः = ब्रह्मस्वरूपपात्र.

साधनांची आटापीट संपल्यानंतरची

अवस्था = प्रसन्नावस्था

दृष्टांत—

१ शिजल्यावर उष्णता अमांतून जाणें.

२ पावसाळ्यातीळ — शरदृश्रुतूंत
लगबग सरून नदी शांत होणें.

३ गाणें संपळें — कीं परबवाजाची
धडपड संपणें.

(२) न शोचती न कांक्षति

× कारण समःसर्वेषु भूतेषु १०९६

(३) समः सर्वेषु भूतेषु १०९७-११०६

× समः सर्वेषु भूतेषु म्हणजे

१ भेदात्मक सुष्टिछोप

दृष्टांत—

१ सूर्योदयाबरोबर नक्षत्रछोप

२ धूळपाटीवर हात पुसल्यानें
अक्षरछोप.

× भेदनष्टतेचा क्रम—

१ जागृति व स्वप्नांतली विपरीत व

असत्य ज्ञानें अव्यक्तांत (अज्ञानांत)
लीन होणें.

२ अव्यक्त हि ब्रह्मबोधांत लीन होणें.

३ ज्ञाताज्ञेयज्ञानभेदनाशानें
पूर्ण अज्ञाननाश

दृष्टांत — १ भोजन

२ मार्ग चालणें

३ पौर्णिमाचंद्र

(४) मङ्गलार्ति कभते पराम् ११०७-११२९

× परा भक्ति- भेद नासून सर्वत्र
ईश्वरदर्शन ११०७-११११

दृष्टांत—

१ कल्पांतसमयीं सर्व जळमय

२ घटमठ नासल्यावर केवळ आकाश.

३ लाकूड जळल्यावर केवळ अग्नि

४ सोनाराच्या मुर्तींत अलंकार नासून
केवळ सोने.

५ जागेपणीं स्वप्न नासून केवळ आपणच
शिष्टक राहणें.

L
V

परा भक्ति म्हणजे चौथी ज्ञानभक्ति

आर्तादि तिघांहून वेगळी म्हणून

ही चौथी वास्तविक ही भक्ति

म्हणजे ईश्वराची सहजस्थिति ११११-१११३

भक्तीची व्याख्या— १११४-१११७

ईश्वराच्या अज्ञानपणावर प्रकाश

पाहून ईश्वराचें भळतें च स्वरूप

दाखवून सर्वांनीं भजनीं लावणें

व ज्याला जशी दर्शनेच्छा तसें च

दाखविणें हें ज्या प्रकाशानें घडतें

ती भक्ति. दृष्टांत—

१ स्वप्न दिसणें न दिसणें याळा मूळ

असणेंपणा

L

आर्त जिज्ञासु अर्थार्थी तीग्वही भक्ति

परमेश्वराला दृश्य करणारी.

म्हणून अज्ञानाश्रित

यांत दोष भेदभावाचा. दृष्टांत--१११८-११२४

१ आरसा.

२ तिमिररोगी व दोन चंद्र दिसणें.

△ परा भक्ति अभेदभावाची

दृश्य मार्गापलीकडची ११२५-११२६

द्रष्ट्याचे द्रष्टेपण मावळणारी

दृष्टांत - १ बिंबप्रतिबिंबरेक्य

२ हीन गेल्यावरचें सोने

३ कळारहित पूर्णचंद्रमा.

श्लो. ५५ :- (१) भक्ति ११३०-११३३

× या भक्तीसंबंधी ७ व्या अध्यायांतील

विवरणाचें स्मरण ११३०-११३१

+ या भक्तीचा कळपारंभी

उपदेश ११३२

V या भक्तीची भिन्न भिन्न नावे ११३३

(२) भक्त्या मामभिजानति ११३४-११९२

× ईश्वरमय होऊन ईश्वराढा जाणणें

+ कर्मयोग्यांना ईश्वराशीं मिळतांना

या भक्तीचें फळ मिळते = त्यांना

सर्वत्र ईश्वरज्ञान होतें (अद्वैतभक्ति)

T त्या अवस्थेंत सर्व भेद साध्य

साधनभेद हि मावळतो. ११३५-११३७

कारण - सर्व भेद पचाविलेला

असतो. दृष्टांत - चारी भूतें

पचवून एकटें आकाश.

V ह्या अवस्थेंत केवळ

आत्मानंदानुभव ११३७-११४१

दृष्टांत — १ गंगासागरसंगम

२ दोन आरसे समोरासमोर

३ आरसा नसतां हि द्रष्टा

आपल्या ठिकाणीं एकटाच

सुखानुभव

४ जागृतीनंतर स्वप्ननाश होऊन

एकटाच सुखानुभव

× एकरूपतेने आनंदानुभव कसा

येईल या शंकेला दृष्टांताने

उत्तर

११४२-११४८

दृष्टांत —

१ शब्दाने च शब्दोच्चार

२ सूर्य सूर्यानेच दिसतो

३ आकाशाला मेढीचा आधार नसतो

४ राजत्व सोडून राजेपणा उपभोगितां

येत नाही.

५ अंधकार सूर्याला पाहू शकत नाही.

६ गुंजाचा दागिना माणकांचा

होऊ शकत नाही.

७ तरुण पुरुष तारुण्याला उपभोगितो.

८ तरंग पाण्याला

”

९ प्रभा सूर्यविभ्रांत अभेदत्वाने चमकते

१० आकाशातून आकाशांत ओतप्रेत

होते

[T. कर्मयोगी कोणती हि क्रिया

न करता च आनंदोपभोग

घेत असतो

११४९-११५०

दृष्टांत —

१ अलंकार सोम्याचा क्रियारहित-

स्वानें उपभोग घेतो

२ चंदनाच्या ठिकाणी सुवास

काही न करता च दरवळून रहातो.

३ चांदणें काही न करता चंद्रांत

विलसते

T

अद्वैतांत क्रियेला बाध नसला

तरी भक्तीला बाध आहे. ११५१-११५२

दिग्दर्शन (१) स्तुति ११५२-११५४

१ प्रार्थान संस्कारानें जें बोललें तें

स्तुति. बोलणारा हि (अद्वैत-

भाषामुलें) मी च.

२ न बोलणें झालें तरी हि

मुक्तेपणानें स्तवन च.

३ बोलणें हि मौन. मौनानें हि स्तुति

दिग्दर्शन २ ईश्वरदर्शन ११५५-११६४

१ बुद्धि व दृष्टीनें जें पाहूं जावें

तें आत्मस्वरूप च दाखवितें

दृष्टांत — आरसा

२ ईश्वररूपस्वानें द्रष्टृस्वरूपकोप

दृश्यासह दृष्टांत —

१ स्वप्रस्थ तरुणी

२ दोन लाकडांच्या घर्षणांतला
अग्नि.

३ सूर्य — प्रतिबिंब

४ सूर्य व अंधार

३ या अवस्थेतलें दर्शन व

अदर्शन हें च ईश्वरदर्शन

दिद्रर्शन ३ यात्रा

११६४-११७२

× सर्वत्र एक च तत्त्वामुळें

स्तब्धतावस्था = सर्व व्यापार

बंद होणें ही च यात्रा.

दृष्टांत —

१ आकाशाचा डळमळ नाही.

२ कल्पांतीच्या पाण्याचा ओघ नाही.

३ पाय स्वतःच्या पुढें जाणें शक्य नाही.

४ आगीनें अग्नि जाळणें शक्य नाही.

५ पाण्यानें स्वतः स्नान करणें

✓ यात्रा केली तरी ईश्वरांतच

ती होते. दृष्टांत—

१ पाण्याचा तरंग

दिग्दर्शन ४ पूजा

११७३-११७९

× शरीरधर्मांमुळें कांहीं कर्म

भक्तानें केल्यास त्याचा ईश्वर-

काम च होतो. तेथें कर्म कर्ता

ही भाषा ओपते.

दृष्टांत—

- १ आरशानें आरसा पावणें
 २ सोन्यावर सोन्याचा मुळासा
 ३ दिव्यानें दिव्याला उजेड
 + कर्म ईश्वर कर्ता ईश्वर तें कर्म
 च नव्हे.
 L कर्मजात ईश्वररूप झाल्यामुळें
 कांहीं न करणें हें च शिळुक
 उरतें, म्हणजे कर्म करून हि
 न करणें च उरतें. ही च
 ईश्वरांची महापूजा.
 = थोडक्यांत सर्व दिग्दर्शन ११८०—११८१
 भक्त —

बोलेल ते स्तोत्र
 पाहील ते दर्शन
 चालेल ती यात्रा
 करील ती पूजा
 चिंतील तो जप
 स्वस्थता ती समाधि

- आत्मा त्वं गिरिजा मतिः — शंकराचार्य
 (तात्पर्य भक्तांची क्रिया
 ही क्रिया च नव्हे. व अक्रियता ही हि
 अक्रियता नव्हे. तर त्याच्या क्रियेत अक्रियेत
 सर्वत्र अद्वैतभाक्ते — अद्वैतातीत क्रियेला
 भक्ति म्हणावें. द्वैतातीत भक्तीला हि
 क्रिया म्हणावें)
 (अद्वैतांत भाक्ति जशी शक्य दाखविळी)
 तसें भक्तीनें अद्वैत दाखवितात.

दृष्टांत —

११८२-११९२

११८२-११८५

१ काकणानें — सोन्याचा संगतींत

२ लाटांनीं — पाण्यांत

३ सुवासानें — कापुरांत

४ तेजानें — रत्नांत

५ तंतूनें — पटांत

६ मातीनें — घटांत

V भक्तीनें अद्वैत साधण्याचीं करणीं

११८५-११९२

तीन अवस्था व क्षेत्रक्षेत्रज्ञ उपाधी-

मुळें विश्व भाव किंवा अभाव

रूपानें दृश्य होते, तें सर्व भक्त ईश्वरमय

म्हणजे द्रष्टामय पाडतो. दृष्टांत —

१ सर्पाभास म्हणजे दोर

२ अलंकार ,, सोने

३ तरंग ,, पाणी

५ जागृति ,, स्वप्नशून्यता

व मी च हा अनुभव

(३) यावान्यश्चास्मि तत्त्वतः ११९३-१२००

X आस्तिनास्तिपक्षी भिळून एकूण

४६ विशेषणें—

१ अज

२ अमर

३ अक्षय

४ अक्षर

१ आनंद

२ आद्य

३ साकार

४ सत्ता वाकविणारा

५ अपूर्व	५ सत्ता चाळविणार
६ अपार	६ आधार
७ अचळ	७ आधेय
८ अश्रुत	८ सत्ताधारी
९ अनंत	९ नित्यासिद्ध
१० अद्वय	१० स्वयंभू
११ निराकार	११ निरंतर
१२ अनादि	१२ सर्वरूप
१३ अभिनाशी	१३ सर्वांतर्यायी
१४ निर्भय	१४ नवा
१५ सर्वापलीकडचा	१५ जुना
१६ कर्महीन	१६ शून्य
१७ द्वैतहीन	१७ संपूर्ण
१८ संगहीन	१८ लहान
१९ शोकहीन	१९ मोठा
२० शब्द	२० व्यापका जाणारा
२१ कान	२१ व्यापणारा
२२ रूप	२२ स्वयंसिद्ध
२३ गोत्र	२३ परब्रह्म

(४) ततो मां तत्त्वतो ज्ञात्वा १२०१-१२०५

× ईश्वराचा स्वसंवेद्यत्वानुभव
म्ह. तत्त्वतां ईश्वर जाणणें
दृष्टांत—

१ स्वप्नभास जाऊन एकटेपणा

२ सूर्य प्रकट करणारा व होणारा एकटाच

+ द्वैताद्वैतापलीकडचा अनुभव

(५) विशते तदनंतरम् १२०५-१२२२

× तदनंतर म्हणजे 'मी तो आहे'

हैं हि भान स्वानंदानुभवांत
लोपन्यानंतर.

+ 'मी तो' हैं भान नाहीसे होण्याळा

दृष्टांत—

१२०६-१२१२

१ जागेपणीं स्वतःच्या एकत्वाचें

भान लुप्त

२ सोन्याच्या ठिकाणीं अलंकारा-
बरोबर सुवर्णत्व हि लोपणें.

३ जलस्वरूप मिठाची क्षारता हि
नष्ट होणें

४ कापूर जळून गेल्यावर आग्नि
व कापूर जाऊन केवळ आकाश

५ एकांतून एक वजा केला कीं
बाकी शून्य

६ आहे-नाहीं. भाव-अभावाची
वजाबाकी.

† या अवस्थेंत ईश्वराला कोणती हि
संज्ञा करतां येत नाही.

१२१३

○ या स्वसंवेद्य ईश्वरप्रवेशानुभवाचें
वर्णन

१२१४-१२१७

१ बोलणें — न बोलणें न बोलतां वर्णन

२ ज्ञान — ज्ञानाज्ञान जाणीव नसून ज्ञान

३ बोध — बोधानें च बोध

४ आनंद — आनंदानें च आनंदादिगन

५ सुख — सुखानें च सुखभोग

६ लाभ — लाभाळा च लाभ

७ प्रभा — प्रमेळा प्रभा जडणें

૮ વિસ્મય — વિસ્મય વિસ્મયાંત જીન

૯ શમ — શમાલા શમ

૧૦ વિશ્રામ — વિશ્રામાલા વિશ્રામ

૧૧ અનુભવ — અનુભવાલા અનુભવે

(૬) જ્ઞોકોપસંહાર કર્મયોગમાહાત્મ્ય ૧૨૧૮-૧૨૨૩

× ईश्वरप्रवेश कर्मयोगामुळे

રૂપક ૧—

કર્મયોગ — વેલ

ईश्वरप्रवेश — फळ

રૂપક ૨—

કર્મયોગ — સમ્રાટ

सम्राटमुकुट — चैतन्यरत्न ईश्वर

ईश्वरमुकुटमणि — कर्मयोगी भक्त

રૂપક ૩—

કર્મયોગ — મંદિર

મોક્ષ — કલસ

મોક્ષકલસાવરીલ આકાશવિસ્તાર—

કર્મયોગીભક્ત

રૂપક ૪—

સંસાર — અરણ્ય

કર્મયોગ — ત્યા અરણ્યાંતીલ સડક

ईश्वरैक्यगांव — सडकेचा अंत

રૂપક ૫—

જ્ઞાનભક્તિ — પાણી

કર્મયોગ — પ્રજાહ

આત્માનંદ — સમુદ્ર

- (७) कर्मयोगाने ईश्वरप्राप्ति म्हणजे
नवीन वस्तु निर्माण होणे नव्हे.
असलेली स्वतःसिद्ध वस्तु च
कर्मयोगोपायाने सुलभतेने वळव

१२२४-१२२८

- × गुरुशिष्यव्यवहार हि ईश्वरमार्ग
जाणण्यापुरत ईश्वर स्वतःसिद्ध च.

- + ईश्वराच्या स्वतःसिद्धतेला
दृष्टांत ---

१ पृथ्वीत - संपत्ति

२ काष्ठात - अग्नि

३ गर्हाच्या कासेत - दुध

- (८) कर्मयोगोपायाप्रस्तावकारण व

गतीगौरव

१२२९-१२३५

- × प्रस्तावकारण मोक्षोपायसाधनेचा
संपूर्ण विचार व्हावा.

- + इतर शास्त्रांनी हा विचार कळत
नाहीं. इतर शास्त्रे अज्ञानहारक पण
गीता प्रत्यक्ष बोधदायी.

दृष्टांत ---

१ वारा ढग उडवील पण तो सूर्य
निर्माण करूं शकत नाही

२ हात शेवाळ बाजूला करतो पण
पाणी निर्माण करूं शकत नाही.

सर्व शास्त्रे अध्यात्मकसोढी गीता च
ठरवितात, दृष्टांत ---

सूर्य पूर्वेंला उगवला कीं सर्व दिशा
उजळतात.

(९) मागें सांगितलेला च (कर्मयोगोपाय)
पुन्हां कथन करण्याची कारणें

१२३६-१२४२

- × १ पुन्हां सांगून हा विषय पक्का करावा
- २ गीतासमाप्ति जवळ आल्याने गीता-
रंभाची समाप्तीची एकवाक्यता करून
आद्यंत यांत सुसंगति दाखवावी.

(१०) गीताग्रंथप्रवृत्ति, फळ व उपाय

१२४२-१२४५

प्रवृत्ति — अविद्यानाश (पुढील श्लोकप्रस्ताव)

फळ — मोक्ष

साधन — ज्ञान

श्लोक ५६ — (१) सर्व श्लोक थोडक्यांत १२४६-१२४९

- × भक्त्यपाश्रयः = ईश्वराच्या ठिकाणीं
भक्तीने स्थिर होणें.

^ कर्माणि कुर्वाणः = स्वकर्मांनीं पूजा करून

- * ईश्वरप्रसाद = अर्चाफळ ज्ञाननिष्ठा
ज्ञाननिष्ठेने भक्तीचा उत्कर्ष

√ अवामोति शाश्वतंपदं = त्या उत्कर्षाने
साम्यशांति व ईश्वरलाभ

(२) भक्त्यपाश्रयः . १२५०-१२५१

- × कायावाचापनाने आश्रय
दृष्टांत- १ मीठ — पाणी

२ वारा — आकाश.

(३) सर्व कर्माण्यपि सदा कुर्वाणः
मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं पदमयम्

१२५२-१२५९

○ ' सर्व ' व ' अपि ' कडे लक्ष देऊन
कचित् अशुभ कर्म घडेलें

तरी असें घेतलें आहे.

८ ईश्वरकृपनें शुभाशुभ सर्व कर्मे
नष्ट होऊन अव्ययपदलाभ दृष्टांत
१ गंगेत — महानदी व नाला — भेदलोप
२ अग्नीत — चंदन व इतर काष्ठें ,,
३ परिसस्पर्श ५ कस १५ कस ,,
४ सूर्यप्रदेशी — रात्र दिवस लोप

श्लोक ५७— (१) सर्व कर्माणि मयि संन्यस्य १२६०-१२६१

× नित्यकर्मसंन्यास नाही.

(२) चेतसा १२६१-१२६५

× चेतसा विवेकानें

विवेकानें = आत्मतत्त्व कर्मापासून

अलिप्त, कर्माचें मूळ

प्रकृति ती हि आत्म्या-

पासून वेगळीं हें जाणून

(३) मत्परः बुद्धियोगमुपाश्रित्य १२६६

× बुद्धि आत्म्याच्या ठिकाणीं रंगलीं
कीं बुद्धियोग

(४) मच्चित्तः सततं भव १२६७-१२६८

× बुद्धियोगप्राप्तीनंतर चित्त सहज च
ईश्वराला भजतें.

श्लोक ५८ — (१) श्लो. पूर्वार्ध १२६९-१२७३

- × पूर्ण ईश्वरचित्ता हा च प्रसाद
- † दुर्गाणि — जन्ममृत्युमुळे उद्भूत दुःखे
म्ह. संसार
- ✓ दुर्गाणि तरिष्यसि —
हो दुःखे दुःखकारक असून हि
सुखकारक होतील कारण
जीवभावलोप

(२) श्लो. उत्तरार्ध १२७४-१२७७

- × केवढ्याहि उच्च अवस्थेला पोचून हि
अभिमानाने ती अवस्था व्यर्थ होते
- ✓ अभिमानाने देहसंबंध, देहसंबंधांत
पावलोपावली आत्मघात.
- ७ अभिमानाने देहपरता हा मरणापेक्षा
मोठा विनाश.

श्लोक ५९ — (१) श्लो. पूर्वार्ध १२७८-१२८०

- × अहंकाराश्रय विवेक सोडून च शक्य
- × अहंकाराचा आश्रय म्ह. अहंकार
पोषण दृष्टांत—
१ पथ्य सोडून ताप
२ दिव्याचा द्वेष करून अंधार
- ✓ प्रस्तुत अहंकारस्वरूप
मी अर्जुन
हे — स्यजन
युद्ध — पाप

(२) श्लो. उत्तरार्ध १२८१-१२८५

× मिथ्या = निष्फळ १२८१
 = तथ्यहीन १२८२
 = विचित्र १२८३
 = तत्पर्यहीन १२८४

V प्रकृति - स्वभाव

श्लो. ६० - (१) श्लो. पूर्वार्ध १२८६-१२९१

× स्वभावजकर्मनिबद्धतादृष्टांत-
 १ पाण्याच्या ओघाउकट पोहणें
 २ बीजाची वाढ

+ अर्जुनस्वभावजक्षात्रकर्मनिदर्शन.

(२) श्लो. उत्तरार्ध १२९२-१२९६

× मोहात = अविचारानें

V करिष्यस्यवशोऽपि तत् दृष्टांत—

१ हातपाय बांधून रथातून जाणारा
 मनुष्य.

+ करिष्यस्यवशोऽपि तत्—

अर्जुनचरित्रांतील दाखला—

१ उत्तरगोप्रहणप्रसंग— अर्जुनांनं या
 वेळीं श्रीवेश घेऊन हि त्याला प्रकृति
 स्वभावाप्रमाणें वढावें लागलें

(३) पुढील श्लोकप्रस्ताव १२९७-१२९८

× ईश्वरसत्ताप्राबल्यनिदर्शन दृष्टांत—

रोग

दारिद्र्य

श्लो. ६१, — (१) थोडक्यांत सर्व } १२९९
 श्लोक रूपकानें } -१३०१

१ ईश्वर - सूर्य

२ भूतहृदय आकाश

३ अवस्थात्रय - लोकत्रय

दृश्यवस्तु पाण्याचें सरोवर

विषय - कमल

पंचज्ञानेंद्रियें व मन हें षष्क

ण्यांना आहे ते जीव - मुंगे

+ तात्पर्य हृदयांत राहून ईश्वर जीवरूपा
 मुंग्यांना जगतांत भ्रमवितो.

(२) श्लो. पूर्वार्ध १३०२

× हृद्देशे तिष्ठति = अहंकाराचा बुरखा
 घेऊन राहतो.

(३) मायया भ्रामयन् | १३०४-१३०७
 सर्व भूतानि |

× मायया भ्रामयन्-
 प्रकृतीच्या पडद्यामागून सूत्रें
 हालवून

✓ सर्व भूतानि —
 चौऱ्यांयशी लक्ष योनींची
 छायाचित्रें

∟ भ्रामयन् चा दुसरा अर्थ
 — भ्रम पाडून. प्रत्येक जीवाला
 आपल्या देहाकृतीच्या ठिकाणी ' मी '
 असा भ्रम.

म्ह. देहाच्या ठिकाणी आत्मबुद्धि

दृष्टांत—

१ सूत दुसऱ्या सुताशी गुंतावे

२ गवताची पाती दुसऱ्या पातीशी
गुरफटावी.

३ पाण्यातले प्रतिबिंब लहान

मुळीने कवटाळावे

(४) यंत्रारूढानि सह सर्व श्लोक १३०८-१३१४

× यंत्र — देहरूपी यंत्र

+ भ्रामयन् — जीवांच्या प्राचीन कर्मांची
सूत्रे हाळविणे

√ भ्रामयन् = भूताना स्वर्गसंसारंत

भ्रमण करण्यास लावणे

दृष्टांत — वारा — गवताची काडी

△ भ्रामयन् = भूताना चढनवढन

करावयास लावणे. दृष्टांत —

चुंबकमणि व लोखंड

+ भ्रामयन् = भूताना भिन्न प्रकारे

नाचविणे. दृष्टांत —

चंद्र — समुद्र

सोमकांत

कुमुद चकोर

* एकूण या श्लोकांत भ्रामयन् चे

५ अर्थ केले —

भ्रामयन् १ = सूत्र हाळविणे

„ २ = भ्रम पाडणे

„ ३ = भ्रमण करवणे

„ ४ = चलनबलन करवणें

„ ५ = भिन्न प्रकारें नाचविणें

(५) पुढील लोकप्रस्ताव १३१४-१३१६

× ईश्वर सर्वभूत हृदयाप्रमाणें अर्जुन
हृदयांत हि असल्यानें सर्व भूतांप्रमाणें च
प्रकृतीची सत्ता तो अर्जुनावर
चालवील च म्हणून

(ईश्वरशरणतास्वीकार — पुढील लोकांत)

लोक ६२ — (१) १ श्लो. पूर्वार्ध १३१७-१३१९

× ईश्वर सर्वाधिकारी. प्रकृतिचालक.
तेव्हां युद्धकर्तव्य वगैरे प्रकृतीवर
सोपवून प्रकृतिस्वामि ईश्वरशरणताकर्तव्य.
दृष्टांत — गंगा — समुद्रप्रवेश

^ सर्व भावेन —

अहंस्फूर्ति
काया
वाचा
मनानें

(२) श्लो. उत्तरार्ध १३२०-१३२२

× परा शांति = पूर्ण शांति

√ शांति शब्द स्त्रीलिङ्गी स्थावररूप
प्रमदासंगरूपक

√ शांतिवर्णन

१. विभ्रांतीची विभ्रांति

अनुवाचा अनुभव

२. स्व त्मपद

श्लोक ६३ - (१) इति ज्ञानं

१३२३-१३२६

× ज्ञानवर्णन -

नाम - गांता

स्वरूप - सर्व वाङ्मयसार

फल - आत्मरत्नलाब्धि

ख्याति - वेदांतांत

फल - बुद्धीला प्रेरून ईश्वरदर्शन

(२) गुह्याद्गुह्यतरं | १३२६ -

मया आख्यातं | १३३१

× गुह्य असून सांगण्याचें कारण

दयाप्रेम. दृष्टांत-

आईचें मुळाजवळ मोकळें बाळणें.

८ गुह्यात् गुह्य म्हणजे कथन करण्यास

कठिण दृष्टांत-

१ आकाश गाळून घेणें

२ अमृताची साळ सोळणें

३ दिव्याला दिव्य करावयास लावणें

४ सूर्याच्या डोक्यांत अंजन घाळणें.

(३) ओ. उत्तरार्ध

१३३२

(४) अर्जुनमौन - व्याचा श्रीकृष्णकृत

अर्थ= " अधिक ज्ञानापेक्षा " या

संबंधी अंतरंग जाणव्याचें अर्जुनो

त्तर (पुढील श्लोकप्रस्ताव)

१३३३-१३४०

को. ६४ — (१) श्रुणु मे परमं वचः १३४१

× परमं = निर्दोष

श्रुणु = एकाग्रतेने ऐक.

(२) लो. उत्तरार्धभाव १३४२-१३५१

× हें भाषण म्ह. अर्जुनभाष्य ही

वस्तु दुर्लभ. पण दैवानें

अशक्य वस्तु हि शक्य होते.

दृष्टांत—

१ नुसत्या नजरेने कासवी

पिकांचें पोषण करतें.

२ चातकाच्या घरी आकाश

पाणक्या होतें

V हें ज्ञान अद्वैताने च जाणावयाचें

कारण येथे प्रेमविषय आहे.

प्रेमाच्या ठिकाणी दिव्याज भाग

नसणार च.

+ अर्जुन निमित्त. भगवान् वास्तविक

स्वतःसाठी च हे ज्ञान सांगतात

दृष्टांत — आरसा आरशासाठी

उटला जात नाही. स्वतःसाठी

□ अर्जुन भगवंतांमध्ये मुळी च

भेद नाही. इतके भगवंताला भक्ताचे

वेड. दृष्टांत—

१ पाणी — मीठ

(३) सर्व गुह्यतमं भूयः श्रुणु मे

परमं वचः १३५२

× इतर गूढं या गूढापुढं उवढीं
ठरतात.

श्लो. ६५ — (१) मन्मना भव १३५३-१३५५

× मन्मन झोंगे =
अंतर्बाह्य ईश्वरविषय होणे
दृष्टांत — आकाशांत वायु

× मन व कान ईश्वरमय

(२) मद्भक्तः १३५६-१३५७

× ईश्वरभक्त - संतभक्त
कारण संत ईश्वरप्रतिमा
दृष्टांत- कामुक स्त्री

÷ जिभेवर नाम

(३) मद्याजी १३५८-१३५९

× हातापायांचे कार्य
ईश्वरार्थ + परोपकार
= मद्यजन = ईश्वरयजन

(४) मां नमस्कुरु १३६०-१३६१

१ सर्वांना ईश्वर मानणे
२ सर्वसेवाभाव
३ अद्वेष
४ नम्रता

= ईश्वर
वंदन

(५) मामेवैष्णसि १३६२-१३६७

× पायरीने ईश्वरप्राप्ति
ईश्वराळा मिळणे.

१ सर्वत्र ईश्वरमय आल्याने
देवभक्तएकांत

२ कौणल्याहि अवस्थेत परस्प-
रांचे भयभजकसौख्य

३ शेवटीं देहभाव व देहनाश
ज्ञात्यावर ईश्वरसारूप्य

दृष्टांत —

१ जळनाशानें विंबप्रतिबिंब एक

२ वायु आकाश | नाशानें

३ तरंग पाणी | एक

(६) प्रतिजाने प्रियोऽसि मे १३६८-१३७३

+ प्रतिज्ञा = शपथ

✓ अर्जुनाची अर्जुनाला शपथ म्ह.

आत्मस्वरूपाची शपथ

+ शपथ प्रेमांमुळे च. नाहीं तर सत्य
संकल्प ईश्वराला तिची जरूर नाही.

✓ प्रेमाला लाज नाही.

* देश अर्जुनप्रेमांमुळे अर्धवट व
अर्जुन पूर्ण

(७) अर्जुनविनय व चतुरता १३७४-१३७८

x अर्जुन केवळ निमित्त भगवंतांचे

कार्य जगासाठीं दृष्टांत—

१ कमळ निमित्त सूर्याला जगकार्य

२ चातकाची तहान निमित्त पावसाला

पृथ्वीशांतीकार्य

(८) श्रीकृष्णाकडून प्रस्तुत लोकोपसंहार

१३७९-१३८१

१ प्रस्तुत श्लोकांतीक साधनाने
ईश्वरस्वरूपप्राप्ति — दृष्टांत —
मोठ — पाणी

२ साधन — वस्तुमात्रा आत्मबुद्धि
देहाभिमानलोप

(९) श्रीकृष्णाकडून आतांपर्यंत सांगितलेल्या

कर्मापासून ईश्वरप्राप्तिपर्यंत —

क्रमाचा उपसंहार १३८२-१३८४

क्रम-१ कर्म — ईश्वरापण

२ त्याने चित्तप्रसन्नता

३ प्रसन्नतेने ज्ञान

४ ज्ञानाने ईश्वरसारूप्य

(१०) संबंध गीतोपसंहार

प्रस्ताव म्हणजे पुढील श्लोकप्रस्ताव

१३८५-१३८९

१ ईश्वरसारूप्यता शब्दावर साध्य
साधन व कर्तव्यनाश

२ अर्जुनप्रसन्नताकारण हि
ईश्वरसारूप्य त्यामुळे अर्जुनाचा
युद्धप्रतिबंध (अज्ञान) नाश

× गीता अज्ञाननाशिनी व सर्वत्र
ईश्वरदर्शिका

÷ अर्जुनाला अज्ञानत्यागाचा आज्ञा
कारण ते धर्माधर्मभ्रांतिकारक

श्लो. ६६ — (१) सर्वधर्मान्परित्यज्य १३९०-१३९५

× धर्म = धर्म व अधर्म

∟ धर्माधर्म = स्वर्गनरकदायक

* ધર્માધર્મમૂલ = અજ્ઞાન દૃષ્ટાંત—

૧ આશેને દુઃખ

૨ નિદેને પાતકે

દુર્દેવાને દીનતા

= ધર્માધર્મમૂલ અજ્ઞાન ટાકળ્યાને

ચ ધર્માધર્મ ટાકલે જાતીલ.

દૃષ્ટાંત—

૧ દોર હાર્તી ઘેતળ્યાને સર્પાભાસત્યાગ

૨ સ્વપ્નનાશને સ્વપ્નાંતિલ વ્યવહારત્યાગ

૩ કાલીઢનાશને ચંદ્રાચા પિવઢેપણા

૪ દિવસનાશને મૃગજલ

૫ લાંકૂડ ટાકલે કોં અમિત્યાગ

(૨) મામેકં શરણં વ્રજ ૧૩૯૬-૧૪૦૫

✓ અજ્ઞાનનાશ જ્ઞાત્યાવર કેવલ

પરમેશ્વર ઉરતો વ ત્યાખ્યા

ઠિકાળીં જીવ તન્મય હોતો.

∟ ईश्वरशरणता = ईश्वराशीं जीवाचें

ऐक्य, दृष्टांत -- घटनाश

= ईश्वराळा शरण आल्यावर

જીવપણા ઉરત નાહીં. દૃષ્ટાંત

૧ વડવાનલ -- સમુદ્ર

૨ દાસી - રાજવૈભવ

∟ ईश्वराळा शरण येणें म्हणजे

ईश्वरमय होऊन सेवा करणें

(૩) અહંત્વા સર્વપાપેભ્યો

મોક્ષાયિષ્યામિ

૧૪૦૬--૧૪૧૫

× ईश्वरशरणतेनंतर धर्माધર્मस्पर्शच

રહાત નાહીં. દૃષ્ટાંત —

- १ लोणी-ताकाळा स्पर्श नाही
- २ परिसस्पर्श झाला कीं लोखंडाचा मळ गेला.
- ३ लाकडाचा घासून अग्नि प्रगट झाला
कीं लाकूड उरत नाही.
- ४ सूर्यापुढें अंधार नाही.
- ५ जागेपणीं स्वप्नसंभ्रम नाही

(४) मा शुचः १४१६-१४१७

× शोक = चिंता

(५) श्रीकृष्णार्जुनैक्य (अळिगनरूपानें)

१४१८-१४२५

× (जणूं काय हा मूर्तिमंत शोक च !

श्रीकृष्णार्जुनअळिगनरूपानें

अर्जुनशरणता श्रीकृष्णैक्य)

+ शब्द व बुद्धिपत्तीकडील स्वरूप

अर्जुनाला देण्यासाठीं अळिगन

✓ अळिगनावशेवर श्रीकृष्णहृदयांतील

रहस्य अर्जुनाला प्राप्त व आत्मस्वरूप

काभ. दृष्टांत—

१ एका दिव्यानें दुसरा दिवा.

= द्वैत न सोडतां आत्मस्वरूपकाभ

+ स्वतः श्रीकृष्ण हि त्या प्रेममुखाच्या

डोह्यांत गडप. दृष्टांत—

समुद्राची समुद्राशीं गांठ

∟ तात्पर्य नारायणानें विश्व कोंदळें.

(६) अशी ही श्रीकृष्णकथित गीता वेदमूल

१४२६-१४४३

X कारण १ --

वेद -- भगवच्छास

गीता -- भगवच्छब्द

कारण २ --

गीता -- वेदबीज (बीजांत सर्व समावेश)

प्रमाण -- कांडत्रयरूपानें गीतेंत वेद

विकसतात. दृष्टांत--

हिरमाणकांचे दागिने !

(७) कांडत्रयरूपानें गीतेंत कसा

त्याचा उल्लेख

(अध्यायवार)

कर्मकांड अ. १-३ (१४३५-१४३९)

१४३४-१४५६

अध्याय १ -- शास्त्रविचाराचा आरंभीचा

प्रस्ताव

१४३५

,, २ -- सांख्यशास्त्रातील सिद्धांत

मोक्षप्राप्त्यर्थ ज्ञानाखेरीज

कथाची हि अपेक्षा नाही.

१४३५-१४३६

,, ३ -- अज्ञानबद्धासाठी साधन काम्य

निषिद्ध ही बंधक

कर्म सोडून नित्य नैमित्तिक

आचाराची

१४३७-१४३९

देवताकांड अ. ४-११ (१४४०-१४४५)

अध्याय ४- नित्यनैमित्तिक कर्मबंधकता

मुक्ति होण्यास ते ईश्वरार्पण

करावे

१४४०-१४४३

अध्याय ५ ते ११- हेच बरील ४ ध्यांतील

तत्त्व

१४४४-१४४५

ज्ञानकांड अ. १२-१५ (१४४६-१४४९)

११ १२- अमानित्वादिज्ञानवर्धन १४४७

११ १३ ते १५- ज्ञानपक्वफलानिरूपण

१४४८-१४४९

[अंशी १५ अध्यायापर्यंत कांडत्रयात्मक

गीतापद्यारत्नरवाचित श्रुती च १४५०]

अध्याय १६ - अज्ञान वैरिसमुदायवर्णन

१४५१-१४५२

११ १७ -- शास्त्रसहायानें वैरिसमुदाय

जिकावा हें प्रतिपादन १४५३

११ १८ -- सर्व गीतेचा म्ह. १७

अध्यायाचा आढावा

गीताकळश

१४५४-१४५५

[म्हणून गीता मूर्तिमंत 'उदार' वेद च १४५६]

[८] वेदाहून गीता श्रेष्ठ कारण मागील

दोषपरिमार्जनार्थ वेदाचा गीता हा

अवतार. म्हणून गीता सर्व सेव्य

१४५७-१४६६

△ मागील दोष-स्त्रीशूद्रादिकाना वेदाचा

अधिकार नाही

▽ गीतेत अधिकारभेद नाही.

सर्वांना कैवल्यलाभावर उदाहरण-

१ अर्थरूपाने गीता मनन करणारा

२ गीता श्रवण करणारा

३ गीता पठन करणारा

४ गीता लेखन करणारा

सर्वांना सारखे कैवल्य.

दृष्टांत— आकाश सर्वांना सारखे मोकळे

पृथ्वीवर रहाणाऱ्यांना

सूर्य प्रकाशात बाबराणाऱ्यांना

आकाशात राहणाऱ्यांना

(१०) गीतेतील भगवंताचे खरे ज्ञान

स्वरूप व अर्जुनाची ज्ञानप्राप्तीने

व जगावर उपकार केल्याने धन्यता

१४७१-१४७२

× भगवान् लक्ष्मीपति नव्हेत

सर्व शास्त्रांमधून उजळणारे मुखरूप

आकाशातील सूर्य

(११) पुढील श्लोकांचा प्रस्ताव

गीताकथनसंप्रदायप्रस्ताव

१४७३-

१४८५

× अर्जुनाला भानावर आणून प्रस्तुत

शास्त्र पठण्यासंबंधी श्रीकृष्णप्रश्न व

अर्जुनोत्तर

÷ ज्ञानलाभ हा अपूर्व च. परंतु त्याच्या

अनुष्ठानकुशळतेखेरीज तो व्यर्थ

दृष्टांत—

१४७५-१४८५

१ क्षीरसागरातून कष्टाने अमृत

मिळाले पण ते असुरांना मरण

कारण च झाले. (अनुष्ठानकुशळताभावी)

२ संपत्तिभोगरीति माहीत नसेल

तर तिचा नाश

३ नहुष स्वर्गाळा गेळा पण तेथें
वर्तावें कसें हें न कळव्यानें पतन.
४ गाय उत्तम पण तिळा संभ्याकाळीं
पिळावी कशी हें माहीत नसल्यास
व्यर्थ.

V गुरुप्रसन्नतेनें विद्याप्राप्ति परंतु
शास्त्रसंप्रदाय पाळला नाहीं तर
व्यर्थ. प्रस्तुत शास्त्रसंप्रदायाचें पुढीक
ओकीं कथन

श्लोक ६७ — (१) इदं ते नातपस्काय १४८६

(२) नाभक्ताय कदाचन १४८७-१४८८

X भक्ति = गुरुभक्ति

L तपस्वी असून हि गुरुभक्ति
नसेल तर गीताज्ञान कथनायोग्य
दृष्टात—

१ वेद — अंग्यज टाळतात

२ म्हातारा कावळा यज्ञाहुतीळा अनधिकारी.

(३) न चाशुश्रूषवे वाच्यं १४८९-१४९६

X तप व गुरुभक्ति असून हि
अवणेच्छा नसेल तर तो त्या गुणांनीं
पूज्य तथापि श्रावणाधिकारी नव्हे.

दृष्टात—

१ मोतीं चांगळें पण ओवण्याळा
भोंक पाहिजे.

२ समुद्र खोळखरा पण त्यांत
पडलेला पाऊस व्यर्थ

३ भूक नाही त्याला पकानें निरुपयोगी.

४ डोळा चांगला पण त्याला

वास कळणें शक्य नाही.

(४) न च मां योऽभ्यसूयति १४९७-१५०३

× तप, भक्ति, श्रावणेच्छा असून हि

ईश्वर व ईश्वरभक्ताविषयीं ज्यांच्या

मनांत तुच्छभाव असेल तो गीता-

ज्ञान श्रावणाळा अनाधिकारी. अशाचे

तपादि गुण व्यर्थ. दृष्टांत—

१ दीपज्योतिहीन समई

२ अंग गोरें, तरुण, अलंकारयुक्त

पण प्राणहीन.

३ सौन्याचें घर पण सर्पिणीनें अनिरुद्ध द्वार.

४ उत्तम पकान पण काळकूटयुक्त.

५ मैत्री वरून चांगली पण आंत कपट

+ ईश्वरनिंदक प्रत्यक्ष ब्रह्मदेव का असेना

गीता त्याला कौतुकानें हि सांगूं नये.

श्लोक ६८ - (१) श्लो. पूर्वार्ध

१५०७-१५०९

× भक्त म्हणजे

तप + गुरुभक्ति + श्रावणेच्छा

+ आनिंदावृत्ति [मागील श्लोकावरून

ही भक्ताची व्याख्या]

रूपक—

तप — पाया

भक्तमंदिर { गुरुभक्ति— मंदिर
श्रावणेच्छा— उघडें दार
अनिंदा— रत्नकलश

गीता कथन [गीतारत्नेश्वर प्रतिष्ठापना

(२) श्लो. उत्तरार्ध १५१०-१५१३

× गीतावर्णन गौरवाने

१ प्रणवांत अडकेलला उ०

गीतेच्या फांद्यांत विस्तारला

२ गायत्रीच गीतेच्या श्लोकांत फुलाफुलांनी
अवतरली.

○ अशा गीतेशीं भक्ताची गांठ

घालून देण्याला दृष्टांत—

अनन्य बालकाची आईशीं गाठ

✓ ही गांठ घालून देणारा— ' देहपातानंतर
ईश्वराशीं एकरूप

श्लो. ६९ — (१) श्लो. पूर्वार्ध १५१४-१५२३

× भक्ताचा देह हा व्यर्थ देह नसतो.

म्हणून देहाचे लेंगे लेऊन अशी भाषा,
भक्त देह हा अलंकार !

= मनुष्येष्ट — ज्ञानी, कर्मठ आणि
तपस्वी यांमिथ्ये

✓ ईश्वराला अतिप्रिय असा हा भक्त
ईश्वराच्या प्रेमाने च गीता सांगतो.

* तस्मात् — गीता कथन करणाऱ्या
भक्ताकून. कारण त्याचे सांगणे हे रडके
सांगणे नसते. रडकी गीता सांगणारा
ईश्वराला प्रिय नाही. भक्ताचे
सांगणे हे अत्यंत स्फूर्तियुक्त हे

दर्शविण्यासाठी रूपक—

भक्तसमूह — बाग

गीतावक्ता -- वसंत

नवपल्लवरोमांच — नवसिद्धांतामुळे रोमांच

मंदवाज्याने — भक्तांना रंगवून टाकणे

डोळणे

फुलांचे डोळे ओले करणे— भक्तांचे डोळे

गद्गदतेमुळे भरून येणे

पंचमस्वराच्या हाका — मधुर व्याख्यान

दृष्टांत—

१ चंद्रोदय—चकोर

२ भेष — मयूर

(२) श्लो. उत्तरार्ध

१५२२-१५२३

श्लोक -- ७० (१) य इमं धर्म्यं

संवादमानयोः

}

१५२४

× धर्म्य = मोक्षधर्मोत्पादक

(२) अभ्येक्ष्यते

१५२५

× अध्ययन = अक्षराचा हि

फरक न करता पाठ म्हणणे.

(३) श्लो. उत्तरार्ध

१५२६-१५२८

× गीतार्थ करणाऱ्याला जें फळ

तें पाठकाला हि. कारण गीता

माऊळी जाणतें नेणतें हा फरक

करीत नाही.

श्लोक ७१ -- (१) श्रद्धावाननसूयश्च १५२९

(२) श्रुणुयादपि—

यो नरः सोऽपि मुक्तः १५३०—१५३३

× श्रुणुयादपि — श्रवण करताक्षणी च

✓ सोऽपि मुक्तः— पापापासून मुक्त

✓ श्रवण कैल्याबरोबर तत्क्षणीं

पापापासून मुक्त दृष्टात —

१ वनांत वणवा शिरतां च प्राणि
पळतात.

२ पूर्वगिरीवर सूर्य येतां च अंधार नष्ट

† पापापासून मुक्ति म्हणजे सृष्टीच्या

उत्पत्तीपासूनच्या पापापासून मुक्ति.

(३) प्राप्नुयात्पुण्यकर्मणाम् शुभाँल्लोकान्

१५३४—१५३७

× श्रवणाने जन्मरूपीवेळ शुद्ध होऊन
पुण्यफल लाभते.

+ पुण्यफल —

जितकी अक्षरे ऐकलीं तितक्या
अश्वमेधाचे.

✓ इंद्र वैभवलाभ

○ ईश्वराच्या मिळण्यापूर्वी स्वर्गलाभ

हा श्रावकाचा मुक्काम (वास्तविक

स्वर्गातून मृत्युलोकीं यावे लागते.

पण गीताश्रावक हा अपवाद)

(४) गीतापाठक श्रावक फलोपसंहार

व पुढील श्लोकप्रस्ताव १५३८—१५३९

श्लोक ७२ - (१) श्लो. पूर्वार्ध

१५४१-१५४३

× एतत् — १ शास्त्रसिद्धांत

२ ज्ञान

✓ एकाम्रचेतसा - कानीं आळें तसें च
मनांत ठसणें. एकाम्रतेची कसोटी.

(२) श्लो. उत्तरार्ध

१५४४-१५४५

× अज्ञान = आत्म्याविषयीं अज्ञान.

✓ ज्ञानाच्या ठिकाणीं कर्माकर्म संभवत
नाहीं या दृष्टीनें ज्ञानकसोटी म्हणून
प्रश्न - कर्माकर्मविषयक

(३) प्रश्न विचारण्यांतला श्रीकृष्णहेतु

१५४६-१५४९

× अर्जुनाची पूर्णब्रह्मस्थिति भगवंतांना
माहीत च. तथापि अर्जुनमुखानें
ती वदवणें हा हेतु.

† या हेतुसाठीं अर्जुनाच्या पूर्ण
ब्रह्मस्थितिचा भंग.

(४) अर्जुनाची या प्रश्नामुळे शालेकी

अवस्था

१५५०-१५५७

† ब्रह्मभाव व जगताचें भान दोन्ही

अध्यावस्थ्यांत सापडलेला

अर्जुन, दृष्टांत —

१ क्षीराब्धीमधून निघत असलेला

पूर्ण चंद्र

† प्रश्नाचें उत्तर देण्यासाठीं अर्जुनाची तयारी.

१ देहमानावर येणें

- २ केंस व रोमांच कंपीत हातांनी
ठीक करणें
- ३ घाम पुसणें
- ४ डोळ्यांतील आनंदाश्रु आवरणें
- ५ गहिवर कंठांत दाढत होता
तो आवरणें
- ६ बोवडी वाणी नीट करणें
- ७ दम लागलेला छाटणें

श्लोक ७३ — (१) ओ. पूर्वाध १५५८-१५६४

× भगवंतांनींच हा प्रश्न विचारण्याची
अनवश्यकता

कारण— १ प्रत्यक्ष भगवंतासमोर मोह
राहणें शक्य नाही. त्यांत त्यानें आई
प्रमाणें उपदेश दिला.

दृष्टांत —

१ सूर्यानें अंधार गेल्याचा प्रश्न विचारणें.

= प्रश्न विचारला च म्हणून
प्रश्नाचें उत्तर —

१ भगवत्प्रसाद = कृतकृत्यता

✓ स्मृति — भगवत्स्वरूप ज्ञानाची

:: मोह = “ मी अर्जुन ” ही भांति

(२) त्वत्प्रसादात् स्मृतिर्लब्धास्थितोऽस्मि

गतसंदेहः

१५६५-१५६७

× गतसंदेह = कर्माकर्माविषयीं संदेह

+ गतसंदेहस्वकारण — द्वैतनाश

✓ त्वत्प्रसादात् स्मृतिर्लब्धा

स्मृति = आत्मस्वरूप

:: स्थितः अस्मि — कर्म मुळीं च नाहीं
अशी स्थिति.

(३) करिष्ये वचनं तव १५६७-१५७५

x वचनं = आज्ञा

+ कारण — श्रीकृष्ण सेवायोग्य गुरु
दैवत.

v गुरुदैवतवर्णन —

१ ज्यामुळे द्वैतनाश

२ ज्याचा सर्वत्र निवास

३ ज्याच्या संबंधाने सर्वबंधनाश

४ ज्याच्या आशेने इतर आत्मा नष्ट

५ जो भक्ताला आपले स्वरूप

देतो. दृष्टांत — नदी — सागर

६ प्रक्षल्य अर्जुनावर झालेला

गुरूपकार—

ब्रह्मस्वरूपसाक्षात्कार

व श्रीकृष्णार्जुन अभेद

(४) अर्जुनवचनाने श्रीकृष्णहर्ष १५७६-१५७७

१ हर्षोद्गार—

अर्जुनरूपाने विश्वफळाचे च

फळ मिळाल्याचे श्रीकृष्णवचन

२ हर्षदृष्टांत—

पूर्ण चंद्र पाहून समुद्राची भरती

(५) श्रीकृष्णार्जुनसंवादाने संजयहर्ष

(पुढील श्लोकप्रस्ताव) १५७८-१५८६

x व्यासप्रसादामुळे, युद्धाच्या विषय

काळीं हि धृतराष्ट्र व स्वतः

संजयाचें भाग्य.

१ धृतराष्ट्र भाग्य— व्यवहारांत अंध

तरी ज्ञानव्यवहारपात्र.

संजय भाग्य — घोड्याचा परीक्षक

तो ज्ञानाला पात्र.

Δ धृतराष्ट्राला संजयहर्ष मानवत
नाहीं. तेव्हां त्याला सोडून पुढें
संजयहर्षोद्धार (पुढील श्लोकी)

श्लोक ७४— (१) श्लो. पूर्वार्ध + संवादमिमश्रौषं अद्भुतं

१५८७—१५९९

× मुळांतच कृष्णार्जुनभेद नाही सारखा च
दृष्टांत — पूर्वापरसागर.

L संवादामुळें पूर्ण अभेद म्हणजे
द्वैतभाव राखून संभाषण
करीत असतां हि द्वैतपणा नाहीसा.
ही संवादांतली अद्भुतता.

V परस्पर अभेद म्हणजे स्वतःसह
दुसऱ्याला आपणांत पाहणें.
दृष्टांत —

दोन समोरासमोरील आरशासारख्या
स्वच्छ वस्तु. अशीच कृष्णार्जुनस्थिति.

V या ऐक्यस्थितिमुळें शेंबटीं
संवादसमाप्ति

L ऐक्यस्थितिमुळें गुरुशिष्य कोण
हैं हि ओळखणें अशक्य.

दृष्टांत —

१ समोरासमोरचे आरसे

२ दोन दिवे

३ सूर्यापुढे सूर्य

(२) रोमहर्षणम् १६००-१६०६

× संजयाची कृष्णार्जुनैक्यामुळे विरघळलेली
लीन झालेली अवस्था.

दृष्टांत—

१ दोन मिळत्या लोंढ्यांत सांपडलेले मीठ

ही लीन अवस्था म्ह. हर्षादि सात्त्विक अवस्था
वर्णन—

१ देहविस्मृति

२ रोमांच

३ शरीरसंकोच

४ स्तंभखेदकंप अश्रु

५ गदगदरावस्था

६ श्वासाश्या धावेत शब्दार्थाची गुंतागुंत

७ बोवडी इ. इ. इ.

(३) पुन्हा संजय देहभानावर १६०७

(पुढील श्लोक कथनार्थ)

× कारण सुखाचे आपोआप
शयन

श्लोक ७५— (१) संबंध श्लोक १६०८-१६१२

× व्यासप्रसादान् — अर्जुनाला निमित्त

करून केलेल्या भाषणाला पात्रत्व

हा व्यासप्रसाद. तो अवर्णनीय.

१६११-१६१२

- L श्रुतवान् - ऐकून ब्रह्मतद्रूपता
व द्वैतानिरास. १६०८-१६०९
(म्हणजे श्रवण आणि श्रवण
फलप्राप्ति)
- T एतत् परं गुह्य - उपनिषदांना
हि माहित नसलेले ज्ञान म्हणून
परम गुह्य १६०८
- V योगेश्वर कृष्ण - समस्त
योगमार्ग जेथे कुंठित होतात १६१०

श्लोक ७६ — (१) श्लो० पूर्वार्ध = संवादस्मरण
राया म्हणून एकदम विस्मयावस्था
दृष्टांत —

रत्न रत्नप्रभाषेष्टितः

- × श्लो० पूर्वार्ध = संवादस्मरण
श्लो० उत्तरार्ध = हर्षावस्था
(देहभाननष्टता)

- V संवादस्मरण झाले की हर्ष
म्ह. देहभान नष्टता. देहभान
आले की संवादस्मरण. पुन्हा
लगे च हर्ष

दृष्टांत — हिमालयावरचीं सरोवरे
चंद्रोदयीं स्फाटिक

सूर्योदयीं द्रवरूप १६१३-१६१५

श्लोक ७७ — (१) संजयाची घृतराष्ट्राच्या मूर्क (जड)
अवस्थेला पाहून पृच्छा १६१६

- (२) श्लो. पूर्वार्ध १६१७
 ✕ विश्वरूपस्मरणद्वारे
 विश्वरूप निदर्शन —
 १ न पाहतांच दिसतें
 २ नाहींपणानें असतें
 ३ विस्वरुन हि आठवतें
- (२) श्लो. उत्तरार्ध १६१८
 ✕ विश्वरूप + ज्ञानसंवाद
 दोहोमुखें संजय देहभान
 नष्टता. (हृष्यमि च.)
- (३) संजयाची विलक्षण
 अवस्था रुपकानें प्रत्यक्ष— १६१९-१६२०
 कृष्णार्जुनसंवाद— तीर्थ
 अहंता— स्नान करून दिलेली तिळाजळी
 १ आनंदांनै गहिवर
 २ पुटपुटणें
 ३ श्रीकृष्ण श्रीकृष्ण म्हुणणें
- (४) संजय धृतराष्ट्राला पाहून
 अवस्था आवरतो. १६२१-१६२२
- (५) धृतराष्ट्राचा संजयाला ज्ञानचर्चेबद्दल
 दोष १६२३-१६२४
 ✕ व्यासांनीं यासाठीं बसवळें काय
 अशी तंबी.
- (६) धृतराष्ट्र दोष देणें
 श्रामाविक १६२५-१६२६
 ✕ कारण ज्याला ज्याची गोडी नाहीं

बाला ते वेचव. दृष्टांत—

१ रानवटाला राजमंदिर

२ निष्ठाचराळा दिवस

(७) धृतराष्ट्रांचा विजयासंबंधी

प्रश्न

१६२७-१६३०

(पुढील लोकप्रस्ताव)

× जयासंबंधी धृतराष्ट्र मतजय दुर्योधनाला.

कारण दुर्योधन पराक्रमी व त्याचे

सैन्य अधिक.

+ संजयाला ' तुझे ज्योतिष ' काय

असा थोडा तिरस्काराने प्रश्न.

श्लो. ७८ — (१) यत्र योगेश्वरः कृष्णः तत्र भीः १६३१-१६३८

× धृतराष्ट्राला संजयोत्तर ' मला

पुढील भविष्य समजत नाही. ' १६३१

(पण नित्यसिद्धांत समजतो

हा भांगण्याचा मतलब)

∟ जेथे कृष्ण तेथे लक्ष्मी, दृष्टांत—

१ आयुष्य तेथे जगणे

२ चंद्र ,, चंद्रिका

३ शंभु ,, अंबिका

४ संत ,, विवेक

५ राजा ,, सैन्य

६ सौजन्य ,, सोयरिक

७ विस्तव ,, दाहकशक्ति

८ दया ,, धर्म

९ धर्म ,, सुखलाम

१० सुख ,, पुरुषोत्तम

माका

११ वसंत	„	वन	}	माळा
१२ वन	„	सुमन		
१३ सुमन	„	भृंगसंघ		
१४ गुरु	„	ज्ञान	}	„
१५ ज्ञान	„	आत्मदर्शन		
१६ आत्मदर्शन	„	समाधान		
१७ भाग्य	„	बिलास		
१८ सुख	„	उल्लास		
१९ सूर्य	„	प्रकाश		

(२) यत्र योगेश्वरः यत्र श्रीः

तत्र विजयः १६३९-१६४०

× लक्ष्मी — सिद्धिस्वरूप

= श्रीकृष्ण — विजयस्वरूप

(३) यत्र पार्थः श्रीकृष्णः } १६४१-१६५४

तत्र श्रीविजयः

× ज्यांना श्रीकृष्ण लक्ष्मी सारखे

मायबाप त्यांना विजय का मिळणार

नाहीं. प्रश्नरूप दृष्टांत— १६४१-१६४७

१ तेथील झाडे हि कल्पतरू

२ तेथील धोंडे ,, चितामणि

३ ,, गावनदी ,, अमृतयुक्त

४ ,, — शब्द ,, वेद

५ तो पुरुष देहधारी सच्चिदानंद

= श्रीकृष्णलक्ष्मी जेथे तेथे स्वर्गमोक्ष

✓ जेथे श्रीकृष्ण तेथे सर्व प्रकारच्या सिद्धि

* जेथे श्रीकृष्णगुरु व अर्जुनशिष्य

तेथे विजय

१६४८-१६५४

१ श्रीकृष्णापेक्षां हि अर्जुन विजयो-
पयोगी. दृष्टांत—

समुद्रापेक्षां तदुद्भव

मेघ उपयोगी.

कोखंडाळा सोनें करणाऱ्या

परिसापेक्षां सोनें उपयोगी.

२ गुरुत्वाळा यांत कर्मापणा नाही

गुरु शिष्यद्वारे प्रकट होतो.

(खुद ज्ञानदेवांचे हि असेच
नाही कां ?)

दृष्टांत —

अग्नि दिव्याच्या द्वारे

मुळगा वरचढ व्हावा

ही बापाची इच्छा

श्रीकृष्णांत सफळ.

जेथे श्रीकृष्णार्जुन गुरुशिष्य

तेथे विजय नसेल तर विजय

च निरर्थक ठरेल.

V (तात्पर्य कृष्णलक्ष्मी प्रायवाप
व कृष्णार्जुन गुरुशिष्य तेथे विजय)

x धनुंघर विशेषण, विजयाबरोबर
बरील भूति, धुवानिति, यांना
विवेचनांत गौणता दिली आहे.

(४) प्रतिज्ञापूर्वक पुढां सर्व श्लोक-
तात्पर्य

- १ सर्व श्लोक योडक्यांत १६५५
- V भूतिः, धृवानिति = अभ्युदय
- + श्री तेये श्रीकृष्ण मुळाभ्या उठठ रचना.
- २ व्यासाभ्या साक्षीसकठ
स्ववचनाची निश्चितता १६५६
- L ३ पुन्हां सर्व श्लोक १६५७
- ४ बाहू उभाऊन हें वचन
खोटे ज्ञान्यास व्यासशिष्य
नव्हे असा संजयप्रतिज्ञाघोष १६५८
- (५) संजयकृत अंतिम श्लोकगौरव १६५९-१६६३
- X अनंत शब्दब्रह्म - सवाकाल
भारतांत भारतसार - ७००
श्लोकां गतिंत
गीतासार - संजयाभ्या
अंतिम एका श्लोकांत.
- + दृष्टांत - अग्नीचा अपरंपार विस्तार.
पण सूर्यास्तानें जालेका हानि
भरून काढण्यास तो केवळ
वाताभ्या टाकोवर
- ✓ या एका च श्लोकनिष्ठेची फलश्रुति.
-
- उपसंहार १६६४-१८१०
-
- (१) गीतासप्तशत श्लोक गौरव
निदर्शन १६६४-१६७६
- X १४ कल्पना -
१ ७०० श्लोक = गीतेची पावळे

- २ ७०० श्लोक = गीताकाशपरमामृत
 ३ " " = सप्तशतीवर्णित भगवती
 ४ " " = अंधकार नाशक अपर सूर्य
 ५ " " = द्राक्षकता
 ६ " " = कमलयुक्त श्रीकृष्ण
 मुखपुष्करिणी
 ७ " " = गीता महिमाभाठ
 ८ " " = वेदवृंद आवार
 ९ " " = आत्मापत्ति
 आळिगनार्थ बाहु
 १० " " = गीता कमलभृंग
 ११ " " = गीता सागर तरंग
 १२ " " = गीता रथतुरंग
 १३ " " = सिंहास्थामुळे गीतागंगेत
 सर्व तीर्थे
 १४ " " = कल्पवृक्ष रांग
 १५ " " = चिंतामणीची रांग

(२) या सातशें श्लोकांत श्रेष्ठ

कनिष्ठ, पहिले शेवटचे, असे

ठरवितां येत नाही. १६७७-१६८१

× दृष्टांत-

१ कामधेनू दुभती भाकड भेद नाही.

२ दिव्याळा मार्गे पुढे " "

३ सूर्याळा बहान मोठा " "

४ अमृताळा खोळ उयळ " "

= कारण भेद करण्याळा गीतेंत वाक्य
 वाचक भेद नाही.

(३) गीताशास्त्रांत वाच्य वाचक

एक श्रीकृष्ण

१६८२-१६८४

× दाखळा —

म्हणून — अर्थ किंवा पाठ

दोहोंनीं गीतेत रुपलाभ

+ तात्पर्य. गीता प्रभूची वाङ्मयमूर्ति.

5 यापुढें व्याख्यान विषय संपळा.

(४) गीता व इतर शास्त्र तुळना

१६८५

× इतर शास्त्रे अर्थ प्रकट करून लुप्त.

गीता अविनाशी ब्रह्म.

(५) गीता अर्जुन निमित्तानें विश्वावर

करुणा करण्यासाठीं

१६८६-१६८९

दृष्टांत —

१ चंद्र चकोरनिमित्तानें त्रिभुवनदाह नाशी

२ गंगा गौतमश्रृषिनिमित्तानें त्रिभुवन

दाह नाशी.

३ अर्जुन वासरु तानिमित्तानें जगळा

दुभतें

(६) गीतेनें प्राप्त थोर फळ व गीतेची

जाणल्यानेणल्याविषयीं समान उदारदृष्टि

१६९०-१६९५

× फळ —

१ गीतामग्नता — कैवल्यस्थिति.

२ ,, पठन — परीसस्पर्शवम्-

ब्रह्मैक्यपुष्टि

३ ,, श्रवण —

,,

÷ समान उदार दृष्टि दृष्टांत —

द्रव्यसंपन्न उदार मनुष्य

कोणाला हि नकार देत नाही.

(७) व्यासांनी कृष्णार्जुनसंवाद सर्वांना

आकलनीय व सुंदर असा अनुष्टुभ

छंदांत व ७०० श्लोकांत तयार करून

सर्वांवर अपूर्व उपकार केला १६९६-१७०७

× आकलनीयतेला दृष्टांत—

१ आईचें मुलाला घास करून देणें

२ पंढ्यानें सोसेल इतकाच वारा घेणें

= आकलनीयतेला व सुंदरतेला

दृष्टांत —

१ स्वातीच्या पाण्याची मोरें

२ बाधांत नाद

३ फुलें

४ पकान

५ आरसा

* व्यासांचा अपूर्व उपकार

१ असंख्यात वस्तु ७०० व्या

आटोक्यांत आणली.

दृष्टांत— समुद्र — मेघ

२ वाचेला जें असाध्य तें च

शब्दांत समावळें

(८) व्यास व भाष्यकारांनुरोधानें हा ग्रंथ

मराठींत आणला सांत अनुचित कांहीं नाही

हैं नम्रतेनें दृष्टांतपूर्वक कथन

१७०८-१७२२

+ स्वकृतीविषयीं नम्रता—

व्यासमति चाचपडते तेथें

केवळ वाचाळता.

+ येथें अनुचितता नाहीं. याचें कारण

गीनेची उदार दृष्टि —

दृष्टांत—

१ व्यासोक्ति सुमनमाळा

माझ्या दूर्वा

२ क्षीरसागरीं हत्तीचें कळप मच्छर

३ गरूडाची आकाशांत भरारी

पाखराचें उडणें

४ राजहंसाचें डोंडदार चाळणें

इतरांचें चाळणें.

५ दिवटी

लहान वात

६ समुद्रांतलें आकाश प्रतिबिंब

डबक्यांतले ,, ,,

७ समुद्रांतलीं प्रचंड जळचरें

लहान मसोळी

८ सूर्याजवळीं अरुण

पृथ्वीवरील मुंगी

V

नम्रतेनें कथन. अयोग्यता असून

हि योग्य ठिकाणीं पोचण्याचा

बिश्वास कारणें

१ व्यासामार्गे चाळणें दृष्टांत

बाप - मुळगा

२ गतिभाष्यकारांस वाट

पुसणें

(९) समर्थ श्रीसद्गुरुनिवृत्ति

नाथांचें सामर्थ्य असल्यामुळें

हा ग्रंथ मराठींत सर्वांस

सुळभ झाला यांत आश्चर्य

हि काहीं नाहीं.

१७२३-१७३५

x विश्वांतळे सर्व गुण गुरुंमुळें

(ज्ञानेश्वरांना सर्व सृष्टि गुरु-

रूप झाली होती.)

१७२३-१७२७

१ पृथ्वी - क्षमा

२ चंद्र - तापनिवारण

३ सूर्य - तेज

इ. इ. इ.

+ गुरुसामर्थ्यानें सामान्यांत हि

असामान्य गुण दाखवळे

१ एकलव्य

२ वसिष्ठच्छाटी

३ चंदनवदबासी सामान्य झाडें

जडांत गुरुंमुळें अद्भुत सामर्थ्य

ज्ञानदेव चित्तयुक्त (सचेतन) मग

गुरुकृपेनें काय होणार नाहीं.

दृष्टांत— १ सूर्य — डोळस

+ म्हणोनि माझे नित्य नशे । आसोच्छासही

प्रबंध होआवे । — गुरुकृपेने

आत्मविश्वासाचें उत्तम निदर्शन.

(१०) प्रस्तुत ग्रंथवाचन पद्धति १७३५-१७४१

+ १ सुंदर तऱ्हेने गाऊन

२ सरळ गद्य स्वरूपांत — कसेंहि

✓ वाचलें तरी उणेपणा नाहीं. (म्हणजे
गाण्याला कायक न गाइला तरी
हि रंग भरेल अशी ग्रंथ रचना)

दृष्टांत —

१ आंगावर घातलेला दागिना सुरेल

„ न „ „ हि „

२ सान्यांत बसविलेले मोती खुळतात

मोकळे मोती हि „

३ बटमोगऱ्याच्या फुलांच्या माळांत

सुवास तो च मोकळ्या फुलांत

+ तात्पर्य — हा ग्रंथ म्हणजे एक नाना

रागांच्या अतिमधुर गायनासारखा

स्वतःसिद्ध रसमय आहे

मग तो कसा हि वाचा.

(११) हा ग्रंथ हें निवृत्तिनायांच्या कृपेचें वैभव.

व्यामुळें यांत अद्भुत गुण १७४२-१७५०

अद्भुत गुणः—

१ आबाळ सुबोधता

२ ब्रह्मरसमयता

३ सहज कानावर पडण्यानें

समाधि सहजता दृष्टांत —

चंदनपरिमळार्थ चंदनफुलांची
जखूर नाहीं.

४ नीटपणें श्रवण केल्यास व्यसना-

इतकी त्याची पकड

५ पाठानें पांडित्य — अमृताळः

दूर सारणारें

६ यांतीळ काव्यानें अपूर्व शांति.

तुळना —

मनन निदिध्यसनाळा मार्गे

टाकणारी (म्हणजे मनन

निदिध्यसनांतीळ शांतीळा

मार्गे टाकणारी)

७ श्रवणानें ब्रह्मानंदाबरोबर सर्वेद्रियावर

ब्रह्मानंदाची पुष्टी (छाप)

८ अनधिकार्यालाहि बाह्य वाकचातुर्यानें

सुखकाभ

(या अभ्यासशास्त्रांत अंतरंगांत

शिरणारा च अधिकारी दृष्टांत—

चंद्राचें चांदणें चकोराळा उपभोग्य

तरी इतरांना त्यामुळें सौख्य

+ या ग्रंथाचा छंद ओवी.

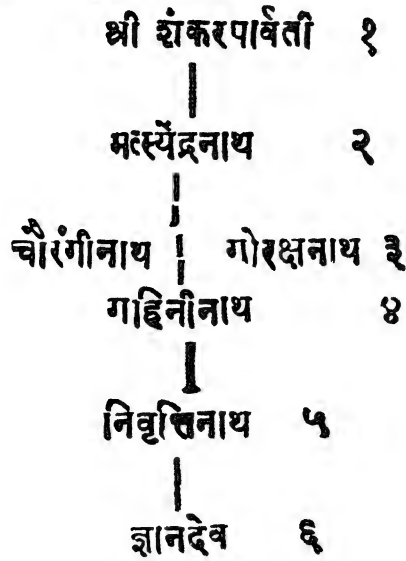
(१२) या ग्रंथापाठीमागची ज्ञान परंपरा भूमिका

(गुरुपरंपरा कथन)

व ग्रंथद्वारें ज्ञानदेव निमित्त करून

गुरुंकडून जगाचे रक्षण १७५१-१७६५

+ गुरुपरंपरा—

|=| गुरुपदेशप्रसंगस्थानादि

वर्णन —

१ शंकरपार्वतीचा संवाद क्षीर —

सिंधुजवळ पुरातन काळी

२ त्या संवादातून मकरादेशांतीळ

मत्स्येंद्रनाथास सहज उपदेश लाभ

३ स्वतः समाधि घेण्याच्या उद्देशाने

म्ह० परंपरा पुढे टिकावी म्हणून

‘ योगप्रवर्णि ’ ‘ विरक्त ’ गोरक्षनाथास

त्यांच्याकडून (= सप्तश्रृंगीवर ?)

४ गोरक्षानीं गैरीनाथास उपदेश

५ गैरीनाथांकडून निवृत्तिनाथांना

उपदेश — हेतु — कलिकाळप्रस्त

जगाचा निवृत्तीनीं बचाव करावा.

६ निवृत्तिनाथांनीं जो ज्ञानवर्षाव केला

तो च हा ग्रंथ. ज्ञानदेव तेथे चातक

+ स्वतःचा उपदेश दिला असे

ज्ञानदेव म्हणत नाहीत ही विनयशीलता.

V हा ग्रंथ हे गुरुपरंपरेचे समाधि धन

L ग्रंथरचनेला अयोग्य. तरी ज्ञानदेवांना
निमित्त करून निवृत्तिनाथानीं
जगाचे रक्षण केले.

(१३) ग्रंथात अधिक उणे असल्यास

क्षमायाचना. विशेषत्वाने क्षमा

याचनेची अनवश्यकता १७६६-१७७१

x क्षमायाचनाकारण—

ग्रंथरचनेचे स्वतःचे अज्ञान

1-1 विशेषत्वाने क्षमायाचनेची

अनवश्यकता कारणे—

१ हा ग्रंथ गुरुंनी च केला

ज्ञानदेव निमित्त दृष्टांत— कळसूत्री बाहुळ

२ हा ग्रंथ संतसभेसमक्ष

झाला. त्यामुळे हीतगुण मनुष्य पूर्णगुण

न झाल्यास दोष संतसभेचा. दृष्टांत—

१ परिस -- लोखंड

२ ओढा — गंगा

(१४) संतांजवळ येण्याचे भाग्य गुरुंनीं

दिल्यामुळे संतांकडून अपूर्व ग्रंथरचना

पूर्ण झाल्याबद्दल धन्यता १७७२-१७९२

x अपूर्व ग्रंथरचना याचे कारण

गीतार्थ प्रकट करणे दुष्कर.

तुळनेने—

- १ सोन्याचा भूगोल
- २ चिंतामणीचे मेरुसारखे पर्वत
- ३ साती समुद्र अमृतसयुक्त
- ४ चांदण्यांचे चंद्र
- ५ कल्पवृक्षाच्या बागा
- करणें सुकर

- * संतकृपेमुळें च प्रस्तुत अपूर्व
कार्य शालें.
संतकृपेमुळें कारण—
ज्ञानदेव मुक.
प्रस्तुत कार्य—
- १ अफाट ग्रंथसागरतरण
 - २ कीर्तिविजयध्वज
 - ३ मेरुवद्गोतामंदिररचना
व त्यांत गुरुमूर्ति
प्रतिष्ठापना व पूजा
 - ४ ज्ञानदेवाची गीता आईशीं गाठ.

- V अपूर्वग्रंथरचना व धन्यता—
धन्यता—

- जन्मसाफल्य
सुखलाभ
ग्रंथापूरुषता तुळनेनें —
- १ विश्वामित्र सृष्टीपेक्षा ग्रंथसृष्टि
श्रेष्ठ. कारण
विश्वामित्र सृष्टि नाशवंत

२ उपमन्यूला क्षीरसागर दिला तो हि
ग्रंथाशी बरोबरी करीत नाही.
कारण त्यात हाळहळ निघाळें

३ येथें सूर्य हि उणा कारण
उष्णता प्रखर

४ चंद्र शीतळ पण कळंकदोष.

— तात्पर्य हा ग्रंथ— अव्यय, निर्दोष
प्रकाशदायक, शीतळ, निष्कळंक
असा अनुपम.

(१५) ईश्वरापाशीं या वाङ्मययज्ञाबद्दल
प्रसादाची मागणी व ईश्वराकडून
तत्पूति (भरतवाक्य) १७९३—१८०१

× प्रसाददशक—

- १ दुष्टांचें दुष्टपण मोडो
- २ दुष्टांचें सत्कर्मप्रेम वाढो
- ३ सर्व भूतांची मैत्री होवो
- ४ पापाधिकार जावो
- ५ स्वधर्मसूर्यानें बिम्ब उजळो
- ६ प्राणिमात्राची इच्छापूति होवो
- ७ भूतमात्रांना संतांची अखंड संगति लाभो
- ८ त्रिभुवनें सुखी होवोत
- ९ सर्व ईश्वरभजनीं लागीत
- १० या ग्रंथावर ज्यांचें जीवन त्यांना
इहपरलोकीं सुखदाम होवो
- × मुदाम प्रचारकार्यप्रार्थना

+ भरतवाक्यातर्गत संतवर्णन—

१ मंगलता वर्षाव करणारे

२ चालते कल्पवृक्ष

३ चैतन्यचिंतमणिप्राप्त

४ अमृताचे बोलते सागर

५ कलंकहीन चंद्र

६ तापहीन सूर्य

(१६) ग्रंथलेखनस्थळ, काळ, ग्रंथकर्ता,

ग्रंथस्वरूप, ग्रंथभाषा १८०२-१८०५

स्थळ— महाराष्ट्र

गोदावरी दक्षिणतीर

मोहिनाराज वास्तव्यक्षेत्र (नेवासे)

काळ— १ राजा रामदेवराव जाधव

राज्य करीत असतां (रामदेवराव

योग्यता— १ न्यायाने राज्य

२ कलाप्रियता)

ग्रंथकर्ता— शंकरपरंपरेतील निवृत्तिशिष्य

ज्ञानदेव (शंकर म्ह.

शंकराचार्य नव्हे. श्रीशंभू)

ग्रंथस्वरूप— ग्रंथ हा लेण्यासारखा.

(लेणे म्ह. अलंकार नव्हे.

वेरूळ, अजिठा इ. प्रमाणे लेणे)

ग्रंथभाषा— देशभाषा = मराठी

(१७) १८ व्या अध्यायाच्या उपसंहार

निमित्ताने गीताग्रंथस्थान व

गौरव

१८०६-१८०८

- × एका तद्देने या ओव्या
इति श्रीमद्भगवद्गीतासू
त्रह्यविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे चा पर्याय दिसतो.
+ अठरावा अध्याय
गीताकलश.

(૧૮) શેવટચી રૂચ્છા

૧૮૦૯

- × सर्वत्रः सुखीनः संतु
या श्लोकाचा ही ओवी
संक्षेप दिसतो.

(૧૯) પ્રંથલેખનશક વ

પ્રંથલેખકનામ ૧૮૧૦

શક ૧૨૭૨

લેખક— સચ્ચિદાનંદબાબા.

